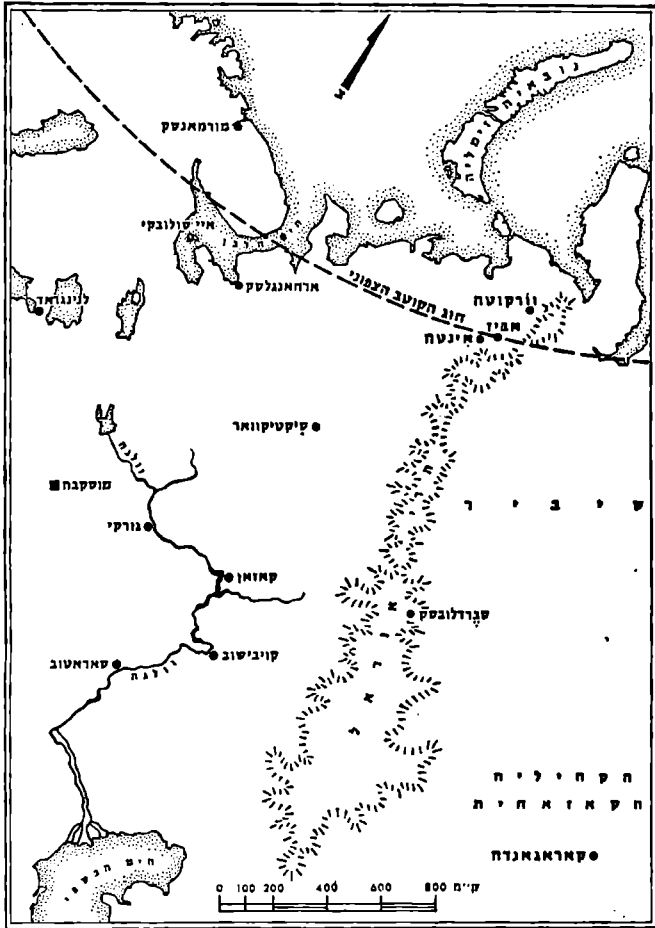

צבי פרייגרזון (א.א. צפוני)
יומן הזכרונות

יוצא לאור בסיוע קרן זכרון
למען תרבות יהודית, ניו-יורק
והאגודה לחקר תפוצות ישראל, ירושלים

צבי פרייגרזון (א. צפוני)

יומן הזכרונות

[1955 — 1949]

עם עובד

המפה : עוודה בן־יהודה שגיא

הוצאת ספרים עם עובד בע"מ תל אביב
נסדר ונדפס בתשל"ו בדפוס מופת תל אביב
Am Oved Publishers Ltd Tel Aviv 1976

Printed in Israel

ה ת ו כ ן

הגר שלא דעך - הקדמה מאת יהודה סלוצקי 5

פרק ראשון : המאסר 27

פרק שני : החקירה 31

פרק שלישי : בדרך לקאראגאנדה 57

פרק רביעי : קאראגאנדה 63

פרק חמישי : קבוצת "אייניקייט" 75

פרק ששי : טיפוסים במחסגר 86

פרק שביעי : בדרך לאינטה 103

פרק שמיני : אינטה 117

פרק תשיעי : אביז 125

פרק עשירי : וורקוטה 143

פרק אחד-עשר : במעבדות הפחם 165

פרק שנים-עשר : במעבדה החדשה 208

פרק שלושה-עשר : ערב השחרור 249

שמות, מקומות, מונחים 255

הנר שלא דעך

הסופר העברי צבי פרייגרזון נולד לאביו ישראל ולאמו רעיה הלפרין, בג' בחשון תרס"א (26 באוקטובר 1900) בשפטובקה.¹ שפטובקה, עיירה בפלך ווהלין, נמצאת בקרבתן של קהילות שנודעו בתולדות ישראל כמרכזים לתורה, לחסידות, להשכלה ולדפוס עברי. בהן – קר-מניץ, עירו של ריב"ל, אוסטרואה, סלאבוטה, סודילקוב, פולזנוצה ועוד. עיירה זו נזכרת ביצירותיו המוקדמות והמאוחרות של פרייגרזון בכינוי שנתן לה – פשוטובקה.²

אביו של צבי פרייגרזון היה מן המשכילים הציונים. הוא דאג לחינוכם העברי של בניו (צבי ושני אחיו).³ אמו היתה מצאצאי בעל "הלכות עולם", מגדולי הרבנים בווהלין.⁴ "מאבי, מאבי" ומכל הדורות הקודמים – כותב הוא – ירשתי את החיבה הזאת לדברים שבכתב.⁵ בין מוריו שהשפיעו עליו היה הדיין ר' חיים קנטור.⁶ "אם לא שכחתי כליל

1 במודעה שבאה בעתוני הארץ ב־19.6.70, לרגל הטמנת אפרו של פרייגרזון בשפיים, כתוב שהוא נולד ב־13.1.1902 בקרמניץ. לגבי שנת-הלידה נמסר לי מחוג-המשפחה כי זה היה אמנם התאריך הרשמי בפספורט, ואילו התאריך האמיתי הוא הנקוב כאן. לגבי מקום הולדתו: ב"יומן הזכרונות" (להלן ה"יומן") כותב פרייגרזון: "יצאתי לאויר העולם בעיירה שפטובקה" (רשימה מ־8.11.57).

2 כמו בסיפורו "ביערות פשוטובקה" ("הדואר", 7.10.27) או ברומן "אש-התמיד", תל-אביב 1966, עמ' 117.

3 את שני אחיו מזכיר הוא ביומנו הנ"ל ברשימה מ־1.5.57.

4 הרב דב בער קאראסיק, שספרו "הלכות עולם" יצא לאור בויטומיר ב־1868.

5 לפני שנים יצאה בשכפול, במספר עותקים מוגבל, חוברת בת 152 עמודים ועליה כתוב: "סיפורים, מוסקבה". (קובץ זה יכונה להלן – סיפורים). ר' "סיפורים", עמ' 128.

6 ר' תיים קנטור היה דיין בשפטובקה. בנו לוי קנטור, מראשוני העליה השלישית, היה חברו הטוב של פרייגרזון והשנים קיימו ביניהם חליפת-מכתבים.

הג ר של א ד ע ך

עד היום גירסא דינקותא - כתב לאחר ששים שנה - הרי זה הודות לז"ז הנער הצטיין בכשרונות מרובים. "בן י"ב - כותב הוא - התחלתי לחרוז חרוזים".⁸ הוא צייר ואף ניגן עלי כנור. רק בהיותו בן שלוש-עשרה שנה למד את הקריאה הרוסית. "אוצרות אושר - כותב הוא - הופיעו לי ממקור לא ידעתי. פושקין וגוגול, טולסטוי והאמסון נפתחו לי בכת-אחת".⁹

ב-1913 שלח האב את בנו ללמוד בגימנסיה העברית "הרצליה" בתל-אביב. באחד מסיפוריו המאוחרים ("רופאים") מתאר הוא את ימי לימודיו בגימנסיה, ותולה בימים אלה את התקשרותו לשפה העברית.¹⁰ בחופשת-הקיץ 1914 חזר הנער לבקר את בני-משפחתו ברוסיה. המלחמה העולמית הראשונה שפרצה אז מגעה את שובו לארץ-ישראל. בראשית ימי המלחמה הפכה שפטובקה לעיר-חזית ורבים מתושביה עזבוה. הוריו של פרייגרזון עברו לעיר קרזל'ץ שבפלך צ'רניגוב. את הנער שלחו להמשיך בלימודיו באודיסה, בה התגורר בבית דדתו. הוא שקד על לימודיו ב"גימנסיה השביעית", שעברה בראשית המלחמה מלובלין לאודיסה ורוב תלמידיה היו יהודים.¹¹ אותה שעה עבר גם חוק-לימודים בקונסרבטוריה היהודית בעיר והשתלם בה בנגינה בכנור.¹² בערבים למד לימודי יהדות ב"ישיבה" האודיסאית ובזכרו-נותיו כותב הוא: "קלזונר היה מדריכי בעברית. הייתי בא לפרקים לביתו. היה נותן לי ספרים לקריאה".¹³ הנער התעמל ב"מכבי" וביקר תכופות בבית-הכנסת הברודי לשמוע את זמרת החזנים הנודעים, ובהם פ. מינקובסקי. כן להוט היה אחרי התיאטרון היהודי, שבו היו מופיעים מפעם לפעם שחקנים ידועי-שם (אסתר רחל קמינסקה, קלארה יונג, הזמרת איזה קרמר ואחרים).

בתקופה זו בא שינוי בהשקפת-עולמו. "בשנת החמש-עשרה - כותב הוא - באה לי, כלכל נער בגיל זה, עונת הביקורת - - קרן הנכסים הראשונים התחילה מתמוטטת. - - הפגם הלך והתרחב עד שגהפך

7 ממכתבו של פרייגרזון לל. קנטור מ-8.1.68.

8 "סיפורים", עמ' 129.

9 שם, שם.

10 "מולד" 1966, גל' 205-207.

11 רשימה ביומן, מ-29.9.57.

12 שם, רשימה מ-2.6.57.

13 שם.

ה נ ר ש ל א ד ע ר

לתהום עמוקה שהבדילה לשנים רבות ביני לבין אלוהי¹⁴. את מקום הדת מילאה הציונות. הנער נספח למועדון ציוני, והימים - ימי המהפכה הרוסית של שנת 1917.

בימים ההם הושפע מאוד מ"שורותיו החולניות של א. נ. גנסיין", אף חיבר סיפור ושלח אותו ל"התקופה". "ממזכירה ד. שמעונוביץ - כותב הוא - קיבלתי תשובה שאין התקופה מדפיסה דברי חיקוי, ויהיו הדברים בעקבות גנסיין".¹⁵ בשנים ההן הרבה לקרוא בספרות העברית העתיקה ("עין יעקב", בבלי וירושלמי) ו"בספרי מדרש ומחקר".

עם התגברות המחסור ועם השתוללות מלחמת-האזרחים חוזר הנער בסוף 1918 לעיר מושב הוריו קרולבץ. בחורף 1919 עובר על העיירה הגל הראשון של פורעים ופרעות. באביב אותה שנה השתלטו הבול-שביקים על העיר. הנער בן השמונה-עשרה מצטרף לתזמורת המקו-מית, שתפקידה היה בין השאר לתת ליווי מוסיקלי ל"מיטינגים המהפכניים" בעיר ובכפרים הסמוכים. פגישות הנוער הציוני גערכו כבר במחצתת בבתיים פרטיים. בסתיו 1919 פָּרְצו לקרולבץ חילותיו של דניקין, הרגו ביהודים ושדדו בתיהם. אז הצטרף הנער ליחידת צבא אדום שחנתה בסביבה ועמה נדד כמה שבועות או חדשים.

ב

בסוף 1919 הגיע פרייגרזון למוסקבה ונתקבל לאקדמית המכרות. הוא התמחה במקצוע חקר פחם-האבן, וביחוד בשיטות השבחתן של עפרות הפחם. עם תום לימודיו התמנה כמרצה בנושא זה ב"מכון ההררי" במוסקבה. במשך שנות ההוראה הרבות שלו כתב למעלה מחמישים מחקרים וספרי-לימוד במקצועו, אף זכה לתואר דוצנט וקנדידט למדעים טכניים. הוא קיבל במהלך עבודתו המדעית והחינוכית שתי מדליות מטעם הממשלה הסובייטית,¹⁶ וזכה להערכה בין המומחים בחקר תעשיית-הפחם ואהדה בקרב תלמידיו ב"מכון ההררי".

במוסקבה היה פרייגרזון ער לגילויי התרבות היהודית. הוא ביקר

14 סיפורים, עמ' 133.

15 שם, שם.

16 יומן מ-30.4.57. המדליות היו: אחת - עבור עבודת-המחקר שלו בשנות מלחמת-העולם השניה, והשניה לרגל מלאת 800 שנה להיוסדה של מוסקבה (1947). בנקרולוג שבא בעתון המכון ההררי נאמר: "ספריו מהווים זה שנים רבות חלק בלתי-נפרד בכל הספריות המדעיות, בהם

תכופות ב"גוסט" ("התיאטרון הממלכתי היהודי" בהנהלתו של א. גראנובסקי, ולאחר-מכן של ש. מיכאלס)¹⁷ וב"הבימה". "הצגותיה (של 'הבימה') - כתב בזכרונותיו עשרות שנים לאחר-מכן - היו ימי-חג בשבילי".¹⁸ בשנת 1925 הכיר את מ. חיוג, מן הסופרים העבריים, שחיפשו דרכים לקיום היצירה העברית תוך נאמנות למשטר הסובייטי.¹⁹ כן קשר קשרים עם קומץ ה"עברים" האחרים בבירה. הוא לא השתתף אמנם בקובץ "בראשית", שחוגו של מ. חיוג הוציא לאור בעמל רב בשנת 1927, והחל לשלוח בקביעות סיפורים ושירים לכתבי-עת עבריים מהוץ לתחומי ברית-המועצות. יצירות אלה באו מפעם לפעם ב"הדואר" האמריקני.²⁰ ב"העולם" (שהופיע אז בלונדון),²¹ ב"התקור-פה"²² וכן בכתבי-העת הארצישראלים "הדים",²³ "כתובים",²⁴ "מוסף לדבר"²⁵ ו"גליונות".²⁶ במשלוח כתבי-יד אלה התמיד עד 1934. יש להניח כי הטרור שהשתולל בברית-המועצות מאז סוף 1934 (לאחר רצח קירוב) הביאו להתרחק מפעולה "מסוכנת" זו של שליחת חומר ספרותי עברי אל מחוץ לתחומי המדינה. בימים ההם נאסרו והואשמו רבים בריגול ובחבלה על "עבירות" הרבה פחות חמורות מזו. עם זאת המשיך פרייגרזון בכתובתו העברית גם לאחר-מכן. "כמו תמיד - מעיד עליו באביב 1935 חברו מ. חיוג - מראה חיוניות מפליאה

למדו וילמדו עוד זמן רב הסטודנטים של בתי-הספר למכרות במדינה".
17 על "גוסט" ר' א. גרינבוים, התיאטרון האידי ברוסיה הסובייטית, "העבר" ט"ז (תשכ"ט), עמ' 109-117.

18 יומן מ-28.6.57.

19 על מ. חיוג ר' י. גלבוץ "אוקטובראים עברים", תל-אביב 1947, עמ' 101-141.

20 ב"הדואר" באו: "בין פורים לפסח" (24.6.27); "לנכריה" (שיר, 16.9.27); "ביערות פשוטובה" (7.10.27); "אמי" (17.5.29).

21 ב"העולם" באו: "בשנות בהלה" (21.1.27); "משירי-עם" (4.3.27), "בארמון האושר" (15.4.27).

22 ב"התקופה" באו "בילה לבית רפפורט", כרך כ"ד (תרפ"ח), עמ' 103-109; "אחי משקה", כרך כ"ה (תרפ"ח), עמ' 121-123; "פרנויה", כרך כ"ו/כ"ז (תר"ץ), עמ' 222-239.

23 ב"הדים" - "מתוך הפנסק" (שיר), כרך ה' (תרפ"ז), חוב' א', עמ' 33-34.

24 ב"כתובים" - "פומון ס.ס.ס.רי" 18.5.27; "בתחלת אב", 11.10.28.

25 ב"מוסף לדבר", "פלשתינא" (שיר), כרך ב', גל' ל"ג.

26 ב"גליונות" - "גיטלה", כרך א' (תרצ"ד), עמ' 153-154; "בברדיצ'ב אמא", שם, עמ' 237-240.

הנר שלא דעך

בנימין ידידנו (כינויו של צ. פרייגרזון על שם סדרת סיפוריו "מסעות בנימין הרביעי" - י. ס.) קמעה-קמעה שורה, שורה ביום הוא ממשיך את הוייתו הספרותית²⁷. הוא אף קיים אז חליפת-מכתבים עם הסופר אברהם קריבורוצ'קא (קריב), שעלה לארץ-ישראל בסוף 1934.²⁸ בשנת 1926 נשא פרייגרזון לאשה את לאה לבית זייגרמן. שתי בנות ובן נולדו להם. הבכירה - עתליה - בשנת 1928, השנייה - ניגה - ב-1930, והבן - בנימין - ב-1937.²⁹ בימי-הקיץ היו פרייגרזון ובני-משפחתו יוצאים לעיירה הדיאץ, שבה היו להם קרובי-משפחה. לאחר-מכן תיאר פרייגרזון ימים אלה בספרו "אש-התמיד".

עם פרוץ מלחמת העולם-השנייה התנדב לצבא, אולם שוחרר משום מצב בריאותו והועבר לעבודה במפעל להשבחת פחם בקאראגאנדה, ולאחר שהמכון לחקר הפחם הועבר לקאראגאנדה המשיך בהוראה וב-מחקרים, אף קיבל, כאמור לעיל, אות הצטיינות עבורם. הוא העביר לקאראגאנדה את בני-משפחתו, את הוריה של אשתו וכמה מקרוביה.³⁰ בספטמבר 1943 חזר פרייגרזון, עם המכון, למוסקבה. השואה שעב-רה על היהודים בשנות המלחמה זיעזעה אותו עד היסוד וזעזוע זה התבטא בין השאר בחידוש כתיבתו העברית אחרי הפסקה של כעשר שנים, אלא שהפעם לא שלח את יצירותיו לפרסום מחוץ לברית-המועצות. הוא כתב אז כ-12 סיפורים קצרים, שרובם סבבו על נושא השואה, כן התמסר לכתיבת סיפור גדול בשם "בדעוך המנורה". על הלך-רוחו בימים ההם יעיד סיפורו "בעל-תשובה", שבו מתואר הדור-צנט באוניברסיטה "ניסטרמן", המתגנב בחגי ישראל, כשהוא לבוש בגדים בלים ומשונים, בכדי להסתיר את זהותו, להתפלל בבית-הכנסת במוסקבה. "מדומני - מסתיים הסיפור - כי בעל-תשובה זה - אני הוא".³¹

ושבו קם במוסקבה חוג עברי מצומצם שמספר חבריו לא עלה על שמונה, ובהם, חוץ מפרייגרזון, חברו הותיק מ. חיוג, שנודע ברבים בשמו הרוסי פלוטקין, מאיר בועזוב (בנו של הרב דוד בועזוב, מראשי הציונים בגרוזיה, ואחיו של הסופר היהודי-הגרוזיני הרצל בועזוב,

27 מכתבו של מ. חיוג לא. קריב מ-18.4.35, "העבר" י"ח (תשל"א), עמ' 272.

28 שם, שם, עמ' 274.

29 ר' רשימות יומן מ-29.4.57 וכן מ-1.5.57.

30 יומן מ-24.8.57.

31 "סיפורים" (שכפול), עמ' 64.

שחוסל בסוף שנות הארבעים), אהרן קריחלי (מנהלה לשעבר של המחלקה היהודית במוזיאון הגרזוני בטביליסי), יצחק כהן (מסופרי "בראשית") ובראקר (מעובדי המחלקה העברית בספריה על שם לנין). אליהם הצטרף הצעיר גריגורי גורדון, שנוכר ברשימותיו של פרייגרוזון בשם "סאשה"³², אשר לאחר-מכן נתגלה כסוכן המ.ג.ב. (הבולשת המדינית) וכפרובוקטור. החל בשנת 1946 היה "סאשה" מאיץ ב"חב-ריו" שישלחו מיצירותיהם לארץ-ישראל באמצעות יהודים אזרחי פו-לין, שחזרו אז מרוסיה למולדתם, ומשם הגיעו רבים מהם לארץ-ישראל. ב-1948 שיכנע "סאשה" את חיוג ואת פרייגרוזון שישלחו מכתביהם לארץ באמצעות רופא יהודי, שחזר לבולגריה מולדתו. הוא אף פיתה את חיוג שיכתוב מכתב בדיו-סתרים לר. בן-גוריון ויצרפו לחומר שנועד להימסר, כביכול ל"רופא הבולגרי". כן השפיע על בני-החוג שישלחו בקשה לאוניברסיטת מוסקבה לפתוח בה מחלקה ללימודים עבריים. כל החומר הזה הגיע במישרים לארכיונה של המ.ג.ב., ותיקים אישיים נפתחו לאסוף בהם אותו, עד שתגיע העת למאסרים ול"משפטים".

ג

בסוף 1948 הגיע תור המאסרים לחוג "העברים" במוסקבה. הראשון שנאסר היה מ. חיוג (ספטמבר 1948), אחריו - מ. בועזוב, י. כהן ואחרים. ב-1 במרס 1949 הגיע תורו של פרייגרוזון. הוא נאסר בביתו בשעה שתיים בלילה. תשעה חדשים ישב בבית-הסוהר הליפורטובי במוסקבה ונחקר בשיטות ה"בדוקות" המקובלות בבולשת הסובייטית: חקירות-ליל ממושכות, הרעבה שיטתית, חרפות ומכות בלתי-פוסקות, איומים בפגיעה בבני-המשפחה וכדומה. הוא נאשם בהשתייכות לקבוצת-מחתרת אנטי-ממשלתית. בתחילה סירב להתום על ה"פרוטוקולים" המזויפים, שהיו ה"חוקרים" רושמים, כביכול, מפיו. במיוחד סירב להודות בשייכות ל"מכתב אל בן-גוריון", שעליו שמע לראשונה בחדר-החקירה. אולם בסופו של דבר נשברה רוחו והוא "הודה" על כל "פשעיו" ונידון בנובמבר 1949 שלא בפניו על-ידי "ועדה מיוחדת" לפי סעיף 58 הידוע, לעשר שנות מאסר. פשעו הוגדר כ"השתתפות

32 יומן מ-6.5.57 על "סאשה" גורדון ר' מכתבו של מ. חיוג לא. קריב, משמיני עצרת תשכ"א, "העבר", י"ט, עמ' 240.

הג ר של א ד ע ד

בקבוצה לאומגית אנטי-סובייטית והפצת כתבי-יד בלתי-ליגליים".
מעתה התחילו "טיוליו" במחנות ההסגר (המחסגרים) - כפי שכינה אותם בכתביו). 15 חדשים ישב במחנה לאסירים פוליטיים בקאראגאנ-דה. כמה חדשים - באיגטה ובאבזיו שבצפון רוסיה האירופית. "באתי לשם (לאבזיו) ביולי (1951), בעוד היום גדול - כותב הוא ברשימו-תיו - והוסעתי בדצמבר, בהישאר ממנו רק כזית, בבלוע אותו הלילה על ראשו ועל כרעיו".³³ לאחר-מכן, מראשית 1952 ועד לשחרורו, ישב בוורקוטה, מרכז מחנות-הסגר בצפון-רוסיה, מעבר לחוג הקוטב הצפוני.

תנאי מאסרו היו קלים יחסית. ראשית - נקבע מעמדו כנכה (עקב מחלת-קיבה) ולא נשלח לעבודות קשות, והשנית - לאחר זמן, כשהועבר לוורקוטה, ניתנה לו האפשרות לעבוד במקצועו - השבחת הפחם, ולטפל בפיתוח אמצאות ובשכלולים בשדה מחקרו במעבדות שעל-יד מחנה-ההסגר. בתקופה האחרונה למאסרו ניתנה לו הזכות להעסיק עוזרים במעבדתו.

בכל מקום ומקום שבו הטילו גורלו חיפש פרייגרוזן את קרבתם של היהודים, וביחוד של יודעי עברית ודובריה. הוא מזכיר בזכרונותיו את פגישותיו עם הסופרים והמשוררים שמואל האלקין, מוטל גרו-ביאן, יוסף קרלר, יעקב שטרנברג,³⁴ כן התיידד עם בית"רים מליטא ומלטביה ועם אנשי "גורדוניה" מבסאראביה. עם אלה היה מטייל ומשוחח עברית ואידיש. במחנה קאראגאנדה פגש את מאיר בועזוב. "דיברנו רק עברית - כותב הוא - גם הוא וגם אני היינו עברים נלהבים. - במחנה-ההסגר היה לנו משק משותף, חבילות משותפות וכו'".³⁵ הבית"רי יחזקאל פוליאריביץ' מספר בזכרונותיו על פגישותיו עם פרייגרוזן (מבלי שיוכירונו בשמו): "רחשתי ונתתי אנוכי בו את אמוני המלא, וזאת בשל הסיבה האחת והיחידה: הוא דיבר עברית רהוטה, חדישה, סימן שטיפל בה, שאהב אותה. ביחידות דיבר עם עצמו כדי לשמור עליה".³⁶

33 יומן 14.9.57.

34 על כל אלה ר' ב"רשימת השמות והמונחים" שבסוף ספר זה.

35 יומן מ' 31.7.31.

36 י. אבי-שב"י מאור (יחזקאל פוליאריביץ'), "הסיפור הקצר על המוות הארוך", ת"א תשכ"ט, עמ' 13. כן ר' שם, עמ' 82-85, וכמה משיריו של פרייגרוזן - שם, עמ' 158-159.

בימי מעצרו של פרייגרוזן "התחוללו בברית-המועצות - כותב הוא - ימי נעילת כל המוסדות היהודיים, ימי 'ענין הרופאים', ימי פיטורי יהודים רבים מעבודתם, ימי המאסרים ההמוניים על לא דבר".³⁷ עם מותו של סטלין הורגשה בהדרגה הטבה אטית בתנאי המאסר והחיים גם במחנות-ההסגר בצפון.

בסוף 1955 קיבל פרייגרוזן רהביליטציה. היה עליו לסיים דו"ח על מחקריו, ורק בתחילת פברואר 1956 חזר למוסקבה. "במוסקבה - כותב הוא - בבית-הנתיבות הצפוני פגשוני אשתי, בתי וחתני ואחדים ממפרי. הפגישה היתה חגיגית, 'עמדנו בקבוצה צפופה, סמוך לתחנה, מחכים למונית. פתאום ניגש אלינו איש כבן ארבעים ואמר: 'אי, זיידים, תינזף אמכם, מה זאת נתכנסתם?' אלה היו המלים הראשונות בהן פגשתי מוסקבה לאחר שבע שנות פרידה. ייתכן והאיש היה מעט שיכור, ובכלל שזהו מקרה נדיר, אולם עלבון זה נטבע בלבי ולא אשכחהו".³⁸

פרייגרוזן בילה את שארית ימיו בחוג-משפחתו. הוא שב לעבודת ההוראה והמחקר ב"מכון ההררי" עד שיצא לפנסיה. שעות רבות בילה במחלקה העברית בספרית לגין, כשהוא משתדל לעקוב אחרי התפתחות הלשון והספרות העברית במדינת-ישראל. בשנים 1957-1958 כתב את "יומן הזכרונות", שבו רשם כמעט מדי יום ביומו את זכרונותיו משנות מאסרו.

הוא השלים את כתיבת סיפוריו והצליח להעבירם בדרך לא-דרך לישראל. קובץ סיפורים ופזמונים גדול יצא לאור בשכפול, במהדורה מצומצמת ובעילום שם המחבר,³⁹ וחולק בחוג צר של קוראים. שלושה סיפורים באו ב"דבר" וב"מולד".⁴⁰ בשנת 1966 יצא לאור בהוצאת "עם עובד" סיפורו הגדול "בדעוך המגורה" בשם "אש-התמיד". הספר, כמו הסיפורים שנזכרו לעיל, יצא בחתימת שמו הבדוי א. צפוני. מצב-בריאותו לא היה מן המשובחים. עוד בשלהי 1959 היתה לו

37 יומן מ'13.10.57.

38 יומן מ'16.2.58.

39 לא קשה היה ליהדע-דבר לפענח מי הוא המחבר, ביחד לאחר שבעמ' 115 באותה תוברת נמנו סיפוריו של פרייגרוזן שבאו ב"הדואר" וב"הת-קופה".

40 "עברית", "דבר" 6, 13 באוגוסט 1965; "רופאים", "מולד" סוף 1965, חוב' 205-207; "עשרים הגיבורים", "דבר" 15, 22, 29 ביולי 1966.

הנרש לא ד ע ן

התקפת-לב קשה,⁴¹ אך הוא המשיך בעבודתו הספרותית. עם היפתח שערי ברית-המועצות לפני תיירים ומבקרים נפגש פרייגרזון עם קרוי-בים ומקרים מארץ-ישראל ובהם גם עם קרוביו ממשפחת רוכל מקר-מנץ (בהם השגריר יוסף אבידר-רוכל).

בכ"ה באדר תשכ"ט (15.3.1969) מת פרייגרזון משבץ-לב. בהתאם לצנאתו עלו אשתו ובנו למדינת-ישראל והעלו עמהם את אפרו, אשר נטמן בקיבוץ שפיים בסיון תש"ל (יוני 1970). בכך נסתיימו עשרות שנות סבל ונאמנות של אדם עברי בגולת רוסיה.

ד

ימי המהפכה, ועוד יותר אימת הפרעות של שנות 1919–1920, הטביעו חותמם על ראשית יצירתו של פרייגרזון. כן הושפע השפעה עמוקה מדרך כתיבתו של הסופר היהודי-רוסי, איש אודיסה, יצחק באָבל (1894–1941), וביחוד מספרו הנודע "חיל-פרשים אדום" (Конармия). הוא התחיל לכתוב סיפורים קצרים שבהם בולטת השפעתו של באבל בתוכן ועוד יותר בסגנון. ביטויים כגון: "על המפה צילצלה החדוה הישראלית",⁴² "ריקנות רבצה בכיכר השוק",⁴³ "ריח לבנים מוזהמים קפץ לעומתי",⁴⁴ "ליל סיון הסתער על החדר בהמון גליו הנפלאים",⁴⁵ "צל השבת העניה התהלך מבית לבית וידפוק כקבצן עיור בדלתות"⁴⁶ – אופייניים הם כל-כך לכתיבתו של באבל, עד שלעתים דומה, כי קורא אתה פרק בסיפוריו.

חטיבה בפני עצמה בסיפוריו של פרייגרזון מהווה סדרת הסיפורים "מסעות בנימין הרביעי".⁴⁷ בנימין הרביעי, שהוא בן-דמותו של הסו-פר עצמו, עובר בעיירות ישראל ומספר מראה עיניו.

41 ר' מכתבו של א. חיוג לא. קריב משמיני עצרת תשכ"א, "העבר" י"ט, עמ' 240.

42 "בברד'צ'ב אמא", "סיפורים" (שכפול), עמ' 115.

43 "גיטלה", שם, עמ' 117.

44 שם, שם, עמ' 118.

45 "בילה לבית רפפורט", "התקופה" כ"ד (תרפ"ח), עמ' 105.

46 "אמ"י", "הדואר" תרפ"ט, גל' כ"ו (17.5.29), עמ' 446.

47 האסוציאציה עם "מסעות בנימין השלישי" למנדלי מוכר ספרים ברורה. אף כאן ניכרת השפעתו של י. באבל, שכתב סיפורים הסובבים סביב נושא אחד, כמו "חיל-פרשים אדום" (1926) ו"סיפורי אודיסה" (על העולם התחתון היהודי באודיסה, 1931).

המוטיב הראשי בסיפורים אלה – מות העיירה היהודית. את ימי "החופש השווי והאחזה" של 1917, שבהם היה הרחוב היהודי מלא ערבות, עסקנות ומלל מפלגתי רב, ראה המחבר, כ"עוית המות לעיי-רה".⁴⁸ אחר-כך באו הפרעות והנחיתו את המכה הגדולה הראשונה, את הפצעים האנושים. את ההרס השלימה המהפכה הבולשביסטית והמשטר שקם בעקבותיה.

זועת הפרעות מלווה את בנימין הרביעי בכל אשר ילך. באכזריות ריאליסטית מתאר הוא אותן. בסיפורו "בתחילת אב" מתאר הוא את תליית אבי המשפחה לעיני בתו הקטנה במלים פשוטות אלה: "באו הגזלנים, תחבו לליוינקה שני גפרורים. האחד מלוק ראשו הצהוב. אבא ואמא משכו בגורלם, ואבא, אשר הוציא מכפה המכווצת של ליוינקה את הגפרור המלוק, זכה בגורל. אז תלו את אבא על אותו המסמר, אשר עליו היתה תלויה המגורה הגדולה. הם שברו את המנו-רה, העמידו את אבא על השולחן, קשרו על צוארו את עניבת המוות, ואחר השמיטו את השולחן מתחת לרגליו. אמא צרחה צריחה משונה, ואבא התחיל מפרכס באויר. גזלן אחד נתלה ברגליו של אבא וינתרו שניהם יחד".⁴⁹

הפרעות חלפו, באו ימי המשטר החדש, אולם לעיירה לא בא מזור. "נחרבה העיירה היהודית חורבן לא יתוקן"⁵⁰ – מכריו פרייגרזון בראש אחד מסיפוריו אלה. "יצא הנוער את העיירה",⁵¹ העיירה גוססת, בתיה הם "בתי נוולות ודלות",⁵² "קברות בתים"⁵³ משוגעים ומטורפים מתהלכים בחוצותיה,⁵⁴ בתולות זקנות שאינן באות על תיקנן⁵⁵ ובעלי-מום מקרבנות הפרעות, כ"אחי משקה", שאנשי מאכנו גדעו את זרועו,⁵⁶ או כר' איסר פנקס, ש"אנשי דניקין לקחו את עיניו".⁵⁷

48 "גלגולי הראשון", "סיפורים" (שכפול), עמ' 131.

49 "בתחילת אב", "כתובים" 11.10.28. תיאור דומה של תליית אב בסיפור "גלגולי הראשון", "סיפורים", עמ' 142.

50 "משיח בן דוד", שם, עמ' 123.

51 שם, שם.

52 "בארמון האושר", שם, עמ' 122.

53 שם, שם, עמ' 123.

54 "משיח בן דוד" ("סיפורים", עמ' 123-127); "פרנויה".

55 כמו בסיפורים "בארמון האושר", "בילה לבית רפפורט".

56 "אחי משקה".

57 "משיח בן דוד".

הנר שלא דעך

את עומק הטרגדיה מסמלת דמותו של מנחם-בר השמש, ה"כלי-קודש", המשמש סרסור לדבר-עבירה לבתו הזונה.⁵⁸ "אי לך, בנימין הרביעי, שבגורלך עלה להעלות על הגליון את הכליון האיום הזה של עיירתנו. איי ואבוי לך, האומלל בתפסי עט סופרים".⁵⁹

כעין אקורד מסיים למחרות-סיפורים זו הוא הסיפור "בעיירת המולד-דת", שנכתב ב-1948 ומתאר את העיירה בתקופה שלאחר השואה. לכאורה מה קשר בין תקופה זו לתקופה בה ערך בנימין הרביעי את מסעותיו לאחר פרעות 1919? אף-על-פי-כן רשם המחבר במפורש בראש סיפור זה "מתוך הספר מסעות בנימין הרביעי", ואכן יפה עשה. במרכז הסיפור – הבאת חללי הנאצים בעיירה לקבר-ישראל, ולאחר-מכן – עזיבתם של קומץ הנשארים את העיירה. "אינן בדעתם של שרידי הטבח להשתרש שוב באדמה זו, רבת הרצח והדמים. אחד-אחד הם בורחים ומצטמצמים בכרכים".⁶⁰

בשנת 1945, לאחר מפלת הנאצים, מחדש פרייגרונז את כתיבת סיפוריו. הנושא המרכזי בתקופה זו – חוויות המלחמה, השואה והחורבן. "בדרך טלטולים"⁶¹ מעביר לפנינו הסופר תמונה מן האבקואציה של משפחות יהודיות מאזורי החזית לאסיה הסוביטית, זקנים, נשים וטף. בסיפורים אחרים מתוארים חייהם של יהודים המצפים חסרי-אונים להשמדתם בעיירות הכבושות על-ידי הנאצים. בסיפור "ערדלים",⁶² מתואר השינוי שחל ביחסה של האוכלוסיה הלא-יהודית לשכניה היהודים עם בוא הנאצים. שומר המשרד הרוסי "מבקש" מן הבוכהלטר הראשי לשעבר שפירא את ערדליו, אף מקבל הוא אותם ממנו. כי למה ליהודי ערדלים? הלא ממילא הולך הוא למות. מכאן ישרה הדרך לאותו גוי שיכור בסיפור "הקמיע"⁶³ המוסר את הילדה היהודית בת

58 "גיטלה". ראו לציין כי בנוסח אחרון של סיפור זה, ב"סיפורים", גיטלה היא בתו של מנחם-בר השנורר. כנראה החליט פרייגרונז לרכך את האפקט הפוגע, והחליף "שמש" ב"שנורר". אגב, יהודי המוסר את בתו לזנות מופיע כבר בסיפורו של א. טורגניב "ז'יד" (1840). ר' ש. ברימן, "לדמותו של היהודי בספרות הרוסית", "העבר" כ' (תשל"ג), עמ' 153-155.

59 "בילה לבית רפפורט", "התקופה" כ"ד, עמ' 103.

60 "סיפורים", עמ' 113.

61 שם, עמ' 13-21.

62 שם, עמ' 22-26.

63 שם, עמ' 26-40.

הארבע, שאחותו חשוכת-הבנים הטמינה אותה בביתה, ללשכת התליי-
נים הנאצים.

גם חייה של משפחת רחל החרשת בעיירה דילקוב מסתיימים ב"מקנם
ההרגה". "משונה היה סופה של קהילת ישראל בדילקוב. הרוצחים
אספו את העדה במקום-ההרגה וישסו בה כלבים גרויים ומשחיתים.
בחימה שפוכה הסתערו הכלבים על האנשים והילדים המפולצים. הבג-
דים נקרעו עם הבשר, הדם שתת, צעקות האימה עפו לשמים"⁶⁴.
והנה החייל היהודי, הגה השבוי מלצר, המתחפש לארי כדי שלא
יהרגוהו שוביו הגרמנים וחי כמה שנים במסוה כפוי זה.⁶⁵ הגה הפרטיון
אברהם נפה הנושא על חזהו את "הקמיע של האר"י הקדוש" יחד עם
"האורדן מן המעלה השניה של בוגדאן חמלניצקי"⁶⁶, שניתן לו על
מעשי-גבורה במלחמה עם משמידי עמו.

ה

את חויית השואה ניסה פרייגרוון למסור ולבטא בסיפורו הגדול (למע-
לה מארבע מאות עמודים) "בדעוך המנורה" (שם המתאים יותר לתוכן
הסיפור מן השם שניתן לו בעת צאתו לאור בארץ - "אש-התמיד").
במרכז הסיפור עיר קטנה באוקראינה המזרחית - האדיאץ. עיר זו
לא היתה מעולם עיירה יהודית טיפוסית, כאלו שהיו מצויות בליטא
ובפולין. היהודים היוו בה תמיד מיעוט, מחמישית עד ששית התוש-
בים, ואם כי שמרו על יתודם ועל אורח-חייהם המסורתי, מעורבים
היו עם שכניהם האוקראינים והרוסים. פרסומה של האדיאץ בעולם
היהודי בא לה משום שבבית-העלמין שלה נקבר ב-1812 מיסד חסי-
דות חב"ד, אדמו"ר הזקן, שגיבור זלמן מלאדי, ו"אהלו" משך אליו
במשך דורות עולי-רגל רבים מקרב חסידיו. "אוהל" זה ומגורת-התמיד
הדולקת על קבר הרב, מוצגים כסמל במרכז הסיפור.
שני חלקים לספר. האחד מתאר את חיי היהודים בהאדיאץ ערב
השואה, השני - את ימי המלחמה והשואה.

החלק הראשון הוא מעין אידיליה טרגית, אם אפשר להתבטא כך.
לפנינו יהדות רוסיה, שעשרים שנות שלטון סובייטי שברוה והכניעה,

64 שם, עמ' 73. אגב, אין עיירה בשם דילקוב, ויש לשער כי המחבר
מתכוון לסודילקוב, הסמוכה לשפטובקה, עיר-מולדתו.

65 "המסוה", סיפורים, עמ' 41-59.

66 "הקמיע", שם, עמ' 40.

ה נ ר ש ל א ד ע ד

והיא משלימה עם גורלה ומשתלבת בסדר-החיים החדש. הנוער עזב ברובו את העיירה ועבר לערים הגדולות, לחרקוב, למוסקבה וללנינגר-גראד. הדור הישן שומר עדיין מתוך אינרציה על אורח-החיים הישן, אבל משלים הוא, בלי כל מאבק, עם התרחקותם של בניו מאורח-חיים זה. כצללים עוברים לפנינו השוחט לשעבר חיים יעקב פייגין, "ראש הציונים" לשעבר - שלמה שפירא, מרדכי בעל-העגלה (קצב לשעבר) ועוד. בלית ברירה החליפו את פרנסותיהם בהתאם לשינויים שהתחוללו במדינה. השוחט מפרסם, כדי למנוע מילדיו מעמד של "מחוסרי-זכויות" ("לישנציי"), מודעה בעתון בחרקוב ובה הצהרה פומבית: "מסלק אני את ידי מן השחיטה ואין לי מעתה שום שייכות לפולחן הדת".⁶⁷

העבר חלף ואיננו. יש בין הדמויות בספר, מן הבכירים יותר, שקיבלו בשעתם חינוך עברי וציוני, אולם אף הם זנחוהו. "ירדה לטמיון כל אותה תרבות עתיקה שספגוה אבותינו עם זולב אמם בחדרים ובבתי-מדרש, בישיבות ובבתי-הספר. חוסלו גם מחנות המלמדים והמורים העבריים, המשכילים והמשוררים, המחברים תופסי עט-סופרים וכל כלי-הקודש. השתררה דממת-מוות. -- ועם רוב הנסיונות בא הפיזור הגדול. שערי המדינה הגדולה נפתחו לרנחה והיהודים התחילו יוצאים בסך מן העיירות למקומות רחוקים, עוזבים את הטלית והתפילין, את ארבע הכנפות והמוזות, ואת הספר העברי בתוכם".⁶⁸

כדמות גרוטסקית מופיעה חיה שרה ברמן, שהיתה לה לפני המהפכה חנות "קולוניאלית" גדולה בכרך בוברויסק, והחולמת על חזרתם של "הימים הטובים ההם".⁶⁹

דמות מרכזית, יוצאת-דופן אף היא, היא דמותו של אהרן גינזבורג, גבאי בית-הקברות ושומר אש-התמיד על קברו של האדמו"ר, שהיה בנעוריו מבריוני "אמא-אודיסה" ולאחר-מכן חזר בתשובה והוא עושה ימים כלילות על קברו של הצדיק.

הערך היחיד המתקיים עדיין בסביבה יהודית זו והמקיים אותה, הוא - המשפחה. למרות המרחק הרוחני הרב בין הדורות קשורים הם האחד בשני בקשרים אמיצים, "אחוזים הם ודבוקים זה בזה -- ובנפול

67 "אש-התמיד", תל-אביב 1966, עמ' 46.

68 שם, עמ' 122.

69 שם, עמ' 176.

הג ר של א ד ע ך

האחד נבהלים כולם לעזרו, מסייעים ותומכים ביד אבהית וברחמי אמ".⁷⁰ משום דרכי-שלום מתחננים עדיין הצעירים בחופה ובקידושין. החתן מעמיד "רק תנאי אחד - לערכה (את החופה) בצנעה, שהרי יש איזה הבדל בין איש הקומסומול לבין חובש בית-המדרש".⁷¹ היל-דים באים עדיין בבריתו של אברהם אבינו, כדי שלא לצער סבא וסבתא.⁷² בקיץ באים הבנים והנכדים מהערים הגדולות לבקר את האבות, בפגישות משפחתיות אלה אוכלים מאכלים יהודיים, שרים שירי-עם יהודיים ומשמיעים אף פרקי-חזנות.

בעיר הגדולה נוסף על הקשר המשפחתי - קשר המוצא העיירתי המשותף. "קשרים דלים אלה, קשרי העיירה הרחוקה, היו לרבים מאחינו בני ישראל היחידים שצינו את קיומו של עמנו בארץ זו. היהודים היו אזרחים מועצתיים (סוביטיים) רגילים, עשו במלאכות שונות, עבדו במשרדים ובבתי-החרושת, למדו בבתי-הספר, היו בלולים ופזורים בין עם הארץ. נישואי-תערובת לא היו חוץ יקר. קם דור חדש, שלמד בבתי-ספר הרוסיים עם בני הארץ ובנותיה, וזרים היו להם המלה היהודית והזמר היהודי. הקשרים שצינום כבני-עמם היו כקוריי-עכביש, ובין אחרוני הקשרים שעדיין קשרום בכרך, אולי היו עבותות העיירה העבים ביותר." ⁷³ "האנשים היו מתכנסים פעמים מספר בשנה - באחד במאי, בשבעה בנובמבר, בשמונה במרס. לפעמים גם בימי חגי היהודים - פסח, ראש-השנה, חנוכה. עורכים שולחן לשתייה כדת, מעלים זכרונות מן העיירה, איזה זמר יהודי עתיק-יומין ו'חכמה' יהודית מאותם הימים".⁷⁴

אין שומעים בספר דבר על המאסרים וההוצאות להורג בסוף שנות השלושים, שפגעו בשנים ההן באלפי בני-אדם, ובהם גם ביהודים רבים. מאורעות אלה מזווגים היו, כנראה, בעיקרם לשכבה המקורבת לשלטון. "האנשים הקטנים" ואלה שנצבו מן הצד לא נפגעו כל-כך. זוהי תמונת החיים של המוני היהודים בברית-המועצות בשנים שקדמו לפלישה הנאצית. האומה היהודית ברוסיה הלכה הלוך ודעוך לקראת כליונה הלאומי תוך כניעה וקבלת-הדין.

70 שם, עמ' 28.

71 שם, עמ' 146. כן ר' תיאור טקס חופה וקידושין בעמ' 180.

72 שם, עמ' 224-225.

73 שם, עמ' 129.

74 שם, עמ' 74.

הג ר לא ד ע ך

עתה מגיעים אנו לחלקו השני של הספר - לתקופת השואה. חלק זה חלש הוא מהראשון. לא קל לאדם למסור באורח ספרותי־עפי את המורא שבשואה. חלק זה מורכב מאפיונות שאינן מצטרפות לתמונה שלמה. רוב היהודים מספיקים לברוח מן העיר. גשאים רק הזקנים והמשפחות המטופלות בילדים - כשלוש מאות נפש. האנטישמיות מת־עוררת. "אוקראינים רבים התחילו ללטוש עיניהם לרכוש שכניהם היהודים. האספסוף מפריח לעתים גידופים אנטישמיים. פעמים גם מאיים במישרים. על גדרות, דלתות וקירות הופיעו צלבי־קריס, כרוזים נתעבים, שהטילו מטוסים גרמניים, הודבקו פה ושם".⁷⁵ משתפי הפעור־לה בכוח מצפים היו לבוא הגרמנים.

והנה התאריך הגורלי. ב־16 בספטמבר 1941 פורצים הגרמנים להאדיאץ'. לראש השלטון המקומי מתמנה מנהל המחלקה להשכלה עממית, האוקראיני קארפנקו, תוך קבלת התואר "בורגמייסטר". היהודים שנתרו בעיר חופרים מקומות־מחבוא מתחת לקרקע. קבוצת פרטיזנים מתארגנת בעיר הסמוך לעיר, ובה גם חיילים יהודים. חייל גרמני נמצא הרוג, מיד מוציאים להורג 12 יהודים מבין העובדים עבודת־כפיה למען הגרמנים. בנובמבר מוציאים להורג את שארית היהודים בעיר. כ־30 איש, שהתחבאו ב"אהלו" של האדמו"ר, ניצלים לזמן־מה, ובהגיע המרצחים הגרמנים ועזריהם האוקראינים נמלטים הם במנהרה נסתרה, שנתגלתה לפתע, אל היער הסמוך. רק הגבאי נשאר על־ידי גר־התמיד עד שבאים המרצחים והורגים אותו. המנורה על הקבר דועכת אף היא. "לא עוד דולק גר־התמיד, שמץ מאור האין־סוף, על קברו של אדמו"ר הזקן, לא עוד מחממת השלהבת את כברת הארץ הקטנה."⁷⁶

בעמודים האחרונים מתוארים חייהם של ילדים שמצאו מחסה בכפ־רים הסמוכים, כשהם מעלימים את מוצאם היהודי, מובאות אפיונות מחיי הפרטיזנים, ולאחר־מכן - שחרורה של האדיאץ' בספטמבר 1943, והיא נקיה מיהודים.

75 שם, עמ' 244.

76 שם, עמ' 353.

כמה מסיפוריו של פרייגרוזן מתארים את החיים בברית-המועצות בשנים שלאחר מלחמת-העולם השנייה. השואה וחורבן הישוב היהודי באיזור שנכבש על-ידי הנאצים מעוררים בלב הנשואים בחיים געגו-עים אל העבר שחלף. "במידה שמתרבות אצל עמנו ישראל הפורענויות והמצוקות, - כותב הסופר - באותה מידה מופיע בסך מין זה של בעלי-תשובה ודופק על חטא. - אנו רואים את בעלי-התשובה - הם באים אל התיאטרון היהודי לראות את 'טוביה החולב' את 'פריי-ליכס'⁷⁷ ואם תתקפם צרבת התשובה ביתר שאת ולא תתן להם דומיה, אז ייכנסו באחד מימות-החגים לבית-הכנסת היהודי לשמוע אל הריגה ואל התפילה."⁷⁸

שרידי ההני והמסורת היהודים משתמרים עוד פה ושם בחוג-המש-פחה. הגה שרים שרידי המשפחה בפגישתם לאחר המלחמה את השיר העתיק "וואס מיר זיינען זיינען מיר, אבער אידן זיינען מיר."⁷⁹ כן שרים הם במסיבת ברית המילה⁸⁰ "את הזמר היהודי העצוב והרותח" ואת "ניגונו של הרב הזקן מלאדי."⁸¹ הווג הצעיר אינו מסתפק ברישום במטרד הממשלתי, אלא "חשקה נפשו בחופה ובקידושין."⁸² "יהודי בן שבעים, חננני כשר מלידה ומבטן, הרחוק כל ימיו מבטלנות" מסדר את הקידושין, מאחר שהוא "היחיד בעיירה אשר יתעטף מדי בוקר בטלית ובתפילין ושופך שיחו לפני בורא העולם."⁸³ סביב יהודי זה וסביב סבתא גיטה מתקבצים שרידי היהודים בעיירה, ארבעה-עשר איש. הם אופים מצות לפסח⁸⁴ ומביאים לקבר-ישראל את הרוגי היט-

77 בשנים שלאחר המלחמה הציג התיאטרון היהודי הממלכתי המוסקבאי בבימויו של מיכאלס את המחזה "פרייליכס", שתכנו היה בעיקר טקס-חתונה יהודית בדורות שעברו, על כל סממני הפולקלור הקשורים בו. למחזה היתה או הצלחה רבה בין יהודי מוסקבה.

78 "בעלי-תשובה", סיפורים, עמ' 60.

79 "המסוה" שם, עמ' 58.

80 "בתבלי שם", שם, עמ' 8.

81 שם, שם.

82 ב"עיירת המולדת", שם, עמ' 108.

83 שם, שם.

84 שם, עמ' 111.

ה נ ר ש ל א ד ע ך

לר, כמאה איש, שנקברו ב"חריץ מאחורי בית-החולים".⁸⁵ כבר הזכרנו לעיל את המרצה למתימטיקה המתגנב בשבתות ובמועדים לבית-הכנסת, כמוהו גם חברו, סולומון יפימוביץ, המל את בנו ומתלבט אם לקרוא לו שם יהודי או שם רוסי. מצד אחד הוא עצמו "כל ימיו סבל בעטיו של השם הארור הזה",⁸⁶ ומצד שני – כלום לא יציב זכר לאביו, שהגרמנים הרגוהו? בסופו של דבר נמצא המוצא: בעת ה"ברית" נקרא הילד בשם "חיים נפתלי צבי הירש" ובתעודת-הלידה גרשם שמו "גריגורי"...

סיפור בפני עצמו הוא ב"סימטת הנפחים",⁸⁷ בו חוזר המחבר לשנת 1920. צעיר יהודי נפגש עם נסיכה רוסית המסתתרת בסימטאות מוסקבה מן השלטונות הסובייטיים. לאחר ליל-אהבה נודע לנסיכה כי אהובה הוא יהודי והיא מואסת בו בשאט-נפש מתוך שנאה עזה ליהודים,⁸⁸ שבהם היא רואה את האחראים למהפכה שהחריבה את עולמה עליה. סיפור זה מצטיין בבנינו, בסגנונו ובכתיבתו, המעלה את המאורע הקטן לסמל טרגי של יחסים שהתהוו בין יהודים לבין המעמד-דות השוקעים של רוסיה הישנה, ושמצאו את ביטויים בשנים ההן באותה תופעה איומה של ה"דניקינשצי'נה", שבה נקמו מעמדות אלה נקמה אכזרית ביהודים על מה שאבד להם עם בוא המהפכה.

ז

לאחר שחזר פרייגרזון לביתו מן המאסר חידש את כתיבתו. במשך קרוב לעשרה חדשים (מסוף אפריל 1957 ועד פברואר 1958) ישב כמעט יום-יום והעלה על הנייר את זכרונותיו על חקירתו ו"משפטו" ועל חייו במחנות-ההסגר הסובייטיים. הוא סיפר על החיים והעבודה, ובעיקר תיאר את פגישותיו עם טיפוסים שונים שנתקל בהם בשנות המאסר, בהם חוקרים ושוטרים, ובעיקר – עצורים, יהודים ולא-יהודים.

85 שם, עמ' 109.

86 "בחבלי שם", שם, עמ' 6.

87 "סימטת הנפחים" היא Кузнечный переулок במוסקבה.

88 מוטיב זה מצוי גם אצל מ. קסטלר: בחור יהודי-אנגלי, שאהובתו הנוצריית מגרשת אותו כאשר מתגלה לה בעצם ליל-אהבתם הראשון יהדותו, מודעו עד כדי כך שהוא הופך לציוני ועולה לארץ-ישראל ("גנבים בלילה", ספר א', פרק י"ב).

89 "עברית", "דבר", 6.8.65.

דים, פוליטיים ופיליליים, זקנים וצעירים. בעיקר האריך בתיאור פגיי-
שותיו עם אסירים ציונים דוברי עברית, ועם סופרים יהודים. כל אותם
הימים מצא עידוד בדבקותו בשפה העברית ובזמר היהודי. "יומן
זכרונות" זה, תעודה אנושית חשובה, הוא תכנו של ספר זה.

לתקופה זו בחייו קשור גם סיפורו "השבועה", שלא ראה עדיין אור
בדפוס. סיפור זה הוא היחיד בין כל סיפוריו שאין לו נגיעה לנושא
יהודי (אם כי גיבורו הוא יהודי למחצה). יש בו משום הצצה בעולמם
הרוחני של מיליוני אנשים, מי שהיו אזרחי "הארקיפלג גולאג". הסי-
פור מתאר גורלו של צעיר, רופא צעיר, שברח מהמחנה. אשה צודעת,
אף היא מיוצאי המחנות, נותנת לו מקלט בביתה בתנאי מפורש שיהיה
לבעלה. היא אף מאלצת אותו לחתום על נוסח שבועת-אמונים. עברו
כמה שנים, השנים הסתדרו יפה באחת הערים שבדרום-רוסיה, והנה
מגלה האשה לפתע, כי בעלה מתנה אהבים עם אחות צעירה העובדת
עמו במרפאה. היא כופה עליו להתמסר לשלטונות והוא חוזר למספר
שנים נוספות למחסגר. זה ענשו על בגידתו. מפעם לפעם נוסעת
האשה לבקרו במחנה, אהבתם מתחדשת ומתגברת ושניהם מצפים יחד
ליום שחרורו של הבעל ולחידוש חייהם המשותפים.

בימי המאסר קשור גם הסיפור "עברית", שיש לו רקע אוטוביוגרפי
מובהק. גיבור הסיפור וחבריו נאסרים ב-1948. "ישבה במאסר התר-
בות העברית - כותב הוא - והרי גם עלינו, על שוחרי תרבות זו, לשבת
במאסר". הוא מובא לחקירה המקובלת. מתברר לו כי המלשין עליו
ועל חבריו הוא תלמידו לעברית לשעבר. עד כאן הכל מתאים למציאות,
מכאן ואילך - דמיון. האסיר מסרב לענות לשאלות החוקרים אלא אך
ורק בעברית. לאחר שבועות של מכות-רצח, צינוק ועינויים נאלצים
החוקרים להביא מתורגמן. והמתורגמן הוא אותו מלשין שהמיט אסון
על החבורה. האסיר מכין עצמו יפה-יפה, ובסופו של דבר מצליח
הוא לבעוט בעיטה רבת-רושם בכרסו של המלשין, המועבר לבית-
חולים. מעתה מכריז האסיר על נכונותו לענות לחוקרים בשפה הרו-
סית. יש בסיפור זה מעין חלום של גקמה מתוקה שלא מצאה התגש-
מותה בחיים, אבל מצאה את ביטויה הספרותי.

בימים ההם התחיל פרייגרזון לכתוב רומן בעל רקע אוטוביוגרפי
מובהק. חמישה פרקים מרומן זה הגיעו לארץ-ישראל ונדפסו בסוף
1965 ב"מולד". מסופר בהם על חייו של הגיבור עד שהצטרף לצבא
האדום בשנת 1920. סיפור החיים מתאים בדרך-כלל למהלך חייו של

ה נ ר ש ל א ד ע ך

פרייגרוזן (כולל לימודיו בגימנסיה "הרצליה"). אולם אין בו משום הזדהות גמורה עם מהלך-חיים זה. יש להניח, לפי שם הרומן "רופאים", כי בהמשכו היה בדעתו של פרייגרוזן לעשות את גיבורו לרופא. בדרך-כלל אין הסיפור מתעלה על כרוניקה המוסרת שורה של מצבים ומאורעות הקשורים כך או אחרת בחייו של הכותב. חשוב יותר הוא הסיפור "עשרים גיבורים", שפורסם ב"דבר" ביולי 1966. שמו של הסיפור מקורו בחוק הסוביטי התובע, כי לשם פתיחת בית-תפילה לכל דת שהיא חייבים עשרים ממאמיניה לחתום על בקשת רשיון מהשלטונות.

יהודי פנסיונר באחת מערי אוקראינה משתדל לארגן קבוצה כזו בעירו. לא קל הדבר למצוא עשרים איש שיחרפו נפשם ויחתמו על בקשה מעין זו. "חוששים האנשים פן יבולע להם, לבניהם ולבני-בניהם, לקרוביהם ולקרובי-קרוביהם".⁹⁰ מפרים וקרובים אליהם פונה היוזם שיחתמו על הבקשה מסרבים ומשתמטים. בסופו של דבר מצליח הוא למצוא לו שותפים בין ה"פנסיונרים" היהודים. הרשיון מתקבל. יהודים, גם מאלה שחששו לחתום, תורמים כסף. בית-הכנסת נפתח בדירה שכורה בת שני חדרים. משיגים גם שני ספרי-תורה, ובין ה"עשרים" נמצא שליח-ציבור הבקי בסדרי התפילה ובמנגינותיה המטורטיות.

כעבור זמן-מה הולך לעולמו אחד מ"העשרים", השלטונות עומדים לבטל את הרשיון. אין למצוא אדם שיסכן עצמו ויצטרף לחבורה, אולם ברגע האחרון – אירע גס. התפרצות אנטישמית גסה מעוררת את אחד מצעירי משפחתו של המספר, אדם המנותק מכל מסורת יהודית, לחתום שמו כחבר העשרים של החבורה. בית-הכנסת ניצל...

הסיפור כתוב בהומור שקט ומריר. הרקע – חיי המשפחה היהודית בברית-המועצות, השאיפה לשמור על הגחלת, המאבק למנוע ככל האפשר נישואין עם לא-יהודים, מין אמונה שקטה שלאחר יאוש, בנצח ישראל.

בסיפוריו המאוחרים חוזר פרייגרוזן אל שפת הפרווה העברית, כפי שעוצבה בשנים האחרונות למלחמת-העולם הראשונה. ניכרת בסגנון זה השפעתם של ד. פרישמן ומ. י. ברדיצ'בסקי. לפעמים משתמש הוא במלים ובציורופיהן הנראים לנו כמושגים, אבל יש לזכור כי האיש היה מנותק עשרות בשנים ממהלך התפתחותה של השפה העברית, ורק

90 "דבר" 15.7.66.

אהבה ומסירות אין קץ הם שסייעו לו להביע את רעיונותיו וחזיונותיו בשפה עברית קלה ומובנת. יש להניח כי אילו ניתן היה לפרייגרזון להגיע בעוד מועד לארץ-ישראל היה מסתגל במהרה למהלך התחד-שותה של השפה וסגנונה.

אולם, מאידך גיסא, האם זכו חייהם של יהודי ברית-המועצות לתיאור כה נאמן וריאליסטי מעין זה שאנו מוצאים בסיפוריו של פרייגרזון? הרי הספרות האידית הסובייטית, שבה לקחו חלק סופרים גדולים ודגולים כברגלסון, מרקיש ואחרים, לא יצאה, במידה ותיארה את חיי היהודים בתקופה הסובייטית, מגדר של תעמולה רשמית זולה. ראויים הם סיפוריו של פרייגרזון שיקובצו כולם בספר אחד ונוסף להם ספרו הגדול יותר "נר-התמיד". יהיה בכך משום פרסום עדות יחידה במינה על חייהם היום-יומיים של יהודי ברית-המועצות בימי לגין, סטלין ויורשיהם.

וכמה מלים על שיריו של פרייגרזון. רק מעטים מהם הם בגדר של שירה רצינית. בשירו "לנכריה"⁹¹ מספר הוא על הנערה האוקראינית, שבעת שהוא מחזר אחריה, נזכר הוא כי בת היא לעם הפורעים שרצח באכזריות רבים מבני-עמו ומשפחתו.

בשיר אחר - "פלשתיניה"⁹² שנכתב ב-1926 נתן ביטוי מר לרגשותיו כלפי ארץ-ישראל. הוא מכנה אותה בשם "מולדת התקוה הזעומה", הוא מכריז: "נלאינו מחכות" ושואל במרירות: "אם לא צללים מתעים חופיך, אם יש בטחב חולך הגאולה?" ובבית האחרון מודיע הוא: "נקומה לאט וכמתגנבים נתחמק מעמק הבכא".

שאר שיריו, מהם שנתפרסמו⁹³ ומהם שנכתבו במחנות-ההסגר ולא באו בדפוס, הם בגדר חרוזים לעת מצוא, ועיקרם הנאמנות לעברית ונגעושים לארץ-ישראל.

מורשתו של פרייגרזון יש בה משום ראי והצצה לחייהם של נאמני ציון ושפתה מעבר לחומות-הברזל של ברית-המועצות, יש בה גם משום הכרזת מחאה על הדיכוי הברברי של שפת עם קטן בכוחה של דיקטטורת עריצים.

יהודה סלוצקי

91 "הדואר" 16.9.27, גל' מ'. וכן י. גלבוש, "גחלים לוחשות", עמ' 117-118.

92 "מוסף לדבר" ל"ג, י"א אייר תרפ"ז, וכן ב'גחלים לוחשות" הנ"ל, עמ' 119.

93 כמו "מתוך הפנקס" ו"פומון ססט"רי", "גחלים לוחשות", עמ' 119-121.

בריה ואבאקומוב אסרוני ללא פשע. כשבע שנים הייתי במאסר - מתחילת 1949 עד סוף 1955. הייתי קרבן "הפרת החוקיות הסוציאליסטית". הוציאוני לחופש. חזרתי למשפחתי ולעבודתי. שוב קיבלתי את מלוא הזכויות של אזרח סוביטי.

אולם הזכרונות של אותן שבע השנים עודם חיים בקרבי והחלטתי להעלותם על הנייר בצורת יומן. ביומן-זכרונות זה יבואו המאורעות הקטנים, הפגישות, ההוי, העובדות והפרשות. אולי יהיה ליומן זה שמץ-ערך פסיכולוגי.

תעבורנה שנים, ואחד מצאצאי יקרא אולי מחברת זו וימצא בה דבר-מה מאלף.

פרק ראשון

המאסר

המאסר... 28.4.57 * זה לי יותר משנה וחצי שנשתחררתי, ועדיין לא התחלתי

ב"עובדות ופרשות", שחפצתי להתחיל בהן זה מכבר. המאורעות הול-כים ומשתכחים, כוח הזכרון הולך ונחלש, וחבל שאותם החיים מאחורי הפרגוד "יצללו בתהום הנשיה". כשבע שנים, מאות אנשים, אלפי עובדות, מחשבות, פרשות, תקוות ואכזבות.

אתמול פגשתי ברחוב את קארפ הראשון, זה שהייתי אתו במחסגר באפינו. הוא יודע יפה את אומנות החייטות, ובמחסגר היה תופר בגדי-שרד לפקידי המחנה. הוא סיפר על-אודות כמה מהאנשים שהיו אז אתנו, ושנת 1951 שוב עמדה לפני, אפינו של סתיו וחורף 1951, לוטת האפלה והמרה השחורה. שמואל האלקין עמד לפני, האלקין ושיריו בדממה הצפונית, ז'יץ עורך ה"אייניקייט", סטרונגין מנהל ה"עמעס", יעקב שטרנברג ב"בושלאט" המעוך ובגב הכפוף.

והנה מעשה בחוקר שהיה מכה את האסירים מכות-רצח ואחד מהם, שנשתחרר ולזבן (קיבל ריהביליטציה), פגשהו פה במוסקבה מהלך בראש מורם וכל אותות-ההצטיינות עליו. חוקר זה שבר את כל שיניו בעת החקירה ואמר: "אסוף אותן, פרצוף יהודוני!" עכשיו, כשפגשהו האסיר-לשעבר הזה, כתב בקשה לקטיגוריה ובה פרט את כל העינויים שעניהו חוקר זה. קיבל מענה שלילי. אז כתב לוועדת-הביקורת המפלג-תית. קראו את שניהם לשם. מראהו של החוקר כבר לא היה כה שחצני, ובמקום אותות-ההצטיינות במלואם ענד רק את הסרטים. לאחר זה קיבל מענה, כי החוקר גורש מן המפלגה ונמסר למשפט. הוברר, כי הוריד שאולה כעשרים וחמישה אנשים, ביניהם מן הגדולים.

הרבה, הרבה אנשים היו אתי באפינו מיולי עד דצמבר 1951. הובאתי לשם מקאראגאנדה. בקאראגאנדה היו שמים אחרים, אנשים אחרים ושירים אחרים.

* הספר כתוב בנוסח של יומן לאחר מעשה. התאריכים הבאים בראש קטעי היומן הם התאריכים שבהם העלו הזכרונות על הכתב ולא התאריכים שבהם אירעו המאורעות.

יומן הזכרונות

מה אכתוב ביומני זה? זכרונות, זכרונות מחיי במחסגר. יהיו לא מלוטשים, לא מעובדים, יהיה זה חומר-גלם - אך שלא ישתכת מה שאסור לשכחו.

[בספריה ע"ש לנין הריני קורא את "עתון האינג'ינרים והארכיטקט-טים" - את כל חמשת הוורגלים לשנת 1955. הלשון העברית בהם כה מגובשת, קמצנית, וכל-כך הרבה מלים ומבטאים חדשים, עד שלא אדע, אם עד סוף ימי אוכל לשלוט בה].

29.4.57 בליל האחד במרס 1949, בשתים בלילה, צילצלו בדלת. נכנסו שלושה לבושים בגדי-אזרחים והשוערת-העד. הם אמרו, כי באו לשם בדיקת תעודות-הזהות. לכשהושטתי להם את תעודתי אמרו: "אתה הוא הנחוץ לנו, איפה בגדיך?" אחד מהם מושיט לי את פקודת-המאסר, חתומה על-ידי השר לעניני בטחון ממלכתי (מ.ג.ב.) והקטיגור. עשו חיפוש בבגדי. הוציאו מכיסי המכנסים את כל מה שנמצא שם. (בסוהר תלשו את כל חפצי-המתכת - קרסים וכפתורים - ראשונה מן המכנסים, אחר מן המקטורן ומעיל-החורף.) לאחר שלבשתי את בגדי קיבלתי פקודה להתכונן לנסוע.

בתי הבכירה היתה אז בת עשרים, הצעירה - בת י"ח. שתיהן ניעורו בחדר השני. בני, בן הי"ב, ישן על הדרגש. "מה לתת לו?" שאלה אשתי. "לבנים, שמיכה, מעט כסף," היה המענה. אשתי צברה את החפצי-צים. "האם לזמן רב אתם לוקחים אותו?" שאלה. "זה לא ידוע. אפשר שלאחר שלושה ימים יחזור," היה המענה. "בכל-אופן, כפי שאומר הפתגם הרוסי: הכן בקיץ מוחלת ובחורף עגלה."

היתה השעה השלישית בלילה, והעיר ישנה את שנתה. בא, בא עלינו האסון. "נו," נשמע הקול, "היפרד ונלך!" בנותי נכנסו אל החדר. נשקתינן. דמעות פרצו מעיניהן, אולם עיני אשתי היו יבשות. בבת-אחת נפלה עליה, על האשה הקטנה, האחירות לילדים. הרשו לי גם להיפרד מבני, אבל במהירות. נכנסתי אל החדר השני ונשקתי לו. לאור החשמל היו פניו מואדמים. "נו, הבה נלך." אשתי ליוחני עד הדלת, ושם נשקתיה. יצאנו החוצה - ככה עזבתי לשבע שנים את ביתי.

מהשלושה שליווני - אחד ידו בכיסו. הייתי מכורבל בבגדי-החורף. במרחק כמאה מטרים מקרן פוגזינקה עמדה מכונית. ניגשנו אליה, צרור-הלבנים, מעוטף שמיכת-הקיץ האפורה, בידי. ישבנו שנינו על המושב האחורי. "סע?" פקד לנהג. נסענו.

עברנו ב"שדה הבתולות", הגענו לכיכר ז'וקובסקי ונסענו ברחוב

המסר

קרופוטקין. אפלה ודממה שררו בעיר; בעינים תודרות הבטתי דרך חלונות המכונית, הבטתי ונפרדתי. בביתי, ידעתי, עושים עכשיו חיפוש דייקני וקפדני. את זאת ידעתי, משום שהייתי לא הראשון למסר מבין חברי העברים. באוקטובר 1948 לקחו את מאיר באזוב, חודש לפני זה - את צבי פלוטקין (מ. חיוג). שמעתי שלקחו גם את כהנוב (יצחק כהן) בסימפרופול.

המכונית באה עד בית המ.ג.ב. בלוביאנקה, ואני במכונית. 30.4.57 יצאתי בלוייתו של אותו האיש מן המכונית, הדלת נפתחה ונסגרה - הדלת לעולם שמאחורי הפרגוד. תפסוני ידים רגילות בכך. שוב ערכו חיפוש בבגדי, גזזו את שערות ראשי. הספר, כמדומני, היה יהודי. רחצתי תחת המקלחת (נתנו כוית סבון, ומאז הייתי מקבל כל פעם, במשך כשבע שנים, את כוית הסבון הזו לפני הרחיצה) ואחר כלאוני ב"בוקס" - חדר-ארון קטנטן, שגדלו כתא של בית-כבוד. שם עמד גם ספסל, אשר עליו ישבתי דום שעות רבות. בדלת הייתה "עיץ" צופיה, ("גלאזוק"), ועתים היה החייל התורני מציץ לפני הארון. הביאו גם אוכל - תחמיץ מכרוב כבוש, פרוסת לחם שחור, חתיכת דג בתחמיץ. לא יכולתי לאכול מחמת סערת הגפוש ומשום שהייתי חולה אז במחלת כיב התריסריון והייתי מצווה על דיאטה קפדנית. אולם תזונת-קלוקל סוהרית ומחסגרית זו הביאה לי לאחר כשנה תועלת רבה, כי החלימתני ממחלתי.

ביום המחרת נכנסו אלי ל"בוקס" אותם שני עובדי המ.ג.ב. שנשארו בבית לשם חיפוש. הם קראו לפני את הפרוטוקול של החיפוש, ובו רשימת החפצים שלוקחו (שתי המדליות שהוענקו לי, - אחת בעד עמל בשנות המלחמה והשניה במלאת שמונה מאות שנה לקיומה של מוסקבה, קופסת "קפצונים" שקניתי לבני בשביל אקדח השעשועים שלו, התעודות של דוצנט ומוסמך למדעים טכניים, פנקס-חסכון לסכום של כשבע מאות רובל) ורשימת חפצים שהוחרמו זמנית (מכונת-כתיבה, פסנתר, ספרים ועוד כאלה). חתמתי על הפרוטוקול וקיבלתי שוב-רים, חתומים על-ידי נציג הסוהר המרכזי.

[מחר האחד במאי. שמש וצינה בעיר-הבירה].

1.5.57 לאחר שהיות זמניות ב"בוקסים" אחדים הועברתי סוף-סוף לחדר מבודד בקומה השלישית, בו הייתי ימים אחדים. החדר היה לא גרוע. על השולחן עמד קומקום עם מים. שלוש פעמים ביום היו מביאים אוכל. בבוקר - חתיכת סוכר ורותחין עם מנת הלחם היומית (600

יומן הזכרונות

גראם), בצהרים - באלאנדה ודייסה, בערב - דייסה ורותחין. ביום הראי-
שון הביאו בטעות קציצה ותפוחי-אדמה, נראה, כי מטעמים עדינים
אלה היו מיועדים לאסיר אחר, שישב קודם בתא זה. משראני המביא
מיהר לקחת ממני את הקציצה.

בבית-הסוהר היתה איכות התזונה תלויה ביחסים ההדדיים שבין
האסיר לבין חוקרו. החוקר היה ממונה על האכילה, השינה ועל שאר
התנאים של חיי האסיר. אם האסיר לא הועבר לצינוק וגר בתא נורמלי,
לא היתה רשות לחוקר להפחית את מנת המינימום של תזונת האסיר --
את ה"פייקה". אבל אם היו לך יחסים טובים עם החוקר, כלומר, אם
חתמת על כל שדרש ממך, היית מקבל תנאים נוחים יותר הן לגבי
המזון והן לגבי השינה.

פרק שני החקירה

בערב השלישי או הרביעי לשהייתי בתאי החדש הזמינוני לחוקר. חדר גדול ורהוט יפה, שני שולחנות-כתיבה, שולחן בשביל האסיר סמוך לדלת, במרחק מטרים אחדים ממקום החוקר. החוקר - איש קטן, שחרחר, לא צנום, בעל פרצוף נעים ועינים חוד-רות, לבוש חליפה אזרחית. ישבתי על כסאי סמוך לדלת, אף הוא ישב על כסאו. עם האיש הזה היה עלי להיאבק תשעה חדשים, יותר נכון - להגן על עצמי מהתקפותיו. אולם אז עדיין לא ידעתי זאת. הוא כינה את שמו - ליבידיב ופקד עלי לכנותו "אזרח תת-פולקובניק" או "אזרח חוקר".

התחיל למלא שאלון ובו נתונים רבים אודותי. שם המשפחה, שמי, שם אבי, תאריך ההולדת, שמות בנותי ובני כשאמרתי: עתליה, נינה, בנימין - העיר, כי נתתי לילדי שמות תנ"כיים. על השאלה אם יש לי חילופי-מכתבים עם אחי עניתי בחיוב. הוא רשם נוסח זה: "אני נמצא בקשר עם אחי". הייתי שה תמימה, הרגשתי את עצמי חף מכל פשע וחתמתי על נוסח זה. כפי שהוברר לי לאחר-מכן היתה זאת שגיאה גדולה. בזמן ההוא היה מקובל, כי מ.ג.ב. אינו יכול לטעות, וכי המאסר כשהוא לעצמו - הוכחת הפשע. מכיון שנאסרתי - הריני כבר "אויב העם", ולא רק אני, אלא כל מי שנמצא אתי במגע, וצריך להתרחק ממני כמטחוי קשת. תוצאת חתימתי היתה - שני אחי פוטרו מעבודתם והיו להם הרפתקאות אי-נעימות.

2.5.57 [אתמול באה בתי עתליה מקאראגאנדה בדרכה לדניפרופט-רובסק. בערב היינו אצל המחוזנים מצד בתי נינה, שילדה בת ונמצאת עכשיו אצלם. בסענו במכונית חתני לראות את התפאורה החגיגית. סובבנו במרכז העיר, אחר נסענו בכיוון המכללה ע"ש לומזנוסוב. ראינו את מוסקבה מגובה ההרים הוורוביוביים. ירד גשם, היה יפה וקר.]
בסוף החקירה הראשונה על-ידי האזרח התת-פולקובניק, שבדרך-כלל היתה אדיבה, הטיף לי חוקרי מוסר, ואמר כי בחקירות הבאות צריך אני להגיד את כל האמת. עלי לדעת בידי מי אני נמצא. על-אודותי

יומן הזכרונות

ידוע הכל – מה עשיתי, עם מי נפגשתי, כל פרטי פשעי. אם לא אספר את הכל מרצוני, רע ומר יהיה גורלי, הם יעשו בי כלה. עיניו השחורות הפיצו רשפי־אש קודרים. מפיו ניתז ריר. בו בערב או למחרתו העבירוני לסוהר הליפורטובי. לתאי נכנס חייל, שאלני לשמי ופקד עלי לאסוף את חפצי. בחצר עמדה מכונית־אסירים הנקראת "זורנוק". נדחקתי אל האפלה. בתא הזעזעורי האחורי ישב חייל מזוין. הבנין השחור של הסוהר הליפורטובי התרומם אל מול השמים השחורים. ראשונה כלאוני בתא־"בוקס", שרצפתו היתה רצופה לחות־אבן. היה קר. באה רופאת־הסוהר השמנה, פקדה עלי לפשוט את בגדי ובדקה אותי בדיקה קלה. דומני, שבדיקה זו היתה גורלית לגבי אופן החקירה ושיטתה. בלי רשיון הרופא אין מכים שם את האסירים בשעת החקירה. הרופאה לא מצאה ליקויים גדולים בבריאותי (הייתי אז רק חולה במחלת־הבטן) ונתנה אישור לשיטת־חקירה קפדנית.

אותו לילה לנתי בתא מבודד ובבוקר העבירוני לתא מספר 204, שבו היו עמי שני אסירים – רוסי ותורכי. בתא זה שהיתי חדשים אחדים. המספר היה טוב, לכאורה – מספר השחרור (סעיף 204 של התחוקה הסוביטית הוא הסעיף על שחרור אסירים). אולם היה זה מספר־אכזבה...

החלון היה קטנטן ועליו שבכה חזקה וכיסוי־ברזל. לא ראינו בעוד דבר – לא רק את הארץ, אלא גם לא את השמים. הקירות היו עבים. הדלת היתה של ברזל, ובה חור־"גלאזוק". מבחוץ התהלך בצעדים מדודים חייל־משגיח. יומם ולילה התהלך, ובקצב אחיד היה ה"גלאזוק" נפתח ונסגר. עד עכשיו אוחותני צמרמורת משאני נזכר באושת ה"גלא־זוק" בהיפתחו והיסגרו.

מנעי הראשון עם האסירים היה עם פרמאקובסקי, רב־המלח הרוסי מלנינגרד ומוסטפה אדאלי, הנהג התורכי. שניהם השאירו בי רושם רב. לאחר־מכן פגשתי מאות ואלפי אסירים אחרים, רבים מהם נמחו מוכ־רוני, אולם את אלה השנים זכור אזכור.

כן, רבים, רבים היו האנשים, כל אחד ונפשו, ואסונו, ועברו. שנות אדם רבות חיסלו בריה ואבאקומוב ומנגנון משרתים ומלחכי־הפינא של משרתיהם. כל אחד מהם, מגדול עד קטן, השתדל לירוק בנפש האדם, להשפילה, להחלישה, לרמסה. כל אחד מהם חשב את זאת כחובתו למולדת. מלים יפות, היפות באוצר המלים, גויסו כדי להכריח

ה ח ק י ר ה

את המנגנון הזה לרדות באלפי האסירים. אולם מתחת לבגדים המזוי-
המים והמנומרים עוד דפקה הנפש, עוד עמדו בעינים העצומות מראות
וחיונונות, גוף מולדת, דמות אשה או ילד, חופש-דרור אשר לא תכלאנו
ולא תשים עליו שבכה ומכסה, רוח חפשית עורגת אל האילנות, אל
צמחית-ירק מלבלבת ומחשבות-צפרים התועות בחבל וביקום.

3.5.57 אם כן - פרמאקובסקי ואדאלי, שני אנשים שונים מן הקצה
אל הקצה. הראשון היה אתנו אך כשלושה ימים. חקירתו כבר נגמרה,
וצריך היה להעבירו למקום אחר. הוא היה חולה מאוד, ואפילו בתנאי
הסוהר היה מקבל דיאטה כלשהי. ימאי ותיק זה, בן-גילי, היה רב-חובל
של אניות, אשר היו יוצאות במסעות סדירים ללונדון. פעמים רבות
היה באיטליה ועוד בכמה ארצות. האשימוהו בריגול, והוא חתם. חוקרו
היה ליבידיב. על שאלתי מה טיבו של ליבידיב, ענה בתנועת-יד מיר-
אשת ויעץ לי שלא להתחרט על מה שחתמתי, משום שליבידיב אינו
אוהב את זאת. אחר מסר לי פרטים לא טובים על-אודות שיטת חקירתו
של האזרח התת-פולקובניק שלי.

מוסטפה היה אחר. גם הוא היה כבן-גילי - קטן-קומה, שחרחר-שוף,
כחוש. לאחר שלקחו מאתנו את פרמאקובסקי נשארנו בתא רק שנים.
הרבה סיפורים שמעתי מפי מוסטפה מחמדוביץ אדאלי. הוא דיבר רר-
סית לא בלשון נקיה, אם כי גר ברוסיה משנתו העשירים. היו לו שתי
נשים רוסיות, ואפשר היה להבין את דבריו.

4.5.57 הוא נולד בתורכיה, והיה בן נאמן למולדתו, מספר היה על-
אודותיה בחמימות. בהיותו בן עשרים או קרוב לזה, עוד בחיי לגין,
בא לרוסיה עם משלחת מטעם קאמל פשה, אשר ידעהו היטב והיה פרש
בחיל-המשמר שלו. מאז נשאר ברוסיה, נשא לו אשה רוסית, היתה לו
בת. עבד בשגרירויות שונות במוסקבה בתור נהג-מכונית. סיפר הרבה
על-אודות החוקים הבין-לאומיים בנוגע לשגרירויות, על-אודות החיים
היומיומיים שלהם, האסיפות והבנקטים. בעצמו היה משתתף בכל אלה.
בימי המלחמה עבר לקויבישב, וגם שם היו לו חיים נעימים בשג-
רירות בחברת נערות ונשים צעירות. אחר נשא לו אשה שניה ובגמר
המלחמה עבר לעבוד בקונסוליה התורכית בבאטומי. שם אסרוהו,
העבירוהו לחקירה למוסקבה, האשימוהו בריגול. לפי דבריו הכוהו
הרבה - עד מקלות-גומי ועד בכלל. חתם שהיה כל השנים מרגל תורכי
וקיבל 25 שנים. אחר העבירוהו לאינטה, היה שם תקופה קצרה, שכב
בבית-החולים כמעט כל הזמן. היו לו יחסים טובים עם הרופאים-האסי-

יומן הזכרונות

רים, ביחוד עם רופא אזרביידז'אני אחד, והיה יכול לשהות בבית-החור-
לים שבו היו התנאים נוחים יותר, כל הזמן, אלא שפתאום העבירוהו
למוסקבה. כל האסירים היו בטוחים, שהוא נוסע הביתה, שממשלת
תורכיה וממשלתנו מחליפות ביניהן אסירים. גם הוא היה בטוח בזה.
היתה זאת אחת הפרשות הראשונות שראיתי במו עיני. הוא סבל מאוד
מבלי היות לו טבק לעישון, אלא שאני לא עישנתי, ולא יכולתי לעזור
לו בנידון זה.

6.5.57 כל מה שכתבתי לעיל - אינו אלא תיאור רשמים מן הצד.
עד מהרה הצטמצמו חיי בדבר המרכזי - בחקירה.

מובן מאליו, שלא אוכל להזכיר בזה את התהליך היומיומי של החקיי-
רה. הימים והלילות בבית-האסורים דומים מאוד זה לזה. המשטר אחיד
הוא בדייקנות גדולה, וכל תשעת החדשים שביליתי בסוהר הלפורטובי
כגוש אחד הם.

בשנות 1930-1927 הדפסתי סיפורים ושירים אחדים ב"העולם",
"התקופה", "הדואר", "דבר", "הדים" ועוד. מה שהדפסתי לא רק שלא
היה אנטי-סובייטי, אלא גם לא לאומני. בקובץ "בראשית" לא השת-
תפתי, אם כי הכרתי בערך משנת 1925 את פלוטקין וחבריו, שהיו גם
חברי.

כחמש-עשרה שנים לא עסקתי ביצירה עברית, אם כי כל ימי אהבתי
והוקרתי את לשוננו, ועד מותי לא אבגוד בה. לכשבאה המלחמה עם
היטלר, לכשבאו שנות השמד הנורא התחלתי שוב לכתוב סיפורים,
זה היה בקאראגאנדה, שם הייתי בשנות 1941-1943, ולאחר-מכן -
במוסקבה, אליה חזרנו בספטמבר 1943. במשך שנים אחדות כתבתי את
החלק הראשון של הרומן "בדעוך המגורה" וסיפורים אחרים. כל אלה
היו כשרים בהחלט, אלא שהיו כתובים עברית, ומ.ג.ב. התחיל להביט
עלי בעין רעה.

הוא הדבר, שמ.ג.ב. ידע יפה (על-ידי סוכנו החשאי גורדון, שהיה
מכרנו) מכל הנעשה אצל פלוטקין, כהן, באאזוב ואצלי. סאשה גורדון
זה ביקר לא אחת בביתי, אכל את לחמי ושתה את מימי, ובני-משפחתי
הכירוהו יפה. אשתי אף ניסתה לחתנו עם אחת ממכרותינו. סאשה הת-
חקה על כל אחד מצעדינו. פלוטקין היה לו הקרוב מכולנו, ואפשר שהיה
מפספט לפעמים דבריי-ביקורת על השלטון, ואפשר שזה היה גם בנוכ-
חותי. סאשה היה מוסר דיווחים מפורטים על כל אחד מאתנו. הוא ידע
גם שאני, פלוטקין וכהן כותבים דבריי-יצירה בעברית. היה מספר שהוא

ה ח ק י ר ה

לומד עברית, ופעם אחת לקח אצלי סיפור אחד ("חבלי שם"), כאילו להראות למורה שלו. כפי שנודע לי אחר-כך תירגם סיפור זה וסיפורים אחרים לרוסית ושימש "חומר" בעניני.

13.5.57 בשנת 1946 התחיל סאשה לדבר על לבי שאשלח כמה מסיפורי לארץ-ישראל לשם פרסומם. הוא סיפר, שיש לו אפשרויות והזדמנויות להעבירם באמצעות האזרחים הפולנים, שהיו חוזרים אותה שנה מברית-המועצות לפולין, ומשם היו רבים מהם עוברים לארץ-ישראל. לאחר שכל סיפורי היו כשרים ורחוקים משמץ מדיניות, מסרתי לסאשה מחברת אחת מסיפורי. לאחר זמן-מה בא סאשה וסיפר כי מסר את המחברת ליהודי פולני ושהיא הגיעה בשלום לפולין, באה לארץ וכו'. האמנתי לבדותות אלו וכעבור חדשים אחדים, כשסיפר לי סאשה שיש לו עוד הזדמנות כזאת מסרתי לו עוד מחברת אחת. בפעם השלישית והאחרונה אירגן "המשרד לעניני בטחון ממלכתי" (מ.ג.ב.) באמצעות סאשה משלוח של שלושה סיפורים.

חוץ ממני היו כותבים עברית גם מ. חיוג ויצחק כהן (שניהם מ"בראשית"). לסאשה היו קשרים עם שניהם. את חיוג הכיר זה שנים רבות, וכהן, שעבד כמנהל פילהרמוניה באחת הערים של רוסיה המרכזית, נתקשר עם סאשה גם באופן מעשי. הוא הועסק כאדמיניסטרטור של איזו בריגדה לחלטורה אמנותית, שסבבה בערי-השדה מטעם משרדו של כהן. הסיבוב לא הצליח, והיו לו לסאשה טרוניות כלפי כהן, ולא אחת התלונן באוזני, שכהן איכזב את תקוותיו.

14.5.57 סאשה שיכנע את שלשתנו, כי איזה רופא צבאי נוסע בחופשתו לבולגריה, והוא יכול לקחת עמו את יצירותינו ולמסרן למי-שהו הנוסע בימים הקרובים ארצה. ערב אחד נתכנסנו אצל חיוג - כהן, סאשה, ואנוכי. דומני, שהיה זה בתחילת 1948. תחילה קראנו את הכתבים: סיפור אוטוביוגרפי גדול של כהן, סיפור חצי-מסתורי של חיוג, מחברת סיפורים משלי וחיונינו עליהם את דעתנו. לאחר-מכן דנו על המשלוח לבולגריה. סאשה חזר והציע את הענין. הוחלט שחיוג יתראה קודם עם אותו רופא ויתהה על קנקנו.

סיפורינו היו כשרים בתכלית הכשרות, איש מאתנו לא היה שולח אותם בדרך-עקיפין שכוו, אילמלא סאשה, כלומר, מ.ג.ב. מעשה-פרו-בוקציה זה של סאשה לא היה היחיד. הוא הביא לחיוג נייר מיוחד ויעץ לו לכתוב בדיו כימי מכתב לד. בן-גוריון ולצרפו למחברות יציאותינו שיימסרו לאותו רופא. כפי שהוברר אחר-כך (בעת החקירה)

יומן הזכרונות

נענה חיוג ל"עצה" זו וכתב את המכתב, אף ראה את "הרופא" והאמין בו - ומסר לו את הכתבים.

15.5.57 לאחר הינסד מדינת ישראל המשיך סאשה במעשי הפרובו-קציה שלו. הוא אירגן משלוח מכתבים אלמוניים לראשי הממשלה הסובייטית בדבר עזרה למדינת ישראל, שנלחמה אז עם הערבים; יום בקשה בדבר הקמת קתדרה ללימודי עברית במכללת מוסקבה. היו גם דיונים בנוגע לבקשה על-אודות הוצאת קובץ ספרותי עברי. לכמה מהצעות אלו מצא אזנים קשובות ורצון לפעולה. אותה עונה נתגברה הפעילות בקרב היהודים במוסקבה. היו שמועות על-אודות בקשות רבות של הנוער היהודי להרשות התנדבות לצבא בארץ-ישראל וכן בדבר עזרה חמרית לישוב בארץ וכו'. שמועות אלו רחפו באויר, והצעותיו של סאשה מצאו הדים בינינו, ולא ראיתי בזה שום פשע כלפי ברית-המועצות.

בינתים היה ה"דסיה" (התיק) של כל אחד מאתנו במ.ג.ב. הולך ומתעבה, הולך ומתנפח.

17.5.57 בימים הראשונים היה החוקר באחת: שאגיד לו אני מדוע אסרו אותי, שאין הם לוקחים אנשים חפים מפשע, שאם מ.ג.ב. לקח, משמע, שדברים בגו. לכל טענותי שהם שאסרוני, ועליהם להגיד לי את סיבת המאסר - היה עונה שאני סורר ומורה, שברצוני לכסות על עווני, שאני אויב העם, בוגד במולדת ושאר דברים נעימים. כיון שלא ידעתי את סיבת מאסרי הייתי שותק. ערב אחד נכנס קצין גבוה (פול-קובניק) ושאל את חוקרי איך אני מתנהג. החוקר ענה, שהתנהגותי גרועה מאוד, שאין אני "מתבקע" (כלשון האסירים). הקצין הביט עלי בבזו (היה זה איש יפה, כבן ארבעים, ובעיניו הבולטות ראיתי מקצת ממלאך-המוות) ואמר, שהם יחסלוני באופן פיסני, שאין אני משער לאיזה מקום באתי. אחר זה נתן לי שתי סטירות עצומות, עד שצללו אזני וכמעט נתחרשתי. נחבטתי בכותל אחת הנה ואחת הנה. עמדתי נדהם ומטושטש, והפולקובניק פנה במנוחה רבה אל החוקר ואמר בלחש: הבה נלך אל המזנון!

מאותו היום ואילך התחיל החוקר להכות אותי מכות-רצח בכל יום. חוץ מהמכות היו עוד אפני-כפיה. החקירה התנהלה אך בלילה. בעשר בערב היינו שוכבים לישון, ולאחר חצי שעה, אך אעצום את עיני, כבר נשמע קול הדלת בהיפתחה, נכנס הייל ושואל: שם משפחתו של מי מתחילה כאן ב"פ". אני מרים את ראשי בעינים מטורפות מאי-שינה

ה ח ק י ר ה

יעונה: "אני." עלי לאמור את שמי, שם אבי ומשפחתי. הוא שואל: "משקפים יש? התלבש?" אני לובש את בגדי, ואנו יורדים לקומה השניה, לחדר מספר 1, שם "עבד" חוקרי.

18.5.57 שולחן-הכתיבה של החוקר עמד בירכתי החדר, וליד הדלת עמד שולחן האסיר. שולחן קטן ומדולדל עם כסא סמוך לדלת. פה התרחשו המאורעות והיחסים בין האסיר לחוקרו. מדי יום ביומו, חוץ מלילות-השבת, מן השעה האחת-עשרה (או חצי האחת-עשרה) עד השעה החמישית בבוקר בלילתי בחדר הארור הזה. בראשונה הכריחני החוקר לכתוב במו ידי את כל מה שחטאתי, עויתי ופשעתי. מובן, שלא היה לי כל חומר לכתיבה, משום שלא אני ולא חברי לא חטאנו ולא פשענו. את כל מה שכתבתי היה החוקר קורע לעיני. אחר באו המכות והשיחות, השיחות והמכות. בשעה החמישית הייתי חוזר לתאי ושוקע בשינה כבדה. אך בשש כבר היתה ה"השכמה", ולפעמים הייתי ישן רק חצי שעה. משך חדשים רבים הייתי ישן אך שעה-שעה וחצי ביממה.

22.5.57 [בספרית לנין הריני קורא עכשיו את ה"רבעון לכלכלה" לשנת 1955. במשך השנים האחרונות נתעשרה הלשון העברית עד אין ערוך, ושפת הטכנאים, האדריכלים והכלכלנים היא אחרת לגמרי משפת המאמרים ב"השילוח" וב"התקופה", שעליה נתחכתי. עם כל זה אש-תדל לרכוש ידיעות ככל האפשר בעברית של ימינו.]

תשעת חדשי החקירה היו החדשים הגרועים בחיי. היה רע! היה רע ומר! את הפרוטוקול הראשון כתב החוקר והציע לי להתמו לאחר כחודש מאז התחלת החקירה. עכשיו הריני מבין, שהיה זה כדור-נסיון וכי רצה לבחון את מידת נכונותי לחתום. היו אסירים שחתמו - בלי התנגדות - על הכל.

הפרוטוקול שלי היה כתוב בידו של החוקר (לא במכונת-כתיבה), ושם היתה רק שאלה אחת ומענה אחד. גם השאלה וגם המענה היו בדויים - אגב, ככל הפרוטוקולים הבאים. בכלל, אף אם הפרוטוקולים היו כתובים בצורת שאלות ותשובות, למעשה לא היו לא שאלות ולא תשובות. הפרוטוקולים היו פרי עבודתו של החוקר, ועבודה זו לא היתה קלה. כפי שנתברר לי אחר-כך, היו ב"קבוצתנו" שבעה אנשים ומרגל אחד (בפרוטוקולים נזכר אף הוא כאחד ה"פושעים"). הם היו ה"שחקנים" בטרגדיה, החוקר היה הבמאי. עליו היה לבדות "עובדות", פגישות, פעולות. הוא בדה גם מגמות, אידיאות, שאיפות.

אולם הפרוטוקול הראשון שלי היה כדור-נסיון. השאלה היתה: איך אני מתיחס לתרבות העברית, וכיצד אני מעריכה ביחס לתרבות של עמים אחרים. במענה שלי כתב החוקר שהספרות והאמנות העבריות עולות לעילא ולעילא על כל הספרויות וכל האמנויות של כל עמי ברית-המועצות. המלה אמנות, זכורני, היתה אצלו משובשת: *"искусство"

לאחר כל המכות שהוכיתי והעינויים האחרים שעוניתי חשבת, שב-פרוטוקול הראשון יהיו האשמות גוראות ופשעים כבירי-ערך. נכון, אהבתי ואוהב אני את התרבות העברית, אף אם מעולם לא חשבת שהיא עדיפה על תרבותם של עמים אחרים, וביחוד על זו של העם הרוסי. את זאת אמרתי לחוקר, אולם קיבלתי גידופים גסים, ואחריהם-מכות. אז חתמתי.

היתה זאת שגיאיה גדולה מצדי וראשית תבוסתי במערכה שבין האסיר ותליינו. לא צריך היה לנתר, התנגדות מוחלטת לחתום צריכה היתה לבוא מבראשית, החוקר צריך היה לדעת, שקרבנו לא יתן, בשום אופן לא יתן, את חתימתו לבדיותו - קלות ואפסות-ערך ככל שתהיינה. 23.5.57 אחת משיטות-הלחץ של החוקר היתה האיסור להשתמש בכסף, שהיתה אשתי מביאה בשבילי מדי חודש (200 רובל) לשם קניית מזון בחנות הסוהר. מחמת מחלתי הקשה (פצע התריסריון) היו לי כאבים ויסורים גדולים, וכמעט שלא יכולתי אז להשתמש במנת-המזון הרגילה. מדי עשרה ימים אפשר היה להזמין מצרכי-אוכל עדינים יותר על חשבון האסיר: לחמניות-חיטה, חמאה, סוכר, סוכריות, תופינים, נקניק. החוקר אסר עלי להשתמש בזכותי זו, וחוז מן המכות וחוסר-השינה היו לי גם יסורי רעב. לזה יש לצרף את המצב העצבני, בו גמצאתי, הציפיה התדירה לפורענות, הניתוק מבני-המשפחה ומעבודתי הרגילה, אירת-הסוהר המדכאה. התחילו אצלי חזיונות-בדים.

אני יושב אל שולחני שבסמוך לדלת, מרוחק מהחוקר. השעה - שעת-לילה מאוחרת, עוד מעט ויעלה השחר, עוד מעט ויתחילו הציפ-רים את צפצופן, ובו מרגוע וטפח רינה לאנשים, שעמום וגעגועים לאסירים. החוקר יושב על כסאו, מעשן וכותב. הוא מחבר את הפרו-טוקולים, את כתבי-הפלסתר, את הבדותות. הוא נוטל "עובדה" בדויה או חסרת-ערך ומפצל אותה בין אנשים חפים מפשע בסגנון המקובל

התקירה

של "הסיכום המאשים". הסגנון הוא כאילו פושע ותיק יושב לפני החוקר, אויב העם והשלטון, בוגד במולדתו, שעוד ברחם אמו זמם אך ורק להרע, להזיק ולגלות התנגדות למדינה ולממשלה.

הוא מעשן, שוקע במחשבותיו וכותב שוב. הנה הוא שואל איזו שאלה טפלה וחוזר וכותב. אני יושב ושותק. במסגרת החלון, על השמשה העליונה, מופיעים אנשי משפחתי – שלוש נשים וילד: אשתי, שתי בנותי ובני. אני מבחין יפה בפני כל אחד מהם. עיניהם מוסכות לחוקר, מעיני אשתי ובתי הצעירה זולגות דמעות. בעיני שני האחרים גם כן תחנונים ותפילה: "אל-נא תכתוב רעות על אבינו! יטה-נא אלוהים את ירך הכותבת לטובה, לדבריי-אמת, למידת הרחמים!" הפנים נמוגים והולכים, החלון הגדול מתחיל מאפיר, הולך ובא השחר. עוד מעט ותיגמר "החקירה" ואפשר יהיה לישון חצי שעה או שעה.

החוקר לוחץ על כפתור הפעמון. נכנס חייל עם כיתפות אדומות. "לוזה!" – מפקד החוקר. "נלך!" – מפקד החייל. אנו יוצאים אל הפרוז-דור, והתורני מושיט לי גליון נייר לחתימה. השורות מעל ומתחת שורת כסויות בלוחות. בשורת רשומים שמי, שם החוקר, שעות הת-חלת החקירה וסיומה. אני חותם והולך הלאה עם החייל. אנו עולים במעלות. השטח בין המעלות והקיר גדור בשבכות, שלא יתישב האסיר בדעתו ולא יקפוץ למטה. על האסיר לחיות, בכל-אופן עד גמר החקי-רה. אם נפגש לך אסיר בדרך – חס ושלום שתראהו. החייל מפקד: "הפנה פניך לכותל!" – ועליך לעמוד כך בלי גוע עד עבור האסיר האחר ועד בוא הפקודה: "ללכת!"

אנו מתקרבים לדלת תאי, תא מספר מאתיים וארבעה. החייל התורני בפרוזדור פותח את הדלת במפתח גדול. אני נכנס לתא, הדלת נסגרת. התא קטן, מבעד האשנב מסתנן אור קלוש, מוסטפה ישן, ריח לא טוב, אולם התא בעיני כארמון-פלאים. לישון! תיכף ומיד לישון! לו רק שעה אחת.

אני שוכב במיטתי, אולם השינה אינה באה בבת-אחת. זמן-מה אני שומע צעדי החייל בפרוזדור ואושת ה"גלאזוק" בהיפתחו ובהיסגרו. 24.5.57 לילה-לילה הייתי יושב אצל החוקר, ולילה-לילה היה החו-קר כותב את הפרוטוקולים. בחדר שררה דממה, רק לפעמים היו גש-מעות צעקות מחדרי-החקירה הסמוכים, קולות אנשים וגשמים מחדרי-העינויים, בהם היו תולשים וחובטים את גשמת האדם. שומרים ושוט-

רים וקירות עבים עמדו מסביב למקום המעשה, קריה עצומה השתרעה סביב הקירות העבים, מדינה כבירה היתה שטוחה לארבע רוחות העולם, והכל אתי שפיר.

יום אחד הציע לי חוקרי לחתום על הפרוטוקולים שחיבר. הם הועתקו במכונת-הכתיבה, והוא נתן לי את הטופס הראשון.

"הענין שלי נופח למאתים וחמישים עמודים. מהם כשני שלישים - פרוטוקולים. התחלתי לקרוא את הפרוטוקולים שלי - וחשכו עיני! מובן, שאין אני זוכר עכשיו את פרטיהם של כתבים אלה, אבל היו בהם דברים רעים, והיו דברים אלה כתובים משמי, ועלי היה לחתום על דברי-הפיגול האלה. אילמלא לא חתמתי - היה רע בשבילי, ואילו חתמתי - היה רע ומר!"

25.5.57 היה עלי לחתום על כל עמוד ועמוד. נראה, שריבוי חתימות אלה היה עליו להעיד על שמחתו של האסיר למקרא כל עמוד. למעשה היתה כל חתימה כרוכה ביסורי-נפש, בהרגשה, כאילו ירקה לתוך נפשו.

בנו של עם-הספר אני, וכל ימי הריני מרכין ראשי לפני אות מודפסת. הדפסתי הרבה ספרים ומאמרים במקצועי, וקפדן אני בנקיות הטופס הראשון של כתב-היד הנדפס במכונת-הכתיבה. הנייר, שעליו היו כתובים הפרוטוקולים, אף הוא היה משובת. כל אלה היו פרטים פסיכולוגיים נוספים הממריצים לחתימה.

תחילה ניתן לי עפרון מעוך, כדי שאתקן את ה"שיבושים". אולם אך ניסיתי למחוק מלה כלשהי, והעפרון לוקח ממני. אותו רגע נכנס אל החדר חוקר אחר. "אתה שומע?" פנה אליו חוקרי, ימח שמו וזכרו, "הוא רוצה לתקן את הפרוטוקולים שעליו לחתום!" הדברים נאמרו בנעימה של "הנשמע כזאת?"

החוקר האחר יצא, ושוב נשארנו שנינו בחדר. על שנים-שלושת העמודים הראשונים חתמתי, הם השתייכו לימי ילדותי ובהרותי, ואף אם גם הם היו כתובים בסגנון מאשים ומחייב, אם גם מעמודים אלה אפשר היה להסיק שכבר ברחם אמי הייתי פושע חמור ביחס לשלטון הסובייטי - עם כל זה חתמתי עליהם. אך הנה הגעתי להאשמה שבאם חתמתי עליה צריך הייתי לקבל עונש מאסר. וכל זה היה כזב. סבורגני, שגם החוקר ידע את זאת יפה. "על זה לא אחתום!" אמרתי. "דברים אלה בדויים."

או התחילו לראשונה שידולים, אחר צעקות, ואחר מכות. המכות לא

ה ח ק י ר ה

עזרו. אין בטבעו של אדם להיכנע למכות ישירות. אם איש שעוד בשם איש יכונה עושה את רצון מכהו תיכף ומיד לאחר המכות, משמע שכלו כבר כל כוחותיו – או הגשמיים, או הרוחניים. ואם הכוחות עדיין לא כלו, והוא אומר: "אם אתה מכה אותי, אז אחתום" – אין איש כזה בן אדם וחוה, אלא שרץ רקוב ומתועב.

אולם המכות, אם אין אתה עונה עליהן במכות אף אתה, מחנכות את האדם לשעבוד. לדאבוני, אין מכים באותו חוג החברה, שממנו יצאתי. היו אסירים, שלפי דבריהם ענו במכות לחוקריהם לאחר שהוכו בפעם הראשונה. אותם הורידו תיכף לצינוק, אולם לאחר שהחזירו שוב לא הכו אותם, ועברו לאמצעי-כפיה אחרים. המענה שלי לא היה שכוה, ולאחר הפעם הראשונה התחיל חוקרי להכותני כל פעם שהובאתי לחקירה.

כל זה פועל על הפסיכולוגיה, משבר לאט-לאט את ההתנגדות. בדרך כזאת ודאי מאלפים בקרקס את חיות-הפרא. החיה יודעת, שאם לא תמלא את רצון המאלף, תקבל את המכות. אמרתי: "לא, לא אחתום על זה!" וקיבלתי מכות. "קרא הלאה וחתום על העמודים הבאים!" פקודה זו מלווה בדברי-גידוף, אך לי נדמה, שחוקרי נחל הפעם תבוסה, שרצוני אני נחל את הנצחון. לא מניה ולא מקצתיה! בעמוד הבא נת-קלתי שוב בבדותה לא טובה, אם כי פחות מסוכנת מהראשונה. אני יודע, שאם לא אחתום גם הפעם, שוב אקבל מכות-רצח. רוחי עיף, רצוני נחלש – ואני חותם.

26.5.57 בריאותי הלכה והתמוטטה יותר ויותר, מאוד הציקה לי מח-לת-מעיים, והעיקר – סיוטי החקירה. כשהייתי בחופש היתה התרופה אטרופין משככת את כאב-הבטן. טיפות אחדות של תרופה זו היו מס-פיקות להרגיע את הכאב. פעם ביקשתי מאת רופאת-הסוהר שתתן לי את התרופה הזאת. היא נענתה לבקשתי, והאחות מוגת לי כף גדולה. שתיתי. אומרים, שהאטרופין מקפיא מרכזים חשובים בגוף האדם, גו-רם להרחבת אישוני העינים, לעצירה בדברים קטנים וגדולים.

אין אני יודע, אם האטרופין גרם לכך, או החקירה, אך באותו ערב כמעט נטרפה עלי דעתי. סבורני שהסיבה העיקרית היא החקירה, וה-אטרופין אך שימש אמתלה. בערב איבדתי את הכרתי, התחלתי לדבר דברים משונים, ממשמש בכתלים ומראי פרא. לאחר זמן-מה נכנסו לתא שני חיילים, ואני התחלתי לצעוק: "אל תפוני, רק אל תכוני!" אך הם הוציאוני מן התא והעבירוני למטה, לתא אחר, ריק מרהיטים.

התחלתי להתרוצץ על-פני חדר זה. אחר, כנראה, הביאו מזרון והטילו אותו על הרצפה. שכבתי עליו, לבוש בגדי, ונרדמתי.

בבוקר נכנסה הרופאה העבה ושאלה לשלומי. "אני הוזה הזיות". ענית. "נדמה לי, כאילו עתון שטוח על הרצפה, ואני קורא בו." "כל זה שטויות", אמרה הרופאה. "הנך בריא?"

הוחזרתי לתא 204 ומאז ועד היום לא אירעו לי מקרים של מחלת-רוח. כבר בערב השני נקראתי שוב לפני "האזרה החוקר", והחיים ה"נעימים" חזרו למסלולם, הן בנוגע למכות והן בנוגע למשטר-היום בתאנו. מדי עשרה ימים היתה סובבת מחוץ לתאים עגלת בעל החנות עם דברי-המזון המוזמנים, אך בתאנו לא ביקרה - למוסטפה לא היה כסף, ולי לא הרשה החוקר לקנות. מדי עשרה ימים היה נכנס אל תאנו הספר - חייל מגושם ובידו תער "לא מסוכן". אין אני יודע מה היה התקן להלב אחד, ודאי יותר מעשרה אסירים. בכל-אופן כמעט תמיד היה הלהב קהה כבול-עץ, והגילוח גרם יותר יסורים ממכות החוקר. לאחר כל גילוח היה סנטרי שותת דם. והיתה מרגלא בפומיה האסירים: במקום מכות יכול היה החוקר להטיל על האסיר גילוח נוסף. 29.5.57 יום אחד הכניסו לתא שלנו עוד אסיר - את ואלרי טרסקין, איש כבן ארבעים, גבוה ואמיץ. אהב לפטפט ולספר הרבה. לפי דבריו היה עורך-דין ידוע במוסקבה (לאחר כמה שנים נודע לי מפי האסיר חאסין, מי שהיה ראש המשרד לזכויות המחברים, ש"ולרקה" זה היה אמנם עורך-דין, אך קל-מזג והרפתקני, והתעסק לפעמים בענינים חשודים). בזמן הראשון חשדתי בו שהוא "דפקן" (מלשין).

טרסקין היה איש-שיחה בחסד, חוץ מזה גם שר בקול באריטון נעים. הוא סיפר, שיחסיו עם החוקר הם טובים. האשימוהו בריגול על סמך פגישה במסעדת "מטרופול", שהיתה לו עם לקוחותיו, נתיני גר-מניה, שהיה להם זכיון על מפעל של משחת-שיניים. עם חיסול המפעל תבעו באמצעות המשפט פיצוי-כסף הגון, וטרסקין היה פרקליטם הרשמי. מי. באופן חלקי היה פסק-הדין לטובת בעלי הזכיון, וככלות המשפט הזמינו את פרקליטם ל"מטרופול" לכוס יין. כל זה היה לפני כ-18 שנים, ועכשיו אסרו את טרסקין והאשימוהו בריגול כלכלי. לפי דבריו רצה החוקר להכותו, אך הוא, בעל-מקצוע באגרופנות, הראה לחוקר את אגרופו, מאז הרפו ממנו והושיבו אותו פעמים רבות בצינוק. אך הוא לא חתם.

סיפורים רבים על-אודות נצחונותיו אצל בנות המין היפה היה וול-

התקירה

רקע מספר כך, שקשה היה להינתק מהם, מוסטפה ואני הקשבנו להם באזנים כרויות.

הוא היטיב לשחק בשחמט וב"דאמקה". עשינו כלי-שחמט מלחם, אף אם היה אסור הדבר, ושיחקנו הרבה.

בסוהר אין סודות בין האסירים. כל אחד מאתנו סיפר על מהלך חקי-רתו. את מוסטפה קראו רק פעם או פעמים ושאלוהו על-אודות אנשים אחרים. בינתיים הוסיף להציק לו היעדר חומר העישון. חוץ מזה בק-רעו לו מכנסיו. אז יעץ לו טרסקין לתבוע נייר ועט ולכתוב בקשה לחוקר בדבר העישון והמכנסים. מוסטפה הרים את ידו, ועם פתיחת ה"גלאזוק" הבחין בזה החייל ופתח את הדלת. מוסטפה דרש נייר ועט, החייל שמע את דבריו ונעל את הדלת. לאחר זמן רב הביאו לו כזית נייר, עט ודיו. טרסקין כתב בשביל מוסטפה את הבקשה בסגנון היתולי. אף אם אין בינינו נשים רמות-יחס, אך לא מן הנימוס הוא להראות לזולתו את העכוז הערום, ואפילו אם יהיה זה בסוהר. הוא תבע, איפוא, חוט ומחט ובוד להטלאת המכנסים. בסגנון דומה כתב טרסקין גם בענין הטבק.

מוסטפה חתם, הרים שוב את ידו, נפתחה הדלת, הבקשה, העט והדיו לוקחו. לאחר זמן-מה הביאו חוט, מחט ומטלית שחורה, ולאחר יומים הביאו גם "מאחורקה" וגפרורים.

את טרסקין קראו - לאחר הפסקה של ימים רבים - לחוקר והודיעו לו שהחליפו את סעיפו. במקום ריגול - סעיף 7/35 שענשו המכסימלי חמש שנים, ובכלל פחות מסוכן הוא מסעיף 58. הוא היה שבע-רצון, אף אם, לפי דבריו, לא חתם גם על הודעה זו. טרסקין ידע את ערך החתימה.

בינתיים גמסכה חקירת. חתימת הפרוטוקולים הגיעה עד נקודת המשבר של "המכתב לבן-גוריון". סאשה, כנראה, הכשיל את חיוג בכתיבת המכתב, והחוקר האשימני, כאילו ידעתי את הדבר והשתתפתי בדיון בדבר תוכן המכתב. כל זה היה שקר. בדבר המכתב שמעתי רא-שונה מפי חוקרי, ועלי היה לחתום שהשתתפתי בזה.

2.6.57 במכתב לבן-גוריון היה כתוב כביכול, שלא צריך להאמין לברית-המועצות. על היהודים בארץ-ישראל להשליך את יהבם על ארצות-הברית, שצריך להתקשר אתנו ושאר דברים שלא היו ולא נב-ראו. לילות קשים, לילות שחורים אחדים עברו עלי בהתנגדות עקשנית ובעינויים. מכות-רצח, צעקות וגידופים, איומים נוראים (הם יחסלו

אותי, יאסרו את בתי הצעירה, ואת אשתי, ואת בני, שאך בן י"ב היה אז). אותם ימים התחיל החוקר לקרוא לי בשם "אחי משקה" (הוא ידע, כי פירסמתי סיפור בשם זה ב"התקופה").

המכות, האיומים והגידופים לא עזרו לחוקר. כל כמה שהיה לוחץ עלי היתה גוברת התנגדותי לחתימה. אפס לא ידעתי את שיטתם השט-נית, ובוזה "קנו" אותי. הם "קנו" אותי ברפיון פתאומי של הלחץ, ובוזה היתה פסיכולוגיה עמוקה, שלא ידעתי. לאחר לילה של מכות נוראות ושאר אמצעי-לחץ הזמין אותי החוקר בבוקר אל לשכתו. באתי כולי נרעד ומוכן ליסורים. אולם נחקלתי בתכסיס שונה מן הקצה אל הקצה. אצל החוקר ישב עוד חוקר אחד, איש צעיר ונעים-פנים, והוא פתח אתי בשיחה על-אודות האמנות, בעיקר על-אודות המוסיקה והכנרות. בנערותי כינרתי מעט, אף למדתי בקונסרבטוריה העברית באודיסה, והם ידעו זאת, כי לקחו בשעת החיפוש את תעודת הקונסרבטוריה.

לאחר לילות-המועקה הנוראים הסירו פתאום מעלי את הלחץ, הת-חילו לדבר על-אודות המוסיקה! שאלוני, איזה קומפוזיטורים חביבים עלי, בחדר-העינויים צילצלו שמות צ'ייקובסקי וביזה...

החוקר הצעיר יצא ואז ניגש אלי ליבידיב, הניח על שולחני את העמוד על-אודות המכתב לבן-גוריון ואמר בקול רך: "חתום!" הוא חזר וישב אל שולחני. הבטתי בפניו המשולהבים קמעה, והבחנתי בהם ארשת של ציפיה טמירה, לא הורגשה בהם הפעם האכזריות. היה זה איש-מקצוע, שחיכה לתוצאות המבחן הפסיכולוגי שהועמדתי בו. ואמנם חתמתי. עכשיו הריני מבין את זה יפה. לכשהורפה הלחץ, לכשהוחלפה שיטת האכזריות בשיטת צ'ייקובסקי - חתמתי. אולם מא-חורי חתימתי עמד לא צ'ייקובסקי (הקומפוזיטור האהוב עלי), אלא לילותי השחורים. הם שחינכוני, שלחצו עלי ואילצוני לחתום.

בתא התעורר אצלי מוסר-כליות עוד באותו יום. גם טרסקין אמר שלא צריך הייתי לחתום. עכשיו התחיל אצלי לחץ פנימי, לחץ החרטה. היה זה ליל-השבת, ליל אי-החקירה, וכמעט שלא ישנתי. כל פעם שנו-כרתי בהתימתי הרגשתי דקירה בלב. התחלתי לתבוע מאת החייל נייר לכתובת בקשה. חפצתי לכתוב לקטיגור על אמצעי-הכפייה של חוקרי, על-אודות המכתב שמעולם לא ראיתיו ולא ידעתי.

אולם נייר לא ניתן לי, בקשותי ותביעותי בנידון זה היו בכדי. מוסטפה וטרסקין ניחמוני, שעוד יהיה בידי לשנות את הדברים כאשר

התקירה

יהיה עלי לחתום על הפרוטוקול הכללי, הכולל תמצית הפרוטוקולים האחרים. חוץ מזה עוד צפויה לי פגישה עם הקטיגור, ואוכל למסור לו קובלנה בעל-פה.

אולם למרות תנחומים אלה הרגשתי את עצמי כאילו ירקתי לתוך נשמתי.

4.6.57 [חגיגה שבועות]. בינתים היה הני הסוהר הולך ונמשך. מנת-המזון היתה ניתנת בדייקנות גמורה. מדי שבוע היו סכיני-הגילוח הק-הים גוזרים מסנטרינו נתחי-בשר. מדי עשרה ימים היתה מתרחשת הרחצה תחת המקלחת. לכל אחד מאתנו היו גותנים גזר-סבון זעורוי, לבני-יצוע ולבני-הלבשה, אחר היו מורידים את שלשתנו למטה, אל המקלחת, ושם היינו פושטים ראשונה את בגדינו בתא קטנטן ואחר היו מזמינים את כולנו למקלחת.

הסוהר הליפורטובי שוכן לא רחוק מאיזה מפעל. משם היה מגיע אלינו קול המיה בלתי-פוסקת, שהיתה מטרידה אותנו מאוד, ביחוד בשעות הערב.

תאנו היה מבודד מכל התאים השכנים, קיר אטום היה מבדיל בינינו, והיינו יכולים להתקשר עם האסירים בתא הסמוך רק על-ידי דפיקות בכותל. א' = היתה דפיקה אחת, ב' = שתי דפיקות וכן הלאה. בה במידה שהאות רחוקה מהא' וקרובה לתו צורכת היא יותר דפיקות. ככה התודענו בעזרת הדפיקות לשכנינו. אחד מהם היה רבי-חובל מאודיסה, השני - הזמר ואדים קוזין, שהיה מזמר שירים צועניים. נראה, שהיה בזה הרבה כזב. את אחד מאסירים הללו פגשתי אחר-כך בקאראגאנדה, והוא סיפר, ששום ואדים קוזין לא היה אצלם.

5.6.57 ליל-קייץ, ושוב יושב אני אל שולחן-האסירים סמוך לדלת, וחוקרי כותב וכותב וחורק בעטו. עכשיו יודע אני שהוא כתב את "הפרוטוקול הכללי" בצורת שאלות ותשובות. השאלות לא נשאלו והתשובות לא הושבו, הכל שקר וכזב. מבעד לחלון הרחב מסתננים החדרה צלילי-לילה, עולם רחב ואפל יורד מאחורי החלון. חוקרי מש-תקע במחשבות, הוא מהרהר. אחר הוא מהדק את כפתור הפעמון וקורא לחייל שישב אתי או שיוציאני לזמן-מה ל"בוקס", והוא עצמו הולך למזנון ל"השיב את נפשו". הוא זולל שם לשובע, ואחר בואו אין הוא מסוגל הרבה לעבודה. שוב אני יושב אצלו ורואה לפעמים איך עיניו מתעצמות והוא נרדם שעה קלה. אחר הוא נייעור וכותב שוב, כותב ומוחק ומהרהר. ואני יושב סמוך לדלת.

מדי יום ביומו היו מוציאים אותנו לחצר לשם "טיול" בן עשרים דקות. היתה זו מנת-טיול קבועה, שכמנת-הלחם מוכרחים היו לספקה לכל אסיר. ראשונה פותחים את אשנב הדלת ומפקדים: "להתכונן לטיול!" אנו לובשים את בגדינו, הדלת נפתחת, שלשתנו יוצאים זה אחר זה, יורדים אל החצר, פותחים לנו את דלת התא המגודר המוקצה לטיול, ואנו צועדים זה אחר זה, כשידינו שומות אחורינו - זה היה המצב האהוב של שלשתנו.

בזמן הטיול אסור לדבר - זמן הטיול יאה להרהורים. חשבתי על העצים ועל האבנים, ומשום שהייתי תמיד רעב, הירהרתי לעתים על תפריט אותה הארוחה, שהייתי מזמין באיזו מסעדה בתל-אביב. זכור-גי, שהענין היה מדובר באיזה זוג ביצים מבושלות וחמיונות, בחלב חמוץ, בלזמניה, ואחר הייתי חוזר הביתה, יושב על המעקה וכותב... התא היה רצוף אספלט, ירק לא היה, אולם כיפת-שמים קטנה היתה; לפעמים, אם טיילנו בערב המאוחר, מלכו עליה הכוכבים, ואילו לפעמים הילכו שם העננים ושמש יקרה הציפה את חצי התא שלנו. אז נשאתי את עיני העצומות לשמש, ונדמה היה לי, כי השמש לטפה את העינים העצומות, לטפה וניחמה ולחשה-מה. אולם בקומנו לחזור לתא-נו בקומה השלישית היינו עוברים כיכר-אדמה קטנה, ושם כתם-ירק, עשב-מצער, ירק כונג הלטאה. הוא היה מסתתר, משווע וקורץ ונהפך לרגע קט למרכז היקום.

7.6.57 קרבו ימי החתימה על הפרוטוקול הכללי ושוב התחילו העיניים. החוקר המשיך בתכסיסו - מכות, צעקות, איומים, גידופים, איי-ויתור אף על קוצו של יוד. מה שנכתב ונעתק במכונת-כתיבה - על זה היה עלי לחתום. על דפים אחדים חתמתי, אולם כשהגעתי לאותו הדף של ה"מכתב לבן-גוריון" התנגדתי לחלוטין.

עכשיו הגיעו העינויים לשיאם. לילות רבים, לילות-סייט, עברו עלינו במאבק זה. גייסתי את כל כוחותי. זה היה במחצית יולי, נראה, שחוקרי צריך היה לצאת לחופשתו, ואני עיכבתיו. הוא היה גרוי עד לשגעון.

פתאום נפסקה החקירה, וניתנה האפשרות לשינה. זה נמשך לילה אחד, שנים, שלושה, ארבעה - כשני שבועות עברו, הגיעה תחילת אוגוסט. החיים בתא נמשכו, הוי הסוהר לא נשתנה אף במשהו. גם דפיקות ההדדן עם אסירי התא שבשכנותנו נמשכו, ומשום שמיטתי עמדה סמוך לאותו הכותל, הייתי אני הדופק. טרסקין היה מכתוב לי

התקירה

את תוכן הדברים שהיה עלי לדפוק, ואני הייתי המבצע. יום אחד, כשהתנהלה בין תאנו והתא הסמוך שיחה על-אודות הזמרת של שירי-עם רוסלאנובה, נפתחה הדלת ברעש, ואל תאנו פרצו קצין וחיל. "מי דפק?" שאל הקצין. "איש לא דפק," ענה טרסקין. "לא, כי דפקתם. מי דפק?" או אמרתי: "אני הוא שדפקתי." הם יצאו וטרס-קין אמר: "עכשיו תשב בצינוק."

ואמנם עוד באותו ערב העבירוני לצינוק. היה זה תא קטנטן, שני צעדים על שלושה, בזוית אחת היה כעין ספסל משולש צר, והישיבה עליו היתה בלתי-נוחה. הצינוק היה בקומת המרתף, בחדר שררה אפולונית, הרצפה היתה מצופה אספלט. לפני כניסתי לתא הפשיטוני רוב הבגדים, והיה קר מאוד. שני לילות ושני ימים ביליתי בתא זה. מנת-התזונה היתה מצומצמת-300 גראם לחם וספל מים מרות-חיים בבוקר ובערב. בלילה השלישי, קראו לי לחדר החוקר.

העלו אותי לקומה השנייה, שם היה חם, ומשום-מה התחלתי לרעוד. כנראה משום המעבר הפתאומי מהצינוק הקר לחדר החם.

8.6.57 הובאתי לחדר של חוקר אחר, צווייטאיב. הוא הושיבני אל שולחן-האסירים, נתן לי את "הפרוטוקול הכללי" ואמר: "חתום!" סירבתי והוספתי לרעוד, עד שכמעט השינים דא לדא נקשן. אז התחילו להיכנס החדרה אנשים-חוקרים, כחמישה או ששה אנשים. לא ידעתי שהם באו בגללי. קמתי ממקומי, כזה היה הסדר - אם מישהו נכנס לחדר-החקירה, על האסיר לקום. כך עמדתי ורעדתי, והם, עדת זאבים, סבוני גם סבבוני, ואחד מהם, התליין הראשי, ניגש אלי ואמר: "נו, התחתום?" "אזרח פקיד?" אמרתי. "שם כתובים דברי-שקר, ולא אחתום עליהם." כך אמרתי ורעדתי. "מה הוא רועד?" שואל אחד החוקרים. אני מנסה להסביר, כי זה משום שהובאתי הנה מן הצינוק הקר. אמרתי זאת לא משום שהיה נעים לי לדבר אתם - לא יאה היתה לי הרעידה הממושכת הזאת. התליין הראשי, איש גמוך מממוצע, בעל שערות צהובות, בעל גוף, פנים ארוכים וידיים חזקות, אמר: "הוא בא מן הצינוק משום שדפק בכותל, חפץ למצוא פה את אנשיו." אחר פנה אלי שוב: "נו, התחתום?" "לא, לא אחתום!" או נתן לי מכות אחדות בראש. אם כי המכות ניתנו בכף-היד, התחיל דם לזוב מראשי. אחר התנפלו עלי כל הזאבים והתחילו להכותני מכות-רצח. צווייטאיב הכה אותי בסנטרי ושבר את שיני האחת. "נו, התחתום?" "לא, לא אחתום!" עכשיו נרגעתי מעט, הרעידות פסקו. נתחממתי בבת-אחת.

"לא, לא אחתום, מה שכתוב שם - זה שקר." שוב מכות. הדלת נפתחה ומישהו אלמוני לחש (כך נדמה לי, כמתוך חלום אני נזכר עכשיו בליל-האימה ההוא) "מספיק!" האנשים יצאו מן החדר. התליין הראשי לפני צאתו איים: "אם לא תחתום, נעשה אתך כלה."

נשארתי לבדי עם צוייטאיב, תת-פולקובניק אף הוא, איש גבה-קומה ונעים-פנים. הוא קירב את כסאו אל שולחני וידבר אתי רכות, כי אם אין אני רוצה לחתום עכשיו על העמוד הזה, נפסח עליו לעת-עתה ונעבור לעמוד השני, לקרוא ולחתום. ולעמוד זה עוד נחזור.

קראתי וחתמתי עמודים אחדים. בשעה החמישית נסתיימה החקירה והחזירוני לצינוק. היה עלי לשבת בצינוק שלוש יממות, לא פחות ולא יותר. במובן זה היו דייקנים. לאחר שעברו שלוש היממות הוציאו אותי מתאי, הלבשוני והעבירוני לתא שלי אל טרסקין ומוסטפה.

בדבר הצינוק אוסיף, שאסיר אחד הכריז שם משטר-רעב וסירב לאכול אף את מנת-הלחם המצומצמת, מנת-הצינוק. ביום השלישי באו להאכילו בעל-כרחו. עד עכשיו עומדות באוני צריחותיו של אותו האסיר, כאשר באו להלעיטו מזון בעזרת צנור-גומי. כפי שנודע לי לאחר-מכן היה זה בחור צעיר, שלא נכנע עד הסוף.

טרסקין ומוסטפה פגשוני בסבר פנים יפות. אצל האסירים מקובל לכבד את המקבל יסורים. במחסגר, למשל, מי שקיבל 25 שנות-מאסר היה מכובד יותר על הבריות מבר עשר שנים.

לכשהובאתי מן הצינוק היו פני מכוסידם וגם שן אחת אבדה לי.

10.6.57 [אני קורא עכשיו בספרית לנין את "חיי באמנות" מאת

סטניסלבסקי בתרגומו של י. סערוני. הריני משוה את התרגום למקור.]

לא הכוני. התכסיס של צוייטאיב היה שונה מזה של ליבידיב. הוא

דיבר אלי רכות. במקומות אחדים של "הפרוטוקול הכללי" הסכים

לתיקונים. לאחר שחתמתי על כל הפרוטוקול, חוץ מאותו העמוד על

"המכתב", התחילו השידולים בדבר החתימה על עמוד זה. כסוחר

זעיר היה צוייטאיב דן אתי על כל תג ואות, ומענין נוגה וטרגי נהפך

הדבר למשא-ומתן זול. סוף-סוף היה כל זה עלי לזרה, וגם החוקר

החדש התחיל מאיים. חוץ מזה ידעתי, שעוד צפויה לי פגישה עם

הקטיגור ושם, חשבתי, אוכל להעמיד את הדברים על כנותם.

בקיצור, חתמתי. אחר זה הרפו ממני עד בוא מחופשתו החוקר הרא-

שון, ליבידיב.

11.6.57 לאחר חתימת "הפרוטוקול הכללי" העבירו אותי לתא אחר.

ה ח ק ר ר ה

התא הקודם, מספר 204, נתבדה. נכון אמר ליבידיב: המובא לבין כתלי מ.ג.ב. שוב אינו נפטר בלי עונש.

בתא החדש מצאתי את סטיפאנוב, גיאולוג מטומסק, שהואשם בחב-לה: סעיף 58, נקודה שביעית. כמה שנים לפני-כן עמד בראש משלחת גיאולוגית, שחיפשה איזו מתכת, וענה בשלילה על השאלה על-אודות יעילות וכדאיות ניצול עפרות-המתכת שבמקום. לאחר זמן-מה מצאו אחרים מכאי גדול של מתכת זו במקום ההוא, ועכשיו האשימוהו שעשה זאת במזיד. היה זה איש כבן גילי, צהוב-שערות, בעל שפם ארוך, חולני. הוא סיפר, שהרבה מאוד גיאולוגים נאסרו אותה שנה, מהם קשישים ומפורסמים, עובדי-מדע ופרופסורים.

יום אחד בא מן החוקר ואמר: "חתמתי". אותו לא הכו, זה לא היה נחוץ, הוא היה חולני ובעל רצון חלש. מכל המון הנחקרים לא חתמו אלא יחידים, וגם לאלה נתנו שנות מאסר. איש לא יצא מכתלי המ.ג.ב. בלי כמה שנות מאסר, החתימה לא היתה קובעת בנידון זה.

בינתיים עבר אוגוסט, בא ספטמבר. החיים בסוהר שטפו במסלולם. הרגשתי את עצמי לא טוב, ולפעמים היינו מזמינים לתאנו את רופאי הסוהר. שתיים היו הרופאות. הן לא ריפאו. לי היו נותנות סודה ובלדונה או סלול ובלדונה ושאר דברים בטלים.

פעמים בשבוע היו מחליפים את ספרי-הקריאה. היו נותנים בבת-אחת כשלושה ספרים, מהם רק אחד פחות או יותר ראוי לקריאה. אולם אני הייתי קורא את הכל, ולפעמים גם מתרגם במחשבתי מרוסית לעברית. כבר בסוהר נשבעתי, שלא אזנח את השפה העברית, ואת זה הריגי מקיים עד היום, ואם גם יאסרוני שנית ושלישית. עד נשמת-אפי האחרונה אהבתי וכל נפשי - לשפה העברית.

בינתיים היו שלבי חקירתי מתפתחים בדרך הסלולה. בא ליבידיב מחופשתו וקרא לי. הוא היה מלא רציחה על שחתמתי את "הפרוטוקול הכללי" לא אצלן, אלא אצל צוייטאיב. כתב עוד איזה פרוטוקול בזה וכלל שם משום-מה את סאשה גורדון. שוב הזכיר בפרוטוקול את ה"מכתב" לבן-גוריון. חתמתי. עברו חדשים רבים מאז מאסרי, וכל זה היה לי לזרא. בליבידיב זה אני נזכר ברגש בחילה ואימה, כהיזכר הזכוב בעכביש או העכברוש בחתול. לא רק שהכני מכות-רצח, הוא גם התעלל בנפשי, בבני-משפחתי היקרים לי, קרא לי "אחי מושקה" צעק ואיים. על ממשלת ישראל אמר כך: "נתאספו שם חנונים אחדים, ועשו ממשלה." הוא לא ידע רחם, לאחר ליל שגעוני הוסיף להכותני,

וכאשר ניסה לדבר אלי רכות (פעם סיפר לי גם איוו אנקדוטה גסה) לא עלה הדבר בידו. שום מגע נפשי לא יכול להיות בינינו. זה היה תליין, אוכל-אדם. צלם-אלוהים עזבהו, נשארה חיה טורפת במשרת תת-פולקובניק עם מנגנון הדיכוי.

בסוף החקירה ערך לי ליבידיב פגישה הדדית עם באאזוב. לא אני ולא הוא דרשנו פגישה זו, היתה זאת יזמתו של החוקר.

12.6.57 לפני הפגישה עם באאזוב התרה בי החוקר שאתנהג כהוגן, "שלא אהיה זונה", כלומר, שאדבר כל מה שחפץ הוא, החוקר, ושלא אומר אף מלת-אמת אחת, המכוונת לתועלתו. הכניסו אל החדר את באאזוב. עד המאסר היה זה בחור יפה-תואר בן ל"ה, עכשיו - זקן לבן-שער, שהשמין בסוהר. בא עוד חוקר צעיר - קפיטן - שהיה גם כותב את השאלות ותשובות.

השאלות היו מכוונות גם לי וגם למאיר באאזוב. לשוחח זה עם זה לא הרשו לנו. מאיר, כנראה, חתם (אותו לא הכו, לחצו באופן אחר: היה זמן רב בתא בודד, שם היו מפחידים אותו, שמע אילו לחשים מנקודות רבות בחדר, הביאוהו עד להלוצינציות). בשעת השיחה דיבר נגדי (כה היו מכוונות השאלות). הוא אמר, שבאמת היתה אצלנו קבורה, שפעולתנו היתה לאומנית ושאר דברים בטלים, עורבא פרוח. "איד זה אתה אומר זאת?" שאלתי, אך שאלה זו נפסקה על-ידי החוקר.

לאחר הפגישה, כעבור ימים אחדים, נתנו לי את הפרוטוקול המודפס לשם חתימה. פה היה עלי לחתום לא רק בסוף כל עמוד, אלא בסוף כל תשובה. כולן היו מזויפות ומכוונות אך ורק להוכחה, כי הנה מצא המנגנון המפקח על בטחון המדינה פושעים חמורים ומסוכנים, שצריך לאסרם, לשלחם לעבודת-פרך לארץ-גזירה. אמנם הם לא קבעו בזה שגרות. עיקר עבודתו של החוקר היה בזה, שעל סמך דמותנו האמיתית הכשרה והנקיה מחטא נגד הממשלה ונגד האידיאות המקובלות, לעצב דמות אחרת, שונה מן הקצה אל הקצה, לשלב אילו מאורעות ריקים, קרעי אילו פראזות וכיוצא בזה עם פרובוקציות של המאשימים עצמם, שניתנו בפרוטוקולים כאילו לא פרובוקציות היו אלה, כי אם מעשים שנקטו ביזמתנו ונבעו ממסירותנו לציונות ואיבתנו למושלי ארצנו.

בפרוטוקול דובר שוב על-אודות ה"מכתב לבן-גוריון". "הידע בא-אזוב משהו על-אודות המכתב?" (השאלה היתה מכוונת לי) המענה: "לא, הוא לא ידע כלום. נכתב ונשלח בידינו אנו" (את זה, כביכול ענית, אני). לזו היו בניירות אלה דברי-אמת, כי אז היה כתוב שם

ה ח ק י ר ה

כך : "לא מאיר ולא אני ידענו על-אודות המכתב (אם היה בכלל בנמי-צא, אני לא ראיתי, ועל כל דרישותי להראותו לי נעניתי בשלילה). אם כתב חיוג מכתב זה, הרי כתבהו משום שהכשלתם אותם, הבאתם אליו נייר, כמעט שהכתבתם לו את המכתב. זאת היתה הכשלה, בלתי-הגונה, פרובוקציה, שמטרתה לחסל אנשים."

ערימת הפרוטוקולים הגבזים, שלא היה בהם אף קורטוב של אמת, היתה הולכת וגדלה. בסוף שנת 1949, כתשעה חדשים אחר מאסרי, החליטו פקידי-החקירה לגמור את הענין. ודאי, שאסירים חדשים לחצו, חוקרים-תליינים רבים היו דרושים...

מגוחך ומעציב היה הטקס של הפגישה עם הקטיגור. לילה אחד, בשעה השלישית, העירוני משנתי (או הייתי כבר ישן יפה, החקירות נגמרו). הביאוני לחדרו של ליבידיב. שם ישב הקטיגור דורון, יהודי עב-כרס, לבוש בגדי-שרד של פקיד גבוה. לי נדמה היה, שגנרל יושב לפני. בחדר היה גם ליבידיב.

לפני שהכניסוני אל החדר, בו ישב דורון, הביאוני לחדר אחר, ואליז נכנס גם חוקרי. הוא, כדרכו, אמר לי דברי-כיבושין אחדים. תמצית דבריו היתה כלולה בזה, שהנה הוא "יראה אותי לקטיגור" (כדרך שמראים חולה לרופא מהולל, או, נכון יותר, סוס לצועני). עלי לדעת, שהקטיגור אינו סניגור, אלא קטיגור, כלומר מאשים, והוא תמיד מח-מיר, נוטה למידת הדין. וחוקרי מוסיף, "שלא אהיה זונה," שעלי לאשר את כל מה שעליו חתמתי, אחרת הוא יעקור את מעי.

לאחר הקדמה עדינה זו הובאתי לפני עב-הכרס, לפני דורון.

14.6.57 הוא נתן לי לחתום על "סעיף 206", כלומר על גמר החקירה. במסמך זה היה כתוב, שאני, החוקר והקטיגור (חתימותיהם כבר נעשו מראש) מעידים, שהפושע צבי בן ישראל נאשם בסעיף 58, נקודות י' וי"א, שהחקירה נגמרה. במסמך היתה גם נקודה שבה הייתי צריך לכתוב את תלונתי ותביעותי. אלא שמקום המענה היה משורטט בקו אלכסון ולמטה היה כתוב מראש, שאני מאשר את כל פרוטוקולי החקירה. אמרתי, שלא אחתום על מסמך זה, יען כי יש לי גם קובלנות וגם תביעות. "על מה אתה קובל?" שאל דורון. בקול רועד ועצבים גרויים (ידעתי, כי זאת היא האפשרות האחרונה לעמוד על חיי) הת-חלתי למנות את דברי הכזב והבדלים שבפרוטוקולים. ביחוד עמדתי על המכתב לבן-גוריון. את המכתב, אמרתי, לא ראיתי מימי ושמעתי על-אודותיו בפעם הראשונה מפי החוקר.

חוץ מהקטיגור והחוקר היה בחדר אותו הקפיטן שנוכח בשעת הראיון עם באאזוב. לאחר שהצעתי את קובלנת-בעל-פה שלי אמר דורון לחו-קר, שצריך להביא טופס אחר ולכתוב את המסמך מחדש. זה היה בין שלוש וארבע בלילה. בשעה זו נעשה המעשה השחור, נראה, שאנשים אלה פחדו מאור היום.

הקפיטן יצא לשנים-שלושה רגעים וחזר באמרו, כי השעה מאוחרת, כל העובדים הלכו, ואין להשיג טופס. אז אמר לי הקטיגור: "גש הנה." ניגשתי. הוא הראה לי את מחברתי עם תחילת החלק השני של ספרי "בדעוך המגורה", שמסרתי בזמנו לסאשה לשם העברה ארצה על-ידי "הרופא". "זה כתבת אתה?" – שאל דורון. "אני." חפצח להעביר את זה לארץ-ישראל?" "כן." הוא מושיט לי את המחברת, פותח את העמוד החלק שבסופה, מושיט לי עט ואומר: "כתוב." "מה לי לכתוב?" הוא מקריא ואני כותב. "מחברת זו רציתי לשלוח לפלש-תינה לשם הדפסה." החוקר מתקן את דברי הקטיגור: "הוא לא רצה לשלוח, אלא שלח." כתבתי בנוסח זה: "מחברת זו שלחתי לפלשתינה לשם הדפסה". כתבתי, חתמתי וחזרתי למקומי אצל הדלת. המסמך 206 היה עוד מוגח על השולחן. "עכשיו חתום על זה," אומר דורון. "אני לא אחתום," אמרתי, "הרי הצעתי לך את קובלנותי." "שמעתי את הקובלנות ואתחשב בהן (Я и учту) אבל פה הרי כתוב, שאין לי כל קובלנות. איך זה אחתום על זה?" "חתום, חתום, הרי רואה אתה, שאין עכשיו טפסים." והחוקר מוסיף: "חתום, חתום, אחרת נאסור את בתך." אך שמעתי את האיום הזה יוצא מפי התליין, חתמתי.

15.6.57 עוד ביום החתימה התחלתי לבקש שוב מאת התורני נייר ועט לשם כתיבת בקשה. רציתי שיהיה ב"עניני" איזה סימן שבכתב לתגובתי על כל השערוריה הזאת. לא נתנו לי נייר לא באותו יום, לא בימים הבאים. החוקר אמר לי פעם, שאת כל קובלנותי ותלונותי אוכל להשמיע ביום-המשפט לשופטים. גם זה היה שקר, משפט גלוי לא היה. את כל הפרוטוקולים עם סיכום ההאשמה מסרו ל"מועצה המיוחדת". פסק-הדין הוצא בלעדי, בכל הניירות לא היה אף רמז לאיוו התנגדות או אי-הסכמה מצדי, והכל אתי שפיר.

הזמינו אותי עוד פעם אל החוקר (יכול להיות, שזה אירע לפני חתימת ה-206) ונתנו לי את כל ה"עניין" לשם קריאה. הכרך היה נפוץ למדי, ובו יותר ממאתים עמודים. שם היו כל הפרוטוקולים הפר-

החקירה

טיים, "הפרוטוקול הכללי" ועוד מסמכים. היו "הפרוטוקולים הכלליים" של חיוג, באאזוב, כהן, היו גם דברי-עדות של ברקר. וודאי שהאחרון חתם על פרוטוקול-העדות שלו בעל-כרחו, משום ששם היו כתובים דברים נבויים, דברי בלבול והלשנה, שלא היו ולא נבראו. הוא חתם על זה, שלאחר המאסרים הראשונים (הם התחילו 5 חדשים לפני מאסרי; ברקר גאסר האחרון, פרט לקריחלי, שלא ידעתי) היה נפגש אתי לעתים מזומנות, שהייתי כביכול מדבר לעז על הרשות וראשי המפלגה, ואם זכרוני אינו מטעני - שחפצנו להמשיך את פעולת "האגו-דה" הלאומנית שלנו. את ברקר הכרתי מעט מאוד, ומאו תחילת שנת 1949 לא ראיתיו. הוא עבד במחלקה העברית של הספרייה על שם לג'ון, ידע יפה מאוד את השפה העברית, אשתו היתה ממשפחת ליובושיץ, שממנה יצאו כנרים ומוסיקאים מפורסמים, ובתו של ברקר אף היא היתה כנרית ומחוננת בחוש מוסיקלי. בזכרוני עוד נשאר שהוא לקח אצלי את כל כתבי ביאליק בכרך אחד (הוצאת היובל בשנת תרצ"א) ולא החזירו מפתא מאסרי.

אין לי טרוניות בלבי על ברקר ושאר החברים, שגם הם הזכירו את שמי, משום שידע אני מעצמי ובשרי, איך אפשר שלא לחתום על הבדויות של החוקר. חיוג חתם גם באיזו מידה לא רק על זה ששלח את המכתב הסקרמנטלי, אלא גם על האשמה בריגול. הם הכשילוהו ועוד האשימוהו בסעיף זה.

ב-12 בנובמבר 1949 העבירו אותי מהסוהר הליפורטובי לסוהר הבו-טירי ("בוטירקה").

21.6.57 החלה פרשה חדשה, פרשת "בוטירקה". ההעברה מליפור-טובה לבוטירקי היתה ב"וורונוק", כלומר במכונית-האסירים השחורה. זה כלי-רכב בלתי-ניעים, שחור מבחוץ ומבפנים, בעל אשנבים-שבכות זעירים.

בבוטירקי חזרו על הטקס השגור. שוב "בוקס", שוב בדיקת הרופא - והנה העלו אותי לפרוזדור של הקומה השלישית והכניסוני לתא. היו שם כשלושים אסירים.

22.6.57 בתא ה-24 של הסוהר הבוטירי הייתי כחודש ימים. שם היה הוי שונה מזה של ליפורטובו. אצטבאות-עץ עמדו סמוכות זו לזו, והגופות היו גדבות. פה הרשו לשכב גם ביום. התזונה היתה כמו בליפורטובו, חל רק איזה שינוי בסדר הבאת המנות. פעלה גם החנות, ומי שכסף היה בחשבונו הפרטי היה יכול ליהנות ממצרכי-אוכל מעור-

לים. אלה מהאסירים, שכסף לא היה אצלם, השתמשו ב"קופה הציבורית", כלומר בעשרת אחוזים, שכל קונה צריך היה לגדב לטובת הכלל מסכום הוצאותיו. בעד כסף ציבורי זה היו קונים לחם ו"מאחורקה" (היו אסירים שמנת-הלחם לא הספיקה להם).

בא החורף, ירד השלג, מדי בוקר היו מוציאים אותנו אל החצר לשבטיל. החצר היתה מגודרת לתאים, ומחופים פיתות-שלג פורחות היינו צועדים בטור, איש אחרי רעהו, צועדים, שותקים. במשך עשרים רגעי הטילול היו התורניות (אלה היו נשים-אסירות) רוחצות את הרצפה ופותחות את החלון לשם אורור. נחרתו בזכרוני הרגעים הראשונים לאחר שחורגנו מהטילול. הרצפות היו עוד לחות, נקיות-נקיות, התא היה מלא אויר צח ורענן...

בדבר האורור היו סכסוכים בין האסירים. אפשר היה לפתוח את האשנב באיזו שעה שתרצה, אך פה נתפלגו הדעות. חלק מהאסירים תבע לפתוח, החלק השני חשש להצטננות. על רקע זה התרחשה מחלוקת וחידוד-היחסים.

ימים אחדים לאחר בואי ל"בוטירקה" הודיעו לי באופן רשמי שענייני מסר לאוס"ו, כלומר, ל"מועצה המיוחדת". אם כן, גורדיני ייחרץ בלי השתתפותי. התחלתי לבקש נייר לשם בקשה ושוב לא נתנו לי.

בא החורף, השמים היו אפורים, מבעד החלון נשתקף העולם הלבן. 24.6.57 החודש שביליתי בסוהר בוטירקה - כעין כתם אפור הוא בשבילי. נזכר אני בנחמנוון (כמדומגי), שהיה מן הבולשביקים הותיים, ועבד בתור פקיד של איזה טרוסט-בנייה. הוא היה לבוש מעיל-עור צהוב וארוך, אהב "לטייל" הרבה בתא הצר ולדבר סרה במלכות של אז. למרות היותו זה כעשרים וחמש שנים חבר המפלגה הנה זה נאסר כאחד הריקים. איך אפשר הדבר! הוא טייל והתמרמר, וחוששני שכאשר היו אוסרים אחרים לא היתה התמרמרותו כה גדולה. היה עוד אחד, יהודי או יהודי-למחצה, שנולד באמריקה הדרומית. הוא היה איש עשיר ובא הנה בשנות השלושים להשתקע בארצנו. הוא ידע גם את השפה העברית, ואני פיטפפתי עמו. אך בעיקר ידע יפה את לשונות אירופה, וכמדומה לי שעבד בשטח ההוראה של שפות-לעז.

פרצופים בהירים לא נרשמו בזכרוני מאותו התא. זכרוני רק שהכניסו לתאנו פושע-הוי ("אורקה", מכת הגנבים), שנתנו לו כ"ה שנים בעד בריחה מן המחסגר. היה זה בחור בעל לשון חדה, ומי שניסיה לענות לו היה נוחל מפלה. כך, למשל, ענה לבחור אחד מבני ה-58

ה ח ק י ר ה

(בחור צעיר אוקראיני, כמדומני בן לכיתה דתית, בעל פנים חלקים וסלאביים עד מאוד): "ודאי שלא היה לך מעולם מטבע בן עשר קו- פיקות לשלם בכית-הכבוד."

25.6.57 קרוב לעשרה בדצמבר 1949 נעתרה סוף-סוף פקידות הסוהר לבקשותי המרובות וניתנה לי כזית גייר לשם כתיבת בקשה. כתבתי באותיות מאוד זעירות - בקשתי צריכה היתה להיות "מועט המחזיק את המרובה". כתבתי לקטיגור הראשי את העיקר - על-אודות ה"מכ- תב לבן-גוריון", שמעולם לא ראיתיו ולא שמעתי עליו עד החקירה, על-אודות המכתבים האלמוניים, שמעולם לא שלחתים, על-אודות "הקבוצה הלאומנית", שמעולם לא ידעתיה וכו'.

כתבתי את הבקשה ומסרתיה ולא ידעתי, כי גור-דיני נחרץ עוד בשלושה בחודש זה - משמע, שה"חסד" של נתינת פיסת הנייר בא משום שלמילוי הבקשה כבר לא היה כל ערך.

ב-12 בדצמבר קראו לי לצאת מן התא והודיעו את פסק-הדין. זה אירע בקומה הראשונה. כעשרים אסירים מתאים שונים נאספו בתא אחד, ושם היו קוראים אחד-אחד לשם הודעת תקופת המאסר. לשמחתי היה בין האסירים האלה באאזוב. היה גם אהרן קריחלי - יהודי גרוזי, שצירפו אותו ל"קבוצתנו". שלשתנו - באאזוב, קריחלי ואנוכי - היינו אחר זה ביחד שנה שלמה ויותר.

הפקיד המודיע את פסק-הדין היה יהודי בעל משקפים, בערך בן- גילי. הוא ישב ואני עמדתי. היה לבוש בגדי-אזרחים. התקיימה בינינו שיחה שכוו (לערך). "נו, מה פשעך אתה?" - "אין אני פושע." - "חפים מפשע אין אוסרים." - "זה אתה תאומר זאת." - "הנך יהודי?" - "יהודי." - "יודע עברית?" - "כן." - "בתלמוד כתוב, שצריך לכבד את הרשות." - "אני כיבדתיה, אלא שאין היא מכבדת אותי." - "בהתנה- גותך אתה מטיל כתם על כל היהודים." - "מעולם לא פשעתי לא ביחס לרשות, לא ביחס ליהודים." - "עוד אתה עומד בסורך." - "יהודי זה גירה את עצבי, אך שתקתי. "חתום על זה" - אומר האיש ומוסר לי לשם קריאה את ההחלטה של ה"מועצה המיוחדת". שם היה כתוב, שביום 3 בדצמבר 1949 הוצאה החלטה, שהירש בן ישראל פרייגרזון נידון לעשר שנות מאסר במחסגרים בעד "השתתפותו בקבוצה אנטי-מועצ- תית לאומנית והפצת כתבי-יד בלתי-ליגליים". "חתום!" פקד האיש. "הנה מה שעשית לעצמך." "אתם עשיתם לי זאת, ואני חף מפשע." הוא הביט עלי מבעד משקפיו.

חתמתי ויצאתי מן החדר (יותר נכון - הוצאתי. מאז מאסרי לא יכול-
 תי לצאת מאיזשהו חדר בלי לוייתו של חייל). הוברר, שרוב האסירים
 קיבלו עשר שנים, מלבד אחד, שנאשם באונס ילדה בת י"ב-י"ג (הוא
 היה מורה-התעמלות, ולדבריו ניגש אל ילדה זו לתקן את מצב רגליה
 בשעת ביצוע אחד התרגילים, אך היא הגישה קובלנה רשמית שהוא
 נגע במקום לא יאות. ענינים אלה היו נתונים לרשות מ.ג.ב. והאיש
 נאסר. הוא היה בעל אשה יהודית - בעצמו היה רוסי - שאהבה אותו
 אהבה עזה. טרם נשלחנו למחסגר שלחה לו הרבה בגדים, חפצים, מזון
 נות וכו') - רק איש זה קיבל חמש שנים.
 לאחר שחתמתי על פסק-הדין הותרה הרצועה לכתיבת בקשות,
 כתבי-אמנה ("דובירינוסטי") ומסמכים אחרים. כתבתי כחמישה מס-
 מכים כאלה - בעיקר כתבי-אמנה לאשתי לקבלת כספים שונים, שלא
 הספקתי לקבלם בעד עבודות שנעשו טרם מאסרי. כל המסמכים האלה
 הגיעו לאשתי.

פרק שלישי

בדרך לקאראגאנדה

26.6.57 בקרוב העבירוני ל"כנסיה" ("צרקוב"), השלב האחרון לפני המשלוח למחסגר. חדרנו זה בקומה השניה היה גדול למדי, האצטבאות היו בנות-קומתים, ומספר האנשים היה הרבה יותר גדול מבתא הקודם. שם היה גם באאזוב, קריחלי ועוד יהודים. לכל אסיר הודיעו את תקופת מאסרו. הכל היה ברור, לא היה מה לאבד. יד המשגיחים לא היתה קשה, אפשר היה לשכב, לשוחח, לשיר, לשחק בשחמט.

מכאן ואילך יבוא מפנה ברשימותי אלו. בעיקר עלי לספר על-אודות אנשים. אמנם היו גם מאורעות, וגם עליהם יסופר משהו להלן, אך בעיקר יהיה הגושא - האנשים.

הנה, למשל, נזכר אני בדוצנט האוניברסיטה המוסקבאית גרינברג (יכול להיות כי שם זה וכן הבאים אחריו אינם מדויקים, כוח זכרוני נחלש ואפשריות סטיות בציון השמות). יהודי בין 55 לבין 60 שנה. היה חבר המפלגה, נפגש, כמדומה לי, עם אויגלנזוב ועם עוד אילו אנשים חשובים במחנות. בקיצור, הוא נאסר, קיבל עשר או חמש-עשרה שנים. בסוהר התחיל גוהה אל אחיו היהודים. הוא היה גלוח למשעי, בעל כרס - אם כי לא מגושמת ביותר. היה מספר הרבה, גם אהב שירים עבריים. היה יליד רוסיה הלבנה, אם איני טועה - משקלוב. לפני חמי-שים שנה והוא עודנו ילד בעיירה, היה סובב בשקלוב יהודי אחד, שפרנסתו היתה על הגרמופון. כלומר, הוא רכש לו מקול ותקליטים אחדים עם זמירות החזנים המעולים וילך מבית לבית. במחיר שלוש אגורות היה משמיע לאנשים נוסחאות-זמר נאות. לכשנכנס איש זה לביתם הפציר גרינברג באמו, קיבל לאחר שתדלנות ממושכת שלוש קופיקות ומסרן ליהודי. הלה הפעיל את הגרמופון אשר פצח את לועו וישיר את ה"מבדיל":

המבדיל בין קודש, בין קודש לחול,

חטאותינו הוא ימחול

זרענו וכספנו ירבה כחול

וככוכבים בלילה...

יום פנה בצל תומר,
 אקרא לאל עלי גומר,
 אמר שומר : אתא בוקר
 וגם לילה...

והנה עברו חמישים שנה, ועוד "המבדיל" חי בזכרונו, והוא שר אותו בתא ה"כנסיה" של הסוהר הבוטרי בין ערבוביית-האסירים המזוממת, ואני שומע את השיר העתיק והוא נקלט גם בלבי, וכמו שירים רבים אחרים, שרכשתי במצעד השנים האפלות ההן. הוא - השיר הזה - עזר לי, תמך בי, היה משעני ומשענתי.

27.6.57 לאחר שנים אחדות שמעתי על סופו של גרינברג. הוא חלה במחלת-הסרטן, שכב בבית-החולים לאסירים, ולילה אחד לפני הניתוח איבד את עצמו לדעת על-ידי חנק (תלה את עצמו בשכבו במיטתו). "המבדיל" לא היה הזמר הראשון שרכשתי בשנות מאסרי, ומובן שלא האחרון. מוסטפה אדאלי היה שר משירי ארצו, שירי-תורכיה, ואני למדתי אצלו שיר אחד וגם מצאתי לומר זה מלים עבריות. שיקמתי בזכרוני גם שירים עבריים אחדים, שידעתים לפני המאסר עוד בימי-ילדותי. והנה בא היום, ומדי בוקר, כבתפילה, הייתי מזמר בלחישתה (שלא ישמע הדבר לאסירים בתא) את השירים האלה. אחר באו ימים והאסירים לימדוני עוד פזמונים יפים עם מלים מצוינות, ואז חילקתי את השירים בין שבעת ימי השבוע...

28.6.57 בין האסירים שב"כנסיה" היו כאלה שנאסרו חדשים אחדים אחרי מאסרי. בסוהר לא הורשו לבו לא עתונים ולא שידורים. סיפוריהם של אסירים אלה היו איפוא הידיעות הראשונות מה"עולם הלבן". שמע-נו על-אודות נצחונותיה של סין העממית, על-אודות החיים והמתים. שאלתי יהודי אחד (סנדלר, שהיה לו בית-מלאכה ברחוב מארוסיקה; לפי דבריו נאסר על "ש"לח לאמא" [גידף] את השלטון הסובייטי בדברו עם המשגיח הפיננסי, שבא להטיל עליו איזה מס נוסף) לשאלה בדבר קיומו של התיאטרון היהודי ברחוב ברוני הקטן, הוא ענה, שהתיאטרון היה קיים עד סוף העונה, שצברו בין היהודים כסף בשבילו בצורת מכירת אבזנמנטים (כרטיסי-מינוי). תיאטרון זה הריני זוכר מתחילת שנות העשרים, כאשר מיכאלס וזוסקין עוד היו צעירים. הרבה זכרונות קשורים אצלי עם תיאטרון זה, המערכונים של שלום-עליכם, "שלושת הצימוקים", ביחוד הצימוק השלישי, הוא הוא החסידי, עם

ב ד ר ר ך ל ק א ר א ג א נ ד ה

ניגוניו הנפלאים, "מאתים אלף", "מסעות בנימין השלישי", "בלילה בשוק הנושן" של פרץ, "המכשפה" – כל אלה של אלכסנדר גראנובסקי עם מיכאלס, זוסקין, מינקין, רוזין ואחרים. בזמן האחרון – "פרייה-לאכ"ס", "המכשפה" המחודשת...

בשנות העשרים, עוד בהיותי סטודנט אביון, הייתי הולך בחורף רגלי ממעון-הסטודנטים בפוליאנקה הגדולה בלי מעיל עליון, אך עם עניבה לצוארי, עד התיאטרון היהודי ומחכה במקום מקלט נוכח התיאטרון עד גמר המערכה, בכדי שבשעת ההפסקה אוכל להתערב בין הצופים המעשנים סמוך לדלת-הכניסה ולהיכנס אחר-כך לאולם-הצופים בלי כרטיס. הרבה, הרבה פעמים ראיתי את המערכות האחרונות של "שלוש-שת הצימוקים" ושאר המחזות האהובים עלי.

ועוד אזכור את "הבימה" במוסקבה. הצגותיה ("נשף בראשית"; "החמה, החמה!" של כצנלסון, "פגע רע" של ברקוביץ, עם גנסין וורדי ועוד מערכון אחד, כמדומני, של שלום עליכם: "הנודד הנצחי", הדי-בוק", "הגולם" – וביחוד "הדיבוק") היו חג בשבילי...

אשתי שלחה לי חבילת חפצים גדולה, ובה מגפים ולבדים וחולצות וחליפת מוך חמה. את הלבדים נתתי לקריחלי, אך מה אעשה עם השאר? לכשנצא לדרך, צריך יהיה לנשוא את כל זה. טוב שכל זה צרור בשק גדול.

ואמנם בא היום, ויצאה הפקודה לקחת את כל חפצינו ולצאת לדרך. לקחתי את השק הגדול שלי וכן גם את הצידה לדרך ויצאתי עם עוד אנשים. הכניסונו למכונית-אסירים "וורונוק" מלאה וגדושה, ועד עכ-שיו זוכר אני את הצפיפות הגדולה ששררה ב"וורונוק" זה. המכונית זזה, כולנו הרגשנו את התווזה הזאת, כולנו השתדלנו להציץ באשנב הזעיר והמסורג, לראות לו רק שמץ מהעיר מוסקבה, שבה גרתי כשלוש-שנים שנה. נופך-אור קטן היה מסתגן דרך שבכת האשנב. היה בוקר-חורף, בוקר-דצמבר 1949. ה"וורונוק" עבר ברחובות העיר. אנשים, גשים ונערות עוברים ברחובות, אין איש מתעניין במכונית האסירים, כל הפנים אדישים, חיוורים. גדמה, שכל העולם נתון באבל.

המכונית עמדה. יצאנו. הוברר, שעל שקי, כמוכן, ישב מישהו. בשק היו צרורים חפצי וצידתי לדרך. הלחם נמעד, הדגים המלוחים נתמוזמו. 29.6.57 והנה עומדים אנו באיזה מקום נידח סמוך למסילות הברזל החוצות את המקום ורצות למרחקים. קבוצת אנשים טעונת שקים ואר-גזים, מי המרבה ומי הממעט, לבושה בגדים שונים ומשונים, אסירים

יומן הזכרונות

גזוזים. לפנינו ולאחרינו, לימינו ולשמאלנו – חיילים עם תת־מקלעים. העמידנו בטור, ארבעה-ארבעה בכל טור והתרו בנו: "מי שיסטה שני צעדים ממקומו המיועד לו, יירה במקום". זזנו. נסחבנו שעה ארוכה, פסחנו על מסילות ברזל עד שהגענו לקרון-אסירים, הוא הנקרא "קרון-סטוליפין". אחד-אחד הכניסונו לקרון.

יש לעמוד על קרון-יסורים זה. לא אדע, מדוע מכנים אותו האסירים על שם סטוליפין, אפשר שהלזה הנהיגו בהיותו ראש הממשלה בימי הצאר. הקרון נחלק תאים-תאים, כל אחד מבודד, דלתו משורגת ממחציתה ולמעלה, הדלת נעולה על מנעול רציני, ואפשר לפתחה אך ורק מבחוק. המפתחות – בידי פקיד יחידת הלוי הצבאית. בתא – שני ספלים מלמטה, שנים מלמעלה ושנים לעילא ולעילא בשביל המטען. בתא זה, שנפחו הנורמלי נועד לכל היותר ל-10 אנשים, היו מכניסים כשמונה עשר עד שלושים איש, עם שקיהם וחפציהם. היה רע ומר. צידה לדרך היו נותנים לחם ודג מלוח. לפעמים גם איזו מנת סוכר. ב"קרון סטוליפין" לא היו נותנים תזונה חמה.

בקרן זה ובצפיפות כזאת היה עלינו לנסוע ימים אחדים, עד איזו תחנה גדולה, ששם היו מעבירים אותנו לבית הסוהר המעברי ("פר-סילנוי"), שם היינו נמצאים ימים אחדים, לפעמים שבועות אחדים, עד שהמשכנו את דרכנו.

ב"קרון-סטוליפין" לא היו מים במידה מספיקה. את מנת המים היו מחלקים שתיים או שלוש פעמים ביום. החייל היה ניגש אל האשנב החיצוני, פותחו, שואב מן הדלי מים בספל ומוסרו לאסירים על פי התור. כולנו צריכים היינו לרוות את צמאוננו (ולאחר הדג המלוח היה הצמאון גדול!) בספל אחד. אפשר היה לשתות כאוות נפשך, אך רק ב"זמן-השקאה" אחד.

אך הדבר הכי גרוע היה – עשיית הצרכים. בית הכבוד היה בקצה הפרוזדור, שם עמד חייל מזויין, שעקב אחריך. מפאת כוב התרסריון שלי סבלתי אז עצירות וההכרה שהנה החייל עוקב אחריך, היתה לוחצת כל כך, עד שקשה היה לי אפילו בצרכים קטנים. והנה אם אך ישבת יותר מדקה אחת – מתחיל החייל לדפוק על הדלת ומציע בגידור פים למהר ולצאת. עוד לא עשית כלום, ובבהלה הרי אתה עושה סדר בבגדיך וממהר לחזור אל התא, ואסיר אחר הנה זה רץ בכיוון בית-הכבוד.

כן, היה רע, רע ומר. בשני דברים אני נזכר מתוך בחילה נוספת –

בדרך לקאראגאנדה

בחוקרי וב"קרון-סטולפיין". נוסף לכל היה האויר מאוד דחוס ומחניק. רוב האסירים עישנו "מאחורקה", והעשן מילא את התא, חדר לתוך ולפנים...

למרות כל זה אין אני רוצה לאמור, שכל רגע-נסיעתנו היה נורא, אדם דרכו להסתגל. מסתגל גופו, מסתגלת רוחו ונפשו. במאסר אין שורת רוח עצבה, אין אנחות ודמעות, אין גם קובלנות בכייניות. במאסר שורת רוח ערה ואקטיבית, כמו בכל חברת אנשים צעירים, ביחוד חברת בחורים.

30.6.57 מטרת נסיעתנו, כפי שהוברר אחר כך, היתה קאראגאנדה. ממוסקבה נסענו עד סבירדלובסק. שם הוציאנו מן הקרון, העמידונו שוב ארבעה-ארבעה בטור, התרו בנו בנוגע לסטיה של שני צעדים, המביאה למיתה. והנה אנו זוחלים, קבוצת אסירים מגוונת ובלתי גלוי-חה, ופנינו מכוונים לבית הסוהר. הגענו. שוב מפקד. נציג הלוי מוסר ונציג בית הסוהר מקבל את האסירים. כל אחד ו"עניינו". מקריאים את שם משפחתך, ועליך לקרוא בקול רם: "הירש ישראלוביץ, שנת אלף תשע מאות ושתיים, הסעיף: חמישים ושמונה, עשר, אחת עשרה, תקופת המאסר: עשר שנים, סוף המאסר: הראשון למרס שנת חמישים ותשע". לאחר שקראת בנשימה אחת נתונים אלה, נוטלים "עניין" אחר וקוראים שם-משפחה חדשה. אותו האסיר גם הוא קורא את שמו ושם אביו...

לאחר המפקד הכניסונו לתא קודר, ששם כבר היו אסירים. בבית הסוהר שבסבירדלובסק אין סדרים טובים. התאים גרועים, ה"פאראשה" מדיפה ריח צחנה מחניק, התזונה גרועה, בית-הכבוד מצומצם ומזוהם, הביוב מקולקל תמיד, חוץ מזה היה התא מלא וגדוש ובקושי רב מצאתי לי מקום על האצטבה העליונה בשכנותו של איזה אסיר מגרמניה. הוא לא ידע כלל רוסית, ודיבר אך גרמנית, ואני הבינותיו בקושי. היה זה איזה דוקטור מגרמניה, איש זנוח במלבושו, בלתי-גלות, בלתי-רחוץ, קובל כל הזמן על מצב-בריאותו. ועוד עכשיו אשמע את גניחו-תיו בשכבנו על האצטבה העליונה בבית הסוהר המזוהם בסבירדלובסק העיר, באמצע דצמבר שנת 1949 לספירת הנוצרים.

25.7.57 [הייתי בדונבאס (סמוך לקראסנודון) עד ה-16 ביולי, ואחר זה ימים אחדים באוסיפנקו (ברדיאנסק) על חוף הים האזובי. בקראסנו-דון ביקרתי פעמיים במוזיאון "הגבארדיה הצעירה". מוזיאון מצויין! שם חפצי הגיבורים הצעירים, תמונותיהם, העלוגים, מכתבה האחרון

יומן הזכרונות

של אוליאנה גרומובה נוגע ביחוד עד הלב. עכשיו מוסקבה מתקשטת - מתכוננת לחגי הפסטיבל הששי לנוער ולסטודנטים.]
ואני ממשיך את סיפורי. מסבירדלובסק העבירונו לקאראגאנדה - דרך פטרופאבלובסק. הדרך ארכה ימים אחדים והיתה קשה מאוד. בפטרופאבלובסק עמדנו זמן רב עד שהדביקו את "קרונ-סטולפיין" שלנו לרכבת הנוסעת לקאראגאנדה. כמדומני, שהדרך מסבירדלובסק לקאראגאנדה ארכה לא פחות משבעה ימים. ביחוד סבלתי ממחלתי, מחלת-הקיבה. הדרך היתה נוראה.

פ ר ק ר ב י ע י

ק א ר א ג א נ ד ה

סוף-סוף הובאנו לקאראגאנדה - ראשונה לסוהר העירוני, בו שהינו יום אחד. שם עלה בידי בפעם הראשונה ל... והוקל לי בהרבה. אחר הביאו אותנו למחלקה השלישית של המחסגר הששה-עשר ("מחסגר-החול").

המחסגר השלישי שימש קודם מחנה לשבויי-מלחמה יפאנים. הם הוצאו משם לא מכבר, ועקבותיהם עוד ביצבצו פה ושם: מצאנו קטעי עתונים יפאניים, כתובות חקוקות על הצריפים ביפאנית: "יחי האחד במאי" ואחרות.

שטח המחסגר היה מגודר גדר גבוהה של קרשי-עץ בלתי-מעובדים. מבפנים היתה גדר נוספת של חוטים דוקרניים לשם סימון ה"איזור האסור". מחוץ לגדר-העץ, באיזור החפשי, עמדו (בזווית האיזור ובאמצעו) מגדלים ועליהם חיילים צופים מזוינים בתת-מקלעים אוטומטיים. מי שעבר את האיזור האסור אחד דתו - לקבל כדור-עופרת.

בקאראגאנדה היתה הגדר אטומה, מן החוץ לא חדר קו אור או צליל. רק השמים השתרעו במרומים - טהורים, תכולים, השמש ביום, והכוכבים בלילה. פעמים רבות עקבתי בקאראגאנדה אחר כוכב השחר. הוא ניצנץ, רמוז, ניחם, עורר תשוקה לתפילה זכה, התיך אל הנשמה גע-גועים, חפץ עז ומתוק, קרא לדמעה כבושה, הזכיר את החיים אשר עברו שם, כנבכי הנעורים הרחוקים, בעמל השנים. ועל רקע שמי-השחר הלוהטים התבלטו המגדלים, ביצבץ ראשו של החייל הצופה, קו האוטומט (תת-המקלע) האפל.

והנה הם באים לעומתי, מתכנסים לאט-לאט ויוצאים אחד-אחד - האנשים לבושי ה"בושלאטים" המזוהמים ונקיי-הנשמה.

בתחילת שנת 1950 בעיר קאראגאנדה שברפובליקה המועצתית הקו-חית היה "מחסגר-חול" ("פסצ'אני לאגר") לאסירים "מדיניים", שני-דונו על-פי הסעיף החמישים ושמונה. חוץ מ"מחסגר-החול" היה בגליל קאראגאנדה גם "מחסגר הערבה" (סטיפנוי לאגר). במקומות אחרים בארצנו הרחבה היו עוד מחסגרים לפושעים מדיניים: "מחסגר-האגם"

יומן הזכרונות

"(אוזיורנוי לאגר)", "מחסגר-הנהר" (ריצ'לאג - בו הייתי שנים אחדות בבורקוטה), "המחסגר המינרלי" (אינטה) ועוד.

ב"מחסגר-החול" היו מחלקות אחדות, שנקראו "לאגאוטדיליניה" או "אולפ" (אוטדילגויה לאגרנויה פודראודיליניה). אנו, העברים, קראנו לכל יחידה "מחסגר", כלומר - "מחנה-הסגר".

מחסגר-החול, שנועד לאסירים פוליטיים, היה מחסגר משטרי. הסדר היה קפדני יותר במחסגר "קארלאג", שהיה מיועד לאסירי-הוי, זאת אומרת - לגנבים, גזלנים, רוצחים, רמאים ופושעים מסוגים דומים אחרים. ב"קארלאג" היה גם מספר פושעים מדיניים מן הסעיף ה-58. לא ברורה סיבת העברתם של חלק מן הפושעים המדיניים ל"קארלאג" - הרוב המכריע מהם הוכנס למחסגרים משטריים. קנאנו באסירים הכלואים ב"קארלאג" - המשטר היה שם פחות חמור.

כן, המשטר במחסגר שלנו היה חמור. ביחוד השגיחו שלא תארע חס ושלום, פגישה בין האסירים לבין החפשים - בעד עבירות ממין זה היו מענישים קשות.

א) האסיר היה רשאי לכתוב רק שני מכתבים בשנה. המכתבים היו עוברים בדיקה קפדנית, ולפעמים אירע שחוסלו על-ידי הבודק ולא הגיעו לקרובים. שנים רצופות לא היו הקרובים יודעים את מצב האסיר. אם, אמנם, עם קבלת חבילה או משלוח-כסף היה האסיר רשאי לאשר זאת בגלויה קצרה, אשר נוסחתה היתה קבועה מראש. פעמים רבות כתבתי את הנוסחה הזאת, והיא נחרתה בזכרוני. "יקירי, את חבילתכם קיבלתי, תודה רבה. אני חי, בריא, שלכם צבי".

אם רצו הקרובים לדעת לעתים תכופות יותר על בריאות האסיר היו שולחים כסף במנות קטנות. למשל, במקום משלוח של 300 רובל היו שולחים שש פעמים 50 רובלים ומקבלים על כל משלוח גלוית-אישור. (ב) על ראש האסיר היה להיות תמיד גזוז. כל מיני תסרוקות היו אסורות לחלוטין.

ג) האסיר צריך היה להיות לבוש רק בבגדי המחסגר.

ד) כל אסיר, פרט לנכים, מוכרח היה לעבוד. בשביל המסתלקים מה-עבודה היו אמצעי-כפיה - החל מסוהר פנימי ("בור") וצינוק וכלה בגלות למחסגר-עונש.

ה) פעמים ביום, בבוקר ובערב היה על כל האסירים לעבור את המפקד (פרט לנמצאים בעבודה מחוץ לאיזור).

ו) חפצי האסירים היו עוברים בדיקה חמורה מפקידה לפקידה. כלי-

ק א ר א ג א נ ד ה

ברזל חדים, במיוחד סכינים, וכן גם שעונים היו אסורים. כל חפץ שכו-
לל מתכת היה אסור. ספרים בלשונות זרות (חוץ מהוצאות סוביטיות)
היו אסורים. חיפושים ("שמונים") היו תופעה תדירה במחסגר. ביחוד
היה תמור המשטר בניהון זה בפרוס החגים הגדולים - לפני האחד במאי
והשבעה בנובמבר. אותם ימים היו גם מגבירים את המאסרים הפנימיים.
ז) על האסיר היה לשכב לישון בשעה מסוימת. עד שנת 1953 היו
גם סוגרים את הצריף מבחוץ ומכניסים למשך הלילה "פאראשה" עם
ריח הצחנה שלה.

ח) על האסיר היה להימצא בצריף משעה מסוימת בערב עד שעה
מסוימת בבוקר. היה זה מין מאסר למשך הלילה.

ט) האסיר היה מוכרח לפרוש בשלום כל חייל ופקיד, להסיר את כו-
בעו ולומר: "שלום, אורח פקיד!"

י) בנוכחותו של חייל או פקיד צריך היה לעמוד, ביחוד אם הוא
פוגה אליך.

יא) א) כסף מזומן היה אסור. כל הוננו של האסיר היה רשום "בחשבוננו
הפרטי". בקאראגאנדה היו מביאים את הכרטיסיה של החשבונות הפר-
טיים לסוכת הממכר (בשעות שהיתה פתוחה באותם ימים נדירים שהיו
מביאים אליה סחורה כלשהי), היה בא גם הפנקסן, וכל קניה קמעונית
היתה מלווה תשובים רצינים עם חתימות, ניכויים ורשימה בכרטיסו
של האסיר.

יב) אסורים היו משחקי-קלפים, משקאות חריפים וכדומה.

יג) אסורות היו גשים. הקפידו מאוד, שלא תתקיים פגישה עם גשים
וכל שנות היותי במחסגר הייתי כמו במגור גברים. סבורני, שאצלנו
היתה המחיצה בינינו לבין המין הנשי הרבה יותר עבה משבתנאי מגור.
בקאראגאנדה לא רק שלא יכלה להתקיים פגישה מקרוב, אלא גם אי-
אפשר היה להסתכל בגשים מפאת הגדר הגבוהה. ביחוד סבל מכל זה
הנוער. היסורים היו הדדיים - הן מצד האסירים והן מצד האסירות.
המהסגרים לגברים ונשים היו מובדלים ומבודדים בחומרה גדולה. זה
היה הסבל הגדול ביותר שהוטל על האסירים. הרבה סיפורים הילכו
בין האסירים על-אודות נושא זה, בהם ארוטיקה והרבה פתולוגיה.

יד) אסורים היו עט ודיו (פרט לעובדים במשרדי המחסגר). לכתוב
מותר היה רק בעפרונות פשוטים.

טו) אסור היה להטיל דופי ברשות. היו מלשינים (דפקנים) שמסרו
כל מיני ביטויים נגד הפקידות לממונה על העבודה האופרטיבית (אופר).

היו עוד איסורים והגבלות שונים. כל הגבלה, אשר לגבי הקוראים היא חומר יבש ומשעמם, - אם תממשה, תלבישה בשר-ודם, הריהי מעיקה קשה באותו הקיבוץ המאוכלס והאומלל הנקרא "אוכלוסית המחסגר".

26.7.57 בארגון המחסגר היו גם צדדים חיוביים ושירותים מועילים. (א) החלק הסניטרי-רפואי, בתנאי המחסגר, היה מאורגן יפה. בכל מח-לקת-מחסגר היתה מרפאה עם שעות-קבלה בבוקר ובערב. הרופאים היו מן האסירים, על-פי רוב בעלי נסיון וותק. היו רופאים מכל המק-צועות - מחלות פנימיות, כירורגיה, מחלות-שיניים, מחלות אוזן, חוטם וגרון, מחלות-עיניים וכו'. במחסגרים רבי-אוכלוסין (בצפון) היו גם מכוני-רנטגן - להארת הלב, הריאה ושאר חלקי הגוף, פרט לקיבה ובטן, ולפרקים גם לאלה.

אם במחלקת-מחסגר פלונית לא היה בנמצא אחד מהשירותים הרפו-איים, או היה נעדר מומחה לאחת המחלות, או נצרכת היתה בדיקת-רנטגן יותר מפורטת משאפשר היה לבצע במקום - היו שולחים את החולה למחלקת-מחסגר אחרת, אשר שם היתה המרפאה המרכזית עם רופאים מומחים יותר או עם ציוד חדיש יותר. כך העבירו גם אותי פעם בקאראגאנדה למחלקת-המחסגר השניה במיקודוק לשם בדיקת-רנטגן בקיבתי.

במרפאה היה, חוץ משעות-הקבלה, חובש תורני במשך כל היממה. מלבד המרפאה היו גם בתי-חולים עם מספר מיטות לא-מצומצם בשביל חולים נצרכים לטיפול רציני ואשפוז. גם שם עבדו רופאים-אסירים. בקאראגאנדה היה מספר האסירים פחות מאלף, ובשביל מספר זה, זכורני, היו במחלקה שלנו שני בתי-חולים לא-גדולים. בצפון (באינטה, אביו, וורקוטה), בהם היה מספר האסירים במחלקה גדול פי שלושה-חמישה, היו צריפים אחדים מוקצים לבתי-חולים מכל המי-נים - למחלות פנימיות, מידבקות, כירורגיה, מחלות-ריאה.

הרופאים לא דייקו הרבה במחלימים, שיוצאו מבית-החולים תיכף ומיד. אסיר שהבריא יכול היה להישאר עוד לזמן-מה בבית-החולים. הרבה תלוי היה ביחס הרופאים-האסירים, שעל-פי רוב רק מידם היתה שומה להשאיר את החולה או לשלחו. אמנם, פקיד החלק הסניטרי היה רופא צבאי (בקאראגאנדה - מאיור השירות הרפואי), לפעמים היו גם אחיות מן התפשיות (במחסגרים המדיניים כל החובשים מן האסירים היו גברים), אך עיקר העבודה היו מבצעים הרופאים והחובשים האסירים.

ק א ר א ג א נ ד ה

רוב החולים שאף להישאר בבית-החולים כל כמה שאפשר. הנמצא בו היה פטור מעבודה, התזונה היתה משובחת יותר, אפשר היה לנוח. המחלקה הסניטרית השגיחה גם על הנקיון בצריפים, בבגדים, בבת-הכבוד.

(ב) המחלקה לתרבות וחינוך (ק.וו.צ.) היתה מאותרת במועדון. פה היה אולם-צופים בן 250-350 מקומות, בימה להצגות, בד ומתקן לקול-נוע, חדרים לספריה, לציירים, לתזמורת וחדרו של מנהל הק.וו.צ. - פקיד צבא של מו"ד. במשרד זה, כמו בחלק הסניטרי, עבדו אסירים - הציירים, עובדי-הספריה, התזמורת, הבמאי, השחקנים. תפקידי הנשים בהצגות היו ממלאים גם כן גברים.

סרטי-קולנוע היו מראים לעתים נדירות, קהל רב היה צובא על המועדון בערבים אלה וקשה היתה בשבילי הכניסה לאולם. בקיץ היו לפעמים מארגנים את הקולנוע תחת כיפת-השמים - אז הייתי נוכח גם אני.

בצפון, לאחר שנת 1953, היו מעלים על המסך חוץ מטרטים "תכני-תיים" (בלי כסף) גם סרטים במחיר שני רובלים הכרטיס.

(ג) התזונה היתה גרועה, אולם כל מה שצריך היה האסיר לקבל לפי הגורמה - היה מקבל במלואו, ביחוד לחם וסוכר. בשנים הרעבות (עד 1954) היה לכך ערך חשוב מאוד. בשנת 1954 הנהיגו במסעדה שלנו את "הלחם על השולחנות", ואפשר היה לאכול לחם כאות נפש. אפס במטבח לא היה סדר. האסירים הממונים על חלוקת התזונה היו מחלקים מנה יפה למפריהם, לבני-ארצם או לאלה מן האסירים שהיו באיזה אופן תלויים בהם - ספרים, עובדי החנות, רופאים, פנקסנים וכו'. משום זה היו שאר האסירים מקבלים מנה מקופחת.

28.7.57 המחסגר בקאראגאנדה היה קטן לערך, הצריפים היו חצנים טבועים באדמה ("זימליאנקי"). האצטבות היו כפולות - עליונות ותחת-תונות. אך אם הצריפים המסודרים יותר היו מתוכננים כתא הקרון ברכבת (בלי מחיצות), כלומר, בין כל שני זוגות אצטבות-מרחק חפ-שי, הנה בצריפים שבקאראגאנדה היו האצטבות נמשכות לאורך הצריף כמעט בלי הרף (היו אך שתיים-שלוש הפסקות בין גושי האצ-טבות), והאסירים היו שוכבים בצפיפות גדולה, כשהגופות נוגעים כמעט זה בזה.

אורך הצריף היה כשלושים מ', רחבו - כעשרה מ'. "הפרוודור" היה בלי קירות, רק העמודים נראו בין שורות האצטבות. במקומות המסו-

יומן הזכרונות

מנים 1-2 היה נמצא הציוד הציבורי - מקום ליבוש בגדים, כיור לרח-צה, "פאראשה" ושאר מתקני הכלל.

האצטבות היו מאותרות מימין ומשמאל בשתי קומות - של מטה ושל מעלה. "פני" המחסגר, האסירים החשובים, היו תופסים מקום מלמטה, נחותי-דרגה היו עולים למעלה. בראשונה הייתי בין העליונים. האצטבות התחתונות היו אי-נוחות משום שהאסירים היו יושבים עליהן בגלל היעדר מספר מספיק של כסאות.

מובן מאליו, שבמחסגר היה כל אסיר משתדל לרכוש שכנים הגונים, ידידי-נפש, ובמחסגר אפשר היה לבחור מכל מיני אדם. היו שם אנשים מכל הגילים, החל ביי"ח ומעלה - עד שמונים ויותר; בני תקופת מאסר שונה - מחמש עד כ"ה שנים (בגני החמש היו נדירים מאוד, על הרוב היה תור של עשר ועשרים וחמש שנים); היה שונה מאוד ההרכב הלאומי. רוב האסירים היו אוקראינים ("באנדריים"), ליטאים, טיים, אסטונים, יהודים, מולדבנים, רוסים, גרוזים, ארמנים, תתרים, בילורו-סים, גרמנים (נתינים סובייטיים) וכו'. ביחוד רבים היו האוקראינים, הליטאים, הרוסים והבילורוסים. היו גם הרבה נתינים לא סובייטיים, ביחוד בצפון.

הפסיכולוגיה של האסיר היא כזו, שכל אחד חושב את עצמו חף מפשע או שתקופת מאסרו ארוכה שלא לפי פשעו. זה לא היה נכון לגבי כל האסירים. היו ביניהם גם פושעים רציניים - מחסלי-אדם (בייניהם רוצחי יהודים), מרגלים וכו'. אך רב היה מספר האנשים (ביחוד לפי נקודות יי"א של סעיף ג"ח), שבהם לא היה אף שמץ עוון.

ההעברה מן הסוהר למחסגר או ממחסגר אחד למשנהו (לא למחלקה אחרת באותו המחסגר) היתה כרוכה בהסגר, שנמשך כ"א ימים. במשך עונת ההסגר לא צריך היה לעבוד, וזה היה נעים. רוב היום וכל הלילה שכבנו על האצטבה באפס עבודה, התודענו זה לזה, שוחחנו. זה היה בחורף, וקשה היה לבצע טיולים ממושכים בחוץ. רוב הזמן עבר עלינו בבטלה, בפטפוט, תמיד נשמע בצריף זמזום קולות, פרט לשעות הלילה, כאשר היו נשמעים צלילים אחרים...

לילה. גורת-חשמל זעומה מאירה אי-שם בקצה הצריף פינה קטנה. הכל ישנים שינה כבדה. מאפסים עפות נחירות, גמגומים, ויש גם אשר יצעק האישי בקול נפחד. פעמים הנך מרגיש גם נוכחותה של תזמורת-רוח בועיר אנפין. האוירה דחוסה ומחניקה. ואתה הנה זה שוכב בעינים עצומות ושנתך - שנת-נדודים...

ק א ר א ג א נ ד ה

ארוכים לילות-החורף. אתא בוקר, והחלונות הזערורים של חצי המרתף עדיין שחורים, כסויים אפלה מבחוץ. סוף-סוף פותחים את הדלת. הבל לבן מסתער אל הצריף, רוח צינה ורעננות. ה"יומנאי" עם עוד אסיר מוציאים את הפאראשה. אחר זה נשמעות חביטות הדליים - ה"יומנאי" הולך להביא מים לרחצה ולשתיה. רוב האסירים עדיין ישן. אני מתלבש ויוצא החוצה. לבושי - מכנסי-מוד, "בושלאט" מודך מעוך וטלוא, כובע-פרוה בעל-אזנים, מגפי-לבד נושנים (את לבדי ששלחה לי אשתי נתתי עוד בסוהר הבוטירקאי לקריחלי). לבוש תלבושת שכוו הריגי מתחיל את טיול-הבוקר ותפילת-הבוקר שלי.

במשך הלילה ירד השלג, היתה גם סופה קטנה, ועלי להבקיע דרך בין ערימות השלג. חושך. בבואות הצריפים שטוחות על הרקע הלבן, אור חלש מהבהב, וגם מוצאו מן השלג. נושבת רוח קלה, מקפאיה חטמך ואזניך. אני צועד הלוך ושוב, ממהר בדרכי נגד כיוון הרוח ומאט צעדי לכשהרוח נושבת בגבי. למרות אמצעים אלה פני קופאים, ואני מורח עתים את חטמי ואזני, לבל יקפאו לחלוטין.

מה היתה תפילת-הבוקר שלי? שרתי שירים עבריים, יהודיים ושרים בלי מלים. כל שנות המחסגר צברתי שירים עבריים. חוץ מאלה שידעתי עוד משנות ילדתי הייתי רוכש שירים חדשים במאסר. ביחוד למדתי הרבה מיחזקאל פוליארכיץ, ישראל רברוביץ, שמואל האלקין, משה ווייסמן, מרדכי גרוביאן, יוסף קרלר ובמיוחד מליוניה קנטרוזי, חברי וידידי הצעיר, שאהבתיו מאוד. שירים יחידים למדתי גם אצל מוסטפה אדאלי (הנעימה) ויעקב סטרונגין. לא מעט חיברתי בעצמי.

בקאראגאנדה עוד היה אוצר-השירים שלי זעום, ובכל בוקר הייתי חוזר על אותם השירים. במהלך השנים רכשתי עוד כמאה שירים, ובכל יום במשך השבוע הייתי שר שירים אחרים. בסוף שהותי במחסגר היו לי לכל יום ויום בשבוע שירים אחרים, כן היו גם שירים ליום-השבת. בזורקוטה, בשנת 1954 עלה בידי שנקאר להשיג סידור, ואני למדתי במשך ימים אחדים את שיר-השירים. שנקאר לימדני גם פרקים רבים מתהילים, ביחוד את שירי-המעלות, וגם זה שימש חומר לתפילתי.

כמה טיול זה ותפילה זו רוחצים את הנשמה, מרעננים אותה, מוסיי פים לה כוח נגד הירידה והזיהום!

30.7.57 בכוחות מחודשים אני חוזר אל הצריף ורוחץ את פני וידי. אחר זה אנו מחכים שיקראונו לארוחת-הבוקר. בצריף - תנועת-בוקר. עולים ויורדים מהאצטבות העליונות. דלת החוץ נפתחת ונסגרת.

הממונה על התנור מוסיף פחמים לתא הבעירה. גשמעו קולות, פיהו-קים, בדיחות-בוקר. מישהו עוד ישן, יש מאושרים כאלה. אני ישן רק חמש-שש שעות בלילה. גם בחופש היו לי נדודי-שינה.

אך את הישנים מעירים: הגיעה השעה ללכת למסעדה. בימי ההסגר הולך כל צריף לחוד, לאחר שנגמר - הולכת כל בריגדה לחוד.

התפריט במחסגר היה גרוע. שש מאות גראם לחם שחור. בכוקר - מרק, דייסה ו"קאמסה" (דגים זערורים) ממולחה, בצהרים - חמיצה, דייסה ושוב "קאמסה". יש שהיו נותנים את החמיצה בכוקר ואז היה בצהרים מרק. ב"באלאנדה" (מרק) היו בולבוסים בלתי-מקולפים ובל-תי-רחוצים - על קרקע הקערה היה נשאר משקע הגון של זוהמה שחורה כעפר. בצפון, ביחוד בוורקוטה, היתה התזונה מסודרת יותר, ואילו בקאראגאנדה כמעט רעבנו. הצעירים יותר היו רעבים באמת. ככלות הארוחה היו אסירים רבים צובאים על המסעדה, מחכים לתוספת קערת מרק או דייסה מן השארית. אולם שאריות היו נדירות, ויש אשר האסירים הרעבים ביותר היו מחטטים בשופכים, מחפשים ולפעמים מוצאים אילו בולבוסים קפואים וכדומה. במחסגר היו הרבה רעבים ותשושים. בתקופת ההסגר עברנו את הבדיקה הרפואית. הייתי אז תשוש וחולה מחלת-הקיבה, וקבעו לי נכות. במשך שנת-המחסגר הראשונה שלי הייתי נכה, זאת היתה הצלחה גדולה. מספר הנכים במחסגר שלנו היה סטן מאוד - חמישה-ששה אסירים. היווינו בריגדה מיוחדת.

הנכה היה חפשי מעבודה. כמות התזונה היתה אחידה (הנכים היו מקבלים אז רק חמישים גראם לחם פחות), משכורת-עבודה לא היו משלמים אז לשום סוג עובדים. משכורת קצוצה התחילו לשלם רק בתחילת 1952. להיות נכים שאפו כל האסירים.

היו ארבע קטגוריות של בריאות: הראשונה (עבודות קשות ביותר), השנייה (עבודות קלות יותר), השלישית (עבודה קלה בפנים המחסגר) והנכים (לא עבדו).

ככלות עונת ההסגר התחילו לסדר את העבודה. בעיקר עבדו האסירים מחוץ למחסגר, והיו עסוקים בעבודת-בנין. בזמן הראשון התעסקו לא היתה מלאה, אולם לאט-לאט הסתדר הדבר. בנו בתי-מגורים, מועדון, בית-חרושת.

31.7.57 מאותו היום שהעבירוני ב"בוטירקה" ל"כנסיה" הייתי יחד עם באאזוב וקריחלי, אתם חילקתי את מצוקות הדרך, יחד הובאנו לקאראגאנדה, בצריף אחד גרנו. ביחוד נתקשרתי עם באאזוב, שידע

ק א ר א ג א נ ד ה

יפה מאוד עברית. הוא נולד בשנת 1913 באוני שבגרוזיה. אביו, דוד באאזוב, היה רב ועסקן ידוע בגרוזיה, אחיו הרצל היה סופר גרוזי-יהודי, הדפיס ספרים שיצאו גם ברוסית. ב-1938 נאסר (גאשם בציונות) וחוסל. בתחילת שנות הארבעים נאסר גם אביו לחמש שנים. הוא חזר לטביליסי ב-1947 ולאחר שנה מת. גם אחיו (עורך-דין) נאסר בגלל איזה פשע-הוויי.

עם מאיר דיברתי רק עברית. גם הוא וגם אני היינו עברים נלהבים, אהבנו את העברית בכל נפשנו, ובעבר קראנו ספרות עברית בספריית לבנין. במחסגר היה לנו משק משותף, חבילות משותפות וכו'. הרבה היינו מספרים זה לזה. מאיר היה מספר ותיק ובעל רמה גבוהה במקצוע זה, ידע מצוין את השפה העברית. איש לא הבין את דברינו בצריפנו. מאיר היה איש טוב מאוד, ואני אהבתי. הוא היה מעט רתחן, ככל אנשי-הדרום. לדאבוננו, לא קיבל את הנכות (היה מן הסוג השלישי) וחיוב היה לעבוד. הוא היה מהנדס בנאי ומינו אותו לתת לאסירים שיעורים בבנאות. לפני מאסרו עבד בטכניקום וידע את מלאכת ההוראה על בוריה.

כאמור, היה גוש-העובדים העיקרי במחסגרנו עסוק בבניה. משום זה אורגנו אצלנו קורסים למקצועות שונים של בנאות-נגרים, טיי-חיים וכו'. כמעט כל חבר הפועלים של המחסגר צריך היה לעבור קורסים אלה, וידי מאיר היו מלאות עבודה.

כאשר נגמרה עונת הקורסים (נמצא עוד בנאי שהתעסק בעבודה זו) באה למאיר עונה גרועה: הוא מוכרח היה לעבוד. בהיותו חולה ברב-מטיום היה הרופא לימיניב משחרר אותו תכופות והיה משכיבו בבית-החולים. אולם סוף-סוף צריך היה לעבוד. בתור מהנדס-בנין מינהו לפקח על העבודה באחד הבנינים, ואולם בתנאי המחסגר קשה היה לעבוד בתור "עשירון". ה"עשירון" לא רק שהיה אחראי בעד הצד הטכני, אלא היה עליו גם לחתום מדי יום על המסמכים המאשרים את נפח העבודה היומיומית. במסמכים אלה היו עבודות "נפוחות" רבות. הבריגדה היתה מעוניינת בתפוקה גבוהה של כמות העבודה. כל כמה שעשית יותר ממאה אחוזים היית מקבל מנה גבוהה יותר של לחם. מאיר לא הסכים לחתום על בדותות, חוץ מזה היה רתחן וקילקל את היחסים עם "פני" המחסגר. כעבור זמן מה העבירו אותו לעבודה שחורה שהיתה קשה עליו. הוא סבל הרבה מזה.

אני לא יכולתי לסבול זמן רב את הבטלה והתעסקתי בהמצאות במק-

צועי, מקצוע שיפור הפחמים. התעסקתי בפיתוח קומביין לשיפור פחמים עם מכונה חדישה, שאמנם קיבלתי עליה אחר-כך תעודת-מחבר (פטנט). עבודה זו עשיתי יחד עם אוסוב, אנדריי פבלוביץ. היה זה מהגדס מכניקן מנוסה, לפני מאסרו (בשנת 1947) היה אספירנט של המכון הפוליטכני בלנינגרד. אנדריי פבלוביץ היה איש טוב מאוד, בעל תרבות גבוהה, ואני התידדתי אתו. גם הוא לא היה נכה, ועבד בתור "עשירון" לבנאות, אף אם לא היה בנאי. הוא קיבל עשר שנים על היותו בשבי בפינלנד (הוא היה קצין). ככלות חקירתו שלחו אותו לאחד המחסגרים באוראל ושם עבד בבית-חרושת לעיבוד עצים. גם הוא היה ממציא, והמציא שם משור מיכני חדש לנסירת עץ. אך שם אירעה לו תאונה קשה וחלק מאצבעות ידו השמאלית ניכרת. אף-על-פי-כן לא היה נכה, יכול היה גם לכתוב, לעשות תרשימים, ציורים וכו'. משפחת אוסוב היתה משפחת פועלים-מטלורגים ותיקים, וגם ידיו ידעו כל מלאכה. את אנדריי פבלוביץ היו מכבדים גם האסירים וגם הפקידות.

נראה, שלפקידות המחסגר היו הוראות בנוגע לממצאים, הם השתדלו ליצור לנו תנאי-עבודה נוחים. הקצו לנו בצריף המועדון חדר קטן, ושם "עבדתי". באאזוב בהיותו חפשי מעבודה היה אתי יחד, וכן גם אנדריי פבלוביץ.

בראשונה שלחנו למוסקבה על-ידי "המחלקה המיוחדת" ("ספצ-צ'אסט") תרשים כללי של הקומביין עם תיאור קצר. ממוסקבה נתקבל מענה, שהמצאה היא מעניינת וצריך ליצור לנו תנאי-עבודה. לאחר זה נתנו לנו אותו החדר הקטן במועדון. אך כעבור זמן מה לקחו מאתנו את החדר, ואז התחלנו לעבוד בצריף.

1.8.57 הרשות הביטח בעינים יפות על עבודה זו, ביחוד עזר לנו ראש הקו.צ' (לייטננט פגוע-מלחמה), שכנראה קיבל הוראה בנידון זה. הוא גם הוסיף לי ולבאאזוב (אצטבותינו היו אז למטה, בצריף החדש שנבנה זה לא מכבר) גורת-חשמל מיוחדת, הביא נייר לשרטוט וכו'.

באאזוב - מתימטיקן מצוין, ובעזרתו התעסקתי גם אני קצת בחזרה על המתמטיקה הגבוהה שהספקתי לשכוח אותה. קראתי גם ספרי-מדע פופולריים שונים באלקטרוניקה. הייתי קורא גם ספרות יפה, מטייל בבוקר ובערב, מדבר עברית עם באאזוב, מדבר עברית וגם שר שירים עבריים עם פולארביץ' שהתידדתי אתו מאוד. היו לי עוד חברים וידידים

ק א ר א ג א נ ד ה

במחסגר, שאתם ביליתי את הזמן. זמן ידוע נטלו המסעדה, בית-המרחץ, השינה - ככה היתה עוברת היממה.

המשטר היה חמור ואחיד - אף משעמם. יום אחד היה דומה למשנהו - כשני תאומים. פעמים הייתי מתאמץ לזכור משהו מן העבר במחסגר וזה היה קשה מאוד. הזמן רבץ מאחורי כגוש אפור, ללא מאורעות בולטים.

בבואנו למחסגר קאראגאנדה הרשו לנו לכתוב גלויה הביתה עם מעננו. זה היה מאורע. לאחר כחודש ימים קיבלתי את שתי החבילות הראשונות. בדעתה את מחלת-קיבתי שלחה לי אשתי הרבה צנימים לבנים, אולם אז כבר הוקל לי בהרבה, וזה לא היה נחוץ. המחסור העיקרי שהיה אצלנו - סוכר ושומנים. גם למאיר שלחו חבילות וסי-דרנו משק אחיד.

החפצים והתזונה שלנו היו נמצאים בתא-השמירה, בו עבד אסיר רוסי ממוסקבה - איש כבן ארבעים שישב במאסר זאת הפעם השניה. הוא אהב לדבר הרבה ונעים היה לשמוע את מבטאו המוסקבאי בדברו רוסי נקייה. כאמור, היה רוב אוכלוסית המחסגר אוקראינים ו"פריי-כאלטים", שדיברו, כמובן, בלשונם הם. אחרי עובד תא-השמירה (שכחתי את שמו) ריננו שהוא "דפקן" ואנטישמי, אך איני חושב זאת. כאמור היה המחסגר שלנו משטרי ונמצאו שם אסירים מדיניים בעלי הסעיף ה-58. חלק הגנבים היה קטן מאוד, על-פי רוב היו אלה רצידי-ביסטים שברחו מן המחסגר ונתנו להם את הנקודה של השתמטוח מעבודה (קבוצות) - סעיף 58 - או רוצחים שקרבנם היה מן המשטרה. הרשות או המפלגה (הסעיף של הטרור).

משום מספרם הזעום לא יכלו הגנבים להטיל מרה באסירים המדיניים. הם לא עבדו, אף אם יצאו לעבודה, וצריך היה לזקוף עליהם אחוזי-עבודה על חשבון האסירים האחרים בבריגדה. על יסוד זה היו תלונות ומדנים, אבל אי-עבודה היתה אפיינית גם לגבי כמה אסירים מדיניים.

בין אסירי ההוי היתה תחוקתם הם. היתה זאת מדינה בפני עצמה. הם נחלקו לגנבים ו"סוקות" (כלכות). "סוקה" - זו; בוגד בקורפורציה הדגולה של הגנבים, איש שנמסר לפקידות ונעשה ל"עשירון" או ברי-גדיר, כלומר, רודה מטעם הפקידות על שאר האסירים. הגנבים היו דוקרים את ה"סוקות" בסכינים, ולא מעט ראו עיני ושמעו אזני בדבר חיסול ה"סוקות".

באביב של שנת החמישים אירגנו הגנבים התקפת-לילה על תא-השמירה. הם שברו את המנעולים, חדרו לתא, פתחו מזודות רבות ושקים של חפצים, ובעיקר התעסקו באכילה יסודית של המצרכים הצרורים בחבילות האסירים. כאשר נודע הדבר עוד היו נמצאים בתא-השמירה. באה הפקידות והציעה להם לצאת, אך הם סגרו את הדלת ואמרו: "לא נצא מכאן עד אכלנו לשבעה. הן בין כך וכך נלך אל ה'בור'". ביחוד אכלו הרבה בשר-חזיר... גם שקי היה בין הנפגעים, וחלק מחפצי אבד.

6.8.57 [אוספנקו. היום באתי הנה עם אשתי. אנוח פה חודש ימים.] כן, עם כל החדגוניות היומיומית אירעו אילו מאורעות במחסגר. הנה, למשל, התצלומים. במחסגרנו היה משטר קפדני, ואת תצלומי הקרובים, שהיו מתקבלים במכתבים, לא היו מוסרים לאסירים. והנה הצטברה אצל הבודק כמות הגונה של תצלומים שונים.

יום אחד נתקבלה פקודה המתירה למסור לאסירים את התצלומים המגיעים להם במכתבים, פרט לתצלומי אנשים לבושים בגדי-צבא. הוכרזו במחסגר, שבתא-השמירה, בשעות אלו ואלו יתנו את התצלומים. זה אירע בחורף, היה חושך וסופת-שלג התחוללה במחסגר. בדרך מקרה עמדתי מחוץ לדלת-הכניסה לתא-השמירה וראיתי את האנשים היוצאים משם, ותצלומי קרוביהם בידיהם. פני האסירים היו כאילו מוארים, בת-צחוק ריפרפה עליהם. כמעט כל אחד קרב אל עמוד-התאורה שעמד סמוך לתא-השמירה, ובפסגתו נורת-חשמל שסביבה סערה סופה של פתותי השלג. הפתותים רקדו סביב הנורה ריקוד פרא, והנה הופיע ראשו של האסיר בכתם האור המושלג, וידו אוחת את התצלום סמוך לעיניו המצחקות. הוא מאושר, האסיר, את קרובי-לבו הנה זה ראו עיניו...

ובחור אחד, שרגשותיו הנה זה גדלו מנשוא, מחבק את העמוד בכל לבו, מנשק את התצלומים, הוא מאושר, הוא שמח ומאושר. גם אני קיבלתי את תצלומם של אשתי ובני. גם בשבילי היה זה מאורע.

7.8.57 אבל עיקר המאורעות במחסגר היה מה שאירע לפני המאסר. במחסגר גפתחות הלשונות-ויהי של האנשים השתקנים ביותר. אז אתה שומע לפרקים את תולדות האיש-חיי, נביטתו, צמיחתו, שיאו ומפלתו. ואם להביא פה את כל מה ששמעו אוני במחסגר - תקצר המח-ברת מהכילו.

קבוצת "אייניקייט"

אתחיל מבחורי ז'מרינקה, מקבוצת "אייניקייט". בקאראגאנדה, באול"פ שלגו, היו שלושה בחורים מקבוצה זו: חודורקובסקי, משפטמן וסוכר. שני הראשונים היו דודנים. חודורקובסקי היה הכי קרוב לנו, אהבתיו כבני, וגם הוא נמשך אלי.

קבוצת "אייניקייט" היתה בת עשרה צעירים וצעירה אחת, טאניה. חוץ משלושת הנקובים לעיל הכרתי בוורקוטה את מישה ספיבאק, מאיר הלפנד, הוא מאיור, וולודיה קרצמן. לאחר השחרור, במוסקבה, הכרתי ערב אחד גם את טאניה, סטודנטית האינסטיטוט בסאראטוב.

אליק חודורקובסקי, בחור שהיתה מבצבצת אצלו חתימת שפם שחור, עינים שחורות, כאילו חולמות, מכוסות איוו שכבה דקה. בעידנא דריי-תחא (מצב זה לא היה נדיר אצל אליק) היתה השכבה נופלת, ומעמקי העינים, המפיצות זיקי אש שחורה, היו מופיעים בחלל העולם. בעל קומה ממוצעת, פנים דהים ונאים, קצת חלוש. אביו - מנהל בית-ספר תיכון בז'מרינקה, אמו - עובדת בספריה. ראיתי את תמונותיהם. האב - בעל גוף, פניו דומים לאלה של אליק, כתב מכתבים תכופים לבנו. במכתבים היו דברי-ניחומים, פעמים גם פסקאות מדברי גורקי ומאיא-קובסקי, אך מאחורי השורות ביצבצו היאוש ורחמי האב. האם היתה בחיצוניותה יהודיה פשוטה ובאה-בימים, אם עברית. מכתביה היו פשוטים. ההורים היו שולחים לאליק חבילות, והוא היה מכבד ביד רח-בה את הרעבים. לב טוב היה לו לאליק, לב טוב ורגיש, והכל אהבוהו. הוא לא יכול לסבול סילוף-צדק, ופעם קיבל ימים אחדים של "בור" בעד הכינוי "פשיסט" שכינה חייל מקבוצת-הלואי על התעללותו באסיר רוסי. האסיר עישן בדרך לעבודה - זה היה כל פשעו. היה רפש, והחייל הכריח את האסיר לשכב בבצה.

לדברי הליצנים היו שתי ספריות במחסגר - בק.וו.צ'. ואצל אליק חודורקובסקי. הוא היה מקבל הרבה ספרי-קריאה מז'מרינקה, והיה מס-פק ספרי-קריאה חדשים לא רק לאסירים, אלא גם לרשות, ל"פני" המחסגר.

היה בו באליק חודורקובסקי משהו מן המצפון, מן הצדק, מן הילדות והרגש. בהתרגשות דיבר על כל מקרה של אי-יִוִּשֶׁר של "כל דאלים גבר". הרופא הראשי לימיניו, איש כבן חמישים, קומוניסטן קשיש, שלפני מאסרו היה פקיד גבוה במיניסטרום הרפואי של רספס"ר (היה ראש המחלקה התכניתית), אהב מאוד את אליק והשתדל בכל האמצעים שהיו בידיו להקל את מצבו. בידי ליאון מיכאילוביץ היה לשחרר את האסיר מעבודה במקרה של מחלה. אליק היה בחור בריא, פרט לכאב שיניים, אך כל פעם שאליק רצה להישאר בצריף היה הרופא מסדר את הדבר. פעם השכיבהו בבית-החולים, בפעם השניה הכניס אותו ברשימת המשתמשים בדיאטה (לאלה היו נותנים תזונה משובחת יותר). הרופא לימיניו היה איש מעשי, אבל בעל לב טוב מאוד, ואנחנו התידדנו.

על-פי מצב בריאותו היה אליק מן הסוג הראשון, והיו שולחים אותו לעבודה קשה. האסירים במחסגר שלנו עסקו בעבודת-בנין. בנו מועדון בקרבת ה"אולפ" (את המועדון הזה ראיתי לאחר השתחררי), בתי מדור, השתתפו בבנין בית-חרושת לשיפוץ מכונות של הקומבינט לפחמים בקאראגאנדה. אליק לא היה בעל-מקצוע. הוא גמר בז'מריןקה עשר מחלקות בבית-הספר של אביו והיה ממשיך את חוק-לימודיו באודיסה בפקולטה לעורכי-דין. אליק התעתד להיות עורך-דין. זה היה אביר הצדק, מעט מדון קישוט היה בו, וכדון קישוט היה סובל בעצמו. היה בא מעבודתו עייף ובעינים לזהטות היה מספר על מקרים של סילוף הצדק. על-פי רוב היה עובד עבודה שחורה – היה נושא אלונקות של סיגים למילוי הרווח שבין הקורות הכפולות בשעת בנין בתי המדור, נושא את החומר להכנת תמיסת-טיט וכדומה.

סוף-סוף הסתדר בתור "נורמאי" והוקל לו לזמן-מה. אך בעבודת ה"נורמאי" היו מקרים רבים של אי-יִוִּשֶׁר, אליק היה נלחם בהם, וסוף-סוף החזירו את הדון קישוט לעבודה השחורה, וידי לימיניו שוב התחילו לטפל בבחור זה, לשחררו כפי האפשר, לנחמו, לעודדו.

הרבה שעות ביליתי עם אליק במחסגר. הוא ביקשני לספר לו מדברי ימי ישראל. כשנה לפני מאסרי קראתי את ספר ההיסטוריה של מאיר באלאבאן, נעתרתי לבקשתו של אליק וסיפרתי לו את באלאבאן, את המקרא, את גרץ, את זכרונות ילדותי.

והנה אנו מהלכים בשבילי המחסגר... אני מספר את אגדות-הקדם, אזני אליק קשובות.

קבוצת "אייניקייט"

לפני מאסרו היתה לאליק נערה ושמה צילה. היא לא השתתפה ב"אייניקייט", אך, כנראה, ידעה משהו. אותה לא אסרו, לכשהתחילו המאסרים נסעה לאיזה מקום - כמדומני, לאסיה התיכונית, שם היתה לה ידידה.

פעם קיבל אליק מכתב מהוריו, שהיא ממשיכה את לימודיה באינס-טיטוט בויניצה. במכתב היה רמז, שיש פה חשש של הלשנה. המכתב עשה רושם קשה על אליק, ואני זוכר עד היום את עיניו העגומות, את סימן-השאלה בהן: "האפשר הדבר, כי צילה, נערתו החביבה, תיהפך לבוגדת?"

הניצוץ הדון קישוטי שבנער התלקח ביתר שאת. הוא הראה לי את המכתב. לכל אסיר יש תקוות וחלומות. בלי תקוה גרועים מאוד חיי האסיר. ואם האסיר בן עשרים ואחת, צרור חלומותיו כפול ומכופל. והנה באה תבוסה מלאה לכל זה. במה אפשר היה לנחם את הנער הרגיש?

בקיץ של שנת החמישים נבנו במחסגר שלנו צריפים אחדים גוחים יותר, ואת באאזוב ואותי העבירו לאחד מהם. אליק הסתדר אף הוא בצריף זה.

8.8.57 אצטבותינו, של באאזוב ושלי, היה למטה ושלו - למעלה. כמאז היה אליק קורא הרבה הן את ספריו הוא והן אותם שלוקחו מן הספרייה. ככה חינוכו לאט-לאט - במקצת הספרים, בהרבה האוניברסיטה הגדולה - המחסגר.

אליהו משפטמן היה בחור רב-גרמים, שחור, געים פנים, בעל עינים יפות ודיבור הגיוני. הוא לא היה רתחן כאלק - להיפך, היה מתון בדבריו. למד בקיוב ושם נאסר. אמו גרה בויניצה, אחותה - בקיוב, ואליהו גר אצל דודתו. הוא נאסר בקיוב חדשים אחדים לאחר מאסר חברי-הקבוצה האחרים. לפי דבריו כמעט שלא השתתף ב"אייניקייט" ונאסר רק משום שבשעת החקירה הראה מישהו שדודנו של אליק אף הוא ידע את דבר "אייניקייט". אליהו היה יתום מאביו, שנהרג במלחמה, ואהבתיו בגלל מתינותו והגיונו הבריא. כמעט כל הזמן עבד בתור פועל פשוט, אף אם ריאתו, כמדומני, היתה קצת לקויה. נולד ב-1929. כל בחורי "אייניקייט" נולדו בפרק-זמן של שנות 1929-1932, ואחד מהם נולד בשנת 1934.

פעם פרצה דליקה במקום-עבודתו של משפטמן - בבית-החרושת לשיפוץ מכוונות, שבבנינו התעסקו האסירים. חלק מן הגדר נהרס, היתה

יומן הזכרונות

אנדרלמוסיה, ואפשר היה גם לברוח. אליהו סיפר לי אחר-כך שאותה שעה היו אצלו פקפוקים בנוגע ל"עשיית פליטה", עם כל זה לא העז לעשות זאת.

בקאראגאנדה היו מקרים אחדים של בריחת אסירים. בחור אחד נחבא תחת מושב המכונית של הפקידות. שני קצינים, ביניהם ראש המחסגר, נסעו במכונית, וישבו על הבחור המתחבא. לכשעמדה המכונית באיזה מקום עלה בידי הבחור לצאת ממחבואו, ואז תפסוהו.

פעם שניה ברחו שני אסירים ממקום-עבודתם. אופן בריחתם היה מוצלח יותר, הם הכינו לעצמם בגדי "חפשים". ימים אחדים היה המחסגר כמרקחה. בריחה מוצלחת מעוררת תמיד את תקוותיהם וחלומותיהם של שאר האסירים, ומשום זה עונשת הפקידות קשות את הבורחים הנתפסים. רשת גדולה של אנשים מתעסקת בחיפוש הבורחים. סוף-סוף החזירו גם את שני הבורחים הנקובים. סיפרו, שהגיעו עד פטרופלובסק, ושם נכשלו: נכנסו למסעדה, שתו לשכרה, בחברתם היו גם זונות וכו'. את הנתפסים היו מכניסים תיכף ומיד ל"בור". האסירים הקשישים היו מספרים, שלפני שנים אחדות היו מכים את הנתפסים עד מוות, וגופותיהם היו סרוחות ימים אחדים סמוך למשמר לאות ולמופת לשאר האסירים, שלא יחלמו על בריחה.

במחסגר שמעתי סיפורים אחדים על בריחות מוצלחות. לאסיר אחד באה אחותו לשם ראיון (זה היה ב"קארלאג", במחסגר המשטרי שלנו הראיונות היו אסורים). היא שכרה חדר בכפר הסמוך למחסגר ואמרה לבעלי-הבית, שבעלה צריך לבוא אליה. זה היה בסיביר, האסיר עבד ביער בתור כורת-עצים. שם במקום-העבודה לא היה המשטר כה חמור. האחות התחבאה לפני בוא האסירים באחד המקומות החבויים שביער, וכשהתחילה העבודה רמזה לאחיה. הוא הלך אחריה למקום צנוע, שם החליף את בגדיו בבגדי "חפשים" שהביאה אתה. לשניהם עלה להגיע לאותו הכפר, לבית-מגוריה של האחות. היא אמרה, שזהו בעלה שבא אליה, וחלה בדרך. הוא שכב ימים אחדים בבית. הפקידות חיפשה אותו בגרות. לאחר עבֹר הסכנה "החלים" החולה ויום אחד יצאו, כביכול, לולאדיוסטוק. למעשה נטלו כרטיסים עד מוסקבה ושם גר הבורח שבע שנים (הוא היה גנב) עד שאסרוהו שנית בעד גניבה חדשה.

במחסגר הילכה גם אגדה על-אודות ספינה אחת שהעבירה את האסירים באחד הימים הצפוניים-מזרחיים. פרצה סערה בים והספינה עמדה לטבוע. ומסרה שידור S.O.S. לעזרתה באה אניה אמריקנית, גטלה

קבוצת "אייניקייט"

את כל האסירים והביאה אותם לארצות-הברית. אבל אין כל זה מעניננו. אני רושם בספר-זכרונותי זה את פרשת-
"אייניקייט". אעבור לסאשה סוכר, שגם הוא היה אתנו בקאראגאנדה,
ואחר-כך ראיתיו (משוחרר) גם בוורקוטה.

9.8.57 סאשה סוכר היה בגיטו ז'מרינקה. מושלי הגיטו היו הרומנים,
והם לא היו מחסלים יהודים. סאשה היה בחור בעל משקפים, מוח חד
וידים לא גרועות - "אינטליגנט". כמעט שלא עבד עבודה פשוטה, מת-
חילת עבודתו היה "נורמאי". הוא אהב לקרוא הרבה, לשחק בשחמט.
סוכר היה בחור שתקן, מרוכז תמיד, מעט לא מעלמא הדין. ודוקא
בחור זה, כשאחד האסירים, פי שנים חוק ממנו, העליכו בתור יהודי,
הסתער על מעליכו להכותו. איני זוכר את תוצאות התגרה, אך העובדה
כשהיא לעצמה אפיינית היא לגבי סאשה. אליק חודורקובסקי אף הוא
היה עושה זאת, אך אצלו היתה פעולה זו נובעת מלבן, אצל סאשה
היתה תוצאת עבודת מוח ולב גם יחד.

סאשה, בניגוד לאליק ואליהו, ראה הרבה בימי-חייו. עודו ילד, והוא
בגיטו. יותר משנתיים היה שם. אותו קברו חיים בבור, רק ראשו ביצבץ
מעל האדמה. משום התרכוותו הפנימית אהב להתבודד, והיה נבדל מעט
מן הבחורים. אליק ואליהו היו יותר קרובים זה לזה - אפשר משום
שאמנם היו קרובי-בשר.

אף אם סיפורי מתנהל באופן כרונולוגי, אך בכדי לספר את כל מה
שאני יודע על "אייניקייט" וחבריה עלי לעבור לוורקוטה, למחלקת-
המחסגר התשיעית, שם ביליתי שלוש שנים ויותר. שם הכרתי עוד
שלושה בחורים מקבוצה זו - את מישה ספיבאק, שקיבל עשרים וחמש
שנים, וולודיה קרצמן ומאיר הלפנד.

מישה היה פטפטן והבחורים לא אהבוהו, ביחוד מאיר הלפנד. גם
קרצמן לא היה ממחבביו, ולפעמים שררו ביניהם יחסים מעציבים. מי-
שה נאסר בלבוב, שם למד במכון. גם הוא היה בגיהינום הגיטו, סבל
לא מעט. המושלת במשפחתם היתה האם - היא אהבה מאוד את מישה,
וגם הוא אהבה. מכתביה היו מלאים אהבה ועצב, אף אם מעט אנאלפ-
ביתיים. אמו של מישה היתה תגרנית, אביו - פנקסן, שהכנסותיו היו
זעומות ביחס לאלה של אמו, והיא היתה "נושאת המכנסים" בבית.
גם למישה היו כשרונות מעשיים במובן הדברים השייכים לגופו, וזה
לא מצא חן בעיני הבחורים. על כל חסרונותיו אהבתי את מישה, ועיקר
חסרונותיו - הפטפטנות. הוא עבד במכרה, ויחסיו עם שאר הפועלים

יומן הזכרונות

האסירים היו לא גרועים. מישה היה היחיד בין הבחורים, שדאג לאיזו "תכלית" ולמד בקורסים למנהלי-עבודה. הוא גמר אותם בהצלחה (במשהו עזרתי לו גם אני). למרות היותו בחור יהודי מעיירה נידחת מינוהו "עשירון" לאורור המכרה וכאשר העבירוהו מהמחנה שלגו למכרה השלישי עבד גם שם בתור "עשירון". בחיצוניותו היה בחור נעים, בעל פרצוף רחב-גרמים ונעדר-שער, פרצוף של ילד מגודל, עינים אפורות ולשון מקשקשת, שהנעימה היהודית שבה היתה גדולה משל שאר הבחורים מז'מרינקה.

מישה התיידד עם ליאוניד איליץ' ארונוב, מי שהיה פרופסור במכון לפלדה במוסקבה וקיבל 15 שנות מאסר בעד להד"ם. היה זה איש גבה-קומה ורחב-גרם כבן 57-58. אין אני מבין יפה את סיבת ההתיידדות הגדולה בין איש זה, שטילטלוהו הרבה גלי החיים, ובחור ירוק כמישה ספיבאק. התיידדות משוגות התרחשו במחסגר, וזה היה דבר שכיח. וולודיה קרצמן היה היפה בין בחורי ז'מרינקה, בעיניו זרחו תמיד באור חרישי זיקים, בפיו היתה שן-זהב. קומתו היתה ממוצעת, קוי פניו נאים והנערות אהבוהו. היחסים עם הנערות היו הדדיים. הנערה היחידה בקבוצתם, שקיבלה שמונה שנים, טאניה, היתה בחורתו של וולודיה.

לפני מאסרו למד בלנינגרד, באינסטיטוט לרפואה. הכרתיו בתור בחור טוב ולבבי. היה רחב-יד, מפור בקלות את כל מה שהיה אצלו (הרבה אסירים היו חולים במחלת-הקמצנות).

10.8.57 לדאבונג, היה קרצמן בריא, מן הסוג הראשון, והוטל עליו לעבוד דוקא במכרה. הוא גם עבד שם זמן-מה (העבודה במחסגר היתה הכרחית, אחרת - מאסר ב"בור"), אך נראה שהתעצל בעבודתו והיו חיכוכים בינו לבין הבריגדיר וה"עשירון". פעם כינוהו בשם "זייד", והוא התנפל על מעליבו. לעזרתו של זה באו עוד בחורים, שנתנו לבחורנו מנה יפה. עקבות מכות הרצח היו נראים על פניו זמן רב. אמנם, הוא נשא את השרטות בראש מורם. סוף-סוף, לאחר הרפתקאות ומתנות, העבירוהו לסוג השני, וצריכים היו לשחררו מעבודה במכרה, אך ראש הפ.פ.צ'. (המחלקה התכניתית-תוצרתית של המחסגר), לא עשה זאת. הוא שטם את וולודיה משום הסתלקותו התכופות מעבודה וגם ריגנו אחריו, שהיה אנטישמי. אז לא יצא וולודיה לעבודתו והו-שיבו אותו ב"בור".

לאחר שנמלאו ימי מאסרו (כל הזמן תמכנו בו) ביקר בגאנקו, ראש

קבוצת "אייניקייט"

המחסגר, ב"בור" ודיבר עם קרצמן, שתבע העברה לעבודה על-אדמ-תית לפי סוג בריאותו. הלה הבטיח לו את הדבר בתנאי שיעבוד עוד ימים אחדים במכרה (עובדי-מכרה היו נחוצים כל הזמן, עובדי-מע-לה - להיפך). וולודיה התחיל לעבוד במכרה, אך בגאנקו לא מילא את הבטחתו, וולודיה שוב לא יצא לעבודה, ושוב קיבל מאסר-בור".

הריני עובר למאיר הלפנד, הכשרוני בין בחורי "אייניקייט", הכי בולט ויוצא-דופן. בחור נאה בעל עינים שחורות וחודרות, שינים אמי-צות, קול-גבר יפה, חוש-שמיעה טוב ומוח חריף. המוח החריף עם שקידה נפלאה מאפשרים הרבה, ואצל מאיר היה כל זה. יש לציין גם את רצונו הכביר. הוא היה היחיד שהחליט ללמוד עברית במחסגר - ובאמת במשך חדשים אחדים למד לדבר עברית. לימדתי באופן קבוע, מדי יום ביומו, לימדתי בעל-פה (הכתיבה לא היתה רצויה במחסגר, היו חיפושים לעתים קרובות), והוא הצליח מאוד בלימודיו. עד מאסרו למד במכון לרפואה, ובמחסגר הסתדר בתור חובש. החליט להתמחות במחלות-עינים, והוציא לפועל גם את זאת. במחסגרנו היה רופא-עינים מאוד מומחה - פטרוב, ומאיר היה עוזרו. מאיר גומר עכשיו את האינס-טיטוט לרפואה בקאראגאנדה, וסבורני, שיצא ממנו רופא מאוד מומחה. אמנם וולודיה קרצמן היה לבבי יותר ממאיר הלפנד, האחרון היה מעט יבש וקפדני. זה היה שמאי בועיר אנפין, תמיד התיחס לזולתו במידת הדין, ומשום שאין לך אדם בלי חסרונות, הייתי שומע מפי מאיר נאצות מכוונות לאנשים אומללים, וזה היה חסרונו של מאיר. אולם עיקר סגולותיו של אדם - מוח חריף והתמדה עצומה - היה כלול בבחור זה, והכל כיבדוהו. שמעתי על-אודותיו עוד בקאראגאנדה מפי שלושת הבחורים, שמעתי כעל כלי מלא חכמה ותורה, וכשהכרתינו - כחתי שלא היתה כאן שום גוזמת. הוא לא איכזב את ההמלצות הכי חיוביות. ובחור זה היה כולו עברי. בהיותו קשור עם מחלקת-הרפואה של המחסגר עשה טובות רבות לאסירים, עזר לשחרור מעבודה, לפר-קים גם בהעברה לסוג-בריאות נמוך יותר - זאת אומרת, לעבודה קלה יותר. בניגוד לקרצמן עבד הרבה ועבודתו היתה תמיד פוריה. עם חס-רונו הנקוב אהבתי.

את טאניה הכרתי אך בחופש, היא לנה לילה אחד במעונו עם וולר-דיה ולא עלה בידי להכיר את נפשה. הבחורים סיפרו עליה טובות, היא התנהגה בעת החקירה כדבעי, לא מסרה איש. עכשיו היא לומדת במ-כון באחת מערי וולגה (כמדומני בסאראטוב), שם גרה אחותה הנשואה.

את שבעת חברי "אייניקייט" תיארתי באופן פחות או יותר מפורט, אבל מה אכתוב על "אייניקייט" בעצמה?

ז'מרינקה, עיר דרומית, לפני המלחמה - עיר ואם בישראל. בחורים יהודים לומדים בבתי-הספר עם נערי הארץ, שום דבר אינו מזכיר להם את יהדותם, הם אורחים סובייטיים קטנים. בבית-הספר מלמדים להם פרקי ספרות. פושקין, לרמונטוב, גוגול, טורגניב, טולסטוי, צ'כוב, גורקי, מאיאקובסקי - מוריהם. מעולם לא שמעו את שמע משה רבנו, דוד ושלמה, ישעיהו וירמיהו, יחזקאל ושבתי-צבי, ר' ישראל בעש"ט והרצל. כל זה רחוק מילדים "פיונרים" אלה. הם יודעים כי אבותיהם יהודים, אבל לצד זה אין ערך ממשי. מלים יפות פורחות באויר - רעות העמים, אהבה, אחוה, המולדת המועצתית. והנה האפרוחים פוקחים את עיניהם ומסתכלים בחלל העולם, מסתכלים, מקשיבים ומאמינים לכל זה, וכל זה נעשה תוכן חייהם. נוסף לכל - שנות-הזהב, שנות-נוער מזהירות, נערים ונערות, נפשות נקיות, עולם של אושר ופרחים. והנה באה המלחמה.

10.8.57 באה המלחמה, כחתף נפלה על ז'מרינקה, על כל העולם המזוהר. במקום חופשה מלימודים - מפלצת זו, רבת דם והרס. עובר זמן קצר, גייסות היטלר חודרים למעמקי אוקראינה ורוסיה הלבנה, והפרחים הללו מתחילים להבין, כי גופלים הם מגערי הארץ, באשר יהודים הם. שמועות נוראות פורחות באויר - היטלר משמיד את היהודים בלי הבדל בין נער לזקן. בפעם הראשונה עמדה לפני הבחורים בעיית יהדותם - עמדה באופן גורלי, שממנו היו תלויים החיים או המוות.

אין בטבעם של נערים בני י"ב להושיט את צוארם לשחיטה. גם גופם, גם נפשם משתוקקים למפלט-מקלט. והנה מתחילה בהלת האב-קואציה, רבים מן הבחורים מעתיקים את מושבם למזרח, למקומות זרים וקרים. אך גלגלי הטאנקים של הצורר מתגלגלים במהירות, הנה הגיעו גם לז'מרינקה, עברו בעיירות הסביבה, התגלגלו הלאה, הלאה. גליל ז'מרינקה היה תחת ממשלת הרומנים. אלה לא חיסלו את היהודים אלא אספום לגיטו. לז'מרינקה נתכנסו היהודים מכל הסביבה וצומצמו בשטח קטן של רחובות אחדים - בגיטו. היו שם גם יהודים מרומניה, בסאראביה וארצות אחרות. הגרמנים היו אדוני הארץ, ומדי-נת רומניה בתוכה, ואיני יודע מדוע הרשה היטלר לאנטונוסקו לגקוט מדיניות אחרת ביחס להשמדת היהודים. בכל-אופן, מי שנפל בידי הגר-

קבוצת "אייניקייט"

מנים – לא יצא מידיהם. הם היו עושים בדיקות בגיטו־ז'מרינקה, ואת מי שמוצאו מעבר לנהר – היו אוספים ומוציאים להורג.

בגיטו־ז'מרינקה היו סאשה סוכר, וולודיה קרצמן, מישה ספיבאק ועוד הרבה נערים ונערות. הם היו שם כשלוש שנים – מגיל י"ב עד גיל ט"ו. בגיל זה נפקחות העינים, והו גיל-משבר, העולם הסובב אותו משתקף בנפש הנער, מטיל את חותמו עד הנשימה האחרונה. מה ראו הבחורים בגיטו־ז'מרינקה ?

הרבה שמעתי מפי שלושת הנערים על-אודות חייהם בגיטו, אולם פה לא יובאו הפרטים. יבוא מי שענינו ראו זאת ויכתוב את משא ז'מרינקה. אני יכול רק לסמן את השרטת העמוקה, שהשאיר הגיטו בנפשות הצעירות.

יש לי רושם, שמחד גיסא הגיטו והמחסגר – היינו הך, ומאידך גיסא הם תרתי דסתרי. הצד השווה בין הגיטו והמחסגר – כליאת האנשים, הגבלת חופש תנועתם, צפיפות מדורם, קיום רשות גבוהה של הפקידים והקצינים וקיום רשות פחותה, מעצמך ובשרך. במחסגר היו הפקידים הקטנים, הממונים על האסירים – ה"נאריאדצ'יקים", בריגדירים, "עשי-רונים" – אסירים אף הם, ולפקידות הגבוהה היה שיחיושיג לא עם כל האסירים, אלא עם ה"פני" הללו. כן גם בגיטו. היתה שם הנהלה עצמית מורכבת מיהודים עם משטרה יהודית והוי מגובש. ראש הפקידות היהודית היה שם יהודי מרומניה (גרינשטיין או גרינברג) שרדה ביד חזקה עד למכות ועד בכלל. סיפר לי מישה ספיבאק, שפעם הכה גם את אמו על שהסתלקה מעבודה.

"פני" גיטו־ז'מרינקה לא נהירים לי. שמעתי פרטים שהצביעו על איזו נאמנות של איש זה, על השתדלותו להגן על צאנו, להצילו מטבח, מחיסול, מרעב. בגיטו אורגנו כמה מפעלים, שתוצרתם או תמורתה שימשה מחיה לאנשי הגיטו. ארגון הסניטרית, הרפואה, התרבות וכו' – גם זה לאו מילתא זוטרתא. ההוצאה לעבודה מחוץ לגיטו, השיחיושיג עם הפקידות הרומנית – כל זה היה בידי ההנהלה היהודית. מצד שני שמעתי שגרינשטיין (או גרינברג) זה התנהג לא כהוגן ביחס לכמה מתושבי הגיטו, שלא כל הכסף הציבורי הוצא למטרות הכלל (צבירת כסף בגיטו היתה מעשה יומיומי), שהרבה נשאר בקופתו הפרטית של ראש הגיטו.

במחסגר היו הגברים והנשים נבדלים זה מזה – בגיטו גרו משפחות משפחות, במחסגר נשא כל אחד את מעמסו – את שנות מאסרו; בגיטו

לא היה תור הכליאה ידוע, ועל כל תושב הגיטו לחץ הפחד של חיסול אפשרי ופתאומי. הגרמנים היו פורצים לפעמים בגיטו, עורכים חיפוי- שים ורציחות. אולם גם במחסגר, גם בגיטו היו תקוות בהירות מושלות בנפש האדם. בלי זה אי-אפשר היה לחיות.

גם באבקואציה היה לא טוב. חוץ מיסורי-גוף (רעב, עבודה קשה, לפעמים קפיאה מקור) היו גם יסורי-רוח (גפילת האנשים הקרובים בקרב או היפצעם, היעלם הקרובים או הישארום תחת עול הפשיסטים והחשש לחיסולם, הקשיים להסתגל לסביבה החדשה, לפעמים גם אנטישמיות בלתי-מרוסנת). כל זה העיק על הבחורים. היה להם למעמסה. לא היה אף אחד שלא חש מועקה נוספת בתור יהודי. להבות הכבשנים, במ הבעירו את עצמות אחינו ואחיותינו במידאנק וטרבלינקא, הטילו צל קודר וחרדה בנפש כל האנשים היהודים באשר הם שם.

והנה בא המפנה במלחמה והתחילה נסיגתם של הגרמנים. נשתחררה גם ז'מרינקא. נפלו גדרות הגיטו. לאט-לאט חזרו האנשים גם מגלותם. 12.8.57 הבחורים נתכנסו שוב בז'מרינקא, ולכאורה חזרו הימים לקדמותם. שוב בית-הספר, טורגניב, גורקי, מאיאקובסקי. אך המאו- רעות שעברו, נחשול הדם שהציף את הארץ - השאירו את חותמם בנפשות הרכות. אין הנעורים מסוגלים לצביעות מוחלטת. שאלת היה- דות עמדה לפני הבחורים בכל תקפה. הכבשנים העמידו אותה לפניהם כשאלה חיונית, או יותר נכון - כשאלת החיים והמוות. היטלר הוכיח, כי אין הטמיעה פתרון שאלה זו. הוא חיסל גם יהודים לשליש ולרביע. נשאר הפתרון השני - ארץ-ישראל, היות ככל העמים. הרגש הלאומי תקף אז את כל שכבות העם. האנטישמיות הגלויה, הצרות והרדיפות, ההשמדה לא כל-שכן, היו תמיד הגורמים העיקריים להתלקחותו של הרגש הלאומי. פתרון זה של בעיית היהודים רחף באויר, נקלט לא רק אצל רובם של בני עמנו בתפוצותיהם, אלא גם אצל אומות העולם, שנציגיהם הצביעו לאחר שנים אחדות בעד תקומתה של מדינת-ישראל. גם שנות הגיטו השפיעו בנידון זה בכיוון פיתוח הרגש הלאומי. בגיטו ז'מרינקא היו ציונים מרומניה, מולדביה, ובאיזה אופן התנהלה שם התעמולה.

והנה מישה ספיבק, בחור קומסומולי כבן שש-עשרה, שעבר את שבעת מדורות הגיהינום, חניך הגיטו, - מתחיל לכתוב סיפורים, ובתור- כם, כמדומני, גם רומן, שתכנו אינו כשר מבחינה סוביטית. והנה באו שיחות בין בחורים אחדים, היו גם ויכוחים. אין אני יודע, מי היה

התצלום האחרון של צבי פרייגרזון, מוסקבה, יולי 1968

צבי פרייגרזון בוורקוסה

צבי פרייגרזון ובנו בנימין (שעלה לישראל), מוסקבה, יולי 1968

פרייגרוזן כפי שצויר באחד המחזות

בוורקוטה 1953-1954 (?)

פרייגרזון, מוסקבה, יולי 1968

קבוצת "אייניקייט"

היוזם של ארגון הקבוצה, מי השמיע בפעם הראשונה את שם הקבוצה – "אחדות". אותו זמן יצא לאור הרומן של פאדייב "הגברדיה הצעירה" (על-אודות גיבורי קראסנודון) ואפשר שגם הוא השפיע על הבחורים בכל-אופן, המלה "אייניקייט" צילצלה באויר, וקבוצת "אייניקייט" נתארגנה.

הצד השוה בין "הגברדיה הצעירה" ובין "אייניקייט" – גם פה גם שם היה בוגד. הבוגד של "אייניקייט" היה נכה-רגלים. מ.ג.ב. ידע יפה את כל הנעשה בקבוצה.

בניגוד ל"גברדיה הצעירה" לא עשתה קבוצת "אייניקייט" שום דבר ממשי. אצל חברי "הגברדיה הצעירה" היתה מטרה ממשית – מלחמה בכל האמצעים נגד השונא הממשי. חברי "אייניקייט" לא התיחסו בשנאה למשטר הסובייטי ולא פעלו נגדו, הם הסתפקו בעבודה תעמולתית. היו כותבים עלונים, שהיהודים צריכים לנסוע לארץ-ישראל, שזוהו הפתרון היחיד לשאלה הנצחית וכו' וכו'. את העלונים היו מפיצים בבית-הכנסת...

לאחר שגמרו הבחורים את בית-הספר התיכון נתפורו לויניצה, קיוב, לבוב, לנינגרד – לערי האוניברסיטאות והאינסטיטוטים. משה ספיבק למד בלבוב והיתה לו נגיעה עם קבוצת-צעירים ציונית שפעלה שם. הוא חזר מלבוב לימות-הפגרא ואירגן את "קבוצת-ספיבק". בין הבחורים התחילו אז, כמדומני, חיכוכים.

ונכה-הרגלים היה ממשיך לעשות את עבודתו הנבזה, ובמ.ג.ב. היה מצטבר ומצטבר החומר על חברי הקבוצה. בשנת 1947 הפסיקה הקבוצה את עבודתה. הבחורים נתפורו, גדלו, הפצעים התוססים דם התחילו להיקרש, באו ענינים אחרים לענות בם. אך אותו החומר במ.ג.ב. נשאר בעיניו, וכשהתחילו בסוף שנת 1948 מאסרי האנשים החשודים באידיאולוגיה ציונית היו בחורי "אייניקייט" מהראשונים למאסר. אצל מישה ספיבק מצאו בשעת החיפוש את הרומן שלו, חוץ מזה היה פטפטן יותר משאר הבחורים, והיה האחד שקיבל את תקופת המאסר הכי גדולה – 25 שנים.

והגה עמדו הבחורים היהודים האלה לפני חוקריהם. כבשות תמימות לפני זאבים טורפים. ובבית נשאר אמהות, אבות, אחים ואחיות – קרוביהם של "אויבי-העם" האלה...

אולם חמש-שש השנים שבילו הבחורים בסוהר ובמחסגר השאירו את עקבותיהם בנפשותיהם, עקבות לא יימחו.

ט י פ ו ס י מ ב מ ח ס ג ר

... במחסגר-קאראגאנדה פגשתי גם בחורים פחות צעירים שבזמנם עבדו בארגונים ציוניים במדינות ש"שוחררו" בשנות 1939-1940, זאת אומ"רת, מאוקראינה המערבית, מארצות הבלטיקה, ממולדביה והיו לארצות סוביטיות. הכי אפייניים ובולטים בין בחורים אלה היו הכית"רים. "בית"ר" - ארגון-צעירים ציוני, שראשו ומנהיגו היה זאב ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי, שמת ב-1940 בניו-יורק, היה איש כשרוני מאוד ולוחם בטבעו. נואם מצוין, סופר ומתרגם, משורר, בעל רצון כביר. הוא היה ראשו של הימין הקיצוני בתנועה הציונית, והיו שכינהו בשם ראש הפשיסטים העברים. הוא היה פעיל מאוד, והבית"רים העריצוהו. אני הכרתי את אנשי-"בית"ר" רק במחסגר. עד מאסרי לא שמעתי כלום על-אודות ארגון זה. בקאראגאנדה סיפר לי הרבה על-אודות "בית"ר" בחור אחד מצוין מקובנה - יחזקאל פוליארביץ'.

כאמור, הובאנו לקאראגאנדה בתחילת שנת 1950 או בסוף 1949 - הובאנו למחסגר ריקני, שממנו הוצאו השבויים היפאניים. במשך כעש"רה ימים של תחילת 1950 נתמלא מחסגר זה אסירים שהובאו ממקומות שונים - חדשים גם ישנים. אותנו הביאו ממוסקבה מיד לאחר גמר החקירה. אחר בואנו הובאו קבוצות גדולות של אסירים קשישים, ביחוד מאוראל, ממקומות כריתת העצים ועבודות-העץ. בין אסירי קבוצה שכזו היה גם יחזקאל בן משה פוליארביץ'.

ביום 6 או 7 בינואר 1950 ואנחנו, באזוב ואנוכי, משוחחים בינינו עברית, ניגש אלינו (היינו בצריף) בחור ושאל: "אתם מדברים עברית?" - והתחיל גם הוא מדבר אתנו עברית. הוברר, שהובא עם המשלוח האחרון, גר בצריף הסמוך. שמחנו מאוד לבחור זה בשל לשונו העברית הנקיה, אבל לכשהכרנוהו יפה יותר - אהבנו אותו מאוד בשל תכונות-נפשו היפות והלבביות.

פוליארביץ' היה אחד ממנהיגי "בית"ר" בקובנה. לאחר בוא הסובייטים, בשנת הארבעים, אסרו אותו ונתנו לו עשר שנים. בתחילת נובמבר 1950, עם גמר תור מאסרו, שיחררוהו ושלחוהו לסיביר לעבודה של

טיפוסים במחסגר

כריתת עצים. את אשתו ובנו שב"י (ר"ת של בחור בית"רי שנהרג על-ידי האנגלים) שלחו לארץ גזירה, לעיר סלאבוגורוד בסיביר. אני התידדתי מאוד עם יחזקאל, אהבתי אהבת-גפשו. עשרת החדשים שהיינו יחד השאירו אצלי זכרונות לא יימחו.

13.8.57 כשהכרתיו היה יחזקאל כבן ל"ו. בעל קומה נמוכה ממוצעת, לא רזה, קרח, בעל חוטם מזוקר, עיניים אפורות וסנטר מחודד קצת. נולד בליטא, בעת המלחמה הראשונה עברה משפחתו לדרום-אוקראינה, שם עברו עליה המהומות של אותן השנים. ב-1920 חזרו לליטא בין שאר החוזרים על-פי החווה בין רוסיה הסובייטית ובין ליטא. אמו מתה עליו, משפחתו היתה עניה. בבית-הספר, והוא עוד ילד, נעשה לחבר "בית"ר". ארגון זה היה פופולרי אצל נוער ליטא בכלל ונוער קובנה בפרט. יחזקאל היה אחד מראשיה של בית"ר קובנה, שמנתה מאות אחדות של חברים וחברות. היה להם מועדון מיוחד, בגדי-מדים חומים (צבע זהה לזה של מדי הפשיסטים), מקומות-הכשרה, הפגנות בימים מסוימים ושירים. "בית"ר" היה ארגון עולמי, מרכזו היה בלונדון. ראש התנועה ז'בוטינסקי היה מבקר בקובנה. אז היו פוגשים את פניו בסך, בדגלים ושירים ופרחים, הוא היה גואם את נאומיו המלהיבים...

שירים רבים למדתי אצל יחזקאל. כאמור, היוו השירים תנחומים גדולים במחסגר, ובשבילי היו כתפילות. רושם חזק עשה עלי השיר "חיילים אלמונים", שהיה יחזקאל שר בקולו הנמוך, שר בקצב של מרש אטי וחגיגי. המלים הקודרות והמיואשות מתאימות מאוד למוסיקה. 14.8.57 הרבה שעות-זהב ביליתי עם פוליאריביץ'. אני הייתי נכה ולא עבדתי, אך כל היום חיכיתי לגמר עבודתו של יחזקאל (הוא היה מסוג העובדים), והנה אנו מטיילים בשטח המצומצם של המחסגר. השמש נוטה לצד מערב, השמים בהירים וגבוהים, שמי-תכלת טהורים. חם, אנו מטיילים בדרך, לא רחוק מן הגדר המערבית של המחסגר, מהלכים אחת הנה ואחת הנה, מדברים עברית. יחזקאל מספר על חי "בית"ר" בקובנה, שאיפותיו ומשאת-גפשו של הארגון, הווי בימי-החול ובימי-החג, שיריו וחלומותיו.

שלטונות ליטא לא הביטו בעין רעה על התנועה הציונית. ההסתדר-ויות העבריות היו מותרות, כן גם ההפגנות, האסיפות. היו גימנסיות עבריות בקובנה, בשאוולי ועוד. גם יחזקאל למד בגימנסיה עברית. בשעה מסוימת בשבוע היו הבית"רים עורכים קונצרטים בתחנת השי-דור של קובנה.

עיקר חיי "בית"ר" הצטמצמו במועדון. שם התאסף הנוער מדי ערב. היו אסיפות, שירים, פגישות בין הנערות והנערים, למדו עברית. כל בית"רי, אף מי שלא למד בגימנסיה עברית, חייב היה לדעת עברית. שנים אחדות לפני מותו יצא ז'בוטינסקי מן ההסתדרות הציונית הכללית ואירגן הסתדרות ציונית חדשה עם קונגרס משלה. מדיניותו הפנימית היתה מדיניות רכושנית קיצונית, מדיניות-החוץ - אנטי-ער-בית קיצונית. בכל האמצעים, ובדם ואש בכללם, צריך לכבוש את כל הארץ, את שתי גדות הירדן ("שתי גדות לירדן, זו שלנו, זו - גם כן"). "ואם יקום ערבי למכשול בדרך לתחיית העם - נשבענו אנחנו, בית"רים, שלא יפחידנו הדם".

לי, המחונן על תורת אחות העמים, מוזר היה לשמוע דברים אלה, והייתי מתוכח עם יחזקאל. אך כל זה היה חדש בשבילי, חדש ומעניין. יחזקאל היה בית"רי מסור, וגם את בנו כינה בשם גיבור בית"ר (שלמה בן יוסף - שב"י) שהאנגלים תלוהו. יחזקאל היה מקבל מאשתו מכתבים וחבילות. לא קל היה לאשה הזאת עם הילד בגלות סיביר. היא עבדה בתור תופרת.

במחסגר עבד יחזקאל כל הזמן עבודה פשוטה, וזה לא הזיק לבריאותו. תו. שנים אחדות, עד קאראגאנדה, עבד במחסגר בתור כורת-עצים. קשה לי להינתק מזכרונותי על-אודות יחזקאל, חברי ואחי הצעיר. הוא המתיק את חיי בשנת-המחסגר הראשונה שלי, הוא היה נחמתי. כמעט מדי ערב היינו מטיילים באותה הדרך הסמוכה לגדר ולחוטים הדוקרנים, משוחחים ושרים. יחזקאל היה גם מחבר שירים. אך הנה ירד הערב, נתקשטה פאת מערב בפסי-צבעונין, רוח קלה נשבה מן הערבה שמעבר לגדר, השמים נתאפללו, התחילו מבצבצים אחד-אחד הכוכבים. מבאישה, שכבה הארץ לרגלינו - הצריפים, האבק, עמל האנשים, תקוותיהם ושיריהם. אך במרומים היו שטוחים השמים הטהורים, ניצנצו כוכבי-פו. ונעוצים בשמי המערב, בלהבת-הזהב הדו-עכת, התרוממו מגדלי-הצופים מחוץ לגדר המחסגר.

בסתיו של 1950 נמלאו ימי-תורו של יחזקאל. כחודש לפני גמר מאסרו כתב בקשה לוורזשילוב שירשו לו לנסוע לסלאבגורוד, שם נמצאה אז משפחתו. אך המענה לא הספיק לבוא ושלחו אותו לגליל קרסנויארסק, ליער-טייגה, למקום כריתת עצים.

את היום שלפני שחרורו בילינו יחד. יפים ימות-הסתיו בקאראגאנדה. השמש התיכה את זהבה על הערבה, עבים צחורות עמדו בשמים, היה

טיפוסים במחסגר

חם. לוח-עץ רב-ממדים עמד במחסגר (למודעות, סיסמאות וכדומה), ושם ישבנו עם יחזקאל. הוא סיפר לי על ימי-"בית"ר" האחרונים בקוב-נה, לאחר כיבושה של ליטא על-ידי הסובייטים. הבחורים והבחורות נתפורו, אחדים נאסרו אחר-כך, האחרים התחילו חיים חדשים. כן, החיים הולכים ונמשכים, הבחורים מזדקנים והולכים. כעשב השדה... אולם השירים, שירי העברים, חיים את חייהם, יש ויצלצלו מעומק הבור, יש וישמיעו את קולם, יפקחו את עיניהם - שירי עצב ובדיחה, שירי-נוער. הנוער, שרתח אי-מתי בארץ ליטא, השירים, שצילצלו אי-מתי בעולם, וימותו, ישובו לתחיה.

במחסגרים אחרים פגשתי עוד בחורים בית"רים מליטא (אברוביץ, שטורקביץ ועוד), אך כיחזקאל כבר לא פגשתי. אותו אהבו וכיבדו לא רק היהודים, אלא גם הליטאים, שאת שפתם ידע יפה.

15.8.57 לא קל הוא הדבר היות אסיר. נקח, למשל, את קריחלי, את אהרן קריחלי, האיש היהודי שנולד בקוטאסי, גר בטביליסי, היה חבר המפלגה, ניהל את המחלקה העברית במוזיאון הגרוזי ונספח משום-מה לקבוצתנו - קיבל גם הוא עשר שנים על לא דבר, אולי רק משום שהיה מכרו של באאזוב, והאחרון עבד זמן קצר בשנות-המלחמה במוזיאון הטביליסי. קרוב לאמת (את זאת לא ידענו אז) שאסרוהו משום שאתן שנים היתה שאיפה לעקור ביד חזקה את כל סימני התרבות היהודית-עברית (ספרות, תיאטרונים, מוזיאונים, אפילו פולקלור ומדע) ואת כל מי שאהב את עמו בתור עם והיתה לו אי-זהירות לדבר על זה. קריחלי עבד באיזה אופן במקצוע התרבות הלאומית - זה היה מספיק אז לעקרו מן החיים לעשר שנים. האמת-לא - אותה אפשר תמיד לבדות.

חיי האסיר היו קשים מאוד לקריחלי. הוא לא יכול או לא רצה להס-תגל לחיים אלה. בריאותו היתה גרועה, חבורות-פּוּרוּנְקְלִים צצו לו על פניו, שהיו חבושים בתחבושת. היה רוה מאוד לא רק משום תונתו הגרועה, אלא גם בשל תאבונו הגרוע. כמוני היה נכה, לא עבד וכנראה לא מצא לו כל ענין להתעסק בו. היה יושב בחוץ, לפעמים על בהונות רגליו סמוך לקיר, ומסתכל באויר העולם המחסגרי. עברית ידע באופן גרוע, אתי דיבר רוסית, עם הגרוזים שבמחסגר ועם באאזוב דיבר גרוזית. יחסיו עם באאזוב לא היו טובים ביותר, היה טוען שבאאזוב היה באיזו מידה הגורם למאסרו. את באאזוב אסרו באוקטובר 1948, ובעת החקירה חתם משהו על-אודות קריחלי. אמנם זה לא אמת שבגלל זה אסרו את קריחלי, גם בלאו הכי היו אוסרים אותו.

אני כיבדתי את קריחלי, ופעמים רבות דיברתי אתו כשני אחים. הוא סיפר לי הרבה על-אודות עברו, חייו בגרוזיה, פעם פתח את לבו וסיפר גם את דבר אהבתו הגדולה לאשה אחת, שנמשכה כל חייו (לא אשתו), שכתבה לו גם למחסגר. היתה לו לקריחלי בת צעירה, ביניהם שררה אהבה הדדית, מכתביה היו מלאים חיבה, הערצה, כאב-לב ורחמים. עוד היתה תלמידה ומודיעה לאביה את מהלך לימודיה, הציונים וכו' הייתי גם אני קורא את מכתביה החביבים (ילדי אני כמעט שלא כתבו לי. אשתי לא הרשתה, היתה אז עונת פחדים).

קריחלי היה בעל קומה ממוצעת, פנים געימים עם שפם מגוון (כדרך הגרוזים) וזקן קצר, שהתחיל להלבין. יכול להיות, שהיה גם מקנא קצת בשל היחסים ששררו ביני ובין באאזוב וביחוד בינינו לבין פוליאריביץ', שאהבו גם הוא וגר אתו בצריף אחד (ליחזקאל לא היתה מספיקה מנת הלחם, וכולנו תמכנו בו).

במחסגר היו אמנים מכל המינים. הנה, למשל, ציירים. עוד בדרך ממוסקבה לקאראגאנדה הכרתי שני ציירים: בוקוב ועוד אחד, יהודי. בוקוב היה אתנו במחסגר, הוא גמר את האקדמיה לאמנות בלנינגרד - אותה האקדמיה, בה למדו ריפין, סוריקוב, סירוב. במחסגר הסתדר בו-קוב בקווצ'.

16.8.57 זה היה איש כבן ארבעים וכמה, קצת מגושם, בעל שפם רוסי רחב-ממדים, שחרחר. בתור צייר היה מוכשר מאוד. עבודתו הראשונה היתה תמונתו של ריפין "הזאפורווצים כותבים לשולטן התורכי", שציירה בצבעי-שמן על-פי רפרודוקציה צבעונית. תמונה זו היתה תלויה במסעדת המחסגר ועשתה רושם רב לא רק בדיוקה למקור, אלא גם ברוח החי בה. סיפר לי בוקוב, שצייר תמונה זו בעת למדו באקדמיה (המקור נמצא בלנינגרד, במוזיאון הרוסי). בין האסירים היו מרננים, שבוקוב היה מצייר כל הזמן בשביל הפקידות הצבאית של המחסגר. הוא היה עובד גם בשביל האסירים, מצייר את פרצופיהם בעד "מא-חורקה". גם אני הייתי מלקוחותיו; הוא צייר את פני בעד ארבע או שש חפיסות "מאחורקה". (כמעט כל היום לא פסק מפומיה זנב הסיי-גריה). בנערותו, בהיותו עוד סטודנט, הצביע באסיפה קומסומולית אחת בעד הצעת האופוזיציה (לדבריו) ונתנו לו בשנת 1949 עשר שנים.

במחסגר היו עוד אמנים. בנגריה עבדו אסירים, שהיו עושים כלי-שחמט משוכללים ומאוד יפים, קופסאות יפות, מזודות-עץ וכו'. היה ליטאי אחד שהיה עושה קופסאות מאוד יפות מקש צבוע. לימיניב,

טיפוסים במחסגר

הרופא הראשי שלנו, שלח חבילות אחדות לאשתו (בקאראגאנדה הרשו לשלוח הביתה את החפצים המיותרים) ובהן גם כלי-שחמט וקופסאות שזורות-קש מתוצרת האסירים.

18.8.57 אמשך את זכרונות המחסגר שלי. הבדיקה הרפואית היתה על-פי סוגי הבריאות. בהגיע לבסוף תור הנכים בדקוני גם אני והעבי-רוני לסוג "אינדטרוד" (עמל אינדיודואלי). הרופא, אפשר לומר, נלחם בעדי, העיר את תשומת-לב הועדה על גילי (חמישים), על מצב לבי, קיבתי, חוט-שדרתי - המאיור היהודי באחת: "אינדטרוד". אז לקח אותי הרופא ל"אולפ" השני, שם היתה לשכת-ההרגטגן המרכזית, בכדי לעשות תצלום. אך כל זה ללא הועיל. באופן רשמי העבירוני לסוג העובדים. אני נזכר בנסיעתי למחלקת-המחסגר השניה. היינו אסירים אחדים נסענו במכונית-משא פתוחה. אז היו מעבירים כבר את האסירים לעבודה במכוניות סגורות, זאת אומרת היו מעמידים אל דפנות המכונית לוחות-עץ גבוהים, והאסירים בנסיעתם היו יכולים לראות אך קטע-שמים על ראשם. שני החיילים עם תת-מקלעיהם היו נמצאים מחוץ לכלוב, סמוך לתא הנהג. במכונית אחת היו עומדים 25 אסירים - כמספר אנשי בריגדה (בערך). הגסיעה לעבודה לא היתה נעימה ביותר. במחלקת-המחסגר השניה פגשתי את יצחק כהן (כהנוב) מ"קבוצת-נו". הוא עבד שם בקווצ', עד מאסרו היה ראש הפילהרמוניה באחת מערי-רוסיה המרכזיות והסתדר במחסגר על-פי מקצועו זה. היה מארגן נשפים. היתה שם תזמורת לא גרועה, גם העתונים והספרייה היו ברשו-תו. הוא שמח מאוד לראותי. עיני יצחק כחולות-תכולות, ביום-החורף הבהיר ההוא (היה יום של שמש, יפה החורף בקאראגאנדה). מאז הכרתיו במוסקבה רוז מעט פניו, אך גם עכשיו היה איש גבה-קומה ורחב-כתפים. למחנה השני ששם היה מאותר בית-החולים המרכזי של "מחסגר החול" וכל השירותים הרפואיים המרכזים, היו מביאים אסירים חולים מכל המחנות ויצחק ידע את הנעשה מחוץ למחנה שלו. הוא סיפר לי על-אודות מ. חיוג, האחים זארצקי (אותם לא הכרתי) שהיו גם הם בקאראגאנדה. מכל קבוצתנו שלחו רק את ברקר לצפון (לאפיז). מצבו של פלוטקין היה גרוע, הוא עבד עבודה קשה (הוא בכיר ממני, ולאחר שנה או שתיים העבירוהו לסוג הנכים), בריאותו לא היתה טובה. אחד מהאחים זארצקי היה מהנדס-בנייה ועבד במקצועו. האח השני היה מפלגתי לשעבר, איש קשה-לב ביחס לפקידות המחסגר, איש לא-נכנע.

נדברנו על מצבנו. לא היתה כל תקוה, ואמרתי זאת ליצחק. הוא ניחמני. עד היום אני זוכר את התנחומים שלו. הוא גם תמה, כיצד אפשר להיות פסימי במצב שלנו. והוא השמיע לאזני דברי-זהב אחדים, המצלצלים באזני עד היום. הוא אמר, כי למרות הכל נגיע לחוף המבו-קש. עיניו היו כחולות מאוד בדברו, לבנות-תכולות.

בלשכת-הרנטגן בדקה את מצב בריאותי רופאה-לויטננט, והרופא היה משכנע גם אותה, כי חולה אנוש אני. אולם פצע התריסרין שלי כבר נסגר אז, ובכרטיסי כתבו זאת. לא הועיל שום דבר, נהפכתי ל"אינדטרוד". העבירוני לבריגדה של קוניוק, שהיתה עובדת במחסגר. קוניוק התיחס אלי יפה ועיקר עבודתי היתה בצריף - עבודה כתיבה (טיפול בכרטיסי העובדים), שארכה מדי יום לא יותר משעתים.

ברשותו של הרופא היו גם החובשים, שהיו מלווים את האסירים למקומות-עבודתם. מספרם היה כחמישה-ששה, לפי מספר מקומות-העבודה. החובש היה מצויד במלתחת-כתף עם צלב אדום, שבו היו תרופות שונות, יוד, צמר-גפן, תחבושות, תרופות לכאב-ראש, לכאב-בטן וכדומה. את החובשים היו מכנים במחסגר בשם "דוקטורים". השכלה רפואית לא היתה להם. אחד מהם היה, למשל, כומר יוני-קא-תולי מאוקראינה המערבית, וכמדומה לי, שהיה המומחה בכלום. מה יש לומר ומה לדבר על "חובש" כגרוביאן זה?

גרוביאן, מוטל או מאטוויי גרוביאן, היה משורר יהודי-סוביטי שהיה מדפיס את שיריו ב"אייניקייט", ב"סאוועטיש היימלאנד" ובחוף-לארץ (הוא התימר, שהיו מדפיסים את שיריו אפילו במונטיווידיאו). היה צולע מעט על רגלו האחת - כמדומני, משום פצע-מלחמה. כמעט את כל הסופרים והמשוררים היהודים אסרו בזמן אחד, כאשר סגרו את הוצאת-הספרים "עמעס", ואת כתב-העת "אייניקייט", את הועד האנטיפשיסטי, את התיאטרון היהודי ושאר מוסדות-התרבות היהודיים. אותה עונה אסרו את חברי הועד האנטיפשיסטי (פרט ליחידי-סגולה), את עובדי "עמעס" ו"אייניקייט" (בוורקוטה פגשתי אפילו פועל בלינוטיפ, שנא-סר משום שעבד בבית-הדפוס של הוצאת "עמעס") ואת הסופרים ברגלסון, פפר, קויטקו (אומרים, שאלה נורו), דוברושיץ (מת במחסגר-אביו), האלקין, הופשטיין, קיפניס, קרלר, שטרנברג ועוד ועוד. בין אנשי שים אלה היה גם מוטל גרוביאן.

חייתי קרוב אל מוטלה גרוביאן. הוא היה מעט פטפטן. שם אשתו הרוסית היה דינה, נראה, שלא התייחסה בחיבה לעבודתו הספרותית

טיפוסים במחסגר

בשדה השירה היהודית. לאחר שמינוהו בתור חובש ביקש מאת אשתו לשלוח לו איזה ספר-לימוד במקצוע-הרפואה. שלחה לו ספר-לימוד לחובשים ועל שער הספר כתבה בערך כך: "למוטיליוק שלי (פרפרי) בתוקה שיעזוב את חלומותיו ויתעסק במקצוע-הרפואה".

18.8.57 לגרוביאן היו יחסים טובים עם הבודק (היה משחק אתו בשחמט), ובהגיע על שמו ספר-שירים ביידיש, ששלחה לו לפי בקשתו אשתו דינה - מסרו לו את הספר. היתה זאת מחברת צנומה של שירי גרוביאן. קראתי את השירים פעמים אחדות. אלה היו שירים ליריים, ואחדים מהם היו נפלאים - למשל, "דאס זייגרל", שירי-מינסק, שירי- עם וכו'. בשירים אלה רטטה הנפש.

לדברי גרוביאן, היתה רוח-הקודש משתררת עליו בשעות-הבוקר. היה כותב במטתו. לאחר התעוררו משנתו היה מתחיל את יצירתו. סמוך למיטתו היה מונח גל של דפי-גייר, והיה כותב בחבלים, חבלי-יצירה. בערימות גייר היה עולה לו כל שיר - היה כותב ומוחק, כותב ומוחק, ולאחר כל מחיקה, לו גם קלה שבקלה, היה מתחיל דף-גייר חלק. כך היה עוסק ביצירה לפעמים עד השעה השנייה-השלישית אחה"צ. תקופת מאסרו של מוטלה היתה עשר שנים, סעיפיו: אחד א', עשרה, אחד-עשר. בפרוטוקול הראשון שנתנו לו לחתום היה כתוב, שהוא מרגל אמריקאי (הרי הדפיס את שיריו במונטיווידיאו!). הוא חתם על הפרוטוקול וקרא: "אני יכול לחתום על מאה פרוטוקולים דומים לזה, ולאיש אנטי-סוביטי לא תהפכוני?"

אהבתי לדבר עם גרוביאן. היה מספר לי מה שנעשה מאחורי הפרגוד בעולם הספרות היהודית במוסקבה ובמינסק, את סיבובי בתפוצות ישר- אל (הסופרים והמשוררים היהודים היו עורכים נסיעות לערי הארץ עם אוכלוסיה יהודית גדולה). שיריו היו אהובים על שומעיו והיה זוכה למחיאיות-כף רועשות. היה מחבר גם במחסגר. שם שיר אחד היה: "די אידישע שורה/לעך". בשיר השני כתב על-אודות אשמדאי העומד מאחוריו, על אודות ה"בור" המלא תולעים, וגם הוא ביניהן. לפעמים היה גרוביאן שר שירים יהודיים מתוקים, והיו לו שירים אחדים מ"קרן הזהב" שלו. למדתי שירים אחדים.

לשירי-העם של גרוביאן היו לא רק מלים יפות, אלא גם נעימות מצוינות. על געימה אחת משלו חיברתי את השיר המחסגרי "לעשר שנים גדונות".

את "הדוקטור" גרוביאן לא אהבו האסירים. הוא היה מרגיש זאת

יומן הזכרונות

ומסביר ברגשות האנטישמיים העמוקים של ה"בנדרים". בכלל היה גרוביאן איש בלתי-מסודר וכמדומני מעט אומלל. כולנו היינו אומללים, אך השתדלנו להעלים זאת. לגרוביאן זה לא עלה. עד המאסר אהב את החיים, אהב את הטיפה המרה, אהב גערות ותשואות. והנה נהפך במחסגר ל"דוקטור" בלתי-אהוב, היה סוחב את המלתחה עם הצלב האדום למקומות העבודה בקיץ, בחורף, בסתיו, באביב.

אכן אפשר הדבר, שכל מה שאני מספר בנוגע ליחסי האסירים המכונים למין היפה לא היה להם ערך עמוק בחייהם. סיפורים אלה – תוצאת הנוירות המוחלטת מנשים, שהטילו עלינו במחסגר. טבעי הדבר שבתנאים אלה האשה היתה משאת-נפשו של כל אסיר, וכל אסיר היה גזכר ומספר על חיי-המין שלו עד המאסר. מעולם לא שמעתי סיפורים משונים על-אודות נושא זה כמו במחסגר. אף אנשים לא צעירים, רציניים, שבתנאי החופש לא היו מעולם מתעסקים בשיחות בטלות כאלה, היו מספרים ושומעים בכל לבם על-אודות חיי-המין. אולי היתה בזה איזו הקלה במצבנו.

למשל, עוד בימים הראשונים, ימי הקרנטיין של חיי המחסגר שמעתי סיפור שכזה. סיפר עובד מסילת-הברזל בדוכס, איש אוקראיני בעל ארבעים וכמה. נתאספו הוא, אשתו ועוד כמה אנשים לבית ה"קומה" (סנדקית) שלו. גם בעלה של ה"קומה" היה נוכח. שתו לשכרה ובמהלך השיחה צף ריב שכזה. המספר התחיל לשכנע, שהוא יכול לבוא על אשה למרות חפצה, בעל-כרחו. ה"קומה" אמרה, שזה אי-אפשר, שאם האשה תתנגד בכל לבה, באונס לא תקח אותה. פרצה קטטה. אז החליטו לעשות נסיון, שאם יעלה בידי המספר לכבוש את ה"קומה" בעל-כרחו, עליה לכבד את המסובים בדלי יין. ואם לא – הוא המכבד. הציעו את המיטה בחדר השני, המספר ו"הקומה" שכבו בה, ולעיני המסובים (פה באו הפרטים) כבש האיש את האשה, לעיני אשתו ובעלה.

19.8.57 האסירים היו שומעים בצמא סיפורים כגון אלה. הביקוש מוליד את ההיצע. היו מומחים לסיפורים אלה, ואולי עוד אעמדה להלן על יצירה מוזרה זו, שבה נתקלתי במיוחד בוורוקטה.

גם בקאראגאנדה שמעתי לא מעט במקצוע זה. הנה, למשל, יהודי אחד כבן שלושים וחמש בעל עינים עגומות וקומה נמוכה, אשר למרות היות שערותיו גזוזות ולמרות הבושלאט המעוך שלו היה בגיורתו משהו שהוכיח על ימים טובים מאלה, כאילו היה אציל רם-היחש. בקול חרישי היה מספר לי הרפתקאותיו ועיניו האפלות הביטו אלי מאילו מעמקים.

טיפוסים במחסגר

בשנות המלחמה היה בצרפת, בפאריס, שם היה בין פצועי המלחמה, ואחר שהחלים התקשר באיזה אופן עם העולם המסחרי. התודע לנערה יהודית-צרפתית, בת בעל בית-חרושת לעורות. התחיל גם הוא לעבוד בענף זה, היה מתעסק בספסרות, במכירה-קניה, והרויח הון רב. מיל-יונים פרנקים. לרגלי עסקיו צריך היה לנסוע לאיזור הצרפתי בגרמניה ומשם בא באיזה אופן לאיזור המועצתי (לא הרחיב דברים על זה). בשנת 45 או 46 קיבל עשר שנים. הובא לקאראגאנדה מאוראל.

איש זה סיפר הרבה על-אודות פאריס ועל-אודות הנשים הצרפתיות, בתי-הזנות וכו'. לדבריו (סבורני, שהיתה זאת פרשה) היה בפאריס בית-קולנוע "קושוון" (חזיר), ששם היו מראים סרטים עם אופנים ומצבים שונים של האיש והאשה. באולם היו לא כסאות, אלא כעין דרגשים, והצופים היו נכנסים לשם זוגות-זוגות, שוכבים על הדרגשים ולומדים למעשה את תורת האהבה על-פי הסרט והסברו של הקריין. לפי דבריו של בעל העינים האפלות הלזה היו ב"חזיר" מאות סרטים עם מצבים שונים ומשונים.

רבות סיפר האיש בשטח זה. העיקר - לא למהר, זאת היתה הסיסמה שלו. פעם אחת עשויה בניחותא ובטעם שקולה נגד חמשת פעמים עשויות בבהלה.

לדבריו היו בפאריס גערות-זונות נפלאות בעלות ותק גדול ומומ-חיות מאד במקצוען. בבתי-הזנות היו מראים לראשונה אלבום עם צילומי הנערות ומשם אפשר היה לבחור. ביחוד נתרשמה בזכרונו נערה אחת מבושית בעלת צמות ארוכות, עינים מושפלות ולחיים חכליליות, נערה, שכאילו אך זה באה מאיזו עיירה נידחת. נערה זו היתה גם שח-קנית מצוינת ובתמימות מלבבת ומושכת מילאה את תפקידה.

כל אורח היה מרגיש את עצמו אתה כעלם פרובינציאלי. טהור, שאך זה התודע לבחורתו התמימה והטהורה. מובן, שסוף-סוף היתה הזונה נכנעת, וגם היתה מראה לאורח את נחת זרועה בהלכות פריצות, אך מעבר זה לא היה פתאומי, והאורח לאחר שבילה עם זונה זו, היה לו רגש כאילו שתה לשובע ממעיין-קסמים, מעיין-עלומים.

בין יהודי המחסגר בקאראגאנדה הריני נזכר עוד בקרייגמן, איש כבן שלושים וחמש, שמוצאו מבוקרשט. אביו היה עשיר מופלג, בעל בית-מסחר לנעלים, שהיו לו סניפים בכל רומניה. חוץ מזה היו לו עוד מפעלים, כגון מפעלי תחבורה. בידיו היה קשר האוטובוסים לבין בוק-רשט, בנדרי ועוד ערי-רומניה. קרייגמן התעסק בעניני הקהילה. עם

יומן הזכרונות

בוא הסוביטים לבסאראביה הורדו מגדולתם ונאסרו כמה מהבורגנים, ובתוכם נאסרה גם משפחת קריינמן. אביו מת, הוא קיבל עשר שנים. אמו היתה בגלות סיביר.

אמו של קריינמן היתה גידעת, וכתבה מכתבים מאוד מוזרים ביידיש. יש וביצבץ ממכתביה איזה יאוש שלא מעלמא הדין. שורות רבות במכתביה היו כה מוזרות עד שאפשר היה לפקפק בבהירות שכלה של הכותבת. כמדומה לי, שנישאה בגלותה לאיש, ואפשר שגברת מפונקת וגידעת זו, שברומניה היתה זורעת חסד וצדקה, בבוא עליה השואה, ובהתחילה לחיות עם בעלה השני חיי גוולות וריקנות – אשה זו הרגישה את האכזבה הגדולה והאחרונה שבחייה, והנה היא מריצה לבנה מכתבים ביידיש כמעט ספרותית, ובהם מלים מצלצלות וסנטימנטליות, שנעימתן היתה הולכת פרקים הלוך וחזוק עד הגיעה כמעט לפתוס מקראי.

קריינמן אף הוא היה מעט מוזר. על כל דבריו היתה נסוכה מעין סודיות, הם הביעו אילו רמזים, גיבים תועים, משהו מאחורי הקלעים. סגנון היידיש היה דומה לזה שבמכתבי אמו – אפשר שברומניה מדברים ככה יידיש. סגנון מעט כמוס, מעט מרומם, מעט נאמרו הדברים בלחש, בעינים מורחבות.

קריינמן היה איש שחרחר, נקי במלבושיו (גם את מדי-המחסגר האחידים אפשר היה ללבוש בהרבה פרצופין), המספר שעל גבו, שרוולו ורגלו היה תמיד מצוחצח, כתוב נאה על מטלית-משי. למרות היותו איש מחסגר ותיק, עוד היה בו, בסיפוריו, במהלך דבריו משהו מן האיש החפשי, הירוק על ההווה וחי בעברו. ככל האסירים השתדל להשתחרר מעבודה שחורה, וזה עלה בידו. הוא ידע לפסל פסלים מעץ. על-פי רוב היו אלה פסלי סוסים במירוצם והפקידים אהבו לקבל חפצי-חינם כאלה מאת האסירים. בעד זה שיתררוהו מעבודה קשה, והנה אני זוכר את בואי פעם לצריף ההנהלה (שבו גרו כל "פני" המחסגר – ה"נורמאים", פנקסנים, כלכלנים, עובדי המסעדה, החנות, הרופאים וכו') ששם גר גם קריינמן. קריינמן היה מסתדר תמיד באופן לא רע. אמנם צריף ההנהלה בקאראגאנדה לא הצטיין בנוחיותו, היתה זאת "זימליאנקה" כשאר הצריפים (פרט לצריפים החדשים, אשר באחד מהם גרנו גם אנחנו – באאזוב, חודרובסקי, אני ועוד).

והנה באתי לצריף ההנהלה ורואה שם את קריינמן יושב על מיטתו ומפסל בסכין פסל קטן של סוס בעל רעמה סוערת, רגלים דקות וראש

טיפוסים במחסגר

גאה ומורם. הסוס גאה מרומים ואפשר שביטא את חלומו של האסיר המוזר הזה. אולם הביטוי-החלום הזה נעשה בשביל פקיד המחסגר, כפיטן גם ואכזר, שכל האסירים שטמוהו. על שולחנו-מכתבתו יעמוד הסוס הגאה, ואילו על גבו של קריינמן תנצנץ הספרה הכתובה בנקיות ודייקנות על מטלית-משי בהירה...

20.8.57 מבסאראביה היה במחסגרנו עוד אסיר אחד, שנאסר לפני 8 שנים, בהיותו כבן 17. מקום הורתו ולידתו - טלנשטי. בתחילת המלחמה ניה ניתק מביתו, שם היו לו אם ואחות, וברח למרחבי רוסיה. הוא היה צעיר, ותעודת-זהות לא היתה לו. לאחר כמה הרפתקאות וקשיים של הסתגלות והסתדרות בימים השחורים של שנת 41-42 נאסר באשמת ריגול. תנאי-חקירתו היו נוראים, הוא נחלש מכאב ורעב. החוקר אמר לו, שאם יחתום שהוא מרגל רומני ישחררוהו תיכף ומיד, ואם לא - מרה תהיה אחריתו. הנער היה צעיר, לא היה לו כל נסיון - וחתם. מובן, שקיבל 15 שנים. כשהכרתיו בשנת החמישים עוד נשאר לו 7 שנים. עכשיו היה זה איש-מחסגר ותיק, אך פניו נשאר ילדותיים, עיניו תמימות, הבעה תמימה קפאה תמיד על שפתיו. הוא עבד כל הזמן עבודה שחורה, ואנחנו עזרנו לו מעט בתזונתו.

בחור זה סיפר לי הרבה על-אודות חייו בטלנשטי. אלה היו חיי-הזהב שלו, ימי-הילדות, חייו בעיירה הבסאראבית עם הויה המגובש, ימיה, ערביה, לילותיה, העדר המשרך דרכו בלאט, ואבק וצליפות-שוט ילווהו, הרוח החמה-צוננת הבאה אי-משם, מביאה אתה ריח פרחים ופירות, בית-הספר, ימות החג, כיכר השוק, החברה הלבנה, חברת המזיקים, הכרמים, הגפנים, הענבים, חביות היין, הפירות המיובשים, דמות של נערה בעלת גזרה דקה, מחלפות שחורות ועינים צחקניות. בחור זה היה הראשון ששר לי את השיר "בעלזו, מיין שטעטעלע בעלזו". כמו חיות עומדות לפני העינים העגומות והנפחדות, פני הילד של הבחור מטלנשטי.

בסוף שנת החמישים הביאו למחלקת-המחסגר שלנו יהודי אחר כבן-גילי, ששמו לאו ז'בוטינסקי. עד מאסרו עבד בבית-החרושת למכונות ע"ש סטלין ("זיס"). בבית-חרושת זה אסרו כמעט מאה יהודים מן המנגנון האדמיניסטרטיבי-טכני (ביניהם היה מספר מאוד זעום של לא-יהודים). ממלא-מקום הדירקטור (ראש בית-החרושת היה אז ליחא-צוב, איש טוב בעצם, שעל שמו נקרא עכשיו בית-החרושת - "זיל"), הקונסטרוקטור הראשי, מנהלי הצכים, עוזריהם - כולם נאסרו. אפילו

יומן הזכרונות

הרופאה היהודית, מנהלת המרפאה, ומנהל המסעדה אף הם נאסרו. אמתלת מאסרים - בלבול אוילי ובדוי על "חבלנות", ארגון יהודי בבית-החרושת, שבין השאר היתה מטרתו לחלק את כל המקומות האדמי-ניסטרטיביים "החמים" (בעלי המשכורת הגבוהה) - ליהודים. את הרו-פאים האשימו בזה, שהם היו מרפאים בראש וראשונה את היהודים, את מנהל המסעדה - שהיה נותן ליהודים את המנות הכי משובחות וכו' וכו'. את הפרטים הנוגעים ל"חבלנות" (כביכול) לא אדע, אך בנוגע לזה הילכו שמועות מאוד מוזרות ומדאיבות. כמעט לכל ה"נאשמים" נתנו כ"ה שנות מאסר ועבודה קשה.

ז'בוטינסקי היה עד מאסרו איש מפלגתי, ראש אחד הצכים ב"זיס". אסונו היה לא רק בכך שלא היה צעיר, אלא גם (ובעיקר) שהיה חולה-לב אנוש. על-פי מצב בריאותו צריך היה לשחררו מכל עבודה, והרופא פעל בנידון זה. אך על "העניין" שלו היה רשום "רק עבודה קשה", וראש "המחלקה המיוחדת" הכריח להעבירו לעבודה שחורה. הוא עבד ימים אחדים בתנאים קשים, עד שקיבל התקפת-לב.

21.8.57 אז השכיב הרופא על אחריותו את ז'בוטינסקי בבית-החולים. המאיור אישר צעד זה. משום נסיעתי משם לא אדע מה היה גורלו לאחר-מכן.

ה"נאריאדצ'יק" הראשי, ואניה, היה בחור רוסי גם וחזק. עליו היה להוציא את האסירים לעבודה - ברצון או בעל-כרחם. אלה שסירבו היו נתקלים בראש וראשונה עם "הנאריאדצ'יקים", שהיו לפעמים גם מכים את האסירים המסתלקים מעבודה. הפקידות הביטה על זה מבעד לאצבעות. מובן, שואניה היה מן ה"לקחנים" הותיקים, וחיכה גם שבאאזוב ימלא את תפקידו ויעניק לו מחבילותיו. אך באאזוב היסס לעשות זאת, ובכלל יחסיו עם ואניה זה היו גרועים, ומאיר הועבר לעבודת-תפירה, והיה לא טוב.

ה"נאריאדצ'יקים" היו הכלבים הכי גרועים של הפקידות, ושמעתי על-אודותיהם סיפורים גוראים שמהם יובאו להלן.

גם ה"בריגדירים" היו על-פי רוב רודים באסירים, אף אם היו ביניהם גם אנשים הגונים. הבריגדיר שלי, קוניוק, לא היה גרוע. זה היה בחור כבן כ"ה-כ"ז, בעל פנים נאים ועפעפים ארוכים, שמולדתו היתה בילו-רוסיה המערבית. הוא אהב לקרוא הרבה, אהב גם להתפלפל קצת בעניי-נים העומדים ברומו של עולם. הבריגדה שלו עבדה בפנים המחסגר, אלה היו זקנים או חולים, נכים לשליש או למחצה. הנורמות בשביל

טיפוסים במחסגר

בריגדה זו לא היו גבוהות, והעבודה לא היתה קשה ביותר. בעיקר עבדו צבדות-בנין וניקוי שטח המחסגר. לא הייתי קרוב אליו, אפשר משום שתמיד היה לי "דרך-ארץ" ביחס לעומדים עלי, ולו גם הפקיד הזעיר שבזעירים.

החיים במחסגר הם ראשית כל מאבק נגד תשישות פיזית, נגד רעב. הבעיה התזונתית היא עיקרית ביחוד לגבי אלה מהאסירים, שאינם מקבלים חבילות. בחורים צעירים, ביחוד העובדים עבודה שחורה, היו נזקקים לתוספת-תזונה של "הפייקה" (המנה) שהיו מקבלים במסעדה; ביחוד מקופחת היתה מנת השומן שהיו גותנים לאסירים, גם סוכר גיתן במידה זעומה. היעדר שומן היה מביא לשימוש מופרז בלחם. אף אם היו גותנים לעובדים עבודה שחורה 0,8 עד 1,2 ק"ג לחם, זה לא היה מספיק.

מקורות התזונה הנוספת היו: מרק ודייסה נוספים במסעדה המחסגר-רית, קבלת מנות משובחות יותר במסעדה, החנות המחסגרית, חבילות. "פני" המחסגר שלא היו מקבלים חבילות, היו מקבלים מנות משובחות ונוספות במסעדה. על אלה התייחסו גם הבריגדירים. זה נעשה באופן אי-רשמי. המבשלים ומחלקי התזונה החמה היו אסירים, וגם הם מן המכובדים: אם במסעדה עבד חברך היית מן המועמדים לקבלת מנה משובחת. ובאותו זמן שהרוב המוחלט של האסירים אכל מנות מקופחות של מרק ודייסה בלתי-טעימים היה חלק מהם משתמש בטוב-לבם של עובדי המסעדה.

במסעדה היו אוכלות בריגדות, בריגדות. הבריגדיר בעצמו או ה"ששיה" (עוזרו הפרטי) שלו היו נוכחים ומחלקים לכל אחד את מנתו. לבריגדות גדולות היו גותנים מנות נוספות, שהבריגדיר היה מחלקן בין העובדים החרוצים (או בין מכריו וידידיו) - מובן שהשאיר לעצמו את הנתחים הכי טובים.

האמור מתייחס לתזונה חמה. הלחם והסוכר היו ניתנים במלואם. החנות במחסגר שבקאראגאנדה היתה חוכא ואטלולא. "לארזוק" ("דוכן") זה היה כמעט תמיד סגור, היו מביאים סחורה לעתים מאוד גדירות, בימים אלה היו חיי המחסגר מתרכזים סביב חלון החנות. תור-זנב גדול, שאון והמולה, דחיפות, עתים גם מכות, צעקות ותלונות - כל דאלים גבר. עד ינואר שנת 1952 לא היו משלמים לאסירים שכר-עבודה. את זה היו גותנים רק לאסירי-מחסגרים בלתי-משטריים. אך משום שרוב האסירים הובאו ממקומות אחרים (ממחסגרים אי-משט-

ריים) שלחו להרבה מהם את שארית כספם, ובתחילת האביב של שנת החמישים הודבקו רשימות ארוכות של אסירים, אשר על שמם נתקבל כסף. על-פי רוב היו אלה סכומים קטנים, רובלים או עשיריות רובלים. בתנאי המחסגר השתדלו האסירים לקנות בעד כסף זה סוכר וחמאה (אלו היו הסחורות הכי רצויות) בחנות. לכל אסיר היה "חשבון פרטי" והקניה בחנות היתה כרוכה ברשימות פנקסניות רצינות. זה נטל הרבה זמן, והקניה בחנות המחסגר היתה ממש מעשה-גבורה.

כאמור, משום עקשנותי בנוגע לחתימות על פרוטוקולים בזמן החקירה לא הרשה לי החוקר זמן רב להשתמש בחנות הסוהר הליפורטובי, ומשום שאשתי היתה מוסרת בשבילי מדי חודש מאתיים רובל (יותר היה אסור) נצטברו על חשבוני הפרטי עם גמר החקירה יותר מאלף רובלים. כסף זה הועבר לקאראגאנדה, והייתי זמן-מה העשיר בין האסירים. אך משום התור הגדול כמעט שלא יכולתי להשתמש בחנות. כאשר העבירוני לצפון נשארו עוד על חשבוני כתשע מאות רובלים. אגב, כסף זה אבד.

בנוגע לרכישת תזונה בחנות היו הבריגדירים ושאר גדולי המחסגר, מובן מאליו, מקבלים בלי תור - אם רק היה אצלם כסף. אך כמה מהם היו משתמשים בכסף העובדים. היו בכלל במחסגר נותנים ומקבלים, זאבים וכבשים.

אולם במחסגר לא רק מלך אי-היושר, סילוף הצדק. היו גם רגשות ידידות ואהבה, רעות, נאמנות, אהבה לבית בין האנשים. על-פי רוב היו קשרים כאלה שוררים בין אסירים על-פי לאומיותם. ליטאים נתקשרו עם ליטאים, אוקראינים עם אוקראינים, אסטונים עם אסטונים. היו הרבה זוגות אסירים בעלי משק-תזונה אחיד. הם אכלו במידה שווה, על-פי רוב מקערה אחת. כל מה שהשיג האחד היה מחלק לשתי מנות או אוכלים במשותף. לפעמים היו גם קבוצות אסירים יותר גדולות, שרים שירי עמם או מתפללים.

רוב המתפללים היו בין הקתולים-הליטאים. בקאראגאנדה הכרתו שני כמרים ליטאים. אקאביצוס - זה היה שמו של הכומר הראשון. הוא התפלל מדי יום בחוץ, מהלך ברגליו העקומות קצת הנה והנה ושפתיו לוחשות. בעצם היה איש יבש קצת, בעל חוטם גבנוני מעט ומחודד, פנים נקיים ואדמומיים, ראש גדול וגוף מסורבל מעט. הוא היה בן יותר משלושים, והאסירים הליטאים כיבדוהו. הוא, כמו גם הכומר השני, עבד כפועל פשוט.

טיפוסים במחסגר

הכומר השני היה בחור צעיר ונעים-פנים, אפשר לומר, פני מלאך כביכול, בעל בת-צחוק טהורה ושינים לבנות ומנצנצות. אותו אהבו כל האסירים. היה בעל קול יפה, קול "מתמוגג בעצמות", נובע מן הלב ונכנס אל הלב.

23.8.57 רוב הליטאים היו מאמינים, צואריהם של רבים מהם היו ענודים צלבים. בימות החגים הקתוליים היו הליטאים מתכנסים לצריי-פנו, בו גרו שני הכמרים האלה, מתפללים ושרים שירים ליטאיים. שרו במקלה, אך פעמים היה שר סולו הכומר הצעיר - היה שר שירי-קודש. "אזה מריה", "על נהרות בבל" ועוד. בדממה שמעו האסירים את הקול החרישי והמתוק.

את הכומר הצעיר לקחו יום אחד מאתנו ושלחוהו חזרה לליטא. עם הילקחו כאילו כבה משהו בחיינו המחסגריים. אך כולנו שמחנו בשמחתו - אמרו, כי הוא משתחרר. אך כעבור שנה פגשתיו בצפון, והוא סיפר לי (הוא דיבר רוסית גרועה) כי החליפו לו את עשר השנים בעשרים וחמש. נתגלה איזה חומר חדש בענינו, ועשו את החקירה מחדש. זה אירע בוילנה.

ואקאביצוס עם הילקח חברו הצעיר הוסיף להלך מדי יום במשעולי המחסגר, מרים ומוריד את רגליו העקומות נעולות מגפי-הלבד, ושפתיו לוחשות תפילה לאלוהיו הקתוליים.

חוץ מהכמרים הקתולים היו גם כמרים יונים-קתולים ("אוניאטים"). לאמונה זו השתייכו אוקראינים רבים מגליציה ובוקובינה. הם היו פר-בוסלבים שהכירו במרותו של האפיפיור הרומאי. רוב האסירים (יותר ממחצה) היו מאוקראינה המערבית ובימות-חגיגהם היו גם כן מתכנסים ושרים שירים אוקראיניים עצובים. אם יום-החג היה גם יומא דפגרא (למשל, היום הראשון של חג-הפסח) היתה שוררת חגיגות גדולה גם מחוץ לצריפים. האסירים היו מתכנסים קבוצות-קבוצות בחוץ לשם שיחות ושירים. הרבה הושרו אז שירי-עם, הושרו בקולות שונים. בהר-מוניה נפלאה. משקאות חריפים היו אסורים במחסגר, ואת רגש החג לא העכירו השיכורים. אלה היו חגים פיכחים ועצובים. שמש האביב הילכה בשמים הכחולים, גם עננים צחורים הילכו בס. עוד היתה האדמה לחה, זה לא כבר נמס השלג. הוצאו החוצה כל הספסלים. סמוך לכל צריף יושבים על הספסלים ועל גגות הצריפים הנמוכים אסירים צעירים ביום-חגם. שרים במקלה, אחר מתאבקים ושוב שרים, שרים ומשוחחים. זכרונות...

מקאראגאנדה כתבתי בקשה ע"ש סטלין ומסרתיה לפקיד "המחלקה המיוחדת" (ספיצ'אסט). זה היה מאיור גבה-קומה, שאהב את הטיפה המרה. פעמים רבות הופיע במחסגר שיכור כלוט. בשעות אלו היה נוח לאסירים ולא קימץ בהבטחות. פעם תקע אפילו לי את ידו (זה היה אסור מאוד) ואמר, שבקרוב ישחררוני. בכלל היו הפקידים-הקצינים נוהגים לפרסם בין האסירים פרשות כאלו, ביחוד באביב, כאשר התחילו לנשב רוחות חמות ומושכות, וכל גפש צעירה היתה מתחילה לחלום ביתר עוזו על חופש, נערות, חיים, כאשר היתה מבכה במעמקים את חורבן חייה. בימים אלה היתה הפקידות חוששת מאוד לבריחות, ומטרת הפרשות הנפוצות היתה להסיח את דעתם של האסירים מבריות אפשריות.

לאחר זמן-מה קיבלתי מענה שלילי על בקשתי. בשנות 1953-1954 אי-אפשר היה לחלום על שחרור. מענות חיוביים התחילו באים אך בשנת 1954.

24.8.57 במחלקה השלישית של "מחסגר-החול" ביליתי שנה וכ- שלושה חדשים. זאת היתה שנה קשה. המחסגר היה משטרי והמשטר היה חמור. הקשרים עם משפחתי כמעט שהיו נתוקים. אולם היו גם נקודות-אור - פוליאריביץ' ושיריו, באאזוב, בחורי-"אייניקייט", תפילות-הבוקר, השמים הטהורים, כוכב-השחר הרומז, המנצנץ, המנחם, ערבי הזהב - בלהוט המערב המתאפלל, בהינסך דממה חגיגית בתבל ויקום. אולם על רקע גפלא זה הסתמן שוב מגדל-הצופים וראשו של החייל עם תת-המקלע...

בסוף שנת החמישים קיבלתי (אני ואוסוב) ממוסקבה מענה שלילי על המצאתנו. שלחנו מענה, בו נימקנו את אי-הסכמתנו להחלטה זו. המשכנו לעבוד על גוסח אחר של המצאה זו. בתחילת מרס ביקר במחסגרנו ראש "המחלקה המיוחדת" של הנהלת "מחסגר החול". המאיור אבראמוב. זה היה בשעות הבוקר, כאשר דיירי הצריף היו בעבודתם, פרט לבאאזוב, לי (עבדתי את עבודתי הקטנה בבריגדת קונ-יוק בצריף) וה"יומגני". המאיור שאל לשם משפחתי, דיבר אתי מעט על-אודות ההמצאה ובכלל הביט עלי, כמדומני, בעין רעה. כעבור ימים אחדים לאחר ביקור זה שלחו ממחלקת-המחסגר שלנו קבוצה כבת עשרים אסירים, וגם אותי כללו ברשימה זו.

סרק שביעי בדרך לאינטה

את ההודעה בדבר הנסיעה הביא ה"נאריאדצ'יק" לפנות ערב. "עליך לאסוף את חפציד, מחר בבוקר אתה הולך מכאן". הודעה זאת היתה כרעם בשמים בהירים. בכלל אין האסיר רגיל לשמוח להעברה ממחסגר אחד למשנהו, ואפילו מצריף אחד למשנהו. יש בו באדם משהו ממסירות החתול למקום-מגוריו. כל כמה שלא יהיו התנאים גרועים במקום, ההסתה למקום אחר גוררת אי-נעימות אפשרית. ואני במשך ט"ו החד-שים הסכנתי למחלקה השלישית, לאנשים, לעבודה וכו'.

הפקודה "אסוף את חפציד" היתה ניתנת לאסיר בלי להודיע לו את מקום העברתו. מובן, שזה היה גורם להגברת עצבנותו של המועבר. היו צפות השערות שונות, באים דברי-ניחומים של פלפלנים מחסגריים. זה בכה וזה בכה. זה אומר, כי ריח שחרור נודף פה, האחר רומז על-אודות "ספצנאריאד", השלישי טוען בדבר הקרובים הגרים בקארא-גאנדה.

לפני חדשים אחדים שלחו ממחסגרנו קבוצת אסירים, שקרוביהם החפשים גרו בקאראגאנדה. גם לי היו קרובים בקאראגאנדה - חותנתי, אחות אשתי וכל משפחתה, דודת אשתי ומשפחתה. קרובים אלו באו לקאראגאנדה בימות המלחמה. בשנת 1941 עברתי לקאראגאנדה, והו-מנתי לשם את הורי אשתי. הוקן מת בשנת 1943 והזקנה עדיין חיה. באחד ממכתביה כתבה לי אשתי שהיא רוצה לבוא לקאראגאנדה בכדי לראות את אמה ואותי. נראה, שבודק המכתבים הודיע על זה לפקידות המחסגר.

הסיבה האפשרית השניה של נס העברתי - היתה כרוכה במקצועי כמומחה לשיפור פחמים. מומחים במקצוע זה היו דרושים באינטה וזרקוטה.

ככאב-לב נפרדתי מחברי ומכרי. הושיבו אותנו עם חפצינו על מכו-נית-משא, השעינו את לוחות-העץ האנכיים אל דפנות המכונית. הגה גם שני החיילים המלווים אותי עם תת-מקלעיהם בכיוון למייקודוק. בעינים חודרות מסתכל אני דרך שבכת-העץ לעולם הלבן. הגה רחוב

יומן הזכרונות

אמנגלדי, בו גרתי בשנות 1941-1943, הגה בית-החרושת על שם פאר-חומנקו, המשטרה. במשך שבע השנים האחרונות נתרחבה קאראגאנדה מאוד - בכל נראים סימנים של בניה קדחתנית. ביחוד הפליאני מייקו-דוק, כמעט עיר שלמה בקרבת קאראגאנדה.

לאחר נסיעה של כשלושים דקות עמדה המכונית אצל שער הכניסה של מחלקת-המחסגר החמישית. זה היה מחסגר מעברי, מפה היו מעבירים את האסירים המשתחררים או המועברים לבית-הנתיבות. במחסגר החמישי הייתי עד העשרים באפריל, בערך כחודש. אך באתי מסרתי את חפצי לתא-השמירה וקיבלתי מקום בצריף. זה היה צריף-מעבר רחב-שטח, שבו גרו גם המשתחררים, גם המועברים. האצטבות היו צפופות. מקומי היה למטה. יחד אתי היו עוד כעשרים אסירים מהמחסגר השלישי, שהיו להם קרובים בעיר.

במחסגר-המעבר פגשתי שלושה בחורים עברים - בית"רים מקובנה שידעו יפה את פוליארכיץ. יותר מכולם אהבתי את ישראל אברוביץ, אולי משום שידע לא רק עברית, אלא גם שר שירים עבריים בקול ערב. הוא היה גם משורר, חיבר שירים ופזמונים, חוץ מזה היה מזמר-סוליסט במקהלת-בית"ר שבקובנה.

אברוביץ היה בחור מגושם במקצת, כבן שלושים, אבל בעל נפש יפה. למדתי אצלו תשעה שירים: "מסביב צלמוות, צחוק שטן מריע", "נומה ילד קט", "יילת תנים נוגה תחצה דמי הליל", "ראיתיה בהלכה אל המעיין לשאוב מים", "בכרם תימן ירח שט", "מה איכפת, מה איכפת, מאי נפקא מינה? יש לי פת אין לי פת - בכפרים אלינה", "שישו ושמחו בשמחת תורה" ו"אצל חיפה יש כרמל, ומתחתו יורעאל". את השיר התשיעי שכחתי. את השיר "ראיתיה" לימדני לראשונה שטוקריביץ. גם הוא היה מבית"רי קובנה, וקיבל זה לא כבר ט"ו שנים בעד האשמה בריגול. זה היה תורו השני של שטוקריביץ. בפעם הראשונה נאסר בשנת הארבעים וקיבל רק חמש שנים. בילה את שנות מאסרו במחסגר באוראל, היה שם "נאריאדצ'יק" ראשי ובכלל מגדולי המחסגר. אשתו היתה אותן שנים באבקואציה. לכשנשתחרר, חזר אליה באופן פתאומי. הוא סיפר לי את כל הפרטים, וממנו למדתי קצת את הרגשות של נפש אהובה וסובלת בחזור אליה פתאום בעלה. אחר חזר שטוקריביץ לליטא, גר בוילנה, שם עבד בהוצאת-הספרים הממלכתית והשתכר הרבה כסף. נולדה לו בת. על-אודות סיבת מאסרו השני סיפר

ב ד ר ר ל א י ג ט ה

כך : פעם, באחת מנסיעותיו למוסקבה לרגלי עבודתו, היה בתיאטרון הגדול. בשכנותו ישבו איש ונערה, שדיברו ביניהם עברית. שטוקריי-ביץ, שגם כן דיבר יפה מאוד עברית, לא יכול להתאפק והתערב בשית-תם. הוברר, שזה היה עובד שגרירות ישראל, כמדומני, בצ'כוסלובקיה, ששם-משפחתו, כמדומני, אורן. הוא נתן לשטוקרייביץ את מספר הטלפון שלו וביקש לצלצל. הוא צילצל וגם נפגש עם איש זה פעם או פעמים. אחר נאסר בהאשמת ריגול ובילה בסוהר הפנימי של מ.ג.ב. שנתים וחצי. את שטוקרייביץ פגשתי הראשון במחסגר החמישי, ובימים הרא-שונים דיברתי אתו הרבה - כמובן, בעברית. אחר הביאו את אברוביץ לשם שחרור, וכמובן, הוא נדבק תיכף לשטוקרייביץ, שהיה חברו הותיק מקובנה. שעות רבות דיברו שניהם על-אודות מכרים שונים. לשטוק-רייביץ, שבילה זמן-מה בוילנה לפני מאסרו השני, היה מה לספר.

היתה תחילת האביב, זרחה השמש, השלג נמס, השמים התכילו, כל הארץ התנערה לחיים וזוהר. גדר-העץ הגבוהה חצתה בינינו לבין החיים. בשטח הגדור זחלו ושקקו האנשים, כל איש והמטלית על גבו, על שרוולו, על כובעו. המטלית עם המספר המשווע למרחקים. כל איש ונפשו, ומוחו, ולבבו.

בקרוב התחילו להזמיננו לעבודה בפנים המחסגר - לנקות את השטח מקרח ושלג. גם אני עבדתי ימים אחדים. היתה זאת עבודה קלה. בכלל, את החופש שביליתי במחלקת-המחסגר החמישית בקאראגאנדה זוכר אני כחודש של בטלה.

26.8.57 במחסגר החמישי שבקאראגאנדה פגשתי את האסיר זינובי שולמן, הזמר הידוע של שירי-עם יהודיים. ידעתי אותו מילדותו, קראו לו אז זוזיה. בשנות 1916-1918 למדנו במחלקה אחת בגימנסיה השבי-עית באודיסה. גימנסיה זו הועברה לאודיסה מעיר לובלין שבפולין בימי המלחמה וכך היו קוראים לה באודיסה: הגימנסיה הלובלינית. היא אוכנסה ברחוב סטארופורטופראנקובסקי, בבית הגימנסיה האו-דיסאית השניה. למדנו במשמרת השניה. האינספקטור שלנו היה יאר-מה, שהיתה לו שיטה מיוחדת בלימוד השפה הרומית, וגם ספרי-לימוד משלו. היה זה איש קצר-קומה ובעל כרס. מורי האהוב היה קוזלוב, שהורה את השפה הרוסית, איש קשיש, בעל שפם רחב ולבן, פנים גקיים ואדמומיים, קול לבבי וצרוד במקצת. אני הייתי מתלמידי האהו-בים. לא היה חיבור ברוסית שלא קיבלתי בעדו "חמש". עוד בילדותי אהבתי לחלום ולחבר.

זוכר אני את כל האנשים, שהורו לי לפני ארבעים שנה ויותר. המתיי-
מטיקאי אלכסנדר איבנוביץ, איש צעיר, גבה-קומה, משתעל, בעל
פנים חיורים וקול עמוק ויפה. מורת השפה הצרפתית, שכתבתי לה
פעם חיבור סטימנטלי בצרפתית על-אודות העלים המסכנים, הנושרים
בסתיו. "Les feuilles miserables". הברון הוקן, שלימדנו את השפה
הגרמנית. לא נתנו לו מנוחה...

רוב התלמידים היו יהודים. לפליטי המלחמה היתה רשות ללמוד
בבתי-הספר התיכונים מעל ל"נורמת האחוזים". גם אני הייתי פליט-
מלחמה, משום שבאתי לאודיסה משפטובקה, ומשפחתנו העתיקה בשנות
המלחמה את מקום-מגוריה משפטובקה לקרולבץ, פלך צ'רניגוב.
זויה שולמן היה אז נער שחרחר בעל פנים נעימים, עינים בולטות
קצת וצווארון לבן. הוא היה בנו של החזן המפורסם שולמן, שהתפלל
בבית-הכנסת הגדול באודיסה. אמנם אני ביכרתי עליו את פנחס מינ-
קובסקי בבית-הכנסת הברודי, את מינקובסקי עם מקהלתו המצוינת,
בה השתתפו גם נערות, עם העוגב החגיגי, "מקדש מלך עיר מלוכה"...
כמעט כל יום-שבת, כל יום חג ומועד, ולפעמים גם בבוקר השכם,
לתפילת הסליחות, הייתי הולך לשמוע את מינקובסקי. זה היה באודי-
סה, שהיתה אז עיר ואם בישראל. עוד פעלו שם ביאליק, קלוזנר, הו-
צאת "מוריה", אוסישקין. קלוזנר היה מדריכי בעברית, הייתי בא
לפרקים לביתו, היה נותן לי ספרים לקריאה. בפעם הראשונה נתן לי
את כל שירי יל"ג בכריכה שחורה.

והנה אני פוגש במחלקה החמישית של מחסגר-החול בקאראגאנדה,
בתחילת האביב של 1951, את האסיר זינובי שולמן, איש קצר-קומה.
פנים נאים וקטנים, עינים בולטות, לבוש "בושלאט" רחב, שקיבל עשר
שנים באמתלה, כאילו רצה לברוח בשנת 1947 לחוץ-לארץ. הוא סיפר
לי, שאמנם הציעו לו את הדבר (בשנים אלו היתה אפשרות לעבור
מלבוב לפולין), אך הוא הודיע תיכף לרשות, שהציעו לו סיבוב בתור
זמר יהודי. לזינובי שולמן היתה אשה רוסייה, שגם לה היתה איזו שיי-
כות לאמנות. לפני מאסרו גר בלבוב.

בארצנו היו אז זמרים אחדים של שירי-עם יהודים. אפלבוים, ליובי-
מוב, שרה פיביך, שולמן ועוד. אני אהבתי את שרה פיביך (פאהרען
פאהרסטו) שהכרתי בהיותי פעם אצל המשורר שמואל האלקין בשנת
1945. שולמן היה פופולרי מאוד, וחסרונו שהיה אוהב-בצע (כך היו
מספרים). לא היה מסתלק מתפילה בימים נוראים בעד סכום גדול.

ב ד ר ר ך ל א י נ ט ה

במחסגר שר לי, אך לאחר הפצרות ממושכות, את השיר "באראנו" ביציי", שעדיין לא שמעתי. שיר מצויין.

לשולמן היו קשיים במחסגר. משום-מה לא יכול להסתדר לעבוד עבודה קלה, שלחווהו לעבודה שחורה, וכל הזמן היה עסוק בשתדלנות וקובלנות. הוא רצה להסתדר בק.ו.צ. לעבוד בתור זמר (היה שר שירים ורומנסים רוסיים, אריות מאופירות שונות). עד נסיעתי מקארא-גאנדה לא עלה הדבר בידו, ובפגישותי היה שולמן כמעט כל הזמן קובל ומתלונן על גורלו ומזלו. הוא היה מלא ערך עצמו.

27.8.57 לכל אדם באשר הוא חי יש רגש של ציפיה, ביחוד לאסיר, ועל אחת כמה וכמה לאסיר הנמצא במחסגר-המעבר. הצריף שלנו היה כבית-הנתיבות - זה יוצא וזה בא. המשתחררים חיכו ליומם האחרון - בנידון זה היתה הפקידות דייקנית. מי שמלאו ימי תורו היו מוציאים אותו בלי עיכוב מן המחסגר.

לילה אחד קמה המולה בצריף: אחד המשתחררים חלה והולך למות. התקפת-לב. הדבר אירע לאחר שנעלו את הדלת מבחוץ. התחילו דופקים בדלת מבפנים, נשמעו צעקות. אך זמן לא מועט עבר עד ששמעו בחוץ את הקריאות, פתחו את הדלת והביאו את הרופא לשם עזרה רפואית. בינתיים הספיק המשתחרר למות.

נראה שלא קל הוא הדבר להשתחרר לאיש חולה-לב, שבילה במחס-גר שנים רבות.

כצללים רחוקים באים לפני זכרוני אנשים אסירים, שנפגשתי אתם במחסגר החמישי. הגה יהודים אחדים מומחים לתעשית זכוכית וחר-סינה. אנו מטיילים בשטח המחסגר המתיבש, ושמש האביב מציפה תבל ויקום. אני שומע איזה סיפור על-אודות מה שהתרחש בפולונויה, בה עבד אחד או שנים מאסירים אלה. שפטובה - סודילקוב - חרולין - פו-לונויה, מקומות-ילדותי. גם עליהם לא פסחה יד הכורת. כל אחד מספר את צרור צרותיו...

וסדר-היום במחסגר הולך ונמשך, הולך וחוזר חלילה. מאכלים תפלים במסעדה. דוחן - בכל יום מרק-דוחן, דייסת-דוחן, לחם שחור, חתיכת דג מבושל. נוסף לכל אבדה לי כפי, ונאלצתי ימים אחדים לג-מוא את המרק ישר מן הקערה ולהשתמש בלחם בשעת אכילת הדייסה. אין האסיר לא אציל ולא לורד, לאט-לאט באה הירידה. אפס במסעדה של המחלקה המחסגרית החמישית בקאראגאנדה, בה עמדו שולחנות ארוכים ומזוהמים ללא מכסה וספלים צולעים - גם במסעדה זו היו

תמונות תלויות על הקירות, אותן התמונות המפורסמות בכל אתר ואתר. "הציידים", "הדוכים ביער" של שישקין, "אליוגושקה", "גטיור מורט" עם בשר-ציד, דגים ופירות. לאור יצירות-אמנות אלו יושב יהודי לא צעיר על ספסל ארוך, אסירים מימינו ומשמאלו, וגומא ישר מן הקערה את מרק-הדוחן. ובחוץ - פעמי האביב, רוח צעירה נושבת, לוטפת, מביאה לחשים, רמזים - ותקוות רחוקות, רמזי-תקוות.

סוף-סוף התחילו לשלוח את המועברים מן המחסגר החמישי והלאה. גפוצה שמועה כי שולחים כמה מאתנו, ואותי בתוכם, לאינטה - לצפון. הפקידות מציעה לנו להתכונן לנסיעה. לקחתי את מזודתי (במחסגר השלישי קניתי בעד עשרה רובלים מזודת-עץ מחסגרית) מתא השמירה והעברתי לצריף - תחת אצטבתי. משום-מה היו מכריזים את שמות האסירים, אשר עליהם להתכונן לנסיעה, לא בצריף, אלא בחוץ. מו-ציאים את כל האסירים מן הצריף (לפעמים היו גם נועלים את הצריף מבחוץ), מזמינים אותם לצריף הפקידות, וראש "המחלקה המיוחדת" קורא בקול רם את שמות האסירים הנוסעים. כל אסיר, בהישמע שם משפחתו, צריך לענות את שמו ושם אביו, שנת הולדתו, מספר הסעיף והנקודות, התור, סוף התור.

את שמי לא הכריזו אותו יום. את ה"אטפ" שלנו חילקו לשתי פלוגות, ואני הייתי בפלוגה השניה. כאשר חזרתי לצריף ראיתי שהפלוגה הראשונה כבר הלכה עם חפציה ושמישהו פתח את מזודתי ולקח משם את שארית התזונה שנשארה לי מהחבילה שקיבלתי במחסגר השלישי לפני נסעי: חמאה מורתחת וסוכר. בחפצים לא נגעו.

הנשאים בצריף סיפרו לי מי היה הגנב. זה היה בחור מגושם, גנב ותיק, ואני פגשתיהו אחר-כך באינטה.

למחרת היום יצאנו גם אנחנו. העבירונו לבית-הנתיבות, הושיבונו בקרון-סטולפיין - שלום, קאראגאנדה! אנו נוסעים לצפון.

... ובכן, שוב קרון-סטולפיין, מחמד לבבנו. שוב אותם התאים הצפופים, שהדחיקו בכל אחד מהם כשלושים איש עם חפציהם. אני ישבתי למטה, את שקי ומזודתי דחפתי תחת הספסל. אני יושב סמוך לדלת-השבכה עם האשנב הנפתח בשעת השקאה או מסירת תזונה. התזונה היתה שוב מצמיאה: לחם ודג מלוח. פעמים ביום היו מחלקים מים. היה לא טוב, מאוד לא טוב, עשיית הצרכים - נעשית שוב במרו-צה, החיילים האיכו באסירים. אניני-הנפש סבלו יסורים.

הנסיעה מקאראגאנדה לאינטה נמשכה עשרים ושנים ימים. התחנות

ב ד ר ך ל א י נ ט ה

העיקריות היו בתי־הסוהר בסברדלובסק ובקירוב.

כבר לא הייתי אז מחסגרי ירוק; היה לי איזה ותק, ולא מעט ראו עיני. גם בדרך זו פגשתי אנשים שונים ומשונים, טיפוסי המחסגר. 28.8.57 והנה טיפוס אחד, שהכרתיהו עוד במחלקת־המחסגר השלי־שית קונוננקו, שכמו מוטל גרוביאן שימש "רופא" באחד ממקומות העבודה. בניגוד לגרוביאן היתה לקונוננקו, עד מאסרו, איזו שייכות לרפואה - היה חובש או סגן רוקח. הוא היה מפיאטיגורסק. לפי דבריו של קונוננקו נאסר בשל האשמה בבריחה מעבודת הצבא. חוץ מזה היו לו עסקים חשודים עם הגרמנים בזמן האוקופציה בנוגע למשא־ומתן במוצרי־תרופה שונים.

קונוננקו היה כבן שלושים וחמש. צהבהב, כמעט זהבהב בשערותיו, בעל פנים חלקים והגונים, חוטם ישר, עינים תכולות, קומה ממוצעת, כתפים רחבות. דיבורו היה בנחת, בקול ערב יוצא מן הלב ומן החוטם. במחסגר השלישי היה קורא לי את מכתביו שהיה אוהב לכתוב לאשתו. היה כותב שירים בשפה אנאלפביתית, כל פעם שהייתי קורא את שיריו דומה היה כאילו בלעתי שרץ.

דבר־מה נתעב היה בקונוננקו, אף אם בגדיו היו נקיים, גזרתו נאה, ואת ילקוטו עם הצלב האדום היה נושא בחשיבות, בהכרת ערך עצמו, לימיניו לא אהבו, וגם המאיר, כנראה, שטם אותו. אפשר שהשתדל להתידד אתי בשל יחסי הטובים עם לימיניו. סוף־סוף העבירוהו, כמדומני, לעבודה שחורה; באה אשתו לקאראגאנדה, באיזה אופן עלה בידו להיפגש אתה. היתה באה למקום־העבודה לפני בוא האסירים ות־חיילים ומסתתרת במקום צנוע; אחר בוא האסירים לעבודה היה קונוננקו מתיחד אתה. סוף־סוף נתגלה הדבר, וקונוננקו, יחד עם כל האסיר־רים אשר קרובים להם בקאראגאנדה, נידון להעברה לצפון.

בדרך השתדל קונוננקו להתקרב לגנבים, הוא נהפך לאחר. כל קרום של תרבות נמחה מעליו, והוא נהפך למחסגרי ותיק ורודה באחרים; לא סילק ידיו גם מגניבה, ובעצמי ראיתיו מחטט בחפצי זולתו. הרופא קונוננקו לא היה צנוע או נחבא אל הכלים. גם לשונו היתה מחסגרית במלוא מובן המלה, ובהתגלע ריב או קטטה בינו ובין מישהו מן האסיר־רים היתה תמיד ידו על העליונה.

כן, דבר־מה נתעב היו בקונוננקו, יכול להיות כי גם דבר־מה תלייני. אף שמץ של אלטרואיזם לא היה בו, אף טיפת רחמים. רק עגיניו הוא עניינהו. קולו הערב היה בעל דיאפוזון רחב - מקול־יונים עד רעמי

יומן הזכרונות

גידופים משוקצים. על מי שראהו בפעם הראשונה היה עושה רושם חיובי הן בחיצוניותו והן בדבריו ויחסיו עם הבריות. גם זו וגם אלה היו אינטליגנטיים. בעצם היה איש גס, מקולקל ואוהב עצמו. מקונננקו נשאר לי זכרון – מברשת-שינים שנתן לי בעד זוג גרבים. הגרבים היו לא צעירים, גרבים קרועים, את האמת להגיד – סמרטוטים ולא גרבים. כמדומני, שלקונננקו היו נחוצים לשם חוטים. החפצים הסרוגים שימשו תכופות לאסירים לשם זה – היו "סורגים" אותם חזרה ומקבלים פקעת חוטים. קונננקו היה תמיד מקפיד בבגדיו. מברשת- השינים, חושדני, היתה גנובה.

יכול היות שאני טועה במסקנות אלו על-אודות האסירים. אני מתאר אותם או כולם שחורים או כולם לבנים. בעצם הפכפכת היא תכונת האדם ונפשו יכולה להחליף את כל הצבעים. אפשר שגם קונננקו היה מאיזה צד איש טוב.

מהי הפילוסופיה של האיש האסיר, אשר קיפח (ועוד עליו לקפח) את שנותיו במחסגר? עולם מתמוטט? תפילה לריבון העולמים? פחד? כל דאלים גבר?

אמנם לכל אסיר היתה הפילוסופיה הקטנה שלו והתקוה הקטנה שלו. היה אסיר אחד: אוסטרובסקי, שסיכם אותה כך: העולם רע, רע מאוד, מלכותו של השטן באה, האשמדאי אוכל אנשים, וגם הנאכלים מכרסמים את זולתם. כל בעל-שינים אוכל ובולע את החלש ממנו, אולם גם החלש עושה זאת עם החלשים ממנו והראשון נבלע אף הוא על-ידי החזק ממנו. אין קץ למדרגות החולשה ואין קץ למדרגות החוזק והעצמה. זאת היא הפילוסופיה של חד גדיא. מה רבות הן המדרגות בין קודשא בריך הוא ובין חד גדיא המסכן.

כל דבריו של אוסטרובסקי לא היו אלא דוגמאות לאותה הפילוסופיה של כל דאלים גבר, של חד גדיא. הוא מספר עוד עובדה ועוד עובדה, שואב ושואב אותן מן החיים הסובבים אותו, וסילופי-הצדק רבים כחול הים, הצדיקים סובלים יסורים, צונחים לתהום הנשיה, מעשיהם הטובים נאבדים או נגנבים, והרשעים חיים ונהנים.

והנה אני שומע סיפור תורני מפיו של אוסטרובסקי, והסיפור תפל מאוד ונוגע הפעם בעבודתו בקארלאג בשנות הארבעים, כאשר היה רועה-צאן בערבה. כבשים, שיות ואילים... הרועים האסירים היו זקנים תשושים, רק הוא היה או כבן ארבעים וכמה, וכוחו במתניו. נטפלה אליו אשה אסירה אחת, שהיתה ממונה על התזונה ועבדה במסעדה.

ב ד ר ך ל א י נ ט ה

המסעדה היתה זוה יחד עם הצאן למקומות־מרעה שונים בערבה. רח־בה עד אין סוף הערבה בקוחסטן שלגו, מועטים כרי־המרעה הטובים, נדירים מקורות המים. נודדים העדרים ממקום למקום, החיילים הצו־פים נמצאים במרחק גדול, יפים הערבים בערבה, פאר השמים הלוה־טים, לחש השיחים, שיחת הכוכבים הרחוקה.

אותה אשה היתה כבת ארבעים, ועד מאסרה עבדה באיזה מזגון שב־אחד מבת־הנתיבות הגדולים, ולהוטה היתה אחרי הבחורים. אשת פו־טיפרע בגיל בלזק שמה עיניה ביוסף הצדיק - באסיר אוסטרו־בסקי. הוא באחת - לא ולא. אמנם היה מקבל מנה כפולה ומכופלת של תזונה, אך בלילה, כאשר היתה באה אליו ומעירתו משנתו, צמאה ללטיפת הגבר, היה מגרש אותה. מה עשתה האשה? טיגנה פעם לביבות עם בשר - צפיחית בדבש. כשבא אוסטרו־בסקי לאכול את ארוחת־הערב ורצה לטעום את הלביבות אמרה: לא! וכיבדתו בדייסה תפלה של דוחן. בלילה, והוא שוכב בערבה גלוי־עינים, והכוכבים בשמים האפלים משתקפים בעיניו, והצאן ישנות את שנתן, והכלבים שומרים את הצאן, ודממה בערבה - והנה הוא שומע את צעדי האשה, והיא יושבת אצלו, קערה מלאה לביבות מטוגנות בידיה, והלביבות נותנות ריח מגרה. אז היא אומרת: "שמא תאכל לביבות מטוגנות?" הוא רצה לקחת מאתה את הקערה, אך היא משתמטת. היא תתן לו את הלביבות במחיר האהבה. אז כעס עליה ומילא את רצונה פעם ופעמים. הלביבות היו טעימות, וגם האשה היתה שכזו, רתחנית.

אני נזכר בסיפור דומה לזה, ששמעתי מפי גיטרמן השנורר היהודי יפה־הפנים מבסאראביה. בהיותו במחסגר הכללי עבד כמנהל־המסע־דה. בחלק הסניטרי של מחסגרים עבדה אסירה אחת בתור אחות רחמ־ניה. האסירים רעבו או ללחם. מובן שלמנהל המסעדה היו אפשרויות בנוגע לתזונה, ומפקידה לפקידה היה משתמש בחסדה של האסירה הזאת. פעם נכנס בשעת הצהרים לחלק הסניטרי ולא מצא שם איש, רק מהעליה נשמע איזה שאון חשוך. עלה בשלבי הסולם בזהירות. לבל יישמעו צעדיו, וראה את האסירה ועליה בחור אחד מן החובשים עושה את מעשהו. בידי האסירה מנת לחם (תשלומים בעד מעשה־ההפקר) והיא אומרת: "אתה ידע, קוליה, חושבת אני שמשקל מנת־לחם זו פחות משלוש מאות גראם." מנת־אהבה נמכרה בעד מנת־לחם של שלוש מאות גראם! מנהל־המסעדה נעלב משום־מה ("היתה לו מאז לגועל־נפש") והפסיק את יחסיו עם נערה זו.

יומן הזכרונות

הרבה סיפורים מדהימים שמעתי על נושא זה. למשל, מעשה באסיר שגרם מולו ונכנס בלי יודעים לצריף של אסירות. מיד תפסו אותו והכריחוהו להראות את כוחו. לאחר מעשה-אונס זה היה הבחור חולה כל ימי חייו.

הנשים היו סובלות יותר מהבחורים מהיעדר חיי-המין. ביניהן היו נפוצים יותר מעשים לא ייעשו, סטיות משונות.

29.8.57 בין האסירים על ספסל-הנוסעים בקרון-סטולפיץ זוכר אני בחור ליטאי בעל פנים מחוטטים. עד מאסרי לא הכרתי ליטאים, מעו-לם לא שמעתי את לשונם. בכל המחסגרים (שבעה במספר) שהייתי במשך שנות מאסרי, מספר הליטאים היה גדול. על-פי רוב היוו קבוצות צפופות ומוגבלות, שגרו יחד ודיברו בלשונם הם.

את הבחור בעל הפנים המחוטטים אני זוכר בקשר עם זה, שאז עלה ברעיוני למנות את מספר האומות, שנציגיהן יושבים אתי פה על הספסל בקרון. והנה ששה היינו על הספסל, וכל אחד היה נציג אומה אחרת.

נציג האומה הליטאית היה אותו הבחור. הוא נאשם בתמיכה במור-דים (האסירים ממין זה היו קוראים לעצמם "פרטיזונים") שרבים מהם נשארו אחר המלחמה ביערות ליטא, וקיבל עשר שנים. אצל בחור זה למדתי את המבטא, שהשתמשתי בו אחר-כך ביד רחבה: נקו טוקיו, מיאס דאר אישגיאריסים (אין דבר, עוד נשתה). קשה השפה הליטאית! והנה עוד טיפוס מחסגרי שנטפל אלי בדרך מקאראגאנדה לאינטה. שמו היה גרישה, וכדי להבדיל בינו לביני היו קוראים לי (הייתי בכיר ממנו כחמש-עשרה שנה) "הדוד גרישה". גרישה היה איש אוקראיני מאוקראינה המערבית, איש פשוט וטוב, שפל-רוח, שלא הסתלק משום עבודה, משום עזרה לזולתו. הוא לא היה "ששיה" ("שסטורקה", כלומר, עוזר לאחד מ"אצילי" המחסגר ונהנה מחסדיו) במלוא מובן המלה, אך משהו מטיפוס זה היה בו. ה"ששיה" הנקיה זהו משרתו של אחד האסירים. לבריגדירים, "עשירונים" עובדי-המסעדה, ראשי השירותים המחסגריים (סנדלריה, מתפרה, קו.צו.צ'), החלק הסניטרי, החנות, בית-המרחץ וכו') - היו על-פי רוב "ששיות" מהאסירים נחותי-הדרגה. ה"ששיה" היתה ממלאה את רצון בעלה בנוגע לשירותים שונים (ללכת להביא משהו, לקנות משהו, לקרוא למישהו, לפעמים גם להציע את המשכב, לכבס לבנים וכו'). בעד זה היה בעל ה"ששיה" מספק לו תזונה נוספת או איזה דבר אחר (שחרור מעבודה קשה וכו').

ב ד ר ר ך ל א י נ ט ה

גרישה היה עוזר לי בדרך לשאת את חפצי (לו היה רק שיקק קטן), לתפוס מקום טוב בקרון, בבית-הסוהר. אמנם חפצי לא היו כבדים, שירותו של גרישה לא היה גחוך לי ביותר, אך גרישה עזר לי - פעמים נגד רצוני. לדאבוני לא יכולתי מצדי לעזור לו בהרבה - את מצרכי האוכל שלי גנבו בקאראגאנדה, וגרישה ידע את זאת.

בין חברי לדרך יש עוד לסמן את פדיה, מי שהיה אצלנו במחסגר השלישי "נאריאדצ'יק". זה היה בחור רוסי בריא בעל שערות שחרת-רות ועינים אפורות, גבה-קומה, בעל קול רם ופה מחסגרי. מסופק אני, אם הוציא מפיו איזה מבטא בלי גידופים או ניבול-פה. אופן-שיחה כזה היה אצלנו טבעי ולא העיד על מצב-רוח בלתי-נורמלי. ניבול-הפה והגידופים היו אצל פדיה טבעיים, אך יש אשר היה יוצא מכליו, ואז היה מראה את כוחו בנידון זה ללא סייג ומעצור. איש נואם ודברן מעולה מזודה... אצלנו עם בימה, המון מתלהב, מחיאות-כפים. פתוס הדיבור אצל פדיה היה על רמה גבוהה בלי בימה ובלי קהל רב. בין קבוצת האסירים היה שופך את מבול דבריו המחסגריים, וגם בהם היה תוכן והיתה לוגיקה - דברים המתקבלים על הדעת... בלשון זו היה מד-בר עם האסירים וכך גם עם החיילים והפקידים. פדיה לא ידע מורך.

לאחר ימים אחדים של נסיעה מיגעת באנו לסברדלובסק. שוב אותה הדרך לבית-הסוהר, המפקד החמור, החיילים עם התת-מקלעים בידיהם.

באנו לבית-הסוהר בשעת הערב. בית-הסוהר היה מלא וגדוש, והכניסו אותנו לתא מאורך תבנית ארון-מתים עם אצטבות מכופלות. הפעם הייתי בין האחרונים, לא היה מקום פנוי על האצטבות, והיה עלי לשכב על הרצפה תחת האצטבות התחתוניות. שם שכבתי, אתי שכבו עוד אסירים, ומשכבנו היה דומה לקבר-אחים - באפלתו וטחבו. למרות זה השתדל כל אחד להסתדר באופן הכי גוז. שכבתי באפלה, ועיני פקרו-חות. שני אסירים, ששכבו על האצטבה התחתונה, כלומר, קומה אחת מעלינו, אכלו מקערה אחת. אלה היו חברים-אחים, ועד עכשיו גטבעה בלבי האחות הרחוקה הזאת שהובעה באפלולית התא-הקבר. למחרת היום העבירו את כולנו לתא אחר מרווח יותר, ולכולנו הספיק מקום על האצטבות.

30.8.57 והנה אני נזכר באותו התא הגדול שבסוהר-סברדלובסק, בו היינו כשבוע בסוף חודש אפריל שנת 1951. חדר מרובע מלא אצטבות דו-קומתיות. שני חלונות קטנים בקיר שנוכח דלת הכניסה; החלונות

יומן הזכרונות

משורגים בשבכת-ברזל, מבחוץ כובע של פחי-ברזל מכסה מעיני האסירים את הנעשה למטה. עולמו החיצוני של האסיר - פיסת שמים רחוקים.

היה אצלנו מספר, וגם זהו טיפוס מחסגרי אפייני לא רק לגבי מחסגרים משטריים אלא גם כלליים, בהם נמצאו הגנבים וכת דיליה. רוב האסירים היה אוהב מאוד לשמוע סיפורים ארוכים, שהיו נמשכים שעות רצופות ולפעמים גם שבועות. האסיר המחונן בכשרון הסיפור היה מכובד על כל האסירים, בו לא נגע איש לרעה, ואפילו הגנבים התיחסו אליו בהערצה. סיפור על-פי רוב רומנים, אך משום שבעלי מקצוע זה היו נדירים, הופיעו (כבכל מקצוע) רמאים במקצת ואמנים במקצת שהיו מספרים ערבוביה של הרפתקאות תפלות בדויות מן הלב. והנה מתכנסת כנופיה גדולה של אסירים סביב מספר ותיק שכזה, והוא מעביר לפני השומעים דוכסים ורוזנים, זקנים אשמאים ואנשי-צבא, בת-מלך שגשבתה מארמונה ומיטלטלת על-ידי הכוחות הרעים מדחי אל דחי; אהבה, קנאה, מעשי-ערמה, השתלשלות מסובכת של מאורעות, פגישות, פעולות, ושוב גרפים וברונים והרצוגים, הם ונשותיהם ובנותיהם, כל זה מסתובב הנה והנה וחוזר חלילה.

מספר שכזה היה בתאנו, ופדיה, שהיה ראש הבריונים בתא, היה גם ראש השומעים. בתשומת-לב היו הבחורים מאזינים לדברים תפלים אלה. שעות אלו היה שקט במחסגר...

בעיני האיש הפשוט (וכן גם הילד) הנושא הכי אהוב - נושא ה"רפשיה", הנערה היפהפיה המתפלשת ברפש, המרגלית הקבורה באש-פה, האיש העני והסובל (אך החכם והערום!) אשר אנשים רשעים פועלים להשפלתו ולירידתו, אך הכוחות הטובים (נוער, יופי, עושר, שלטון, חכמה, גורל, מקרה) עוזרים להעלותו למדרגת-חיים גבוהה, למדרגת הצלחה ואושר. רוב הספרים והסרטים האהובים על הקהל מטפלים בנושא זה - "בן המלך והעני", "רובינזון קרוזו", "אי המט" מון", סיפורים רבים של דיקנס, מארק טוין, הסרטים "גיל האהבה", "ספל שכר" וכו'. "היה רע - נעשה טוב", זהו תכנם של הרבה-הרבה סיפורים וסרטים, שנתחבבו על הקהל הפשוט. סיפורי המחסגר היו בנויים כולם על-פי דוגמה זו.

במאסר נחלש מעט כוח זכרוני וכוח דמיוני, לכן לא הייתי מן המספרים המאספים קהל-שומעים גדול. אפס גם לי היו סיפורים אחדים שהייתי מספרם לחוג מצומצם ושתמיד היו מאזינים להם בהקשבה

ב ד ר ר ך ל א י ג ט ה

עמוקה. ביחוד אהבו לשמוע על אודות השטר של מיליון לירות של מארק טויין...

"להצטבר עם החפצים!" - יום אחד שוב נשמעה הפקודה, שוב "העו- רב השחור", בית-הנתיבות. מסדרים אותנו ארבעה-ארבעה, חיילים עם תת-מקלעים מפנים ומאחור, התראה: "מי שיסטה שני צעדים ימינה או שמאלה - יירה"; ואנו שורכים את דרכנו, עמוסי-חפצים, לקרון-סטולפיין...

... קירוב, בית-הסוהר. אין בו בבית זה אותה החשיבות הקודרת של בתי-סוהר ותיקים - כמו סברדלובסק או במוסקבה. הייתי אומר שבית-הסוהר שבקירוב דומה יותר למחסגר משלסוהר הגון. ראשית - הוא עשוי עץ. גם הגדר - גדר-עץ. שנית - שיטת הבנייה - שיטת צריפים. בצריף - פרוזדור, מימין ומשמאל תאים, שדלתותיהם ננעלות במנעור-לים, יש גם "עינים" צופיות. קודם הכניסונו לחדר סמוך למשמרת ועשו "שמון" (חיפוש) בחפצינו. ה"שמון" היה חמור, פתחו את המזודות והשקים וחיפשו, חיפשו. בארגזי אני היה ספרי "שיפור הפחמים", שיצא לאור בשנת 1948. החייל שחיטט בארגזי התחיל לעלעל בספר. אז אמרתי לו שאני מחבר הספר. זה עשה רושם. החייל הפסיק את ה"שמון" ופקד עלי לאסוף את חפצי.

האצטבות בתא, שאליו הכניסונו, עמדו בקומה אחת. זה היה יותר נוח. היתה עונת-האביב, תחיית החי והצומח, תחיית הרגשות והרשמים. בסוהר קירוב עלה בידי פדיה להחליף מכתבים עם אחת האסירות, שאת פניה אמנם לא ראה אף פעם. בצריפנו היו תאים של אסירות, ומדי פעם בצאתנו לטיול ומן הטיול היינו עוברים בפרוזדור בהמון ושאון.

31.8.57 בעברנו מדי יום בפרוזדור היו האסירות מסתכלות ב"גלא-זוק", ויש אשר שמענו גם את קולותיהן. פדיה היה הראשון שהשאיר פתקי-אהבה בבית-הכבוד, במקום צנוע. באיזה אופן הודיע לאסירות על-אודות הפתקה - לא ידוע לי, אך ביום המחרת מצא באותו מקום מענה מקאטיה, אחת האסירות. בפתקה דובר על "חיים אומללים ולב נמחץ". מעתה היה פדיה כותב ומקבל פתקאות מדי יום וכן גם קורא מדי יום בעברנו סמוך לדלת תאן של האסירות: "שלום, קאטיה!" הפתקאות היו אנאלפביתיות במקצת, אך כתובות ברגש חם. בכתבתן עזרו לפדיה חבריו, ואפשר שגם לקאטיה עזרו חברותיה. פדיה וקאטיה מעולם לא ראו ובודאי גם לא יראו איש את רעותו; אלו היו מכתבים

יומן הזכרונות

קולקטיביים, מכתבים מהשורש הגברי לשורש הנשי הכלואים בסוהר ונמשכים זה לזה.

"קאטיה היקרה, את מכתבך קיבלתי. גם אני אומלל כמותך ורוצה מאוד להיפגש אתך. כאשר נלך לטייל, אמרי לי דבר-מה מאחורי הדלת. אני בן עשרים ושש, משתחרר בעוד שלוש שנים. עד המאסר הייתי מלח על ספינה שהיתה מפליגה מסאראטוב לאסטראחאן. איש-זולגה אני וסובל על לא דבר. קאטיה היקרה, כל-כך הייתי רוצה להיפגש אתך ולחבקך בחזקה. שלך פדיה."

"פדיה, את מכתבך קיבלתי. גם אני משתוקקת מאוד להיפגש אתך. אני - נערה אומללה, שאין לי כל חוץ מאחות אחת נשואה לא רחוק מקוטלאס. עבדתי במזנון של המסעדה והאשימוני בגניבה. אל תאמין לזה, פדיה. חפה אני מפשע. אני - בת עשרים ושנים, צהבהבת-שער, עיני - אפורות-תכולות. עוד נשארו לי שנה וחצי, אולם אני אחכה לך. שלך קאטיה."

זאת היתה בעימת המכתבים שהחליפו ביניהם פדיה וקאטיה, הניצוץ הגברי והניצוץ הנשי. לאט-לאט התחילו משתתפים בחילוף-מכתבים זה כל אסירי התא...

בקירוב בילינו את האחד במאי. בחגים הגדולים (האחד והשנים במאי, והשבעה-שמונה בנובמבר) היינו מקבלים תמיד תזונה משובחת יותר, אך בסוהר קירוב כמעט שלא הרגשנו זאת; רק המרק היה טעים יותר.

פרק שמיני

אינטה

בשנים-עשר במאי שנת 1951 הגענו לאינטה. מבית-הנתיבות (בית קטן ובלתי-נוח) העבירונו ברכבת מקומית למחלקת-המחסגר החמי-שית. הגענו בערב. השמים היו קודרים, פתי שלג לח ירדו ממרומים. שעה ארוכה עמדנו עם חפצינו מעבר לשער המחסגר, אחר הכניסונו, עשו "שמון" (חיפוש), ערכו מפקד והכניסונו לצריף בלתי-נוח עם אצטבות דו-קומתיות.

השארתי את החפצים בתא-השמירה וטיילתי מעט בשטח המחסגר. מעבר למחסגר השתרעה הטונדרה, רק עצי-לבנה גמדיים בודדים השתרבבו פה ושם. היו אלה עצים חולנים, קטנים, דקים, עצים אומל-לים. השלג הוסיף לרדת - בשנים-עשר במאי. שלג, אופל, קור, עתיד בלתי-ידוע, אנשים זרים...

ביום המחרת היתה הבדיקה הרפואית. שוב קיבלתי סוג-בריאות של עמל אינדיודואלי, אולם נחלשתי מאוד בדרך, וכנראה הוחלט להש-כיבני לזמן-מה בבית-החולים. עד שסודר הדבר עברו ימים אחדים, ובמשך ימים אלה עבדתי עבודה שחורה במחצב האבנים לא רחוק מן המחסגר.

מנהל-העבודה שלנו היה סרגיי ולדימירוביץ', הדוד סריווזה, ששכח-תי להזכירו לעיל. הכרתי אותו במחלקת-המחסגר החמישית בקארא-גאנדה. זה היה איש כבן ארבעים וכמה, גמוך-קומה, אמיץ, פזיז, בעל מרץ. הוא היה אסיר-משנה, בפעם הראשונה נאסר עוד בשנה 1934 או 1935 בלנינגרד. היה מהנדס-מכונאי, ואסונו היה שפעם קיבל פתקה מזינוביב, שהיה אז אחד מראשי השלטון בלנינגרד, בנוגע לסידור בעבודה באחד מבתי-החרושת. פתקה זו הכשילתו (לפי דבריו). בפעם הראשונה קיבל חמש-עשרה שנים, עכשיו קיבל תור משנה של עשר שנים. למרות היותו אסיר ותיק לא היה מגבל פיו. האסירים כיבדוהו, ועל-פי רוב היה הוא נציגנו במשא-ומתן עם הפקידות. היתה לו "ששיה" שלו - סרגיי ולדימירוביץ' אהב להתפנק, אהב את האכילה וידע לסדר לעצמו תנאים משובחים.

העבודה במחצבי־האבנים לא היתה קלה, זאת היתה עבודת־מעדר, עבודה שחורה. על פי מקצועי הנני מהנדס־מכרות, וידעתי מעט את אופן העבודה במחצבי־הפחמים הגלויים. יעצתי עצה אחת לסרגיי ולדימירוביץ', שהקלה בהרבה את העבודה ומשום זה, וכן גם משום שנחלשתי, לא עבדתי הרבה במעדר. בקרוב השכיבוני בבית־החולים. מחלקת־המחסגר החמישית של המחסגר המינרלי (כזה היה שמו) באינטה היתה גדולה מאלו שבקאראגאנדה; בה היו כלואים אלפים אחדים של אסירים. היו גם כשבע מאות אסירות, אך שום מגע ביניהן לבין האסירים לא היה אפשרי. צריפי האסירות היו מגודרים בפנים המחסגר גדר של חוטים דוקרניים ואת דלת־הכניסה שמרו תמיד חיי־לים (יותר נכון, חיילות). היינו רואים את האסירות אך מרחוק או בעברן, מלוות חיילים, בדרכן לעבודה ומן העבודה. כמונו כמוהן היו לבושות "בושלאטים" או חולצות־מוך, ענודות מספרים, רק שמלותיהן לא היו מצבע אחיד. רבות מהן היו מוונחות בלבושיהן. חירות־פנים ושוקות. אולם היו בחורות (ולא רק צעירות) שבהרגישן את מבטי האסירים הפנויים אליהן בערגה, בכמיהה, בתאוה ורגש, היו מגיבות באיזה אופן, מזודרות, מתקנות את המטפחות על ראשיהן, דורכות אף הן מבטים של סקרנות ומשיכה, יש וינצנץ גם חיוך נפלא, תיפתחנה השיניים המנצנצות, אדמימות קלה תכסה את הלחיים, יופי נשי מתחיל מרחף סביב האשה, השפתים לוחשות משהו לרעותה. ורק הרגלים מוסיפות לצעוד, מספר גדול של רגלים נעולות נעלי־מחסגר גסות... בין הנשים היו אחדות שנסעו אתנו מקאראגאנדה. אלו היו בנות־אוקראינה, מהכיתות הדתיות (סקטנטים). בין האסירים שהובאו לאיג־טה היו לא מעט סקטנטים בפטיסטים, אואנגליסטים, "שומרי־שבת", "עדי יהוה" ועוד. הם היו מתכנסים קבוצות־קבוצות ושרים את שי־ריהם העצובים. ביחוד נחרת בזכרוני בחור אחד אוקראיני מרובנה - מקסימוב. בן עשרים וחמש, אואנגליסטון נלהב, בעל חיצונות מאוד מושכת, עינים שחורות ולוהטות, קול ערב ונעים.

1.9.57 מקסימוב היה איש שברז כחוכו, בלי ערמומית. היה מאמין נלהב (מחומר זה אפשר היה לקרוץ חוזה או נביא, איש־הרוח). הוא קיבל כ"ה שנים. היה חוזר בכפרים ומטיף את דבר אדוני ("סלובו בוזיה"). שוחחתי אתו הרבה. הוא ידע יפה את התנ"ך וכמדומני שרצה גם להפכני לבן־כיתתו. ביחוד זוכר אני את שיריו הערבים, והיה שיר אחד (הושר בנעימה של איזה זמר רבוליוציוני), שצילצל

אינסה

באזני זמן רב לאחר־מכן. שיריו היו שירי תקווה ונחמה, המלים היו מלות־נחומים, מלים פשוטות וחרוזים פשוטים. כל זה נתן בנעימה מוסיקלית פשוטה וערבה לאוזן ונקלט בלב.

סביב מקסימוב היו מתכנסים כל האואנגליסטים שבתאנו. בדרך יש שהיתה לנו אפשרות לשוחח מעט עם האסירות שהועברו ב"אטאפ" אחד אתנו, על־פי רוב היה זה אפשרי כשהיינו צועדים רגלי או בחכו־תנו "להעמסה" בקרון־סטולפיין, להכנסה בסוהר־המעבר או למחסגר, ליציאה לבית־הנתיבות, להכנסה לתא וכו'. כל זה לא היה נעשה בחדא מחתא, והיתה אפשרות לשוחח בלחש אף עם האסירות. בין הנשים שהועברו מקאראגאנדה לאינטה יחד אתנו היו שלוש אסירות מכת האואנגליסטים שברובנה, הן הכירו את מקסימוב עוד ברובנה. אחת מהן היתה נשואת איש ואם לילדים, השניה היתה עוד נערה, אחותה הצעירה. בכבוד רב ובהערצה התיחסו נשים אלו למקסימוב, והוא דיבר אתן כדבר אל האחיות. כל אחת מהן קיבלה עשר שנים, וגם הן היו מוצאות לעבודה אותם ימים ראשונים במחסגר־אינטה.

מקסימוב עבד יפה מאוד במחצב האבנים, אמנם היה חיוור־פנים, אך צעיר ובריא, ולא השתמט מעבודה. רושם מאוד מלבב נשאר אצלי ממקסימוב, היתה זו נשמה טהורה בגוף נקי. עד מאסרי כתבתי רומן "בדעוך המנורה" (גמרתי את החלק הראשון) ושם חפצתי לתאר את האואנגליסטים בזמן האוקופציה והצלתם ילדה יהודית ממות. במאסר נודע לי, כי רוב הגרמנים הלותרנים הם אואנגליסטים, פגשתי גם אחדים מהם (מאשכנזי רוסיה) במאסר. איך אפשר לתאם את רציחות היהודים ההמוניות עם עיניו הנפשיות של הנער־הנביא מקסימוב?

אותו הגרמני הסקטנטי שפגשתי בסוהר־סברדלובסק היה מניז'ני־טאגיל שבאוראל, וכנראה הועבר לשם מהרפובליקה האוטונומית שלהם על גדות הוולגה. לדבריו עבד בבית־חרושת גדול, היה בעל־מקצוע גבוה וותיק, בנה לו בית עם לול ורפת, היו לו ארבעה או חמישה ילדים, אשה, פרה, חזירים, עופות. בנידון המשק הביתי הגרמנים הם בני־חיל. אפס אנדריי ניקולאיביץ' זה היה אואנגליסטון מסור, היה מטיף, אחד מראשי העדה האואנגליסטית בניז'ני־טאגיל. גם הוא שר שירים (בגרמנית), ואחדים מהם היו דומים מאוד לאלה של מקסימוב. אין אני חושב, שמקסימוב היה צורך היהודים, אולם גרמני זה (שמו היה אנדריי) ודאי היה בכל לבו בעד משטרו של היטלר, ואולי גם לא התנגד לחיסול היהודים. כנראה, בין האואנגליסטים יש רשעים וצדי־

קים, ואין למדדם בקנה-מידה אחד.

באינטה פגשתי את מוסטפה אדאלי, האיש התורכי, שימים רבים ביליתי אתו בתא אחד שבסוהר-ליפורטובו במוסקבה. פגשתיהו לפנות ערב לא רחוק מהחממה לירקות שם עבד כשומר-לילה ומסיק-תנור. דיברנו מעט, וזכרנו נושגות. הוברר, שממוסקבה החזירו אותו לאינטה עוד בשנת 1949. תקוותיו נחלו תבוסה מלאה. הוא היה חיר-פנים (קשה הצפון הרחוק לאיש דרומי מקושטא), לבוש כובע-מוך מחסגרי משונה, בלתי-גלות. אין אני יודע מה היה יחסו של אדאלי ליהודים, אך ארמנים לא אהב. ניסה להסביר לי שברציחות-הארמנים הנוראות, שהתרחשו בתורכיה בשנת 1919, אשמים הארמנים.

מאותו הערב באינטה לא ראיתי יותר את מוסטפה אדאלי, האיש התורכי קטן-הקומה ורב-התשוקות.

במסעדה פגשתי פעם גם את הגנב אצלי בקאראגאנדה את החמאה. הוא היה לבוש סינר-גומי ומתעסק בשיפוץ המסעדה בסד וטיח. גנב זה עבד בבריגדה של בנאים בפנים המחסגר. דיברתי אתו מעט - מובן, שלא על-אודות הגניבה. בלבי לא היתה שום טינה כלפי גנב זה. הגניבות ומעשי-הגזל - דבר שכיח במחסגר, מעין אומנות, שתובעת ידים משמשניות ומומחיות. הגנב שלי היה בעל אצבעות פזיזות עם "ידי-זהב". וזכרני, בקאראגאנדה עשו הוא וליסטופאד מש-חה לנעלים מחמרי-גלם משונים, שמעולם לא חשדתיים שאפשר להש-תמש בהם לשם משחת-נעלים. רבים מאסירי הצריף משחו אז את נעליהם במשחה זו, והם הבריקו יפה.

כמדומני, שלא הזכרתי לעיל את שמו של ליסטופאד, שהכרתיו במח-לקת-המחסגר החמישית בקאראגאנדה. היה זה בחור אוקראיני מרוס-טוב, יפה-תואר ויפה-מראה, שלדבריו קיבל עשר שנים בעד תצלום. הוא היה בשבי בגרמניה ועבד שם בלהקת-הכבאים. היה לבוש בגדי-מדים של כבאי הדומים לבגדי-צבא. גרם מזלו הרע והצטלם עם חב-ריו, ונתן את התצלום מתנה לנערתו ברוסטוב (לאחר שחזר משביו). ראה את התצלום אצל נערתו איזה עובד מ.ג.ב. וליסטופאד נאסר בהאשמה שהיה כצבא היטלר.

2.9.57 לאחר ימים אחדים של עבודה במחצב האבנים העבירוני לבית-החולים, בו שכנתי כשני חדשים. שם היו לא אצטבות, אלא מיטות-עץ כפולות, של מעלה ושל מטה. אני שכנתי על מיטה עליונה בחדר-צריף רחב-ידיים.

א י נ ט ה

רשמים עמוקים לא נשאר לי מאותה עונה. לא נתקרבותי לשום איש בבית-החולים, ויכול אני לכתוב אך על-אודות הטיפוסים שבלטו באיזה אופן בחיצוניותם.

ראשית, מנהל משק הצריף סטארוסטין, אחד מהאחים סטארוסטין, שהיו בשעתם גדולי האמנים בכדורגל. זה היה איש שקט, בעל עצבים בלתי-מתוחים, שהיה עושה הכל בניחותא. גם הוא, גם אחיו קיבלו עשר שנים בעד חטא לא ידוע לי. פיטפטו, כאילו האחים נקטו צעדים לעבור לחוץ-לארץ.

שנית, הכומר הזקן היווני-קתולי מלבוב. היה זה איש נכה, שזה חדשים רבים גמר את תורו, ומשום שהיה נכה לא יכלו לשחררו משום שלא ידעו מה לעשות בו. להחזירו ללבוב היה אי-אפשר, זה היה אסור לאסירי המחסגר המשטרי.

3.9.57 עברו חדשים רבים, כשנה וחצי, לאחר גמר תורו, והכומר עוד יושב במחסגר. היו מהלכות שמועות, שבשביל כאלה בונים בית-נכים, אבל עברו עוד שנים ועם תופעה זו (אי-שיחרור בתום תורם של כמה נכים) נפגשתי לא פעם בוורקוטה.

הכומר הזה היה בעל חיצוניות אפינית. זקן ארוך וחדיד, זקן צר-המידה, פנים אצילים, פנים מקומטים ונעימים, עינים חפזות, די-בור אוקראיני-פולני (הוא לא ידע לדבר רוסית וגם האוקראינית שלו לא היתה מובנה). בשל לשונו האי-מובנה לא יכולתי לדבר אתו הרבה. כמעט את כל הזמן בילה במשחק שחמט ובדומיננו. את חיי הנפש שלו לא אדע.

שלישית - מישה, הבחור האוקראיני השוכב על המיטה למטה משלי. זה היה "באנדראי" צעיר (כבן כ"ד) נעים-פנים, נחבא אל הכלים, שעבד במכרה בתור פועל פשוט. היה חולה במחלת-הריאה (פלורייט-מוגלה) ושכב בבית-החולים זה זמן רב. סיפר לי הרבה על-אודות העבודה במכרה, האמצעים הנקוטים שם לשם שיפור טיב הפחמים. לדבריו לא היו נקוטים שום אמצעים, האסירים שטמו אמצעים אלה שהיו ממעיטים את פריון עבודתם ומקטינים את אחוז התפוקה; רגבים גדולים של סיגים היו נעמסים בקרונות יחד עם הפחמים. ברם, תהליך זה של זיהום הפחמים והנמכת טיבם מקובל בכל אתר ואתר.

מישה היה בחור טוב וחרישי, מן המאמינים. היה יוני-קתולי, ראיתי אצלו ספר-תפילה בשפה האוקראינית, שיצא לאור בשנת 1943, בזמן שלטון היטלר.

רביעית - המהנדס האסיר מאביו. פניו של זה היו אדומים ומשורגים רשת של עורקים כחולים, חטמו היה כשל שיכור ותיק. למרות זה היה מראהו עדין-אינטליגנטי בשל עיניו הכחולות והמלאות מחשבה וקולו הערב. הוא היה מהנדס בלנינגרד, בעל ותק גדול, עבד כל ימיו במקצוע ההידרוטכניקה, השתתף בתכנון תחנת-החשמל הוולחובית. זה שנים אחדות שישב במחסגר. היה חולה-לב, נכה כבן חמישים, והועבר לאינ-טה מאביו, מקום המחסגרים לחולים, זקנים, תשושים ונכים. באינטה עבד בלשכת-התכנון, ועכשיו שכב בבית-החולים בשל מחלת-לב.

בשני החדשים שביליתי בבית-החולים של מחסגר-אינטה שכבתי כמעט כל הזמן על מיטתי מעל למיטת מישה, שכבתי, קראתי, חשבתי - חייתי חיי-בטלה. מדי יום היה מבקר אותנו הרופא - גרוזי צעיר ופעיל, אף הוא אסיר. החולים אהבוהו וכיבדוהו - ברם, ממנו היתה שומה לשים קץ לחיים הנעמים של האסיר בבית-החולים. בשנת 1951 קשה היה למצוא אסיר (חולה או בריא) שלא ישאף לשהות כל כמה שאפשר בבית-החולים. הנמצאים בבית-החולים היו פטורים מעבודה, חוץ מזה היתה התזונה משובחת מעט יותר (כזית יותר סוכר, מנת חמאה כונב הלטאה, תבשילים מעט יותר טעימים, כוס לפתן לאחר ארוחת-הצהרים, והעיקר - מאתים או שלוש מאות גראם של לחם לבן), הצריף נקי יותר וכו'. בשאר לא היה שוני בחיי החולים מחיי האסירים בצריפים האחרים. פעמים ביום היה מפקד - חייל היה בא לצריף לובש חלוק לבן ולא היה צורך לעבור את המפקד בעמידה בטור, החייל עם סטארוסטין מונים את האנשים הנמצאים בצריף, אחד לא נעדר, ואם היו שיבושים במפקד היו עורכים אותו טנית ושלישית, מדי שבוע היינו הולכים לבית-המרחץ. הדבר אירע בקיץ, והיינו לובשים חלוקים ונעלי-בית. בבית-המרחץ שבאינטה היו מקמצים במים - זה היה המחסגר היחיד, ששם היו נותנים למתרחץ מנה מסוימת של מים פושרים - שתי קערות, לא יותר. בעצם היתה מנה זו מספיקה, וכך היתה חלוקת המים. על הברז היה ממונה אסיר, שהיה ממלא את הקערה הריקה הראשונה ונותן לאסיר עוד אות-ברזל קטנה עם מספר. בכדי לקבל את הקערה השניה צריך היה להחזיר את אות-הברזל. את חתיכת הסבון (שגדלה "כפיהוק") היו נותנים עוד קודם לכך, לאחר ההתערטלות.

כאמור, היו במחסגר זה צריפי-נשים אחדים, והיה גם צריף שהוקצה לאסירות חולות. שם היו גם ילדים עם אמותיהם האסירות. המגע עם

איגטה

האסירות היה אסור, אך הרופאים האסירים היו רשאים לבקר את צריף הנשים, ופעמים רבות ראיתי את הרופא הגרוזי שלגו משחק עם ילד כבן שלוש, נושאו על זרועותיו, מלפפו ומכבדו.

יחס מלבב ועדין לילדים – אפייני אצל האסירים. לא רק ילדים, אפילו בעלי-חיים שכיחים – כלבים, חתולים, עכברים – היו חביבים על רוב האסירים, שהיו לפעמים גותנים להם את פת-לחמם האחרונה. ביחוד פגשתי יחס כזה מצדם של האסירים לילדים ולבעלי-חיים בצפון, בִּזְרִיקוּטָה.

אהבה מחסגריית, ילדים מחסגריים – כל זה היה דבר שכיח במחסגרים הכלליים, בהם לא הקפידו כל-כך על המגע בין האסירים והאסירות. האחרונות מצדן לא היו מקפידות ביותר על כבודן. מפקידה לפקידה היו משחררים נערות או נשים הרות או אמהות עם ילדיהן, ואסירות רבות שאפו להיות מעוברות. אמנם הפקידות השתדלה למנוע את זאת גם במחסגרים הכלליים, אך קשה לכולא תשוקות הודיות אלו של האיש והאשה, כל מיני ערמוניות והתחכמויות נוקטו, והאהבות המחסגרייות פרחו, התלקחו, הביאו פרי. אגב, האהבה המחסגריית, כאהבה בחופש, אף היא מלאה רגש ונפש, אושר ודמעות, קנאה, חלומות-זהב, אי-שינה, דממה ושירה.

4.9.57 במשך החדשים שהייתי בבית-החולים היו החולים מחלימים, מגורשים מגן-העזן ואחרים היו באים במקומם. אולם חליפין אלה לא התרחשו בקצב מהיר. בסוף שהייתי בבית-החולים החליפו לנו את הרופא. במקום הגרוזי באה רופאה אסירה כבת ארבעים וכמה, קטנה טנה ורצינית. כף-ידה היתה קרירה ופעוטה, קמטים עמדו במצחה; אשה זו לא חוננה ביופי נשי. האסירים כיבדוה. רוב אסירי המחסגר עונים בחיוב על שאלת הרופא אם כואב משהו, כולם אוהבים להתלונן על מחלות שונות ויש גם עושים "מסטירקות", כלומר מחלות מלאכור-תיות. איני יודע משום מה – או משום שהיתה אשה, או בשל בקיאותה ומומחיותה הרפואית, אך חולים רבים מבעלי המצפון התחילו לאמור לה את האמת. גם אני, לדאבוני, הייתי עונה לה, כי הרגשתי שופרה. תוצאת הדבר – הכניסו אותי ברשימה של המועברים לאביו; חוץ מזה, כתבו בכרטיסי הרפואי דברים שהאסיר משתדל להימנע מהם ונתנו לי סוג שני של בריאות.

הידיעה על-אודות ה"אטאפ" באה כחתף, כרעם ביום בהיר. זה אירע אחרי-הצהרים, ועוד באותו ערב צריך היה לנסוע. ה"אטאפ" היה המוגי,

יומן הזכרונות

לקחו כשלוש מאות איש, ולא רק מן הצריפים של בית-החולים, אלא גם משאר האסירים. קמה בהלה. כתבתי בקשה להישאר באינטה, בה נמצאים מכרות-פחמים ותנאים מתאימים למקצועי. אולם הפקידות סירבה להשאירני, ועוד באותו ערב אפשר היה לראות את צבי, שקו ומזודתו על שכמו, כשהוא עומד בעונה ובכפיפות-צואר סמוך למשמרת בין מאות אסירים אחרים, מחכה שוב להזוה מהמקום.

לאחר החיפוש התורני שעשו בחפצינו (זה נמשך שעות) יצאנו מן המחסגר והלכנו בדרך המאובקת עמוסי חפצים, לוויי חיילים עם תת-מקלעים. היה ערב-קיץ, ערב אור וזהרה, ערב של אמצע יולי. האור בצפון כמעט שאינו נפגם בעונה זו לא ביום ולא בלילה. הפעם היו הקרונות לא של סטוליפין, אלא קרונות אדומים עם אצטבות-עץ גסות, עם "פאראשה" ודלתות געולות מבחוץ. לדידי, הקרונות האדומים נו-חיים יותר מקרונות-סטוליפין. שכבתי עם חפצי על האצטבה העליונה, אצטבת-הקרשים הבלתי-מעובדת. אתי היו עוד אסירים רבים, הצפי-פות היתה גדולה, אך לא כבקרונן-סטוליפין. שוב שיחות, פרשות, צחוק, דברי-ליצנות, ניבול-פה...

פ ר ק ת ש י ע י

א ב י ז

הגסיעה מאינטה לאביו ארכה כשנים או שלושה ימים. אביו - תחנה קטנה בצפון הארץ, בין אינטה לוורקוטה, בקומי אסס"ר. שם היו שש מחלקות של המחסגר המינרלי, אשר הנהלתו היתה באינטה. ארבע מחלקות היו של גברים, שתיים - של נשים. אותנו הכניסו למחסגר הרביעי. זה היה מחסגר רב-אוכלוסין, שהכיל אלפים אחדים. במחסגר זה הייתה חמישה חדשים, מחצית יולי עד חצי דצמבר של שנת 1951.

7.9.57 פה היו לי פגישות מעניינות, הן עם יהודים, הן עם לא-יהודים. מחסגרי-אביו הוקצו לזקנים, נכים, חולים, לעוברי-בטל. אסירים אלה כמעט שלא היו עסוקים בעבודה המביאה איזו יעילות למחסגר. כל עבודתם לא נעשתה אלא לשם שירות האסירים עצמם.

אך באנו, מיד לאחר המפקד החמור, הביאנונו למסעדה - לארוחת-הצהרים. היה יום-קייץ, ושולחנות-המסעדה הארוכים הוצאו החוצה. סעדנו בחוץ. כפת-שמים כחולה גטתה על ראשינו, השמש הילכה בשמים, רוח קלה נשבה, והנה כיסה האבק את הספסלים והשולחנות, פגע במאכלים התפלים; לכשאני נזכר בארוחה ראשונה זו באביו מיד ניצבים ועומדים לפני דגייה"מויבה" המלוחים, מאכל גבוה, שניתן ביד רחבה. ערימות-ערימות של "מויבה" זו היו מונחות על השולחנות ללא אוכל, רק האבק היה מכסה אותן מכף-רגל ועד ראש.

מחלקת-המחסגר הרביעית שבאביו היתה רחבת-שטח עם עשרות צריפים, ביניהן צריף-לבנים מאוד גדול, בו שכן קודם מוסך בית-עבודה לשיפוץ מכוניות. היו שם צריפים לנכים, בתי-חולים, מרפאה גדולה, הרבה צריפי-מדור, בתי-כבוד מיוחדים עם שיטת-ביוזב מקור-רית.

8.9.57 מכיון שסוג בריאותי היה למעלה מנכה נתנו לי תיכף עבודה שחורה - לחפור, להעמיס על עגלות קטנות, לסחוב ולהביא חול מחוץ הנהר למחסגר. בין שתי נקודות אלו לא היה המרחק גדול, אולם החוף היה במורד (ככה איתרהו אלוהים), ואת העגלות המלאות צריך היה לדחוף ולגלגל מלמטה למעלה, אולם העגלות הריקניות היו מת-

גלגלות כמעט בעצמן בכיוון הנגדי. חס ושלום, לא הייתי יחידי, הברי-גדה היתה מאוכלסת, כחמישה אסירים שירתו עגלה אחת, שנפחה היה מאתים או שלוש מאות ק"ג. הימים היו בהירים, ימי יולי בצפון, ואם גם חיילים עם תת-מקלעים ליוונו אילך ואילך, גם עבודת המעדר והסחיבה היתה קשה, הדרך היתה חדגונית ומשעממת, הדרך בבצת הטונדרה, אך סוף-סוף היינו מגיעים לרצועת הנהר, ראינו מים שוטפים, שמי-מעלה ושמי-מטה במים. וגם הגדר לא חסמה את נפשותינו. לאחר שהבאנו את החול במידה מספיקה (הוא היה נחוץ לבריגדות הבנאים בפנים המחסגר לשם טיוח קירות הצריפים) העבירו את הברי-גדה שלנו לעבודה אחרת, גם כן מחוץ לאזור ואף היא לטובת האסירים עצמם. זאת היתה עבודת-ביוב. השפכים מבתי-הכבוד ושאר בתי-המחסגר היו מוצאים אל חוץ למחסגר על-ידי אסירים, חביות וסוסים. כך היה נעשה בכל המחסגרים, ששם הייתי במשך שש שנים רצופות והנה באביו, בה עבדו מוחות רבים על המצאות שונות ומשונות, הח-ליטו לבייב את בתי-הכבוד באופן טבעי, להכריחם לזרום באופן גרוי-טציוני. רע היה רק זה, שזוית השיפוע לא היתה מספיקה, וזה הצריך עבודת מעדר. היה עלינו לחפור תעלה.

לעבודה זו הוציאו בריגדות אחדות, והטונדרה היתה הומה מאדם. היה פה מנהל-העבודה האסיר קאלינין, מי שהיה פולקובניק, האסיר קארגין איואן מיכאילוביץ' ועוד "פרידורקים" אחדים שהשגיחו על העבודה. קארגין היה בקי בטופוגרפיה, לפני מאסרו עבד באיזו אקדמיה צבאית בתור מרצה ומדריך את תורת הטופוגרפיה. זקן זה התרוצץ הנה והנה, בידו היה איזה מכשיר גיאודיזי (כמדומני, ניליר), והוא היה מעמיד את המכשיר על שלוש רגליו ומביט בשפופרת; אסיר אחר היה מעמיד לפניו במרחק איזה מטרים את מוט-העץ ההפוך עם הספרות והקוים.

אין אני זוכר אם הצליחו להורים את השפכים באופן גרויטציוני לטונדרה. כמדומני, רק את השפכים הנוזלים הצליחו להזרים, ואילו את הקשים היו מוסיפים להעביר בחביות ובעזרת סוסים אל מחוץ לאזור. למנהל העבודה קאלינין היתה לשכה לא גדולה של מהנדסים ומתכננים שעבדה בחדר אחד של צריף הפקידות. שם עבדו אסירים אחדים ששירתו את כל מפעלי המחסגר במחשבה טכנית, תרשימים ותכניות. אין אני זוכר מי יעץ לי לפנות לקאלינין שיסדרני בלשכה זו. הוא הדבר, שבהיותי בקאראגאנדה שלחו לי מן הבית מכשירי-שרטוט. מכ-

א ב י ז

שירים אלה כמעט שהיו נעדרים בלשכת קאלינין. חוץ מזה, שלחו לי מן הבית גם שני ספרים משלי לשיפור פחמים, שיצאו לאור בשנת 1948 (הספר הגדול והקטן), ואלה היו כעין תעודות במחסגר. אין אני יודע מה השפיע יותר על קאלינין – מכשירי-השרטוט שלי או הספרים, או ההודעה, שהנני ממקבלי-חבילות (ה"לאפה" העתידה), אך קאלינין קיבלני ללשכתו בתור משרטט. עבודה זו עבדתי במשך כל הזמן שבי-ליתי במחסגר הרביעי באביו.

בפנים המחסגר עבדו מכוונות אחדות. היה המחסגר מספק חשמל לא רק לצריכת-עצמו, אלא גם לצרכנים מחוץ לאזור, וביניהם גם לתחנת מסילת-הברזל. תחנת-החשמל נמצאה בפנים האזור והיתה מורכבת משני קטרים נושנים (עוד מלפני המלחמה הראשונה) שהספיקו קיטור ללוקומוביל לא גדול. הלוקומוביל מצדו היה מפעיל דינאמו של 25 קו"ט. במשך הקיץ והסתיו של שנת 1951 החליפו את הלוקומוביל באחר, שעצמתו היתה 40 קו"ט, וכן גם את הדינאמו בבעל עצמה גדולה יותר.

המכונה השניה היתה משאבת-בוכנה שעמדה בבנין מיוחד באזור ושימשה לסיפוק מי-שתיה לאוכלוסית האזור. המים היו תת-קרקעיים. לייקאצ'וב היה מהנדס צ'וכוני (ממוצא פּיני) מלנינגרד, איש ארוך, כבן ארבעים וחמש. היה לו נסיון מעשי במיכניקה, אך יחד עם זה היה פטפטן הגון. יחסיו עם קאלינין לא היו טובים. הוא נתן לי פעם או פעמים לעשות תרשימים של חלקי הקטרים שלנו. עשיתי את התרשימים בהצלחה, החלקים הוזמנו ונמצאו מתאימים יפה. אז דרש לייקאצ'וב מאת קאלינין ופקידות המחסגר שיעבירוני לרשותו בתור משרטט-קונסטרוקטור.

למרות פטפטנותו לא היה לייקאצ'וב איש רע. הוא היה אסיר בעל תור של עשר שנים, שגמר בזמנו מכון בלנינגרד ועבד בבתי-חרושת שונים. באותו הבית, בו עמדו הקטרים, הלוקומוביל והדינאמו, היתה לו לשכה קטנה. משם היה משגיח על הטכניקה שלנו והמנגנון המשרת טכניקה זו.

ידי היו מלאות עבודה. איכות עבודתי היתה על רמה לא גרועה. קאלינין סימן אותי לטובה והכניסני לרשימת ה"אודארניקים" (ה"ממ-ריצים"). חוץ מזה, היות וה"בושלאט" שלי היה ישן, טלאי על-גבי טלאי (קיבלתי אותו באינטה לפני נסעי לאביו) השתדל קאלינין לפני הפקידות ונתנו לי "בושלאט", חדש מן התור הראשון. לא קל היה

יומן הזכרונות

הדבר. אם ניתן לאסיר "בושלאט", ואם חתם האסיר בכרטיסו-פנקסו שקיבל את ה"בושלאט" חובה מוטלת היתה עליו להשתמש בו משך שתי שנים. רק כעבור שנתיים אפשר היה לקבל תמורת ה"בושלאט" הישן "בושלאט" חדש. אם כן הצלחתו של קאלינין בנוגע ל"בושלאט" שלי היתה הישג גדול.

לקאלינין היתה השפעה ניכרת על הפקידות והקצינות החפשית. קאלינין זה היה מקציני הצבא הסובייטי (מדומני, פולקובניק) וקיבל תור של עשר שנים. זה היה איש גס, אוהב את העולם הזה על כל קוציו ודרדריו.

9.9.57 קאלינין היה איש מעשי. הוא ידע להתנהג עם זולתו - הן עם הפקידות והן עם האסירים. עם שני הקטבים האלה דיבר בפשטות - בלי התרפסות מחד גיסא ורודנות מאידך גיסא. אמנם, היה מחסגרי מומחה, ידע את לשון האסירים, אף אם בלשכה ניבל פיו אך לעתים רחוקות, אהב לספר בדיחות משומנות. בתור מבצע עבודה היה על מקור - מו - בטח היה עד מאסרו קצין במקצוע טכני.

קאלינין קירב אליו את קארגין, וכמדומני שהיו גם אוכלים ביחד. קארגין זה היה מקבל הרבה חבילות מלנינגרד, וקאלינין לא היה דו-חה-"לאפה" (שוחד). אחדים ממקורביו היו ממקבלי-חבילות ונותני-"לאפה". אין אני רוצה לומר, שה-"לאפה" היתה אצלו הגורם העיקרי בבררו עובדים מן האסירים. הגורם העיקרי היה בכל-זאת איכות העבודה, היותו מומחה בעבודתו.

קארגין היה דומה מעט בחיצונו לקאלינין - לא למנהל-העבודה, אלא לקאלינין הגדול, למיכאל איבנוביץ, מי שהיה נשיא המדינה. בימי המלחמה היה בשבי בפינגלנד ולדבריו קיבל כ"ה שנים בשל היותו שם ראש הצריף של הקצינים והיה לו מגע עם פקידות המחסגר לשבויי-מלחמה. זה היה אינטליגנט רוסי טיפוסי בעל זקן מחודד ומשקפים (כמו אצל הנשיא קאלינין), כבן חמישים וכמה. היה בעל משפחה וקרובים עשירים, גם בנו היה קצין-צבא, והיה מקבל ממנו מכתבים. קארגין היה איש רוסי חכים, בעל קול לבבי ועינים מבינות. על-פי רוב היה נמצא בצריף, אף אם היה מסוג העובדים. קרבתו לקאלינין מנהל-העבודה פטרתו מנוכחות בלשכה. אהב את השינה ואת השיחה החרי-שית.

עובדי הלשכה היו מוכירים לעתים קרובות את שמו של ניקולי איבנוביץ' זיליוני, אסיר שעבד קודם בלשכה זמן ממושך ושלקחוהו לזמן

קצר למחסגר אחר לשם עזרה ויעוץ באיזו עבודה טכנית. יום אחד החזירוהו למחסגר שלנו, והוא הופיע בלשכה. כל האסירים קיבלוהו ב"ברוך הבא" יוצא מן הלב.

זיליוני היה צ'כי מפראג, מהנדס-דוקטור למסילות-ברזל. בפראג עבד במיניסטרויון. הוא היה מהנדס מומחה מאוד, רשם מצוין, חוץ מזה היה מתורבת, מעולם לא ניבל פיו אף בשמץ-מה. בנערותו למד ברוס-טוב על נהר דון בגימנסיה, ידע יפה רוסית.

10.9.57 זיליוני היה גבה-קומה, בעל ראש מוארך, פנים חלקים, בת-צחוק נעימה, חוטם ישר. לא היה צנום, אך משום גבהו המוגזם נראה רזה. הוא עישן מקטורת. עם היותו מומחה למסילות-ברזל ולמרות כת-בו בזמנו את הדיפלום שלו על נושא של גשר למסילות-ברזל - היה מומחה בכל שאלה הנדסית, ידע יפה מיכניקה. כאמור, היו תרשימיו נפלאים, נראה שאהב מאוד לשרטט, אפשר שתרשימיו היו נתחמוו בגלות המאסר. ידיעותיו של ניקולי איבנוביץ' היו כה בולטות ועולות על אלה של כל חברי הלשכה, שאפשר לומר, כי הוא היה הרוח החיה בלשכה, הראש והיעוץ לכל בעיה תכנית. חוץ מכל אלה היה גם בעל-שיחה מלבב, עיניו ראו הרבה, הבין גם בנפש האדם. וכל זה - מתוך פשטות, בניחותא, מתוך עשן המקטורת.

במחסגר היתה הסקה מרכזית, את הקיטור סיפקו הקטרים. באוגוסט-ספטמבר היתה עבודה לא זעומה לשפץ ולבדוק את כל הצנורות, שהובילו לצריפים. הצנורות היו שקועים באדמה, מבודדים ומכוסים גל אדמה. עבודת השיפוץ היתה אם כן כרוכה בעבודת-מעדר, חפרו וכיסו תעלות, הרבה אסירים היו עסוקים בזה.

לאחר זמן-מה הציע לי זיליוני עבודה של שיפור אורזו של חדר-ההסקה של דודי המטבח. המחסגר היה מאוכלס מאוד, במטבח עמדו שבעה דודים גדולים לבישול מרק חייסה, המבערים היו מרוכזים בחדר מבודד, וההסקה (הדלק - פחמי-אינטה) אף היא היתה מרוכזת. אורז חדר-ההסקה היה גרוע מאוד. על המסיקים היה לפתוח את הדלת, בחורף היה קור גדול, והדבר היה גורם להצטננויות תכופות.

מעולם לא התעסקתי באורז והסקה, וזכורני שזמן ארוך היה עלי לקרוא ספרים (בלשכה היו מדריכים טכניים שונים) וללמוד מקצוע זה. עשיתי תרשימים אחדים. במשך עבודתי התיצתי פעמים רבות עם זיליוני. אף הוא לא היה מומחה במקצוע זה, אך כל פעם היה מפליאני בהגיונו הבריא ומעוף מחשבתו. אכן זה היה אחד מגדולי המהנדסים.

בינתים הופיעה עוד בעיה - להעלות כפי האפשר את תפוקתה של משאבת הבוכנה. היתה זאת משאבה לא צעירה ומעט רצוצה. זיליוני הציע לי לעשות שרטוטים אחדים של חלקי המשאבה. היו גם חישובים. לאט-לאט עבר ספטמבר, באוקטובר בא החורף, העבירו קטר אחד להסקת הצריפים, הקטר השני היה מספק קיטור ללוקומוביל החדש. תשומת-הלב הוסבה לשני הקטרים הנושנים, שהיה עליהם לעבוד יום ולילה ולהפיק יותר קיטור. בין לייקאצ'וב וקאלינין התחילו חיכוכים. קאלינין וגם זיליוני היו יותר בנאים ממיכניקאים, ואת כל העבודות הכרוכות בקטרים, תחנת-החשמל, רשת הצנורות וסיפוק החום וכדומה היה מבצע לייקאצ'וב. סוף-סוף נמלכה הפקידות והבדילו בין קאלינין ולייקאצ'וב, לקחו את האחרון מתחת מרותו של קאלינין ועשוהו עצ-מאי. עכשיו נעשה לייקאצ'וב אחראי בעד הקיטור והחשמל, והתחיל משתדל שיעבירו אותי בתור משרטט תחת פקידותו. קאלינין סירב, וזמן-מה נמשך הדיון בזה.

11.9.57 אחת העבודות העיקריות, שביצע קאלינין, היתה בנין המור-עדון. המועדון עמד בשטח המחסגר, זה היה משום-מה בנין עגול - הקירות, כמדומני, עמדו פה מקודם לכך, וצריך היה לעשות תקרה, גג, קומה, דלתות, חלונות וכו'. את התרשימים עשה זיליוני עוד לפני בואי לאביז (תרשימים מצוינים עשויים בדיו צבעונית). משך כל הקיץ והסתיו התנהלה עבודת הבנין, וסוף-סוף נגמרה. התחילו להסיק את התנורים החדשים, מינו מנגנון של יומנאים, שחקנים, במאים, התחילו מכינים קונצרט והצגות.

סוף-סוף הצליח לייקאצ'וב לשכנע את הפקידות שהוא נצרך לשר-טטן מיוחד, ויום אחד הודיעו לי, כי עובר אני לרשותו. עברתי ללשכת לייקאצ'וב. זה היה חדר קטן באותו הבית, בו עמדו הקטרים ותחנת-החשמל. מספר העובדים שם היה מצומצם מאוד - לייקאצ'וב, הופמן ואני. לעתים תכופות היו נכנסים אל החדר מסג-רים, בריגדירים ועוד. חוץ מזה היה אצל לייקאצ'וב גם יומני, שהיה, כנראה, ידידו. הוא היה מתוכח עם לייקאצ'וב ופעמים גם רב אתו ומגדפהו. היה מדבר אתו בלשון "אתה". למרות זה לא גירשהו ליי-קאצ'וב, אף אם יומני זה, איש בעל מרה שחורה וחולני, לא עשה את מעשהו באמונה, ובחדרנו לא שרר הנקיון. אצל קאלינין היתה משמעת אחרת.

התידדתי מאוד עם איסק סולומונוביץ' הופמן, שעבד גם הוא אצל

א ב י ז

לייקאצ'וב. אף הוא היה מהנדס, אך לא שירטט, אלא מילא את העבור-דה הלבירית והפנקסנית.

12.9.57 הופמן - אחד האנשים הטובים ביותר שהכרתי בחיי המחסגר שלי. זה היה איש כבן חמישים, לבן שערותיו, בעל קומה ממוצעת, פנים מוארכים וצנומים, עינים בולטות קצת וקול דחוס עם נעימות-מתכת, כקול הקונטראלטו. עד מאסרו עבד במשרד לעניני מטלורגיה, גם המציא איזה הרכב של פלדה מחוסנת, אורדז'וניקידזה הכירו והת-יחס אליו יפה. אולם בקורות-חיייו של הופמן היה איזה פגם, האשימוהו, כי בהיותו עלם היתה לו נטיה ל"מגשביזם". סוף-סוף קיבל בעד זה עשר שנים, והנה פגשתי את האיש המצוין הזה במחסגר-אביו, בחדר המזוהם של לשכת לייקאצ'וב.

אולם גם במסגרת-חלאה יזריח היהלום המלוטש, יבהיק ויזריח ויש-לח לעולם האפל את קרניו החרישות. הופמן היה איש טוב-לב ומנתר על רכושו ותזונתו, איש של "שלי - שלך". הוא היה מקבל חבילות מן הבית ומחלק הרבה לאסירים. בריגדירים ומסגרים היו נכנסים לחדרנו, והופמן היה מכבדם תמיד בסוכר; לכששמע מפי תלונות על מצב בריאותי (באביו היה לי שוב כאב-בטן חד בשל פצע התריסריון, יש והייתי גופל ושוכב בחוץ זמן-מה עד שירפה הכאב) התחיל להעניק לי את הלחמניה הלבנה הזעירה (ארבעים גראם) שהיינו מקבלים מדי יממה. למרות שהסתלקתי בכל כוחותי מזה (כלל זה נקוט במחסגר: אסור לקחת מאת האסיר משהו ממגת הפקידות) היה מכריח אותי לקחת את לחמניתו, ובמשך ימים רבים הייתי משתמש בה, עד שהוקל לי.

הופמן היה איש חכים, וכיום אני זוכר את קול-הפלדה הרך שלו. דיברגו אתו הרבה, והוא סיפר לי לא מעט מפגישותיו, הרפתקאותיו, מחייו האיש הנבון בעל העינים הרואות. הוא הבין בנפש האדם, ידע להעריך את האיש במלים מצומצמות. כל האסירים כיבדוהו, ולא רק בשל הסוכר.

הופמן אהב לשחק בשחמט, גם ידע יפה את המשחק, ותמיד היה מנצחני. הוא היה אחד המשחקים המעולים במחסגר. בשנות השלושים שיחקתי גם אני בשחמט, אולם מאז ועד עתה זנחתי זאת, צר לי על שעות-החיים האבודות בשל ענין-ריק זה. השעות, שלא היו מוקדשות לעבודה (עבדנו תשע שעות ביממה) הייתי מתעסק בהמצאות, בפגיי-שות-שיחות עם אסירים אחרים (על זה - להלן), ביחוד יודעי-עברית.

הופמן לא ידע עברית, היה רחוק מהתרבות העברית והיהודית, אף אם לבו, אני בטוח, היה עברי. זה היה איש פיקח, והוא ראה את החיים מסביב וידע להסיק מסקנות. נפשו היתה נפש יוצרת, השיגרה לא של-טה בו.

הופמן היה גם ממציא, התעניין מאוד בעבודתי - אני שלחתי לקומ-בינט אינטה פחמים את המצאתי שהתחלתי עוד עם אוסוב: קומביין חדש לשיפור פחמים. חוץ מזה עבדתי הרבה על המצאה של מכונה תופית-פטישית לריצוץ פחמים. באביו גמרתי את החישובים. הופמן התעניין מאוד בהמצאתי האחרונה והציע להתעסק יחד בהמצאה אחרת, גם כן על מכונת-ריצוץ. הופמן התעניין מאוד במיכניקה וטכניקה, ובכל לבי נתתי לו את החלק הראשון של מדריך "היוטטה" שקיבלתי מן הבית.

באביו קיבלתי מענה חיובי ממוסקבה על ההמצאה ששלחנו, אוסוב ואני, עוד מקאראגאנדה. המשרד הכל-מועצתי לעניני המצאות הסכים לתת לנו תעודת-המצאה (פטנט), אף אם אמנם שינה מעט את הגדרת ההמצאה. תעודה זו במקורה, חתומה על-ידי סגן המיניסטר לעניני-פחמים, קבלתי אך לאחר ארבע שנים, בסוף קיץ של שנת 1955. הופמן לא אהב את לייקאצ'וב והיה משוכנע, שהלה התיחס אלי לא כהוגן. הוא היה מעמיס עלי עבודה רבה. צריך היה לשרטט את פרקי הקטרים המעוכים, בכדי להזמינם בבית-עבודה מחוץ לאזור. הקטרים היו ישנים-נושנים, רצוצים ופגומים, ולייקאצ'וב היה מאיץ בי. לפעמים היה גם עוזר לי, אך טוב היה לו לא עשה זאת. פעם הציג על תרשים אחד ממד מוטעה, ואותו האביו חזר מבית-העבודה והוברר, שזה פסולת. הופמן בירר את הדבר וראה את הממד שרשם לייקאצ'וב בטעות. לייקאצ'וב תלה את הקולר בי, אני לא אמרתי לו כלום, אך הופמן כעס מאוד על העוול הזה שנעשה לי.

כן, שעות רבות ביליתי עם הופמן באותו החדר הקטן, הרבה שוחחנו, עבדנו, שוב שוחחנו. אני אהבתי את איסק סולומונוביץ', והיום אטלפן לו.

מחוץ לשעות-העבודה הייתי נפגש עם אסירים אחדים, ברובם יהודים בני עמי, שאהבתים גם הם. הראשון ביניהם - המשורר היהודי האלקין, שמואל בן זלמן, שפגשתיו כמעט ביום הראשון לבואי למחסגר זה. הכרתיו מעט במוסקבה, וגם הייתי פעם בביתו עם באאזוב (אותו ערב, זכורני, פגשתי אצלו את הזמרת היהודית שרה פיביך ז"ל).

במחסגר עבד בתור "פרידורוק" - היה מזכיר להקת-הכבאים. למרות היותו חולה-לב (גם עכשיו הוא חולה וגר במלאכובקה, מחוץ למוסקבה, גם בקיץ, גם בחורף) לא העבירוהו לסוג הנכים, והיה עליו לעבוד. אמנם המזכירות אצל הכבאים לא היתה עבודת-פרך.

האלקין היה אז בן למעלה מחמישים, איש רחב-גרמים, בעל ראש-אריה גדול מוצב על כתפיים רחבות. אף אם במחסגר היו שערות ראשו גווזות, אך האריה הגזוז אף הוא אריה. האלקין - בעל כשרון לירי עז, אחד המשוררים היהודים הכי מוכשרים של ארצנו. הוא כתב הרבה והדפיס הרבה, כל מה שכתב - סימן ברכה ושירה בו. אולם האלקין גם בעל-שיחה מלבב, ומדי היפגשנו הייתי שומע מפיו שירים, ניגונים, זכרונות. ידע גם עברית, ובנערותו גם כתב מעט בשפה זו. רבות סיפר על ימי-ילדותו בעיירה הבילורוסית, על אביו ר' זלמן ועל אמו. "אל תירא עבדי יעקב" - ניגון זה נשאר אצלו מאבא. גם אמו ידעה שירי-עם רבים, והאלקין בעצמו אהב זמר, והרבה ניגונים למדתי אצלו.

האלקין היה (וישנו, שיחיה עד מאה ועשרים שנה עם כל האיני-פארקטים שלו) איש מלבב. ולא רק בחיצונותו, אלא גם בעבודת נפשו הפנימית. כוח-זכרונו היה גדול והוא היה קורא לי הרבה שירים משלו. יש לו הרגל - לחטוף במרוצה כמה מלים ומבטאים, ביחוד לאחר איזו הפסקה בקריאת השיר, שהיתה באה משום שהיה עם כל זאת שוכח לזמן קצר איזו שורה.

בפעם הראשונה פגשתי במחסגר את האלקין עם עוד אסיר יהודי - ליפשיץ (כמדומני) מאודיסה. זה היה עתונאי בעל קומה למעלה ממוצעת, ראש לא גדול, בעל זקן מחודד על גוף מסורבל-בשר. הוא היה איש פטפטן ועבד בלהקה הכבאית (תתברך ותשתבח להקה זו!), כבן חמישים, שאמנם לפעמים עלה בידו להתחכם. אולם בנוכחותו של האלקין הייתי רוצה לשמוע את האלקין, והוטל עלי לשמוע את ליפשיץ. האחרון היה גם מדבר דברים שלפעמים לא צריך לדברם בתנאינו. לאחר שנים-שלושה חדשים של שהייתי במחסגר זה אירעה איזו תקלה והסירו את האלקין מעבודתו "החמה" בלהקת-הכבאים המבורכת ומיניהו לעבודה שחורה. זה היה כבר בחורף. אמנם העבודה השחורה במחסגר זה לא היתה קשה, על-פי רוב היו אנשים כהאלקין עובדים בענף פינני השלג משך כארבע שעות ביום או גם פחות מזה. יחד עם האלקין הסירו גם את ליפשיץ, שמוהו לזמן-מה ב"בור" והוציאוהו אחר-כך מן המחסגר.

עומד האלקין לפני עיני, לבוש "בושלאט" מדולדל עם צוארון-פרוה מעוך, חבוש כובע-פרוה, שהפרוץ מרובה בו על העומד, כשאוזן-הכו- בע האחת שמוטה לו למטה והשניה מעבירה על, והוא סוחר עגלת-שלג מלאה על גדותיה בחצר המחסגר. ואתו עוד אנשים, רובם בני חמישים ומעלה, שצברו אותם תחת כיפת-שמים צפופית זו...

כל פגישה ושיחה עם האלקין כחג היתה לי. זהו איש מלא רגש ולב, משורר בחסד עליון. בהיאסר האלקין אמרה אשתו: "אם הספרות היהודית במאסר, גם על האלקין להיות במאסר." והרי בהאלקין היי כל חייה. היא שלחה לו חבילות, ותזונתו במחסגר היתה מספיקה.

14.9.57 מחלקת-המחסגר הרביעית באביו היתה ברוכה ביהודים. באתי לשם ביולי, בעוד היום גדול, והוסעתי בדצמבר, בהישאר ממנו אך כוית, בבלוע אותו הלילה על ראשו ועל כרעיו. במשך היותי שם היו הקדרות והאפלולית אוכלות בכל פה את שארית הנהרה, ואם נשאר בזכרוני משהו מנוף אביו, זהו האופל המתעבה לחושך-מצרים. מפקד-ערב תחת כיפת השמים. כל אוכלוסית המחסגר מתכנסת בחוץ, המון רב של "בושלאטים". עד שבאים החיילים המונים את האסירים נשמעים פה ושם דברי-שיחה מתוך טיול קצר על שטח מצומצם תחת שמים מתאפללים וקדרות הולכת ומתגבשת. לא צעירים האנשים ההול- כים בזה - האנשים הלבושים שחורים. הפעם נטפל אלי מואיסי איז-ראילוביץ' סטרונגין, מי שהיה עד מאסרו מנהל הוצאת הספר "דער עמעס" במוסקבה. זה איש בכיר ממני, שעוד כוחו במתניו, איש יהודי פשוט, בעבר פועל, חבר המפלגה זה שנים רבות. בבוא ההרס לכל המוסדות התרבותיים נתחסלה גם הוצאת-הספרים וחוסל גם מנהלה - הוא קיבל עשר שנים.

חיסולה של ההוצאה בא באופן פתאומי - עוד כשני שבועות קודם לזה נתקבל מכתב מאת מועצת השרים עם רשיון לעוד מכונת-לייגו- טיפ. ההוצאה עבדה בהצלחה, הספרים מצאו להם קונים. והנה באו יום אחד וסגרו את הוצאת-הספרים "דער עמעס" ואסרו את האנשים - ובראשם, מובן, את המנהל סטרונגין.

והנה אנו מהלכים עם האסיר סטרונגין, שנינו לבושים "בושלאטים", והמון רב של אסירים הומה סביבנו. מספרים מבצבצים על ה"בושלא- טים", כל אחד והמספר שלו, קדרות נסוכה באויר, רוח חודרת גושבת. בא הסתיו, מממשש ובא החורף, עוד מעט ויחוללו השלג וסופת הצפון את מחולם.

אולם סטרונגין שר לי בדממה. איזה שיר-עם יהודי: "אני יושבת ומנגנת לי על הגיטרה". גם עיניו ראו רבות בימי חייו עלי אדמות, ואם הוא מחבב שירי-עם, זאת אומרת, כי עוד לב ורגש לאיש הזה לבוש ה"בושלאט" והמסומן במספר.

למרות היותו קשיש למדי היה מצב בריאותו של סטרונגין לא מסוג הנכים, והוא עבד איזו עבודה שחורה. אמנם העבודה לא הפחידתו, זה היה איש עובד מטבעו, ולמרות אלה השמים מלאי הקדרות וזה הלילה הארוך הבא וזה הצריף מלא הצחנה - הנה לא איבד המנהל לשעבר את שיווי-משקלו, לא נפל רוחו, והוא מקבל את החיים האלה ואת העבודה השחורה בצפון הארץ, ואת השחור המגיח מאפסים - מקבל את כל זה כמו שהוא, בלי חיטוטים נפשיים, מעלות ומורדות, העברה לשמים וצניחה אל הבור.

במחסגר שלנו היה כלוא גם ז'יץ, עורך ה"אייניקייט", איש בן מעט פחות מחמישים, שערפו מוצק ומראהו כגיבור. אולם למרות היות מראהו כגיבור, למרות התהלכו תמיד בראש מורם (אמנם גם עליו הזריח ה"בושלאט" ועל גבו צילצל המספר) - היה ז'יץ חולה אנוש, מפאת לבו החולה היה נכה גמור, ואמנם מת במחסגר.

עם ז'יץ שוחחתי רק פעמים מספר, לבו היה סגור בשבילי, בכלל היה, נראה, איש סגור, ואולי היה זה בשל מחלתו. הוא לא עשה עלי רושם של ידען גדול בספרות היהודית, אולם בתור עורך העתון היהודי ודאי שהיה בעל חוש ספרותי ובכל-אופן ידע יפה את כל הסופרים, המשוררים והעתונאים היהודים בארצנו. לכשראיתיו בפעם האחרונה, זכורני, טיילנו מעט סמוך לצריפו, צריף-האבנים הגבוה, בו גרו כאלף אסירים, אור-חשמל היה מסתנן מן החלונות. היתה עונת הערב, עונה שלאחר המפקד. בצעדים מאוד-מאוד מתונים התהלכנו במשעול המושג-לג, פולטים הברות מקוטעות ונדירות. בניגוד לסטרונגין לא הורגשו בזיץ חיים ותאוות-חיים. רוחו של האיש מת, ובים גדול של דממה נשמעו רק הברות מקוטעות של האיש הזה, אשר כאילו האזין לעולם הפנימי שלו ללא הינתק.

בקבוצת העסקנים היהודים שבמחסגרנו היה בולט המשורר יעקב מואיסיביץ' שטרנברג, הגר עכשיו גם הוא במוסקבה. פעם או פעמים פגשתיו עכשיו: איש לא קשיש, לבוש הדר, שעוד עליו לחיות ולחיות עד מאה ועשרים. אולם לפני שש שנים באביו היה אסיר זקן, עובר-בטל, כפוף, לבוש "בושלאט" ארוך ומעוך. כבר אז היה בן יותר מששים.

עם שטרנברג הייתי נפגש לעתים תכופות. אהבתי את האיש החכים הזה, שראה הרבה ועשה הרבה. הוא בא לארצנו מרומניה, והיה משורר, במאי, מארגן קונצרטים - איש לבבי בעל תרבות גבוהה. אמנם מחיי צוניתו אי-אפשר היה להסיק על עולמו הפנימי. פניו היו מגושמים, חטמו - גבשושית אדומה עם עורקים משורגים, כשל איש מחבב את הטיפה המרה, עיניו בולטות וכאילו קצרות-ראיה. אולם כתפיו היו רחבות, והוא ידע להבחין בין טוב ורע באנשים. אמנם היה מעט עצור בדבריו, אולם כאשר היה מתחיל לספר היה מאריך ומאריך.

15.9.57 בשעת הצורך היה שטרנברג מרוסן, אולם יש שהיה נפתח לכל עומק נפשו. ואז אפשר היה להיוכח שלא אדם שכית עומד לפניך. הוא ידע עברית אך מעט, וכל מה שיצר עשה ביהודית. לפעמים היה קורא לפני משיריו - תמיד היתה בהם איזו רעננות, כאילו שתית כוס של מיץ-פירות משובת.

עוד בתחילת המאה, בעודו גער, היו לו לשטרנברג חילופי-מכתבים וראיון עם ביאליק, שחיבב מאוד את שיריו. ברומניה ובסאראביה היה מפורסם כעסקן תיאטרוני יהודי, שהיה מארגן קונצרטים והצגות.

היה, היה לו לשטרנברג מה לספר, וחבל שהיה עושה זאת אך לעתים גדירות. הנה, למשל, הסיפור על-אודות חיה'לה גרובר, האשה המכוערת, שחקנית "הבימה" לשעבר, שהיתה מסובבת בתפוצות ישראל עם שירי-עם ושירי-חסידים. והנה באה גם לבוקרשט, ועל שטרנברג היה לארגן את הקונצרטים שלה. הוא נכנס לחדרה במלון והכיר אותה - אשה מאוד מכוערת וחסומה, אשה שלא מן הישוב, שתקנית ואי-מעניינת. "הזאת זמרת?" - חשב שטרנברג ורצה להיפטר מחובה זו של ארגון קונצרטים בשבילה. אפס אז כבר יצאו לה מוגיטין, והקונצרט בבוקרשט אורגן בשבילה. כאשר אך יצאה האשה הזאת אל הקהל ושרה את השיר החסידי הראשון תקפה התלהבות ללא-גבול את האנשים באולם, ואת שטרנברג בתוכם. קול נובע ממעמקים כזה, קול-חזה נקי ונפלא, תנועות מהוקצעות ומחוטבות כאילו משקפות את האיש החסיד - את כל זה שמע וראה בפעם הראשונה. הקונצרט עבר בהצלחה מרעייה, ושטרנברג גטפל אליה מאז והפך לאחד ממעריציה. לדעתו, היתה אז חיה'לה גרובר הזמרת של שירי-חסידים הגדולה בעולם.

לאחר זמן-מה (לדברי שטרנברג) נסעה גרובר לארצות-הברית וניי-סאה שם לאיש עשיר מאוד, וזה היה סופה של חיה'לה גרובר. עם האלקין, סטרונגין, שטרנברג וביחוד עם זייץ הייתי נפגש אך

א ב י ז

לעתים נדירות, אפשר משום שלא דיברו עברית. במחסגר הרביעי באביו התיידדתי עם האסיר וייסמן, שדיבר יפה עברית, ואתו ביליתי הרבה זמן כמעט בכל ערב.

וייסמן היה בכיר ממני בעשר שנים. הוא גר בקישיניב, היה מורה, מנהל בית-ספר יהודי. היה אחד מאנשי ה"בונד" בקישיניב (כך סיפרו. מעולם לא דיברתי אתו על-אודות זה).

וייסמן היה איש גמוך-קומה בעל עינים קטנות ואדמדמות וקול צרוד, כבן ששים. הוא גר בצריף הנכים, ומדי ערב, בהשתחררי מעבודתי, היינו נפגשים על השטח הסמוך לצריפו ומטיילים שעה ארוכה עד המפקד. היינו מדברים רק עברית, ובעד זה הייתי קשור לוייסמן בכל לבי. עד עכשיו אני זוכר את קולו הצרוד של הזקן קטן-הקומה הזה, זוכר את עיניו הממצמצות, זוכר גם זמירות אחדות משלו. הוא היה עסקן ציבורי יהודי בבסאראביה ונראה, שמשום זה קיבל עשר שנים.

צריף הנכים, בו גר וייסמן, נמצא סמוך לגדר החוטים הדוקרנים. מעבר לגדר גמתחו מסילות-הברזל, אשר בו היו עוברות רכבות-משא עם פחמי-וורקוטה. פעם ביום היתה עוברת גם רכבת-נוסעים. המחסגר שלנו נמצא בקו וורקוטה-מוסקבה. חלונות הרכבת היו מוארים, אנשים ונשים היו יושבים אל החלונות. בעינים רעבות היינו מסתכלים באנשי חיים חפשים אלה, דורכים עינינו ממעמקים.

זכורני מאורע שכזה. פקידות המחסגר הוציאה צו שעל כל האסירים להיכנס לצריפיהם מיד לאחר המפקד – זה היה מאסר כפול בזעיר אנפין. אמנם בימים הראשונים לא הקפידו בזה, והיינו ממשיכים לטייל גם לאחר המפקד.

16.9.57 בנערותו למד וייסמן בישיבה אצל אחד מצדיקי הדור, שהיה קרובו הרחוק. הוא סיפר לי הרבה ממנהגי החסידים ושר לי משיריהם. למשל, נעימה מאוד יפה של "האדרת והאמונה לחי עולמים", שהיה שר הרבי (והחסידים אחריו) בימי שבת ומועד. למדתי אצלו גם שיר בלי מלים (המלים חוברו אחר-כך). "אלוהי אברהם, יצחק ויעקב, אל חנון וטוב, צרות ויסורים לנו נתת, טייערער טאטע. אל שרה, רבקה, רחל ולאה! בצרות הגדשת את הסאה, צרות רב מדי לנו נתת, טייערער און הייליגער און ליעבענקער טאטע".

17.9.57 וייסמן – גוש-חיים גדול, שעבד כל ימיו בשטח התרבות היהודית ולא אסף ידיו גם ממלחמה נגד הציונות בתנאי רומניה הרכושנית. מאחר שלעת זיקנתו באה עליו התבוסה וקיבל עשר שנים, גר

בצריף-נכים מוזהם ומבאיש, ניקה את השלג בצפון הארץ, - התחיל, כמדומני, מפשפש במעשיו. כמוהו כן גם עוד אסירים, שהיו כל ימיהם מתנגדי הארץ. עתה שמעתי מפיהם והרגשתי נימים של תשובה. הואיל ומכל הורמים שב"רחוב היהודי" ניצחה הציונות ונתגשמה לאחר חמי-שים שנות-עבודה מטרות העיקרית, והואיל וה"בונד" ושאר התנועות מונחות עמוק באדמה, - ראיתי את האנשים האלה מתגרדים בקרחתיהם ומפי אחד שמעתי גם בערך זאת: "חבל", אמר, "חבל, שאת הציונות זנחנו, שהרשינו שיטפלו בה אנשים בלתי-אינטליגנטיים". נראה, שסבר כי הציונים כולם היו בורים ועמי-הארץ, וכל האנשים אסטנסי-הרוח ודקי-המחשבה היו נגד הציונות. בכל-אופן, לאחר קום המדינה אבדו לה לציונות הרבה מתנגדים בתפוצות עמנו. אין שופטים את המנצחים. חוץ מהנקובים היו עוד הרבה יהודים במחסגר זה. הנה יהודי פשוט אחד מקיוב, בעל-עגלה בעבר, בעל זקן לא רחב ביותר, כבן חמישים וכמה, שקיבל כ"ה שנים על-פי האשמה בטרור. לדבריו היה המעשה כך: לבנו היתה כלה, מה התרחש ביניהם - לא ידוע, אולם השידוך נתבטל. המחותנים כעסו מאוד. חוץ מזה, מעשה בפרה. באחת מנסיעותיו לערי-השדה ביקשהו המחותנים לקנות בשבילם פרה. הוא קנה את הפרה והוברר שהיא עקרה ואינה נותנת אף טיפת חלב. בקיצור, המחותנים היו מלאי-חימה בשל השידוך ובשל הפרה. אז כתב המחותן כתב-פלטת למ.ג.ב. ובו הלשין, כאילו בעל-עגלה זה דיבר בגנות ה"שפם" (כינוי לסטלין) וגם כאילו אמר, שצריך להעבירו מן העולם. אותן השנים זה היה מספיק למאסר, להאשמה בטרור ולעשרים וחמש שנות מחסגר.

אני זוכר את הזקן הזה בעל העינים העצובות באפלולית הצפונית הנצחית. דיברתי אתו פעמים אחדות. זה היה יהודי תמים, ללא חכמות, איש מאמין. ראיתי אצלו סידור גנוז, נכתב בדיו. אלה היו עלים אחי-דים, והתפילות היו כתובות באותיות גדולות: "ברוך אתה השם"... עלים אלה היו צפונים אצלו במעמקים, הוא חרד עליהם, אחד האסירים כתב לו פעם את התפילות, כתב תוך פחד של "בור". והזקן היה מביט במסתרים באותיות קדושות אלו, שהיו קדושות כפלים ושופך את לבו. זקן זה מת במחסגר, ואם קיים איזה יושר בעולם-האמת, אז בין צדיקים חלקו.

והנה עוד אסיר בעל ותק, לוי, שישב במאסר עוד בשנות העשרים, אחר זה בשנות השלושים, עכשיו הוא יושב זו הפעם השלישית, אצלו

עשיריות שנים של ותק-מאסר. בנערותו היה, כנראה, "מנשביק". ויכול היות, שעדיין לא זנח את חטאות נערותו. הוא היה בעל משקפים. בחופש, בטוח אני, היו שערותיו עבותות ומתולתלות. זה היה פטפטן מן הסוג הגבוה, הסוג האציל, שהצטעף בארשת "האריה". האסירים כיבדוהו בשל ותקו הגדול. לשונו היתה חדה, הוא אהב לקרוא הרבה ולדבר על הקרוא ועל העצים ועל האבנים ובעיקר על האנשים. פגשתיו אחר-כך בוורקוטה, במכרה הארבעים, ואולי הוא עובד גם עכשיו שם. עם לויז זה אירעה באביו תקלה. תור מאסרו התורני צריך היה להיגמר, אולם השעה לא היתה רצויה לשחרור אנשים כאלה. אם כן, חיפשה הרשות דרכים להמשיך את מאסרו. מה עשתה? מצאה שני "דפקנים" שהעידו בו ואירגנה משפט מחסגרי. ה"דפקנים" היו שניהם יהודים (ימח שמם), שניהם "פרידורקים" - אחד, טומאנוב, עבד בדואר המחסגרי, השני - בספרייה.

טומאנוב היה נמוך קומה ועקום רגליו, פניו חלקים וכולו דומה לשרץ. לשכתו היתה במועדון העגול החדש, זה היה חדר קטן, בו עמד שולחן, במגרת השולחן היתה צרורה הפוסטה (הדואר) התורנית של האסירים, אשר טומאנוב היה מקבל אותה מאת הקצין הבודק, ועל השולחן, כמדומני, היה טומאנוב ישן. גם הספרייה, שבה היה עובד ה"דפקן" השני, היתה במועדון, וגם זה היה חדר קטנטן עם אוסף ספרים ועום. שם משפחתו של ה"דפקן" השני היה מורכב וקשה לבייטויו - גם הוא, כטומאנוב, היה איש נבזה, אף אם עד מאסרו עבד במכללה המוסקבאית, כמדומני - בענף הפילוסופיה. עדיין היה צעיר, כבן שלושים, שחרחר, בעל פנים מוארכים ואציליים, נקיי-בגדים וכאילו גם נקיי-דברים. אולם הוא מכר את לויז, והזוהמה הכי מזוהמת נקיה מגיונו של "דפקן" בווי זה.

19.9.57 באביו גרתי בצריף-"אטאפ", על האצטבה העליונה. זה היה צריף נוח יותר מצריפי הנכים וחצי הנכים שהיו צפופים ומבאישים. בצריף ה"אטאפ" גרו גדולי ה"פרידורקים" - קאליניץ, קארגין, בוריס אי-בנוביץ', הפנקסנים, עובדי התברואה וכו'. בצריף היה "יומני" אורי-ביידו'אני צעיר, עובד טוב, שהיה משגיח על הנקיון ועל הסדר. כיוור-הרחצה היה מבודד בכיוון הנגדי של דלת הכניסה. כל המיטות היו מוצעות בסגנון אחד, הן של מעלה, הן של מטה. בכל היה נקיון מחסגרי. ההסקה, כאמור, היתה מרכזית, וגם זה הוסיף נקיון.

באביו הכרתי ראשונה את הזריחות הצפוניות, שהיו שכיחות אותה

שנה. והנה אתה יוצא חוצה ומרים עיניך על. גחשי-אור זוחלים ומתפת-לים בשמים הבהירים והמכוכבים. הגחשים - ארוכים, ארוכים, זנבות זוהר ילזום, הם מוצאים דרכם בין הכוכבים, מגלים טפח מהם ומכסים טפח, כעין רוח-זהב חרישית נושבת במרומים ומעבירה בעקבותיה נח-שולי אור דוממים. והנה האסירים מתחילים לנחש, מה הן סיבותיה של הזריחה הצפונית. אחד אומר - הקרינה הקוסמית, שני - תנועת הקרח בימים הצפוניים, השלישי ממציא איזו סיבה משלו, אולם כולם מבי-סים כקסומים.

מאביו, כמו מאינטה ומוורקוטה, אפשר היה לראות בימים בהירים את הרי אוראל הצפוני, וגם זה היה מראה נהדר, הרי-שלג איתנים מת-רוממים באופק, עולם חדש בטונדרה השפלה, שהוקצע וחוקק על-ידי הבורא הגדול פה בצפון הארץ. הרים אלה עומדים דוממים וחפשים תחת השמים. אך הנה עברה עוד רכבת תורנית. קשקוש אופנים, רצועת קרונות עם פחמים, הקשקוש מתגבר, עובר, הולך ונחלש, הנה זה גווע בדרום, ושוב מתרוממים בגאותם ובדממתם המשולגת הרי אוראל הצפוני.

בחורף באו שינויים במנגנון המסעדה, ואיכות מנות האוכל התחילה להשתפר. התחילו לטגן את דגת ה"מויבה" המלוחה ואפשר היה לאכ-לה. אני הייתי מסתלק מארוחות הפקידות אך לעתים נדירות, ומן היום הראשון לבואי למחסגר-קאראגאנדה כמעט עד יום שחרורי הייתי אוכל את ה"באלאנדות" והדייסות והלחם השחור. תזונה זו, במידה ידועה, החלימתני ממחלת-הקיבה שלי, ועד היום אני מסתלק מדיאטה עדינה. במועדון העגול החדש היו גערכים קונצרטים בהשתתפותם של האסירים, היה שם גם זמר ותיק אחד - אמנם זקן, אך קולו עוד היה מאוד געים בתנאינו. לדאבוננו, לקחו לאחר זמן-מה את הזמר הזה לעבודה שחורה - לא אדע בעד איזה פשע.

באביו היה מסודר יפה תא-השמירה לחפצים וחבילות. בתא עבד אסטוני או לטי אחד בעל קול ערב, שאף הוא היה זמר בקונצרטים של פעילות עצמית שהוצגו לעתים במועדון העגול. בצריף אחד עם תא-השמירה אורגן מטבח לבישול תזונה מפרודוקטי האסירים. שם עבדו מבשלים-אסירים, וזה היה נוח מאוד. בחבילותי הייתי מקבל דייסות-ריכוזים, גריסי מזן ועוד משהו לבישול. קאלינין וקארגין היו נכנסים הנה לעתים קרובות. האסיר היה ניגש לחלון של תא-השמירה ומקבל לפי כרטיס (בו היו רשומים כל המצרכים ומשקלם הנוכחי; בשעת

הקבלה היה העובד של תא-השמירה רושם את המשקל בכרטיס ; במקור- מות אחרים היו רושמים את המשקל הנשאר לאחר כל קבלה) את המצרכים המבוקשים. אחר היה ניגש לחלון המטבח ומוסר את המצרך למבשל. בחדר עמדו שולחנות קטנים עם כסאות - כמו במסעדה הגונה. בעלי החבילות אהבו להיכנס הנה.

כך היו האופל, השלג, הקדרות, המרה השחורה, מהולים בשיירי-עם של האלקין ווייסמן, בעבודת השרטוט, בזריחות הצפוניות, בהמית הנפש החרישית.

על-אודות ה"אטאפ" הודיעו לי קרוב לאמצע דצמבר שנת 1951. שוב היה זה איי-נעים. הורגלתי לסביבה, לאנשים, לעבודה, לקדרות. אך מה לעשות ? "הצטבר עם חפצייך !" - היתה הפקודה. ואני "הצטברתי." הס-פקתי להיפרד מאת האסירים הקרובים לי. ביקרתי בצריפו של וייסמן, ישבנו מעט על אצטבתו. שתקנו. דיברנו מעט. מה הם דברי-הפרידה של שני אסירים קשישים ? קרוב לודאי, שלא איפגש בחיי אלה עם וייסמן. עוד ועוד פעם לחצתי את ידו של הזקן ה"בונדאי"-עברי הזה. לשנינו צר היה להיפרד. ביקרתי גם את האלקין בצריפו הענקי, וגם על אצט-בתו ישבנו מעט, שמעתי עוד מעט את קולו העבות, הנחפו לפרקים, נחפו ונעצר - לפי שטף עבודתו הפנימית של אריה גוזו זה.

נפרדתי מבוריס איבנוביץ, לייקאצ'וב, הופמן - הופמן החבר הטוב, מכל האנשים הטובים והאומללים, אחי בצרה. אחר העמסתי את צוררי על שכמי, עברתי את החיפוש ויצאתי לאטאפ.

הפעם הייתי יחידי בדרך לאינטה, ליוני חייל אחד. הועברתי מאביו על-פי דרישה אינדיבידואלית ("ספצנאריאד"). היה חושך, ליל-הצפון הנצחי. הלכתי (בלוייתו של החייל) ברגל למסילת-הברזל, שם חיכינו זמן-מה (היה נעים לחכות בחדר-הצפיה הכללי, לראות אנשים ונשים, שניגשו לקופה לקנות כרטיסים, לנשום באוירה בלתי-כלואה חוטים דוקרנים). אחר באה הרכבת ונסענו.

ההנהלה של המחסגר המינרלי היתה באינטה, ודרכי לוורקוטה היתה דרך אינטה. שוב הכניסוני למחסגר החמישי, בו שכנתי בבית-החולים במאי-יוני של אותה שנה. הספקתי לראות שם גם מפרים אחדים מאז, אולם יותר מכל זוכר אני את החושך. בפנקסנות ראיתי את אלכסיי גיקולאיביץ, הוא עבד בתור פנקסן. היה נעים לי לפגוש, אף אם הפעם הביט עלי מעט מגבוה - ה"פרידורקים" מנהגם כך, עליהם להיות מעט שחצנים ביחס לאסירים הפשוטים. כנגד זה היתה פגישתנו עם מיכאל

יומן הזכרונות

איבנוביץ לבבית – איש זה הוסיף לעבוד במטבח, ולמרות זה לא נחלד מצפוננו. עוד הוסיף לשהות במחסגר זה הפרופסור היהודי מלנינגרד, שגמר זה מכבר את תור מאסרו, אך בהיותו גכה עדיין לא שיחררוהו. באינטה הייתי הפעם רק שנים־שלושה ימים. בצריפי הזמני הכרתי בחור יהודי אחד מהונגריה, שגם הוא היה במצב של "אטאפ". זאת לי הפעם הראשונה שפגשתי במחסגר איש ירא־שמים, שתמיד לבו מופנה לאלוהים. הוא ידע בעל־פה לא רק את התפילות השגורות, אלא גם תנ"ך, ש"ס ופוסקים, היה תלמיד חכם במלוא מובן המלה. הרבה די־ברתי אתו, הוא סיפר לי על־אודות יהודי הונגריה, הישיבה בה למד, העיר בה גר, היה מתבל את דבריו במימרות־חז"ל, קורא לפי בקשתי פרקים שלמים בתהילים, ואני כאילו טוהרתי מעט בכפיפותו. 21.9.57 באינטה נתנו לי לבדים מאוד גרועים ושלחוני לוורקוטה. הועברתי לשם בקרון־סטולפיין. הקרון היה ריק הפעם, בתאי, חוץ ממני, היה רק אסיר אחד – מן הגנבים. הוא לטש את עיניו לחפצי, אך בתנאי התא עם צבא הליווי בפרוודור לא היתה לו אפשרות לגזלם. השתדלתי לקשור אתו קשרי־ידידות, כיבדתי אותו בחמאה מטוגנת, אך בחור זה היה קודר ושתקן.

פרק עשירי וורקוטה

הנסיעה ארכה לילה אחד ובבוקר (הלילה והבוקר היו אז היינו הך) באנו לוורקוטה. בבית-הנתיבות חיכינו עד אור הבוקר (האור נמשך אז שתיים-שלוש שעות ביממה) והועברנו - מספר אסירים מצומצם - למחסגר המעבר. הדרך היתה ארוכה, ירדנו מורדות, עלינו על, שלג וכפור כיסו את הדרך, החפצים לא היו קלים (היו לי ספרים אחדים), ולפעמים פיגרתי. האסירים האחדים שהיו בקבוצתנו היו צעירים בהרבה ממני. היה קר, והם מיהרו ללכת.

והנה הגענו למחסגר (הששי בחיי המאסר שלי). לאחר בדיקה בחפצים הכניסונו לצריף הי"ח. אולם קודם שהכניסונו הציעו לנו בשפה רפה להשאיר את החפצים בתא-השמירה. עשיתי זאת, וזה, כפי שהוברר אחר-כך, לא היה דבר מיותר.

המחסגר הששים ושנים בוורקוטה היה מאוכלס אז אסירי "הוי" - רובם גנבים, גזלנים ורוצחים. הצריף הי"ח, אליו הביאונו, היה מאוכלס הן גנבים, הן מדיניים. בצריף היתה להקת גנבים מאורגנים, שהיתה גוזלת את החפצים מהאסירים המדיניים.

השבועים שבילתי בצריף הי"ח של מחסגר זה היו גוראים. הצריף היה נעול מבחוץ גם ביום וגם בלילה, היו מרשים לצאת רק למסעדה ולעבודה. הרוב המוחלט של שעות היממה היינו כלואים בצריף המבאיש והבלתי-מסודר. כמעט שלא התרחצנו כל הזמן, ה"פאראשה" היתה לעניינים קטנים גם גדולים, ריח צחנה איומה היה גודף מ"פאראשה" זו עד להיחנק.

אולם הכי גורא בחיי הצריף - הגולות המאורגנות, שהיו עורכים הגנבים אצל האסירים המדיניים. נראה, שאחדים ממשגיחי המחסגר, הן הצבאיים, הן מגדולי האסירים, היו יד אחת עם הגנבים.

מפקידה לפקידה היו מביאים לצריף "אטאפים" חדשים של אסירים מדיניים. רובם היו באים עם חפציהם (לכמה מהאסירים המדיניים היו חפצים יקרים). רק מיעוטם היה משאיר את החפצים בתא-השמירה.

הגולות היו המוניות ומאורגנות. תהליכן היה שכזה. לפתע-פתאום

יומן הזכרונות

היה כבה אור החשמל, להקת הגנבים היתה מסתערת בחושך על האסיי-רים החדשים, והנה קול ענות בעלטה, צעקות, שידולים, פעמים גם מכות ומהלומות, טפיחות רגלים, נשימות כבדות. כל זה נמשך רק דקות אחדות. והנה נדלק שוב החשמל, הכל כשהיה.

כאמור, היתה הדלת נעולה מבחוץ, ואת החפצים הגזולים היו משליכי-כים החוצה דרך חלון אחד שבור ושם, כנראה, היו מרימים אותם חברי הכנופיה מעבר לצריף. חלון זה היה תמיד שבור, וגוסף לכל היה קר בצריף.

מקומי בצריף היה על האצטבה העליונה, לא רחוק מדלת הכניסה, משמאלה של זו. במקרה היה שכני ראש להקת הגנבים שבצריף, בחור צעיר ויפה, ששמו וולודיה. זה היה גולן ותיק, שישב במאסר זאת הפעם השלישית.

22.9.57 וולודיה בכבודו ובעצמו לא השתתף חס ושלום במעשי הגזל, הוא רק נתן הוראות לבחורים, שהיו לפעמים פונים אליו. לא, וולודיה היה בחור רצוי לבריות, נעים-חזות, איש-שיחה, אחדים מהאסירים המדיניים המשכילים גם התיידדו אתו.

תורו של וולודיה היה י"ז שנים לאחר גזלה חצופה של חנות, שסידר עם חברו לאחר ששיחררוהו בהסתיים תורו הראשון (או השני) - גם-כן בעד גזלה. את החנות רוקנו מפדיונה (כחמישים אלף רובל) בעיר אחת לא רחוק ממוסקבה, ששם מקום הורתו ולידתו של וולודיה. אסרו אותו לא בעד הגזלה - אותה לא פיענחו, אלא בעד איזה מעשה קטן אחר. ואת הגזלה פיענחו בשעת החקירה. וולודיה היה מספר את כל זה באופן מאוד סימפטי. הרבה גנבים וגזלנים היו מאוד סימפטיים הן בחיצוניות-תם והן בלשונם. הם רק שטמו את העבודה (איזו שתהיה) ואהבו את החיים לא מנות-מנות קטנות, כקבל את אשרו האדם הבינוני מן הישוב, אלא לגמא אותם תמיד בכל עסיסיותם. יין, בחורות, קלפים, תלבושת נאה, תזונה משובחת, שעשועים, ביחוד ראינוע עם סרטי-הרפתקה, - כל זה צריך היה להיות אצלם בשפע. ואם לזה נחוץ כסף - גם הכסף צריך להיות תמיד בכיס.

אין הגנב גונב והגולן גוזל לשם הכסף, אלא לשם התענוגים הכרוכים עמו. אין לך פזרן ונדיב כגנב. אין הכסף אצלו מטרה בפני עצמה, אלא אמצע לתענוגים. בין הגנבים פגשתי בחורים מאוד יפים. אחוז הבחורים הצעירים ויפי-התואר, בעלי העינים המושכות, השינים הנהדרות, הגזרה התמירה והמהוקצעת - אצל הגנבים הרבה יותר גדול מש-

אצל האוכלוסיה השכיחה. והנה אתה רואה בחור גאה זה, שיכול היה לקשט את האנושות, בצריף הי"ח של המחסגר השחור בוורקוטה השחורה, בצריף הנאלח והמבאיש, והוא גוזל את החפצים האחרונים מאסירים אומללים.

וולודיה הובא מאיזה מחסגר חקלאי, ששם היתה אפשרות להיפגש עם נציגות המין היפה. אהבתו האחרונה של וולודיה היתה בחורה יהודית - כמו שהיה מכנה אותה: "ז'ידובקה". לפי דבריו היתה זאת נערה צעירה ונאה, שהתימרה, כאילו היא בתו של אחד הגנבים המפורסמים בארץ. חושדני, שהיתה זאת פרסומת עצמית בכדי לרכוש את לבו של וולודיה. אמנם, נתאהבה בו בחורה זו על ראשה ועל כרעיה. היא היתה אוהבת מאוד את הנקיון, ווולודיה סיפר, שהיתה רוחצת מדי פעם את רגליו. למרות זה, שוולודיה היה מספר על ה"ז'ידובקה" שלו בנעימה מעט מלגלגת, מעט מגבוה, כאילו בנה שנספחה אליו "ז'ידובקה" זו הוא רואה אינו תקלה, - למרות זה הרגשתי, שבת-עמי זו הצליחה לכבוש במשהו את לבו של הגנב הצעיר. הוא היה מרבה לדבר על-אודותיה, פעמים אחדות ביום היה חוזר אליה, מוסיף ומוסיף פריטים (על אופן חיי-המין שלהם לא דיבר כלל, וגם זה היה סימן של כבוד ביחס ל"ז'ידובקה" שלו), ופעם גם שמעתיו מדובב מתוך שינה דברים של חיבה, ואפשר שהיו הדברים מכוונים לנערה זו.

אצל וולודיה היו הרבה חפצים - שק מאוד גדול ועוד. אף פעם לא ראיתיו פותח את חפציו, אך חושדני שבשקיו היו צעצועים החפצים הכי יקרים שנגזלו בצריפנו.

פעם הביאו לצריפנו "אטאפ" של כעשרים אסירים מדיניים, כולם עם חפציהם. נראה, שאחר שנעלו את הצריף רמזו להם מישהו מן האסירים המדיניים שלהקת-גנבים פועלת בצריף, ובעוד זמן-מה יגזלו את חפציהם. האסירים היו חדשים, רובם מארצות-בלטיקה, צעירים וחוקים. הם תפסו את המקומות הפנויים בצריף, ובדרך מקרה היו מקומות אלה מרוכזים ביחד. נראה, שהאסירים הספיקו לעבד את אסטרטגית המגן שלהם. כעבור זמן ידוע כבה האור והמון הגנבים הסתער על האסירים והתחילו לגזול את חפציהם. זה היה בערך בשעה השמינית בערב. התלקחה מלחמה רצינית. בעלטה שמענו קולות צעקה (צעקו הנגזלים; גם הגזלנים קיבלו מהלומות, אך הם שתקו), קול מכות וטפיחות, חיי-רוק-שיניים, גשימות קצרות, ושוב מהלומות. הקרב נמשך שעה ארוכה. אחד הגנבים, שמעתי, עלה אל אצטבתנו ושאל משהו בלחשיה את

יומן הזכרונות

וולודיה. וולודיה ענה, גם כן בלחישתה, שלא צריך (מדומני, שביקשו רשיון להשתמש בסכינים).

בהיגמר הפשיטה הארוכה הוברר, שהגנבים נחלו נצחון גמור. רק שנים או שלושה מהם קיבלו סימנים ניכרים בפניהם (ניפוץ-שינים וחבורות הגונות), ואילו אצל האסירים הנגולים היה מראה פראי. הוד-לק החשמל. נראה, שהנגולים החליטו לפנות לפקידות. הם ניגשו אל החלונות (בחלונות היו שבכות) והתחילו לצעוק. לאחר שעה ארוכה של צעקות לעזרה נפתחה הדלת ונכנס הקצין התורני של המחסגר, בלויית שני חיילים. הוא שמע את תלונת הנגולים שאיימו, שיפנו להנהלת המחסגר, שיכתבו קובלנה למוסקבה. לאחר זמן-מה נכנסה לצריף כל פקידות המחסגר - הראש, ה"אופרים", פקיד הקו.ו.צ., פקיד מחלקת-הרפואה ועוד, כחמישה-ששה קצינים עם הרבה חיילים. העמי-דו אותנו בטור באמצע הצריף והתחילו לעשות חיפוש. צירפו למעשה "שמון" (חיפוש) גם את הנגולים, אך רק אחד או שנים הסכימו להש-תתף בזה. פחד סכיניהם של הגנבים היה גדול.

בחור ליטאי אחד, שגזלו את מגפיו החדשים, נראה, החליט לקבלם חזרה ויהי מה. הוא לא ידע את הסכנה הכרוכה לו בהלשנה ו"דפקנות" פומבית. ברם, כמעט כל החפצים הגזולים כבר לא היו בצריף, אותם, כמו תמיד, השליכו החוצה דרך החלון השבור, ומשם כבר נטלו אותם הגנבים השותפים מבחוץ. אולם הבחור הליטאי לא יכול להבין, כי עליו להיפרד לנצח ממגפיו החדשים. הוא התחיל להצביע על אחדים מהגנבים, להראות, שהם הם השתתפו בביצוע פעולת הגזולה. הקצין עבר אתו שוב על טור האסירים הניצבים, והבחור הצביע בערך על שלושים איש. את כולם לקחו והעבירו ל"בור", גם את הבחור לקחו מן הצריף, לבל יעשו אתו כלה הגנבים הנותרים. אך שמועה שמענו, שסו-פו של בחור זה היה מר: לאחר זמן-מה דקרו אותו בסכין.

למרות הדרישות שדרשו האסירים המדיניים במפגיע מאת הפקידות שיפרידו בינינו לבין הגנבים גשאר הדבר בעינו כל זמן שהייתי במחס-גר זה. ההבדלה בין המדיניים והגנבים באה רק לאחר חדשים אחדים. אם גם נזכר אני בשני השבועות ששהיתי בצריף י"ח של מחלקת-המחסגר הנ"ב כהיזכר בסיוט נורא, אך בצריף זה נפגשתי עם טיפוסים-אסירים מעניינים. בצריף היו גם יהודים אחדים. אותה שנה היו בכל המחסגרים לא מעטים מבני עמי.

23.9.57 הנה קונויצוב, אשר למרות שם משפחתו היה יהודי מחסידי

לנינגרד, מן הכשרים שבהם. הבולט בחיצוניותו היה זקנו - זקן שחור עבות. גם עיניו היו שחורות - עיניו הפוּזלות והרציניות, העינים היהודיות המוזרות. קומתו היתה למטה מממוצעת. דומני, שהיה בן חמישים וכמה. איש זה לא היה דק המתנים. בלנינגרד התעסק בעבודת הסרייגה - היה "טריקוטאז'ניק" ותיק וכן גם חסיד ותיק.

בלנינגרד היו מאסרי החסידים המוניים. בדיוק לא אדע את ענינם. במקצת ודאי שייכתן הרשות לכיתה דתית שקשרים לה עם חוץ-לארץ, שם גר ה"צדיק" שלהם. אפשר גם שהאשימום בנטיה לנסוע לחוץ-לארץ ("בגידה במולדת") ובצעדים מחתרתיים לשם זה. בכל-אופן, הנה זה העתיקו את הסורר קוּזניצוב ממשפחתו והעבירוהו לצריף-אי-מה זה. ואנחנו מהלכים הנה והנה בצריף, מפלסים לנו נתיב בין המון האסירים שישבו ושכבו על הרצפה.

בי לא נגעו הגנבים לרעה. כאמור, השארתי את חפצי בתא-השמירה. חוץ מזה היו לבדי מאוד גרועים, ישנים ומטולאים. על ה"בושלאט" שלי הזהירו הספרות - הן על השרוול, הן על הגב. בוורקוטה היתה הספרה על הגב מסמנת אסיר שנידון לעבודת-פרך ("קטורז'ניק"), אצל אסירי "וורקוטלאג" (ה"הויים") לא היו מספרים כלל, ואילו אצל אסירי המחנה הנהרי (ה"ריצ'לאג") היתה על השרוול רק אות אחת: ר'. האסירים החדשים לא נשאו מספרים עדיין. נמצא, שחשבוני כאסיר-"קטורז'ניק". הגנבים והמדיניים גם יחד כיבדו יותר אסירים בעלי תור גדול וותק גדול ואת הנידונים לעבודת-פרך. כל כמה שגורלו היה יותר חמור היה גוחל יותר כבוד.

אחרת היה עם קוּזניצוב. אותו הביאו הנה ישר מלנינגרד, והוא בא אל הצריף עם כל חפציו, אשר גזלום ממנו כבר ביום הראשון. השאירו לו רק מעיל קצר, שהחליט למכרו. במסעדה פנה לאסיר גנב אתה, שפניו נראו לו סימפטיים, בהצעה למכור את המעיל. הלה הסכים לקנוי-תו ולבשו לשם מדידה. נראה, שהמעיל נמצא הולם יפה את הגנב, משום שהלך מקוּזניצוב ולא שילם בעדו. הרי לך פנים סימפטיים! אמנם בסוף שהייתי בצריף הי"ח שמעתי שבכל-זאת רימה קוּזניצוב את הגנבים. בין ירכיו היו טמונים אצלו שש מאות רובלים...

מפי קוּזניצוב שמעתי פרקי-תהילים אחדים, ביניהם את "אשא עיני אל ההרים".

גם בין ה"נאריאדצ'יקים" היה יהודי צעיר אחד. זה היה מגדולי האסירים במחסגר הס"ה. הוא היה נכנס לפרקים לצריפנו. לא היה

יומן הזכרונות

דומה ליהודי. שם־משפחתו היה, כמדומני, הורביץ. ביטויו הרוסי גם הוא היה נקי, ללא שמץ של נעימה יהודית. למרות זה לא כחש במו־צאו, וכשפנה אליו פעם קווניצוב בבקשה שיגן עליו מפני הגנבים לא שכח את הדבר ועוד באותו יום אמר בשעת המפקד, כשכולנו עמדנו בטור: "הריני מתרה בכם, שמהיום והלאה איש לא יגע לרעה ב'בור־דה' ('זקן')". זה קולו גשמע בכל זויות הצריף, אך עיניו של הורביץ היו מופנות לוולודיה, ראש הגנבים. נראה, שידע את סודו של וולודיה. אמנם מאז לא נגע איש בקווניצוב.

כאן, בחצר המחסגר הי"ח ראיתי בפעם הראשונה לימי חיי צבי רתום למזחלת.

24.9.57 המסעדה במחסגר הי"ב היתה גרועה מאוד. דגיגים מלוחים בבוקר ודגיגים מלוחים בערב – זה היה התפריט השכיח במסעדה זו. היא היתה כולה מזוהמת, החל מהרצפה וכלה בשולחנות וכסאות. אמנם במסעדה היתה חנותונת, בה היו מוכרים לפרקים גם סוכריות ונקניק, אך לכולנו, האסירים המדיניים, לא היה כסף ולו גם היה, כי אז לקחוהו הגנבים.

אסירי הצריף הי"ח לא עבדו, אך לפעמים היו מזמינים אותנו לעב־דה בשטח המחסגר, וגם אני עבדתי פעם במסעדה – קילפתי תפוחי־אדמה. תפוחי־האדמה היו קפואים (היכן תמצא בצפון בעונת דצמבר ירקות בלתי־קפואים?) שם היתה מכונת־קילוף שהיתה מתקלקלת לפרקים ואז צריך היה לקלף בידיים. הישיבה היתה בלתי־נוחה על חביות ריקות. היה קשה ולא טוב.

25.9.57 היום ערב ראש־השנה, והריני כותב בזה על מה שהיה בערב ראש־השנה של שנת 1952, כלומר ב־31 בדצמבר של שנת 1951. קבו־צת־אסירים נמנתה וגמרה את פגישת השנה החדשה בארוחה משובחת. במסעדה השיגו קערת ויניגרט עם שומן נוזל, מישוה נדב גקניק, אצלי היתה קופסה של שימורי־דג, השיגו לחם וכמדומני – כמדומני שהיה גם בקבוק מחתרתי של יי"ש.

אולם שעתים או שלוש שעות לפני בואה של השנה החדשה קראו אותי ל"אטאפ". "הצטבר עם חפצין?"

נפרדתי מן האסירים שהספקתי להכירם בצריף סיוטי זה וצררתי את "חפציי". את האמת להגיד, למרות שהופרה ה"שמחה" של פגישת השנה החדשה, הייתי שמח מאוד להיפרד ממחסגר זה.

לקחתי את חפצי מתא־השמירה, והנה אנו עומדים, אסירים אחדים,

סמוך לשער היציאה של המחסגר. היה קור, שלג, אופל, לא טוב היה לעמוד פה שעה ארוכה. סוף־סוף נתנו לנו ליווי של חיילים מזוינים. יצאנו. עלינו מעלה, ירדנו מורד, שוב עלינו בדממה, בקור ובאופל, והנה הגענו עד שער בעול של מחסגר רב־שטח ושוב עמדנו.

זה היה המחסגר הראשון של ה"ריצ'לאג", המכרה "קאפיטאלינאיה". לאחר שחפצינו עברו את "השמון" הכניסונו לצריף של בית־החולים לשם "קרנטין" של כ"א יום.

במחלקת־המחסגר הראשונה הייתי כארבעה חדשים, עד סוף אפריל של שנת 1952. זה היה מחסגר הרבה יותר מסודר מהס"ב. למרות שהיה מחסגר של עובדי עבודת־פרך (של "קטורז'נים") שרר בו סדר מוחלט. בכלל, המחסגרים לאסירים מדיניים אי־אפשר להשוותם בשום אופן לאלה של ה"הוויים". ולא בשל המשטר החמור יותר, אלא בשל שוני הרכבה של האוכלוסיה.

את כ"א הימים הראשונים במחסגר הראשון ביליתי בקרנטינ - בצריף של בית־החולים, שם הקצו חדר אחד לאסירים החדשים (כתמישה או ששה במספר), וגם מיטתי עמדה שם.

אך באנו למחסגר זה, ליום המחרת בבוקר, וביודעים ובלא יודעים התחילו לבקר אותנו "זמליאקים" שונים. במחסגר זה לא היו אז ה"צ'טאפים" שכיחים, וכל פנים חדשות עוררו הד באוכלוסיה. ביחוד השתדלו להכיר את האסירים החדשים נציגי האומות הקטנות. אם, למשל, בא ליטאי או גרוזי - כל האסירים הליטאים או הגרוזים השתדלו לראותו, לדבר אתו, לעזור לו. על־פי רוב היה האסיר החדש מוצא את מישהו ממכריו או מבני־עירו או מבני קבוצתו.

גם בין האוכלוסיה היהודית במחסגר גדול זה נפוצה תיכף השמועה, שהביאו יהודי חדש, ובבוקר בא אלי אסיר יהודי צעיר והציע לי עזרה חמרית (כלומר תזונה נוספת). אני הסתלקתי מזה (עוד היתה אצלי שארית חבילה מאביו). עד נפשי נגעה דאגה זו של אחי בתנאים אלה. באותו הצריף היו גם חדרים מוקצים לחולים, ולפעמים היה מישהו מהם נכנס לחדרנו. בזכרוני נשאר "באנדראי" אחד, שהיה חולה באיוו מחלה פנימית. אני זוכר את הצלקות שעל פניו, את עיניו הלוחטות, פיו הנעוה. הוא ישב סמוך לאחד האסירים החדשים, אף הוא אוקראי־ני־באנדראי, וביניהם התרחשה לראשונה איוו שיחה חרישית, שלא האונתי לה.

26.9.57 אך פתאום הרים האיש הזה את קולו ויישמע מפיו מזמור

תוכחה וקללה ל"שפם". לא קודם ולא אחר זה לא שמעתי דברים כאלה, המכוונים לאיש אחד, שהיה אז המנהיג הגדול ושכל אחד מאתנו הרגיש את ידו התקיפה והעריצה. במשך כחצי שעה נשמעו דברי הגנות והקללה מפי האסיר הזה. בחדר שררה דממה נמרצת, הכל קפץ את פיו. אמנם סיפרו אחר-כך, שאסיר זה היה במקצת מטורף (מי בריא יסכן את נפשו לדבר דברים כאלה בתנאים ההם?), אולם דבריו היו פכחיים, אמורים במתינות ובהגיון. הם נאמרו מתוך גפש פצועה. עיניו הלוהטות של האיש האוקראיני הזה אף הן דיברו ודובבו, כל גפשו השתתפה בזה. "מהיכן בא האיש הזה אלינו, מאיזה תוהו-ובוהו קפצה מפלצת זו ופיצפצה את חיינו, השחירה את השמים התכולים מעל לראשינו, הטביעתנו בבור-צואה זה?" - בערך כזאת היתה נעימת דבריו. בצריף בית-החולים היה משטר של בית-החולים, אך תזונתנו היתה רגילה, לא של חולים. היו מביאים אל הצריף דוד "באלאנדה", קדרת-דייסה, לחם שחור, דגת-"טרסקה" צלויה או מבושלת. מאז ולהלן, עד סוף מאסרי, התחילה ממשלת ה"טרסקה". במשך כמעט ארבע שנים היינו מקבלים בכל יום חתיכת "טרסקה".

מנהל המשק של הצריף היה מוזמין אותנו לפרקים לאיזו עבודה שחורה, על-פי רוב עבודת ניקוי השלג. היתה זאת עבודה לא גרועה, אף אם האסירים היו משתדלים להשתמש ממנה. המימרה המפורסמת: "איזו עבודה שתהיה - רק שלא לעבוד" היתה שגורה במחסגר ביחס לעבודה שחורה.

מנהל-המשק היה אסיר צעיר ויפה, בעל יד תקיפה. היו בינינו מי שרצה לעבוד, הרוב לא רצה, - אך כולנו עבדנו. בצריף ומסביב לצריף היה סדר. אולם כל זה לא הפריע לחולים לחלות. בית-חולים זה הוקצה לחולים מסוגים שונים, היו גם אחד או שנים משוגעים. משוגע אחד, שהיה כלוא בחדר מיוחד, היה מדבר כל הזמן דברים נעדרי-טעם, אך יש שהיה קורא לאלוהים: "בווי מוי, בווי מוי!" היה קורא פעמים זה אחר זה, והמלים האלו נבעו מלב נשבר. פעם נפגשתי אתו בפרוודור, הוא גימגם משהו, ואחר הרים עיניו למעלה ופנה לאלוהים. שמו היה ליוניה. הוא לא היה איש צעיר, אך קראו לו רק ליוניה. בסוף ימי הקרנטין בא שינוי לטובה בבריאותו, והציגו את מיטתו בחדרנו.

עבר הקרנטין, ולאחר כ"א יום בדיוק לבשנו את בגדינו המחסגריים ועברנו לצריף אחר. קודם לזה "עברנו" את הועדה הרפואית. קיבלתי

וּרְקוּטָה

סוג-עובדים, אמנם מן הסוג האחרון, שהיה מסוגל לעבודה קלה. הועברתי לאחד מצריפי ה"גברדיה השחורה". כך קראו במחסגר זה לבריגדות שעבדו רק עבודה שחורה, בעיקר עבודת גיקוי השלג במחס-גר ובאיזור העבודה, כלומר על-פני שטח המכרה, שהיה סמוך לשטח איזור המדור ושרק גדר עם משמרת חצתה ביניהם. כשלושה ימים עבד-תי ב"גברדיה השחורה".

בבוקר-בבוקר, לאחר ביקורנו במסעדה, היינו יוצאים לעבודה, עוב-רים דרך המשמרת לאיזור העבודה, נוטלים מעדרים, לפעמים גם מטי-לי-ברזל וקרדומים ויוצאים לנקות איזה שטח מן השלג והקרח. אותו חורף היה קר ומשולג, לבדי היו גרועים וקרים, ואני קפאתי מקור, כן גם רוב חברי הבריגדה. הבריגדיר שלנו לא היה קפדן והרשה לנו להתחמם כאנת נפשנו. באיזור העבודה היו בתים אחדים בנויים למח-צה, בית אחד, לשכת התכנון, נמצא בדרגת-בנינו האחרונה, הרצפות כבר היו צבועות, התנור מוסק וחם. לבית זה היינו נכנסים ויושבים בפרוזדור שעה ארוכה, ארוכה מאוד. אחר היינו יוצאים החוצה בלי שום התלהבות, עובדים שעה קלה (קלה מאוד) ונכנסים שוב ללשכת-התכנון.

ככה היה עובר יום-העבודה. בערב היינו מחזירים את המעדרים ושאר מכשירי-העבודה, עוברים את המשמרת ונכנסים למחסגר. והנה שוב הצריף של ה"גברדיה השחורה"...

27.9.57 בצריף של ה"גברדיה השחורה" שהיתי רק ימים אחדים. שכבתי שם על האצטבה העליונה. הצריף היה מלא וגדוש, וחוצ' משאון והמולה לא נשאר לי כלום בזכרוני. בצריף גרו אסירים, שעבדו במש-מרות שונות, ותמיד עמד שם שאון. אותנו היה הבריגדיר מעיר בחמש בבוקר. עד שהצענו את מצענו (מזרן-קש, כר-קש, סדין, שמיכה), התרחצנו, אכלנו במסעדה את ארוחת-הבוקר (מרק, דייסה, חתיכת- "טרסקה", לחם שחור - היתה זאת הדיאטה המחסגרית שלנו משך שנים רצופות) - עד שעשינו את כל זה היתה עוברת שעה או שעה וחצי, אחר היינו הולכים אל המשמרת. עומדים בתור ויוצאים לעבודת המעדר וה-שהייה בבנינו של לשכת-התכנון. כל זה היה חוזר חלילה כסיבובו של כדור-הארץ.

האוכלוסיה של הצריף היתה מורכבת, כמו בכל אתר ואתר, אוקראי-נים מערביים, ליטאים, רוסים, לטים, אסטונים וכל מיני עמים אחרים. היו גם נתיני-חוץ. הכרתי יהודי אחד, נתין ארצות-הברית - קרמר.

ממנו נשאר לי רושם של פטפטן. הוא דיבר רוסיית. זה היה הנתין היחיד של ארצות-הברית שפגשתי בשנות מאסרי. בצריף ה"גברדיה השחורה" פגשתי גם הודי, אף הוא היחיד בשנות מאסרי. הודי זה גר בשנות היטלר בברלין, ונראה, שהיה לו שם שיתוף-פעולה עם הנאצים.

לאחר ימים אחדים קראו לי לפקיד המחסגר. זה היה מאיור כבן שלושים וכמה. בלשכתו ישב גם הקפיטן וורונוב ה"אופר", שעליו הילכו בין האסירים מעשיות שונות. סיפרו, שוורונוב זה קפדן גדול ביחס לעברייני המחסגר, שהודות לו שורר במחסגר סדר מוחלט, ואפי' לו את מנת התזונה נותנים פה לאסיר במלואה. לא פעם עקב אחר הסי' לופים במסעדה והושיב ב"בור" הרבה מבשלים ושאר עובדי המסעדה שהרשו לעצמם סטייה בענין חלוקת המנות.

ראש המחסגר אמר לי, שהוא מעביר אותי לעבודה במחלקת הבי-קורת הטכנית (א.ו.ט.ק.) של המכרה. כאשר אמרתי לו, כי הייתי כל ימי עובד בענף שיפור-פחמים מיכני, כי מעולם לא עבדתי בא.ו.ט.ק., כי זקנתי (כבר הייתי אז בן חמישים) ואיני יכול לעבוד עבודה שחורה, - ענה לי הקצין, כי לא אצטרך לעבוד שם עבודה שחורה, כי עלי יהיה לעבוד עבודת-מוח. הוא שאלני שאלות אחדות בדבר גילי, סעי' פי, תור מאסרי, מקום-עבודתי לשעבר, באיזה צריף אני גר. אחר אמר, שיעבירני לצריף נוח יותר ופקד עלי ללכת.

ליום המחרת השאירוני באיזור וסיפחוני לבריגדת הא.ו.ט.ק. המכרה עבד בשלוש משמרות, כן גם עובדי הא.ו.ט.ק., שחולקו לבריגדות אח-דות. בכל משמרת עברו שתי בריגדות של א.ו.ט.ק., תת-קרקעית ועל-קרקעית, הן היו יוצאות לעבודה בזמן שונה. העל-קרקעיים היו מקדי-מים לצאת. לבריגדה על-קרקעית זו הועברתי גם אני.

ביום הראשון לעברי לעבודה החדשה קראו לי לבוא למנהל-המכרה. שם-משפחתו היה פריסקוקה. הוא גמר את המכון ההררי המוסקבאי בשנות המלחמה, בקאראגאנדה. לא זכרתי את שמו, אך הוא ידעני וגם הראה לי את ספרי לשיפור פחמים, שעמד בלשכתו בארון-הספריב. פריסקוקה אמר לי, שאעבוד מהיום בא.ו.ט.ק., שעלי להתבונן לתה-ליך העבודה גם שם, גם ב"סורטירובקה" (מחלקת-המיזן) ושלאחר זמן-מה עוד יקרא לי וידבר אתי. הוא התיחס אלי באהדה, והריני זוכר זאת, אף אם מאז לא ראיתיו. לאחר זמן-מה מינו את פריסקוקה למנהל אחד משני הטרוסטים לתפוקת-פחמים בוורקוטה.

ובכן, עברתי לעבוד לא.ו.ט.ק. ושם הייתי כשלושה חדשים.

28.9.57 מן הצריף של ה"גברדיה השחורה" עברתי לצריף "אטאפ" (הצריף הי"א). במחסגר הראשון היו שני צריפי "אטאפ" ועוד צריפים נקיים (של עובדי לשכת-התכנון ועוד). אוכלוסיתו של מחסגר זה כל-לה אלפים אחדים.

ובכן, על אצטבה עליונה אחת של הצריף הי"א הסתדר צבי לגור. את האצטבה הראה לי אדוארד חייקין (אל תקרא חייקין, אלא חייקין). משולי שם זה ניכר, שיהודי הוא האיש הזה; אמנם את זה הוכיחה גם חיצונותו. יהודי כבן מ"ה, אסיר ותיק בעל תור כ' שנה, "קטורז'אנין". היה בלנינגרד עובד הראינוע - אופרטור ומומחה במקצוע הצילום. איש מתורבת, שעבד במחסגר בתור קומנדנט, השגיח על הסדר בפנים הצריפים וכן גם בשטח החוץ של המחסגר. ה"זאווחוים" (מנהלי-המשק) של כל הצריפים היו תחת מרותו. מובן, שהיה המוציא והמביא גם בצריפנו.

חייקין קיבלני בסבר פנים יפות, עזר לי בהוראות, כיבדני בארוחת-בוקר בצריף. כל דיירי הצריף היו לבושים בגדי מחסגר של התור הראשון וגם לי נתנו בגדים כאלה. נתנו גם שמיכה חדשה (כזאת נותנים לאסיר אחת לארבע שנים).

בצריף הי"א שרר נקיון מוחלט. הרצפה היתה לא רק נקיה - היא היתה לבנה. את הרצפה לא רק שטפו ורחצו במים - גירדו אותה בזכר-כית. גרידת הרצפה וכלי-העץ בשברי זכוכית היתה נפוצה בכמה מחסגרים וצריפים - בבת-החולים היו מאלצים מעת לעת לגרד את השול-חנות ולפעמים גם את האצטבות. גרידה ורחצה במים נותנות לחפצי-עץ צחצוח של נקיון ממעלה גבוהה. אולם היו מחסגרים, ששם ביכרו את צביעת החפצים. למשל, בצריף הי"ז של המחסגר התשיעי בוורקוטה היה מנהל-המשק מחבב את הצביעה. שם היו צובעים את השולחנות והספסלים פעמים אחדות בשנה.

בצריף הי"א של המחסגר הראשון לא שררו בין הדיירים ידידות, אחוה ורעות גדולה. הצריף היה מחולק לשני אגפים עם חדר-כניסה בתווך. באגפנו אנו, בכל-אופן, היו האנשים מבודדים, איש לעברו. אמנם היו שיחות, בדיחות, משחקים בדומינו ובשחמט, מעשי-ליצנות. אך לא הורגשה בצריף הרוח המאחדת. גם לי היה צריף זה כור, ורושם הרצפה הגרודה למשעי נחרת בזכרוני יותר מאיזה איש בולט.

ככה, בין פנקסנים, גורמאים ולבלרים אלה, שאצל כל אחד היתה אמנם נפש, היה תור-מאסר וימי-זהב חולפים במאסר, - עברו גם ימי

יומן הזכרונות

בצריף ה"א. יותר נכון – לילותי. את הימים הייתי מבלה מחוץ לצריף – בעבודה, בטויל, בשיחות עם אסירים אחדים, שהתידדתי אתם. נראה, שבין יהודי המחסגר הראשון היו מועטים מאוד יודעי-עברית. בכל-אופן, שם לא היה אסיר, שהייתי יכול לשוחח אתו יום-יום באופן שיטתי. אם איני טועה, ידע האסיר שטיין עברית, אך הוא היה צעיר בהרבה ממני, אני הכרתיו בסוף ימי היותי במחסגר הראשון, ואפשר לומר, ששוחחתי אתו רק פעם או פעמים.

29.9.57 האסיר שטיין היה מברלין המערבית, שם היה ראשו של מחסגר "לאנשים מועברים". העבירוהו למלכות מג.ב. בערמומית. פעם ישב עם אשתו במסעדה ומכונתו עמדה בחוץ. ניגש אליו שוטר גרמני (מערבי) ושאלו, אם המכונת מספר כזה וכזה שלו היא. הוא ענה בחיוב. אז אמר השוטר, שהוא מבקש סליחה, אולם יש איזה פגם בחוקיותה של מכונת זו והמספר שלה. שטיין ענה שהכל בסדר, אך השוטר ביקש-הוא (באדיבות גדולה) לגשת אתו אל המשטרה (המערבית) לשם בירור הדבר. שטיין ביקש סליחה מאשתו, שנשארה במסעדה לחכות לו, יצא עם השוטר החוצה, ישב אתו במכונת ונסעו למשטרה. אפס, לדברי שטיין, הדרך למשטרה עברה שטח קטן של האיזור הסוביטי. בשטח זה עצרו את המכונת ואסרו את שטיין. הוא קיבל תור של כ"ה שנים והועבר לורקוטה, למחסגר הראשון. אשתו נשארה בקפה, מצפה לבעלה...

שטיין היה בחור צעיר, בן פחות משלושים.

כאמור, פעלה באיזור העבודה של המחסגר הראשון לשכת-תכנון של הקומבינט "וורקוטאוגול", אשר בה עבדו אסירים. לשכת-תכנון של עובדים חפשים היתה גם מעבר למחסגר, במרכז העיר וורקוטה. במחסגר נמצא סניפה של לשכה חפשית זו, בו עבדו כמאה אסירים-מהנדסים, טכנאים, רשמנים. ביניהם היו יהודים אחדים. מהם הכרתי את שקולניק, קאפלינסקי ועוד.

שקולניק הובא הנה מאודיסה, תור-מאסרו היה קטן-אך חמש שנים. הוא היה צעיר ממני רק במעט. מקצועו – בנאות, עבד בלשכה בתור מהנדס לבנאות, עשה שם תרשימים ותחשיבים במקצוע זה. קשה לתאר את שקולניק – הוא היה ממוצע בכל חיצונותו. אולם באופן דיי-בור, בלבביותו ונפשיותו עלה בהרבה על אחרים. נפשו היתה יהודית, הוא גם דיבר יפה יהודית (לא עברית). בהיותו יליד אודיסה ותושבה של עיר זו מתחילת המאה עוד זכר כמה ממוסדות אודיסה, ידע יפה

וּרְקוּטָה

את החזן מינקובסקי מבית-הכנסת הברודאי וזכר כמה מניגוניו. היו בינינו אפילו חיכוכים בנוגע לנעימת "מקדש מלך עיר מלוכה" של פנחס מינקובסקי. אני זכרתי נוסחה אחת ושקולניק היה משכנע אותי, שנוסחתי לא נכונה, שצריך לשיר את ה"מקדש מלך" כך וכך. ובדמי הלילה, בדרכי המחסגר המושלגים, נשמעה הנוסחה החרישית הזאת מפיו של האיש שקולניק.

כן, לא מעט טיילנו עם שקולניק באופל הצפוני הקפוא. שטח המחס-גר הראשון היה גדול, ואנו מצאנו לנו מקומות נידחים והיינו מתמכרים לזכרונות-אודיסה. אני הייתי באודיסה שנים אחדות, מט"ז עד י"ט, שם עבר עלי המעבר מילדות לבגרות, ובשנות המלחמה והמהומה רכשתי את הדבקות הגדולה הזאת בכל מה ובכל מי שעברי יכונה. שם למדתי בגימנסיה השביעית, הייתי גם חניך הקונסרבטוריה היהודית, א. גורדון אילפני את תיאורית המוסיקה, ולוין (מורו לשעבר של יא-שה חפץ) את תורת הכנרות. באוירה של אודיסה נשמתי; בימה, היס השחור, התרחצתי; תחת שמיה גדלתי; כוכביה זרחו לי, משכו וניבאו. בית-הכנסת הברודאי, יוסף קלויזנר, הקונסרבטוריה, "השילוח" - כל אלה חינוכני בכיוון עברי. גם מ"מכבי" לא סילקתי את ידי. באודיסה שמעתי את הסופרים מרדכי ספקטור, יעקב פייכמן, את העורך-דין גרוזנברג, את אסתר רחל קמינסקה ב"מירלה אפרת", את קלרה יונג ב"פופסיק", את איזה קרמר ושירי-העם שלה. זה היה עולם-בחרותי באודיסה. הרשמים האלה עיצבוני, הביאוני עד הלום.

והנה אנו מהלכים עם שקולניק, האיש בעל החיצוניות הממוצעת והנפש היפה, בדרכי המחסגר, עלטה צפונית משולגת תכסנו, ובאופק הרחוק יזהירו אלינו מעללי אודיסה.

אחר משקולניק היה קאפלינסקי. זה היה יהודי קטן ולא פויז - אד-רבא, היה מדבר בניחותא - כבן חמישים או מעט פחות מזה. הוא היה מהנדס: חשמלאי מומחה, שעבד שנים רבות במקצוע התכנון במוסק-בה, שגמר בית-ספר הגון ושהיה מפורסם בין המהנדסים החשמלאים. בלשכת-התכנון שבמחסגר ניהל את החלק החשמלי, היו באים אליו מן העיר מהנדסים לשם הינעצות.

איני זוכר, בעד מה קיבל קאפלינסקי עשר שנים - בטח בעד איזו חטאת-נעורים. היו לו שתי בנות, אשתו היתה רוסית, בכירה ממני בשתים או שלוש שנים. האחת משתי בנותיו (ראיתי את תצלומן) היתה יפה, השניה בינונית-תואר, אפס שערותיה של אשתו היו מאוד לבנות.

עם קאפלינסקי טיילתי לעתים תכופות ; גם שקולניק וגם הוא היו אנשים טובים, ואני אהבתים. הייתי פעמים אחדות בצריפס (הם גרו בחדר אחד), שמבנהו היה שונה מזה של צריפס אחרים. בצריפס היה פרוזדור חוצה את שני החצאים, ומימין ומשמאל הפרוזדור היו חד-רים. שם עמדו מיטות-ברזל בעלות קומה אחת (לא אצטבות כפולות) ובכלל התנאים היו נוחים יותר משבצריפס אחרים.

30.9.57 בינתיים נפוצו בין האסירים שמועות, שמשנת 1952 יתחילו לשלם משכורת בעד העבודה ושכרם המשכורת יהיה תלוי בכמות העבודה ואיכותה. את החלק הארי של שכר העבודה תקח לה פקידות המחסגר, אולם משהו יתנו גם לאסיר.

מובן, ששמועות אלו עניינו מאוד את האסירים, ביחוד דיבר הרבה בזה קאפלינסקי, שהיה מסור מאוד למשפחתו וחשב, כי מעתה והלאה יעלה בידו לעזור לה על-ידי משלוח כסף משכורתו. בתור מנהל מח-לקת-החשמל בלשכת-התכנון היה קאפלינסקי צריך לקבל משכורת גבוהה - כאלף וחמש מאות רובלים. אבל איזה סכום יקבל במזומנים ? כן, קאפלינסקי היה איש קטן-קומה, מעשי, בעל לב טוב. הוא הת-יחס ברצינות אל העולם הסובב אותו, כמדומני שהיה געדר כל חוש של הזיה ודמיון ; הוא לא היה בעל-חלומות, אף גם הזכרונות לא הטרידוהו בהרבה.

בין יהודי המחסגר הראשון הכרתי גם את ליטבאקוב, בנו של עורך ה"עמעס", שנאסר אף הוא בשעתו ועבר מן העולם. ליטבאקוב הצעיר היה מהנדס בבית-החרושת "דינאמו" במוסקבה. גם שם, כמו ב"זיס", היו מאסרים המוניים של יהודים, וליטבאקוב היה אחד מהם. הוא שהה במחסגר הראשון אך ימים מועטים, ואני דיברתי אתו רק פעם. זה היה אסיר צעיר, אולי בן פחות משלושים. אותו הערב שטיילנו אתו במחס-גר היה קר מאוד, והשלג חרק תחת רגלינו. דיברנו על דא ועל הא, על ההאשמה שהאשימו את קבוצת עובדי "דינאמו". שאלתי גם על-אודות אביו. אמנם ליטבאקוב הצעיר היה תלוש משדה העולם היהודי, פעולת אביו ב"עמעס" רחקה מאתו, הוא גם לא ידע לדבר אידיש. זהו גורלם של אבות ואמהות רבים בארצנו. גם בני ובנותי אינם יודעים את שפת עמם. כל זה טואטא ונפזר כמוץ ברוח.

אולי עוד עלי להזכיר את החובש היהודי, שהכרתיו במחסגר הרא-שון, את האיש המסורבל, בן השלושים וכמה שעבד בחלק הרפואי והיה, כמדומני, בצבא הגרמני בשנות המלחמה. בידו עלה להצטבע במסוה

של לא־יהודי, והוא עבד אצל הנאצים בתור מתורגמן. בשנות מאסרי פגשתי יהודים אחדים שעבדו אצל הגרמנים בתור מתורגמנים. בינתיים הייתי יוצא יום־יום, פרט ליום הראשון, לעבודה באו.ט.ק. של המכרה. שם היה עולמי שלי, עולם של פחמים, רכבות וקרונות, אבחנות, חתימות ותעודות. סמוך ללשכת האו.ט.ק. היה נמצא אגף הבית להכנת אבחנות.

מקום־עבודה יציב לא היה אצלי. תפקידי באו.ט.ק. אף הוא לא היה ברור לי כל שלושת החדשים שעבדתי שם. סוף־סוף הסתדרתי בחדר קטן ואפל. שם עמד שולחן קטן ומרופט וסביבו שלושה ספסלים סמוך־כים לקירות. בחדר זה היו מתכנסים העובדים לפני המשמרת ואחריה. שאר שעות היום היה החדר פנוי.

1.10.57 אור קלוש של נורת־חשמל קטנה האיר את החדר הזעיר וה־שחור. אבקת פחמים כיסתה את הרהיטים הקלושים והקירות, גם האויר פה היה שחור ודחוס, ללא אורור. חלון לא היה פה, זה היה חדר אטום, יומם וליילה דלקה נורת־החשמל הקלושה. אל השולחן הזה ועל הספסל הזה המשורט והמרופט ישוב ישבתי שעות רצופות. שום עבודה מסוימת לא היתה לי.

מנהל האו.ט.ק. סאזין היה "חפשי", בחור צעיר, שזה רק גמר את הטכניקום בוורקוטה (מחלקת שיפור הפחמים). רינגו אחריו, שאהב את הכוס המרה. דיברתי אתו פעם או פעמים ובזכרוני הוא נשאר כאפס, כבחור בלי כל נסיון וותק.

המשגיח הבכיר סוורוז' אף הוא היה "חפשי", איש זקן, בכיר ממני בעשר שנים, אסיר שנשתחרר, שבילה עשר שנים במחסגרי־וורקוטה ועבד באו.ט.ק. עוד בהיותו אסיר. זה היה איש פעיל, שניהל את כל הענין. חוץ משנים אלה היו עוד "אמנים" לטיב הפחמים, אף הם "חפשים", מהם קומי צעיר אחד בעל שערות צהובות מתולתלות ושנים רוסים, מי שהיו אסירים. שאר עובדי האו.ט.ק., התת־קרקעיים, היו אסירים.

בין האסירים היה בולט קונסטנטין איבנוביץ ליסובוי, בחור כבן שלו־שנים מאודיסה, בעל תור של ט"ו שנים. קוסטייה זה היתה לו השפעה גדולה לא רק על האסירים העובדים באו.ט.ק., אלא גם על "החפשיים". הוא ניהל את כל המסמכים החשובים, היה מכין את התעודות והדיווחים של שיפור הפחמים, משוחח עם ההנהלה החפשית והתנהג באו.ט.ק. כאדם העושה בתוך שלו. היה לו גם עוזר צעיר מן האסי־

רים, בחור צעיר ונאה מרוסיה המרכזית. שניהם ישבו מול החלון בחדר הגדול, מכתבותיהם היו גדולות והגונות. תנאי־העבודה שלהם לא היו גרועים.

אני לא דחקתי את רגליו של קוסטיה ליסובוי, והוא התיחס אלי יפה. הוא סיפר לי הרבה על־אודות חיי אודיסה בשנות האוקופציה של הגר־מנים (נראה, שעבד אצלם אותן שנים). לפעמים שתינו יחד תה וכד', ליסובוי התנהג אתי כפקיד למשועבד לו, כדוד העשיר לקרובו האביון, במלה אחת - מגבוה. אני קיבלתי את היחס הזה, מצב־רוחי היה אז מדוכא (אין אני אוהב עבודות מטושטשות כזו שנפלה בגורלי אותם החדשים), ולי היה הכל אחת.

אמנם יחסי־עבודה לא היו ביני ובין קוסטיה ליסובוי, כמו שלא היו ביני לבין שאר האסירים. אולם למרות שגרתי לא בצריף האו.ט.ק. היו לי פגישות עם העובדים העל־והתת־קרקעיים, הייתי משוחח עם אחדים מהם ולאט־לאט חדלו להביט עלי בעין רעה.

לפעמים הייתי נכנס לאגף השני של האו.ט.ק., אגף הכנת האבח־נות. שם היו שני חדרים גדולים, אשר בשניהם עמדו לוחות־פלדה רבות־שטח לשם ערבוב הפחמים, קיצוצם ונתיצתם. בחדר השני עמדה עוד מכונת־פטישים, שהיתה נותצת את האבחנות עד שלושה מ"מ. את השאר היו הבחורים עושים בידיהם. העבודה של הכנת האבחנות בש־ביל המעבדה היתה ממוכנת במידה זעומה.

2.10.57 באגף הכנת האבחנות עבדו אסירים אחדים, ביניהם המסגר פדיה - פיודור גריגוריביץ, אוקראיני צעיר בעל תור של עשרים שנה, בחור צנום וחרנור שעייניו היו מעט מקולקלות. הוא היה מתעסק בהל־חמת רשתות הנפות הקרועות, בהכנת חותמי־בדיל זעירים לחסימת הצנצנות עם אבחנות הפחמים, בשיפוץ מכונת־הפטישים ותמסרתה ובשאר עבודות־מסגרים. עם פדיה זה הייתי משוחח לפרקים. כמדומני, שהיה משתדל באיזה אופן להתקרב אלי ומראהו היה כאילו איזו אבן כבדה היתה רבוצה על לבו. פעם סיפר לי גם משהו מעברו בשנות המלחמה. הוא עבד באחד ממחסגרי המוות, לפי דבריו היה עסוק בסיווג החפצים של היהודים הנרצחים, פעמים גם התעסק באריות שערותיהם של הקרבנות - נשות ישראל. את השערות היו צוברים בשקים גדולים, לפני זה היו עושים חיטוי. היה במחסגר מחסן גדול, בו היו מונחים השקים זה על־גבי זה עד הועברם לגרמניה. את החפצים היו מחלקים לסוגים שונים - תלבושות מכל המינים ומכל מדרגות הבלאי, כלי־בית,

חפצי טואליטה וכו'. יש והיו מוצאים בבגדים גם דברים יקרים חבויים - זהב, אבנים יקרות. סוף-סוף פיטרו הגרמנים את פדיה מעבודתו. לדבריו אירע הדבר משום שניסה להציל ממוות שתי נערות יהודיות. אולם דברים אלה יצאו מפיו ברשלנות, ואחריהן באה הפסקה קלה, ובדממה לא נשמעו אותן המלים שצריכות היו להסביר את הסיבה האמיתית לפיטוריו של פדיה מעבודתו במחסגר הרצח. אולי רדפו אילו צללים של חיים מקופחים את האיש החיור והצנום הזה, והיה בהכותו בפטישו, והנה באו לפניו אילו פנים-זכרונות, ועינים שחורות ומפוחדות להטו על אלה הפנים, ומחלפות עבות של ספק ילדה ספק בחורה הת-גענעו ברוח - אותן המחלפות, אשר נצברו במשך אותו יום לשק הגדול. פדיה היה בחור אוקראיני פשוט, הוא ראה את כל זה, הוא השתתף בכל זה, אולי גם התעלל באותן הנערות היהודיות לפני חיסולן. כל זה משווע בדממה הקצרה, ורק הנה זה נשמעות הכאות הפטיש העולה ויורד בידיו של פדיה. עיניו המקולקלות של המסגר מביטות בפטיש. בין עובדי הא.ו.ט.ק. היה גם ולאסוב - בחור רב-גרמים בן פחות משלושים. במחסגר הראשון היה ולאסוב בין הבריונים. אני פחדתי ממנו. סיפרו, שעד מאסרו רצח לא מעט אנשים. באיזה אופן היה משיג יי"ש, ובשתייתו היה מתבשם ומתחיל לצעוק ולהתנגח עם שאר האסירים. לא פעם שמעתי מהומה גדולה באגף הכנת האבחנות, מהומה, צעקות וצלילי מהלומות. אם מישוהו כינני בשם ה"יד הזקן - זה היה ולאסוב; היה לו שם של בריון ורוצח. אמנם קוסטיה היה משפיע באיזה אופן על איש זה, ופעם גם שתינו יחד חצי ליטר (זה היה לאחר שקייבלנו את משכורתנו הראשונה במוזמנים), אך בכלל השתדלתי שלא להימצא במחיצתו של ולאסוב.

ומה גדול היה תמהוני כאשר פגשתי לאחר זמן-מה את ולאסוב במחסגר התשיעי, והוא בריגדיר של בריגדה לבנאות, וכעבור עוד זמן-מה נעשה ל"הלמן", שהיה ממלא את תכנית העבודה יותר ממאה אחוזים, ושמו היה כמעט תמיד על הלוח האדום - לוח ההתחרות הסוציאליסטית (במחסגר היו מכנים את זה עד שנת 1954: ההתחרות העמל-נית). במקום הבריון והגולן ראיתי בחור שוקט בעל אופי מנומס - ראיתי את היפוכו של ולאסוב ההוא. בינתיים סיפרו לי, שאחר שהועברתי מהמחסגר הראשון היו בין האסירים עובדי הא.ו.ט.ק. מאסרים המוניים, ביניהם נאסר גם קוסטיה ועוד בחורים אוקראינים. את ולאסוב העבירו אז למחסגר התשיעי. מה היה תפקידו של בחור זה במאסרים - לא אדע.

3.10.57 ככה היו עוברים הימים - אחידים בצבעם האפל, דומים זה לזה כתאומים. מעין שעשועים היו לנו העכברים הלבנים. משפחה גדולה של חיות קטנות אלו, לבנות-הגוף ואדומות-העינים, עם זנב ארוך וכבד - מצאה לה מקום בארגו שעמד על הארון שבלשכה. את ראש-המשפחה היו מכנים בשם רציני - טרגטי ספירידוניץ'. זה היה עכבר פעיל הן לאכילה והן להזדווגות. כבר סיפרתי לעיל על החיבה היתירה שהיתה נודעת אצל האסירים לכל מיני בעלי-חיים. את העכברים הלבנים היינו מזינים בשיירי-אוכל, היו גם מנקים מזמן לזמן את ארגום (אחרת היה ריח רע בלשכה) והמשפחה היתה פרה ורבה. קוסטיה היה המשגיח הראשי על בעלי-חיים אלה וגם נקט אמצעים שיתנהגו כהוגן. כך הוא גזר עונש גירוש על עכברה "זונה" (כפי שכינה אחר-כך), שמיד לאחר שילדה נתנה את דודיה לטרגטי ספירידוניץ', שבדברים אלה לא היה מחמיץ את השעה. מאחר שמספר האוכלוסיה של העכברים היה הולך וגדל בפרוגרסיה גיאומטרית היה ליסובי נותן במתנה זוגות עכברים לכל דורש. היו גם חיילים שנטלו אותם הביתה לשע-שועים. יחסי שלי אל העכברים הלבנים היה קריר למדי. לא אהבתי את עיניהם האדומות.

כך היו עוברים הימים. מצאתי לי גם עבודה. בבקרי את ה"סורטי-רובקה" (מחלקת-מיון) של המכרה ראיתי הרבה שיירי פחמים באבני המחצב שהיו מופקים ישר מן המכרה ושהמשפרים היו "נוקרים" אותם בידים ב"סורטירובקה". אבני המחצב היו גדולות בהרבה מגרעיני הפחמים, ואפשר היה להבדיל ביניהן ב"זריעה" דרך נקובי-נפה בעלי 3-1 מ"מ. דיברתי עם סווריז'ב, והוא התעניין בזה. החלטנו שאקח אב-חנה בת טונות אחדות ואעשה אנליזת-נפות של אבני המחצב. ביום המיועד נתנו לי בריגדה של אסירים ובמשך משמרות אחדות לקחתי שתי דוגמאות מעל טרגנספורטורי הגומי, שעליהם היו מועברים אבני המחצב, ועשיתי אנליזה בנפות בעלות נקוביות שונות. לאחר שקילת המינים הכינונו אבחנות בשביל המעבדה הכימית. אנליזת המינים הו-כיחה, כי כמות הרמץ הולכת ופוחתת עם הקטנת קטרו של המין ומגיעה עד שלושים אחוז ופחות מזה במינים הכי זעוררים, שנפחם כעשרה אחוזים ממשקל אבני המחצב. באמצעים פשוטים אפשר היה להוציא כמות זו של פחמים ההולכת לאבדון.

עשיתי את הטבלאות והצעתי את הדבר לסווריז'ב. הזקן התעניין מאוד בהצעה, שלפי אומדני היתה צריכה לתת למכרה יותר ממיליון

וורקוטה

רובל בשנה. החלטנו לכתוב את הצעתי באופן רשמי ולמסרה ל"בריו" (לשכת-המצאה) של המכרה. עשיתי את זה. החתמתי על ההצעה גם את סוור'וב וליסובוי.

לאחר זמן-מה קרא לי המהנדס הראשי של המכרה והציע לי לבדוק יפה בעבודת מחלקת-המיון ולתת לו את הצעותי המכוונות לשיפור עבודתה. זאת היתה עבודה רצינית, ועכשיו כבר היה לי ענין לעסוק בו. לשם ביצוע עבודה זו נחוצים היו לי תרשימי מחלקת-המיון. הת-חלתי לעבוד במחלקה הטכנית של המכרה, בה נמצאו כל התרשימים. ראש המחלקה הטכנית היה איואן ניקולאיביץ', אסיר קשיש, שכל עובדי המחלקה הטכנית - היו שם גם מהנדסים "חפשיים" - היו מכבדים אותו בשל ידיעותיו המרובות. הוא ידע יפה מאוד את המכרה, כל פינה תת-קרקעית היתה נהירה לו. הוראותיו היו ברורות ומדוייקות. המכרה היה אחד הגדולים והמסודרים בוורקוטה. איואן ניקולאיביץ', איש בעל פנים מקומטים ועינים חודרות, שנראה כבן חמישים וכמה, היה מדבר בלשון "אתה" לא רק עם כמה מהאסירים, אלא גם עם הרבה "חפשיים". הוא נתן לי את התרשימים הדרושים לי, ואני ישבתי אל מכתבה גדול-לה ונאה בחדר גבוה, מואר ומרוהט יפה, ועיינתי ימים אחדים בתרשי-מים. אכן, תנאי-העבודה בחדר זה היו אחרים לגמרי מאלה שבתאי האפל והמרופט באו.ט.ק.

לרגל העבודה שהטיל עלי המהנדס הראשי היה עלי לבדוק יפה את עבודת מחלקת-המיון, שמנהלה, האסיר הקשיש סטוליארוב, שישב במאסר עוד משנת 1937, לא קיבל את פני בזרועות פתוחות. סטוליא-רוב היה איש רוסי כבן חמישים, ששהה במחסגר זה ט"ו שנים וצריך היה להשתחרר בעוד שלושה-ארבעה חדשים. נאסר בשל האשמה בפעולה נגד מפלגתית, כמדומני, בשל זה שכביכול היה מההולכים בעק-בות האריה (טרוצקי). הוא עבד זה שנים אחדות במחלקת-המיון, היו לו כשרונות-ארגון, ומחלקת-המיון על כל מכונותיה עבדה כהוגן.

4.10.57 במחסגר הראשון קיבלנו את המשכורת הראשונה - אני קי-בלתי יותר מחמישים רובל במוזמנים. באיזור התחילה לפעול חנותונת, ששם אפשר היה להשיג חמאה, סוכריות, שימורים. אמנם התור היה גדול מאוד, וצריך היה לעמוד שעות רצופות. אני עמדתי וקניתי - היה זה נעים מאוד לרכוש משהו בעד עמל כפיך, להקל, לו גם במקצת, את עול החבילות מעל קרובי-נפשי.

היחסים ביני לבין עובדי האו.ט.ק. היו הולכים הלוך והשתפר. היה

גם עובד ארמני אחד, פטרוסיאן, שהשיג באיזה אופן את ספרי לשיפור פחמים והיינו משוחחים אתו הרבה, על-אודות נושא זה.

בפברואר או במרס של שנת 1952 נתנו לכולנו מספרים חדשים במ-קום האות ר' ("ריצ'לאג"), ששימשה אות-קלון עד אותה עונה. ימים רבים נמשכה עבודת ההטלאה. כל חייטי המחסגר הזומנו למפעל. בהגיע תור האסיר היה הצייר (גם הציירים גויסו לעבודה זו) כותבים במכחול את המספר שחור על-גבי לבן והחייט היה תופר ומדביק את אות-הקלון על השרוול וה"מכנס" השמאליים של כל הבגדים. בלי מספרים על התלבושת היתה הפקידות מושיבה את האסיר ב"בור".

ובמחסגר, כמו בחופש, כל דבר אפשר היה לקנות בכסף. נמצאו "ציירים", שהיו כותבים את המספרים באופן אמנותי על גזרות-משי נאות. בקרוב הופיעו על שרוולי "פרידורקים" רבים ואסירים אחרים המדקדקים בלבושם - מספרים עשויים מעשה חושב. ומוור הדבר - באמת היה נעים יותר לראות "בושלאט" חדש עטור אות-קלון עשוי מלאכת-מחשבת מבגד קרוע ובלוא עם מטלית לבנה ועליה ספרות עקומות. האומנם בטבעו של האיש, אשר בצלם אלוהים נברא, להתרגל לכל אוירה שהיא, וגם אוירת התועבה והקלון יש ותיהפך לו למצות אנשים מלומדה, והנה הוא משתדל להפוך את ערימת הצואה מצד לצד בכדי לעצב לה מראה אסטניסי. אולם הצואה, כמה שתהפוך ותהפוך בה צואה תישאר...

לאט-לאט בא אפריל, במחסגר הורגשו כבר עקבות האביב. נשבה רוח אחרת, השלג התחיל להודחם, הלבדים - להירטב. עקבות האביב ריעננו במשהו גם את הנפש. העיקר - האפלה היתה מתמוזזת והולכת. באפריל התחילה ממשלת האורה לרכוש עמדות יותר ויותר יציבות. רוח חמה, שלג נמס והולך, טחב ואורה - כל אלה התחילו לדחוק יותר ויותר את רגלי החורף, לצמצם את מלכותו במשך היממה. אמנם בצפון נמשך המעבר בין חורף וקיץ (נכנהו בשם "אביב") הר-בה יותר משבדרום.

שמי הצפון על-פי רוב מעוננים, ואין שם מגע ישיר בין השמש והשלג. משום כך מתנהל תהליך ההמסה של השלג בצעדים מרושלים, קמעה-קמעה. באפריל הוא נמשך רק שעות אחדות ביממה (אם בכלל מעלת החום למעלה מאפס). חוץ מזה, באפריל, ועתים גם במאי, עוד מתרחשות סופות שלג המערמות הרי-שלג הזקוקים אף הם להימס. כל זה מאריך מאוד את עונת האביב, מאריכה ומרקיבה.

וורקוטה

שקולניק, וביחוד קאפלינסקי, היו מקבלים משכורת גבוהה - כמדוי-מני עד ארבע מאות רובלים במומנים (המשכורת הנומינלית היתה גבוהה בהרבה מזה). אולם הפקידות הרשתה לתת לאסירים לא יותר ממאה רובלים - השאר היה נוקף על חשבוננו הפרטי של האסיר, ואפשר היה גם לשלוח כסף הביתה. התידודתי עם שני אנשים נעימים אלה הלכה ונמשכה. הם גם גקטו אמצעים להעבירני לעבוד בלשכת-התכ-גון. הייתי פעם אצל מנהל-הלשכה ("חפשי"), שקיבלני בסבר פנים יפות וגם הבטיח לי משהו. אך בסוף אפריל קיבלתי פתאום פקודה ל"הצטבר עם חפצי".

עוד במרס בא אלי פעם לאו.ט.ק. אברם אברמוביץ קרקר. 6.10.57 קרקר עבד במעבדה לשיפור פחמים של "הבסיס המרכיזי לחקירה מדעית" ("צניב") של הקומבינט "פחמי וורקוטה" ("וורקו-טאוגול") בתור לבורנט. הוא עסק לא כל-כך בעבודה מדעית כמו בהנהלת העניינים המשקיים של המעבדה, חוץ מזה היה לוקח במכרות את האבחנות לעבודה.

אולם אז עדיין לא ידעתי זאת.

קרקר בא לאו.ט.ק. של המכרה הראשון בתחילת אפריל של שנת 1952. הוא ביקש לראות את פני. ישבנו בחדרי הקטן והמרופט ושוחחנו קצת. כעבור זמן מה התידודתי עם קרקר, ובסוף שהותי בוורקוטה הייתי גם פקידו. אך אותו יום הבטתי עליו מלמטה למעלה - כל "חפשי" היה אצלנו אדם המעלה, הרחוק מאתנו כמטחווי קשת. באביו אירע, שאסיר זקן אחד דחף מבלי משים נהג אחד, שהיה דומה במלבושיו לאסיר (בגדי-מוך מלוכלכים). הנהג קבל על זה לרשות, ואת האסיר הושיבו לימים אחדים ב"בור".

קרקר בא להתנדע אתי מטעם פקידות "צניב". הוא אמר, שבודאי יקחוני ל"צניב" לעבודה. אולם לאחר שהלך עברו עוד ימים רבים, ואני כמעט ששכחתי את הדבר. אך בסוף אפריל באה הפקודה "להצ-טבר עם החפצים".

היה יום בהיר. זרחה השמש. היה הולך ונמס השלג. חייקין, קומנדנט המחסגר, עמד בחוץ, מנצח על בריגדות האסירים, שהיו מנקים את השטח מן השלג. הם אספו את השלג וצברוהו קירות-קירות. עד סוף שהותי במחסגר הראשון היה יחסו של חייקין אלי לבבי. הוא נתן לי מגררתי-יד רעועה לשים עליה את מזודתי ושקי בלכתי ב"אטאפ".

שלושה אסירים היינו בלכתנו בדרך, ושני חיילים מלווים. הדרך

יומן הזכרונות

היתה קשה, מעלות ומורדות, השלג כבר נמס אז במידה ניכרת, וסחיבת המגררה היתה קשה. נוסף לכל ביתק החבל של המגררה, והייתי מוכרח לקחת את החפצים על שכמי ולעזוב את המגררה באם הדרך. אולם החפצים היו כבדים בשבילי, ואני פיגרתי. שני האסירים האחרים היו בחורים צעירים, בלי חפצים, וכאלה היו גם החיילים. כולם הלכו במהירות. החייל המאסף היה מאיץ בי וסוף-סוף גם עזר לי במקצת. כן, הדרך לא היתה סוגה בשושנים. סוף-סוף פקד החייל לאחד הבחורים האסירים לקחת את מזודתי, והלה עשה זאת בלי רצון. כמדומני ששני-הם היו מן הגנבים, והללו אינם אוהבים כל עבודה. פעמינו היו שומות למחסגר התשיעי הנמצא במעלה. סוף-סוף הגענו לשם. התחיל הטקס המשוגר - מענה על השאלות הידועות, חיפוש, מסירת החפצים לתא-השמירה, קבלת מדור בצריף.

פרק אחד עשר

במעבדות הפחם

8.10.57 הריני עובר עכשיו לתקופה ארוכה בחיי המחסגריים, שנמשכה יותר משלוש שנים – מסוף אפריל 1952 עד אמצע מאי שנת 1955. זאת היתה תקופה של המחסגר התשיעי של "ריצ'לאג" (מחנה הנהר) ושל המכרה השמיני של הקומבינט "זורקוטאוגול". מכרה זה הוא הקשיש בוורקוטה, כבן עשרים היה אז, גם מחלקת-המחסגר התשיעית היתה רבת-שנים, בניגוד למחסגר-האפרוח השלישי בקאראגאנדה, ששימש קודם מחנה-שבויים ובתור מחסגר לאסירים מדיניים רק לפני בואנו התפקעה ביצתו.

מחלקת-המחסגר התשיעית בוורקוטה היתה שבעת מסורת-דמים. דורות רבים של אסירים קדמו לנו במחסגר זה, ובדרוך כף-רגלנו בשטחו והיה כאילו על דם ועצמות היא דורכת. לפני שנים אחדות זה היה מחסגר של "זורקוטלאג", האסירים ה"הוויים" והמדיניים היו צבורים פה בצוותא חדא. הצריף הי"ח במחסגר הס"ב התאים לי יפה. בשנת 1955, כאשר שיתפונו שוב עם ה"הוויים" היתה לי שוב ההודמנות להינכח בעליל עד כמה "נמתקים" החיים, כאשר מצרפים יחד שני גושים אלה.

כשנים או שלושה ימים לאחר בואי למחסגר התשיעי קראו לי לצאת מאיזור המדור לאיזור העבודה: באו נציגי "צניב" לראותי. אולם בכדי לצאת לאיזור העבודה לא לשם עבודה, נחוץ היה רשיון, שבתנאי המחסגר לא קל היה לקבלו. סוף-סוף, בעזרת וורסינה, אשה-קומי שעבדה ב"ספיצ'אסט" של המחסגר, העבירו אותי דרך המשמרת.

באו לראותי האיש רודני והאשה מלנבסקאיה. רודני היה המנהל של המחלקה הקוקסית של "צניב" אשר ברשותו היתה המעבדה לשיפור-פחמים; מלנבסקאיה היתה מנהלת או את המעבדה הזאת. בשבילי היו שניהם פקידים גבוהים.

באיזור העבודה היה ל"צניב" בית קטן ורעוע, אשר בו אותרה המעבדה של הפרופסור-דוקטור גיאורגי סטאדניקוב. זה היה אסיר ותיק משנת 1938, כימאי לחמרי-דלק (פחמים, נפט, כבול), שעבד בזמנו

באקדמיה למדעים; ספריו המדעיים בתולדות חמרי־הדלק ומוצאם היו מפורסמים בארצות רבות אצל בעלי־המקצוע ותורגמו לשפות אירו־פיות אחדות. הוא היה אז בן שבעים ושלוש, ועוד לא גס ליחו, לא נכסף גבו, לא כהו עיניו, לא נחלש רצונו. עם זקן זה עבדתי זמן ממושך. רודני ומלנבסקאיה הציעו לי לעבוד ב"צניב" במקצועי הישיר - בשיפור־פחמים. בשל המשטר החמור ב"ריצ'לאג" לא היתה אפשרות לקבל דרכון־רשיון של יציאה מחוץ לאיזור, אשר שם, במושב "רוד־ניק", לא רחוק ממחסרנו, נמצאה המעבדה לשיפור פחמים. אם כן, היה עלי להסתדר לעבוד יחד עם סטאדניקוב. בהמשך הזמן הבטיחו להשיג בשבילי באיזור העבודה של המחסר מקום־עבודה מבודד. מש־רתי - עובד מדעי במשכורת של אלף ושש מאות רובלים. הצעה זו היתה הצלחה גדולה בשבילי. השיחה עם רודני ומלנבס־קאיה התרחשה ביום אביב של סוף אפריל. היתה שעת הצהריים. השמים היו מכוסים עננים, שלג רך וממוזמז עוד היה רבוע בדרך־טיולנו. שלש־תנו הילכנו אילך ואילך באיזור העבודה המגודר חוטים דוקרנים. משום־מה לא הזמינוני שני האנשים להיכנס למעבדה של סטאדניקוב ולהידבר שם. כפי שהוברר לי אחר־כך, היחסים בין סטאדניקוב ועובדי "צניב" ה"חפשים", לרבות רודני ואף הדירקטור של "צניב" פארחא־נוב - יחסים אלה היו מיוחדים, אפשר לאמור - יחסי מדנים. הטיול הקצר ורב־התוצאות עם נאום יוספוביץ' רודני והלנה איבנוב־נה מלנבסקאיה היה בשבילי התחלת דרגה חשובה בחיי המחסר שלי, שארכה יותר משלוש שנים. מאז ועד שחרורי וחזרי לאינסטיטוט ההררי במוסקבה, בו עבדתי עד מאסרי, עבדתי ב"צניב", שנהפך אחר־כך, מראשית שנת 1954, לסניף הפיצ'ורי של האינסטיטוט המדעי המרכזי לפחמים במוסקבה (ווגי).

9.10.57 יום א' וב' של מאי היו ימי־פגרה, ואני נכנסתי לצריף 1, בו גר סטאדניקוב, לראות את פניו. כאשר סיפרתי לו, שמהיום והלאה עלי לעבוד יחד אתו במעבדה אחת, לא הביעו פניו התפעלות. הוא התחיל לברר לי את המצב במעבדת־"צניב" של שיפור פחמים. ה"רוח החיה" במעבדה זו היה פריסאדסקי, שהיה אף הוא אסיר עד תחילת שנת 1952 ועבד ב"צניב" משנת 1948 או 1949. הוא היה מהנדס לשיפור פחמים וידעתי, אותו ואת אשתו, עוד לפני מאסרו. בשנת 1945 או 1946 באו שניהם מטולה, מקום־מגוריהם, למוסקבה ונכנסו אלי לשם היועצות בעניני עבודתם. בטולה עבדו שניהם, האיש ואשתו, במעבדה לשיפור

במעבודות הפחם

פחמים של המכון המדעי התת-מוסקבאי לפחמים. אשתו של פריסאדס-קי, אולגה פבלובנה באזובנה, היתה בתו של הסופר האוראלי, המפורסם פאבל באזוב.

סטאדניקוב לא אהב את פריסאדסקי, כמו ששטם הרבה אנשים הסובבים אותו. הוא חיבב את ההתבודדות, רק שלושה או ארבעה אנשים אהב אהבה נאמנה ואת השאר שנא שנאה עמוקה. לשונו של הזקן היתה חדה ועוקצת. זה היה אחד האנשים הכי מתורבתים שפגשתי בימי חיי. הוא ידע יפה אנגלית, גרמנית, צרפתית. מפליא היה זכרונו. לדברי סטאדניקוב עבודתו של פריסאדסקי ב"צניב" אינה שווה פרוטה, ועכשיו לוקחים אותי בכדי לשפר את המצב.

לאחר ימות-החג התחלתי לעבוד במעבדתו של סטאדניקוב. לא היינו קשורים בעבודתנו, נושא העבודה של סטאדניקוב היה ההתבערות העצמית של הפחמים, הוא הציע מיתודה חדשה בשטח זה ובשנת 1956, לאחר שחרורו, הדפיס ספר מעניין על-אודות עבודתו זאת. מעבדתו של סטאדניקוב לא היתה מצוידת יפה.

6.10.57 אפשר לומר, שציד זה היה מימות המאה שעברה. כדי שלא להפריע לו, חצה סטאדניקוב את יום-העבודה לשני חלקים. במחצית הראשונה עבד הוא (עד השעה הרביעית אחר-הצהרים) עם עוזרו גי-קולאי רוז'דיסטיבינסקי, ומארבע עד חצות עבדתי אני עם גיאורגי פשי-ניצ'ני.

בין שני עובדים אלה של סטאדניקוב היה הבדל הגון. שניהם היו כימאים קשישים. רוז'דיסטיבינסקי עבד כל ימיו במוסקבה. זה היה איש זקן, בן קרוב לששים, מסורבל-בשר, עצל-תנועות, בעל תור של עשרים וחמש. רק חדשים אחדים עבד אצל סטאדניקוב, וזה שנאהו לא רק בשל עבודתו הגרועה אלא משום שגישתו של סטאדניקוב היתה בלתי-מוצלחת. נראה, שרוז'דיסטיבינסקי התעניין במוסיקה, הוא אהב לפרוט על הכינור, במוסקבה היה חבר לתזמורת סימפוניית של חובבים וגם פה, במחסגר, היה אצלו כינורו, והוא ניגן בתזמורת ובכלל השתתף בפעילות העצמית.

היחסים בין סטאדניקוב ורוז'דיסטיבינסקי היו מחודדים כל-כך, שחודש או חודשים לאחר התחלת עבודתי ב"צניב" פיטרו לפי דרישתו של סטאדניקוב את רוז'דיסטיבינסקי מעבודתו. עד היום (פגשתי אותו בדרך עראי בשנה זו) נשאר רוז'דיסטיבינסקי שונא בנפש לסטאדניקוב. האחרון גזר על ימין ועל שמאל בנפשות האנשים הקרובים לו, אם

באיזה אופן לא יכלו למצוא אליו דרך.

אחר לגמרי היה פשניצ'ני. זה היה איש גבה-קומה ונעים-חזות, בעל גיזרה זקופה - כבן חמישים ושתים. בשנות המלחמה האזרחית היה בצבא הלבן, קצין צעיר, ויחד עם חילות וראנגל, שנהדפו בקרים לגדות הים השחור, הפליג בשנת העשרים לתורכיה. זמן-מה אחר זה היה בצבא הלבן הרוסי בחוף-לארץ, אחר-כך נשתקע בסופיה, בירת בולג-ריה, גמר שם את האוניברסיטה ככימאי ונשא אשה - את בתו של תעשיין זעיר לסחורות-תמרוקים - מי-קולון, שפתונים וכדומה. לאחר מות חותנו המשיך בתעשיית התמרוקים. טיב סחורתו היה משובח, היו לו לקוחות קבועים, ובמובן החמרי היו חייו לא גרועים.

בבולגריה היה חבר של איזו מפלגה רוסית אנטי-סוביטית. בימי המלחמה האחרונה (בולגריה נלחמה יחד עם היטלר) היה בצבא, שנלחם נגד ברית-המועצות. בבוא התבוסה להיטלר וגרורותיו נתפס פשניצ'ני על-ידי האדומים ונידון לעשר שנים. ככה הובא לוורקוטה, וככימאי עבד אצל סטאדניקוב זה שנים אחדות.

בניגוד לרוז'דיסטיבנסקי היה פשניצ'ני אהובו של הפרופסור הזקן, שהביע לו אמון בלתי-מוגבל בעניני העבודה וחיבה יתירה ביחסיהם הפרטיים. דבר-מה אצילי, לא-המוני, היה בחזותו ובנפשו של פשניצ'ני. הוא היה מלא הכרת ערך עצמו, דייקן בעבודה, העריך את סטאדניקוב. שניהם, ביחוד סטאדניקוב, היו אנטישימים - גם אפיונים, גם המנים.

חייו של סטאדניקוב היו מסודרים מאוד. המשטר במחסגר הוא בכלל מסודר, וסטאדניקוב אהב סדר גם בעבודה. היו אצלנו תנורי-חשמל, וסטאדניקוב בישל לעצמו את מאכליו האהובים, אכל בשעה מסוימת. בחדרו עמדה אצטבה צרה, ובכל יום היה ישן שעה או שתיים לאחר ארוחת-הבוקר. בשעת שנתו איש לא היה מעז להטרידו, ומספרים, שפעם בא למעבדתו ממוסקבה הפרופסור הידוע, התברר-כתב של האקדמיה למדעים סאפוז'ניקוב, וה"יומני" גירשו באמתלה, שסטאדניקוב ישן אותה שעה; אמנם, זה סודר מראש על-ידי סטאדניקוב - הלה לא אהב את סאפוז'ניקוב.

בין אנשים אלה היה עלי לבלות את שנת 1952 - עד שסידרתי לי את מעבדתי אני לשיפור פחמים והתבדלתי מסטאדניקוב ופשניצ'ני. 11.10.57 אביב בצפון הארץ - מאי, יוני, יולי. הלילות הלבנים, האור הרופף של השחר הבלתי-פוסק. חצות לילה. פשניצ'ני ואני גומרים

כ מ ע ב ד ו ת ה פ ת ם

את עבודתנו וצועדים באיזור העבודה לאיזור המחסגר. בבית המשמרת מנמנם החייל התורני. הוא נותן לנו את השקיק עם שני כרטיסינו ופוי-תח את הקנה-המעצור לדלת. והנה- האיזור. סמוך למשמרת עומד לוח מקושט, ועליו המלים: "עובדי המכרות, יותר פחמים למולדת!" על הלוח רשומות כל הבריגדות ואחוזו של פריון עבודתם. שם גם הרשימות החדשות למכתבים וחבילות. אני ממהר לקרוא רשימות אלו, אך פשניצ'ני אינו ממהר: הוא מנותק מביתו, ואינו מקבל לא מכתבים ולא חבילות. והנה אנו צועדים במעלה בין שתי שורות הצריפים הדו-ממים. הצריפים מסוידים יפה, גדרות-עץ נמוכות ונאות, מסוידות אף הן, מקשטות כל צריף. ראש המחסגר, התת-פולקובניק בגאנקו, מקפיד במראהו החיצוני של המחסגר. טלאי-ירק הגונים פה ושם סמוך לצרי-פים וביניהם- זאת שבולת-שועל, שזורעים אותה מדי אביב, אף אם מעולם אין היא מספיקה להיבשל ובסתיו קוצרים אותה לשם מספוא לבהמות-המחסגר.

הצריפים עומדים תחת האור הרופף המתיכם, מעוטרי הגדרות-הצע-צועים וכתמי הירק השותק. דומה, כאילו אנו עוברים באיזה מושב אגדתי בארץ החלומות אשר מעל להכרה, בארץ הלובן והזוך. אך בצריפים לבנים אלה, יודעים אנחנו, געולים על מסגר אנשים. אצטבות דו-קומתיות קפואות בצריפים, והאנשים סרוחים עליהם ויש-נים את שנתם הכבדה לאחר עבודתם המפרכת. ריח צהנה עומד בצריף, פה ושם נשמעות גניחות מתוך שינה, נחירות, גמגומים וצלילי-חצוצרה מבאשים.

12.10.57 לאחר שהתחלתי לעבוד ב"צניב" העבירוני לצריף א'1, בו גרו האסירים שעבדו באטאפ. בצריף זה גרו גם פשניצ'ני וסטאדני-קוב. חוץ מהאצטבות הדו-קומתיות היו פה גם מיטות-עץ אחדות. מיטה שכזו נפלה בחלקי. על המיטה הונח מזרן ממולא נסורת-עץ גסה. המז-רן היה מכוסה סדין צר, על הסדין- שמיכה אפורה, ישנה, עם כתמים צהובים.

בצריף אחד א' גרתי עד האחד במאי שנת 1954, כלומר, שנתים מלאות. העבירוני משם בשל החלטת הרשות לקצץ בשטח המחסגר והעברת צריפים אחדים מעבר לאיזור לשם שיכון-חיילים. צריפנו עמד בקצהו העליון של המחסגר, באותה השורה שנידונה לקיצוץ.

במחסגר התשיעי היו הרבה יהודים- לא פחות מחמישים. כעשרה יהודים גרו בצריפנו. עם הרבה מהם התידדתי, אהבתים אהבת-גפש

ועד עכשיו הריני נזכר בהם כבאורות בחושך. אפס את לייבוש קאנ-טארזי, חברי ורעי הצעיר, הכרתי אך כחודש לאחר בואי למחסגר זה. עד רגעי האחרון לא אשכח את האיש הזה.

הראשון בין היהודים שהכרתי היה דוד כהן. כמקובל בין האסירים הציע לי, ל"אטאפניק" החדש, מיני תזונה, ביחוד סוכר. הסתלקתי מן הסוכר - עוד היה לי מלאי מחבילתי האחרונה.

כהן - יליד אקרמאן. בעיר זו גר ופעל בחור קטן-קומה זה, בעל החוטם הרחב והפה הרחב, העינים האפורות, השערות והריסים השחור-רים. ריסי עיניו של כהן מכסות עינים אפורות ומחייכות. הוא היה אז כבן שלושים וארבע, ישב במאסר עוד משנת 1947, נידון לעשר שנים בעד עבודה ציונית ועבודה בקהילה היהודית באקרמאן בימי שלטון הרומנים בבסאראביה. כהן גמר גימנסיה עברית בבסאראביה וידע יפה עברית. לדאבוני, ביכר לדבר באידיש, אף אם לא הסתלק גם מן העברית. בכל-אופן, אתי דיבר רק עברית. אמנם פגישותינו לא היו תכופות. הוא עבד ב"רמו" (בית-חרושת מיכני לשיפוץ) שאותר, כמכרה השמינית, באיזור העבודה. כהן - פנקסן מומחה, ועוד היום, לאחר שחרורו וליבונג, הוא פנקסן ראשי ב"רמו" שבוורקוטה.

כהן - רנק זקן (עד היום לא נשא אשה), אף אם חיצונותו נעימה. הוא היה איש מעורב עם הבריות, מחייך תמיד בחיוכו הרחב, שגילה את שיניו הקטנות והגדירות. חוש-שמיעה לא היה אצלו כלל, למרות זה אהב לשיר ניגונים חביבים עליו - את "לאַמיר זיך איבערבעטן", את "רחל הרועה את צאן לבן". זה היה מושר בזיפנות מרעישה, צורמת את האוזן ומצחיקה.

פגישותינו עם כהן לא היו תכופות משום שבזמן הראשון כאמור עבדתי במעבדה עד חצות לילה, ובמחסגר הייתי חפשי בשעות היום - כלומר באותן השעות שדוד עבד ב"רמו".

באקרמאן היה דוד חבר "גורדוניה". זאת היתה אגודת-נוער ציונית, שהיתה מסורה לשיטתו של גורדון, אחד מחלוצי הישוב העברי בארץ. אין אני יודע יפה את שיטתו של גורדון. כמדומני, שהיתה מבוססת על חלוציות, על עמל וזיעת-אפים, על זה שהנוער העברי בתפוצות צריך לכבוש את הארץ בעמל. כמדומני שגורדון היה המארגן הראשון של ה"קבוצות" וה"קיבוצים" (את ההבדל ביניהם איני יודע עד היום). נראה, שבבסאראביה פעל ארגון גדול של "גורדוניה". גם לייבוש קאנ-טארזי היה מחברי ארגון זה. אמנם כהן, לפי דבריו, יצא אחר-כך

במעבודת הפסח

מ"גורדוניה" ולאחר גמרו את הגימנסיה עבר לעבוד בקהילה היהודית שבאקרמאן בתור מזכיר הקהילה. לאחר שחרורה של בסארבאיה על-ידי ברית-המועצות לא נאסר כהן, בתחילת המלחמה עבר למוסקבה, שם גרו אחותו ואחיו הצעיר. במוסקבה עבד במפעל-בנין גדול, בו עבדו הרבה פועלים ופועלות. ההנהלה התייחסה אליו יפה. למרות פז-רנותו היה דוד עובד מן המדרגה הראשונה. ובכל מקומות-עבודתו התייחסה אליו הפקידות כאל פנקסן מאוד מומחה. הוא לא רק עבד בדיקנות גבוהה, אלא גם במהירות, ותמיד היה מקדים לגמור את הדו"חות החדשיים והשנתיים ומקבל בעד זה פרסים.

אפס בחיים הפרטיים היה דוד מפורז עד לצחוק. יש והיה משתקע במחשבות, והנה אתה אומר לו משהו, משנה ומשלש את דבריך, והוא אינו שומע - לך ודבר אל הכותל. אין זאת אומרת, שדוד לא אהב מצדו לדבר - להיפך, דוד חיבב את הפטפוט, היה יכול לספר שעות רצופות. כל יודעיו אהבוהו. זכרונו היה מחודד. הוא זכר יפה אנשים, עובדות, מאורעות ופגישות. ובכל זה תפס את המנוחך והמצחיק.

13.10.57 משונה היה גם דיבורו של דוד באידיש - מרובים היו בו החולמים. נראה, שכך מדברים באקרמאן: "ס'איז געגונגען א סולדאט אפן ווקוול"...

אין בדעתי כלל לשים את דוד כהן לצחוק, אולם במחיצתו שררה תמיד הבדיחות. במשרדו עבדה נערה אחת, בת-קומי, שהיתה אם לבת ונעדרת בעל. שמה היה לידה. איני יודע אם נתאהב דוד בנערה-אשה זאת או היתה זאת התבדחות תורנית מצדו. מדי פעם בראותי את דוד הייתי שומע מפיו את פרשת היחסים המורכבים בינו ובין לידה. נראה, שבתור עובדת היתה לידה מן המפגרות, ודוד היה עושה את עבודתה. בכל-אופן, היתה מעוניינת ביחסים טובים אתו. יחסים אלה היו ידועים לכל המחסגר. כל מי שהיה לו מגע עם אשה, לו רק מגע מלולי, היו מביטים על אסיר זה בקנאה: הגעגועים לאשה היו הרגש החזק ביותר בין הנוער המחסגרי - והנוער היה הרוב בינינו.

מענין, שלאחר שנים אחדות, בהשתחרר דוד ממאסרו ובהיעשותו פנקסן ראשי של ה"רמז" (לידה הוסיפה להזדקן ובתה הוסיפה לעלות על), התחילה אמנם לידה להתייחס אליו באהדה וגם היתה מזמינה אותו לביתה. אולם סתומות תהפוכות הנפש! דוד לא היה מספר אז שום דבר מבדח על-אודות יחסיו עם לידה. נערה אחרת, נערה רוסית בת י"ט, לקחה אז את לבו. והנה נשאר דוד כהן רנק עד היום הזה.

אולם אני כותב בזה על-אודות חיי במחסגר התשיעי ועל-אודות האנשים במחסגר זה. לדוד כהן, לבחור קטן-קומה זה, היה לב חם וטוב. היו לו יחסים טובים עם פקידות ה"רמז" (הפקידות בכל מקום אוהבת עובדים מומחים וזריזים), ולפעמים היתה לדוד אפשרות לעזור לאסיר יהודי להסתדר לעבודה בבית-החרושת. לעבודה ב"רמז" שאפו כל האסירים – זאת היתה עבודה לא קשה, עבודה בחום שנתנה התמחות ידועה במקצוע. ואמנם, חוץ מכהן, עבדו ברמז עוד הרבה יהודים, אולם דוד כהן היה הרוח המאחדת את אנשינו במחסגר. הוא היה בטבעו איש קהל, איש ציבורי, שאהב להתעסק בעבודה ציבורית והיה גם מצליח בזה. אם ביקש מישו מן האסירים משהו מאת דוד כהן, אפשר היה להיות בטוח, שדוד ישתדל בכל כוחותיו למלא את הבקשה. היה עוזר גם בכסף ותזונה לנצרכים.

לדוד כהן היה לב יהודי. הוא התענין מאוד בכל מה שהופיע בדפוס על-אודות הארץ, על-אודות בני עמנו בארצנו, כל עובדה אנטישמית עוררה את תגובתו וצערו. אם הופיע ב"נובויה ורצמיה" איזה מאמר על-אודות ישראל – דוד היה הראשון שקרא אותו (דוד אהב לקרוא עתונים וגם ספרות יפה) ופרש לו פירושים. אם הופיע בעתון איזה פיליטון המגנה איש יהודי, ובפיליטון מכונה במלואו שם משפחת האיש, שמו ושם אביו (צלצול נלעג ומחפיר היו לאלה ברוסית) – דוד כהן היה קורא ראשון, קורא ומצטער. בשנות 1952–1953 היו פיליטונים כאלה מופיעים בעתונים למכביר – ולא רק בעתונות המרכזית, אלא גם של ערי-השדה. שחורים היו אותם הימים ליהודי ברית-המועצות – ימי נעילת כל המוסדות היהודיים, ימי "ענין הרופאים" והפיליטונים הנ"ל, ימי פיטורי יהודים רבים מעבודתם, ימי המאסרים ההמוניים על לא דבר. דוד היה קולט מן האויר ומן העתונים כל מיני שמועות ועובדות ואחר יש והיינו דנים בהם – קומץ יהודים תלושים מן החיים וכלואים בבור-צפון זה.

אולם גם בבור הצפון המו הלבבות, להט המות, בכתה הנפש. 14.10.57 דוד התחבר והתידד מאוד עם ליוניה קאנטארז'י, שהיה אף הוא מבסאראביה. היו להם מכרים משותפים, ובהתכנסם היו זוכרים נושנות, בדברים שניהם אידיש טעימה מרובה החולמים.

את ליוניה, הוא-הוא לייבוש קאנטארז'י, הכרתי זמן-מה לאחר שהו-עברתי למחסגר התשיעי. בראשונה לא עשה עלי רושם מלבב. אולם בקרוב באו ימים וליוניה נעשה הכי אהוב לי בין כל האסירים. כיחז-

במעבדות הפחם

קאל פוליאריביץ בקאראגאנדה כן היה לי ליונייה קאנטארז'י בורקוטה. אולם את יחזקאל הכרתי רק כתשעה חדשים ואילו את ליונייה - יותר משלוש שנים. דמותו של ליונייה מקשטת ומחממת את חיי בצפון הקר. ליונייה היה אז כבן שלושים ושתיים. קומתו היתה ממוצעת וחטובה יפה, כתפיו - אמיצות וזקופות, אולם פניו היו צנומים וצהובים. פניו של ליונייה היו דומים לפני חולה אנוש - כל-כך רב בם הצהוב. אולם ליונייה היה בריא מכולנו. הוא היה ספורטאי ותיק, "מכבי" לשעבר, אהב לשחק בכדורגל והשתתף באופן רשמי בנבחרת המחסגר מטעם "רמו". בקיץ היה פועל במחסגר אצטדיון, ששטחו היה אך במעט פחות משטח רחבת-כדורגל רגילה. כל ימות השנה, בכסות השלג וה- קרח את וורקוטה, היה שטח זה משמש לקיבול אשפה, שהיתה מצטברת פה מכל הצריפים ושירותי-המחסגר. אולם בבוא האביב והשלג התחיל נמס היו מתחילים לבער ולפנות את השטח ולהתקינו לכדורגל. זאת היתה עבודה לא קלה, והפקידות היתה מגייסת לשם זה עובדים מאוכלוסיית המחסגר כאשר היו מוציאים לעבודה צריפים שלמים במשך שתיים-שלוש שעות בימות הפגרה. בכדי להשיג עובדים בשטח האצטדיון היתה הפקידות מגבירה את החומרות. למשל, אסור היה לעשן בצריף. בחורף לא היו מקפידים בזה. ואילו באביב, כאשר היו נחוצים עובדים באצטדיון, היו עורכים בדיקות תכופות בצריפים, ומי שנמצא מעשן היו מטילים עליו קנס עבודה באצטדיון בשעות החפשיות מעבר-דה. היו בחורים שעשו עבודה זו מרצון - אלה היו מחבבי הכדורגל. הכדורגל היה אחד ממראי-השעשועים האהובים במחסגר. היו אצלנו להקות אחדות שהתחרו זו בזו - של עונפי המכרה, של "רמו" ושל עובדי השירותים במחסגר. חוץ מזה, החל בשנת 1953 היו באות להקות כדורגל ממחלקות-מחסגר אחרות לשם התחרות. כל להקה ולהקה היתה לבושה מדי-ספורט של צבע מיוחד, על הגבים התנוססו למרחוק ספרות גדולות שחורות, השופט ציפצף, הבחורים המעורטלים והמגומרים רים רדפו זה את זה, עבדו ברגליהם (בראש וראשונה) ובראשיהם. מסביב לרחבת הכדורגל עמדו הצופים. אם היה מזג-האוויר נאה והרכב השחקנים מעניין - היה מתכנס קהל רב. רבים היו מביאים אתם מן הצריפים ספסלים ומסתדרים בצורה נוחה, הרוב עמד על רגליו. כמו בכל משחק כדורגל היו פה פרשנים וחסידים לשני המחנות. כל להקה היו לה "חוליה" משלה, וכל הבקעת-שער היתה מלווה צעקות, קריאות-התלהבות, מחיאות-כפים ולפעמים גם השלכת כובעים וחולצות

למרומים מרוב התפעלות. מצד שני היו נשמעים צפופים וקריאות-זלזול. האצטדיון היה מצויד בספרות גדולות מסתובבות שהיו מסמנות את מספר ה"שערים" שהובקעו משני הצדדים. לכל משחק-כדורגל הגון היתה באה כל הפקידות - באגאנקו ועוזריו, ויש שהיו באים גם ממחסגרים אחרים.

15.10.57 ליוניה קיבל תור של עשר שנים בהאשמה של הברחה בלתי-חוקית של בחורים ובחורות יהודים דרך הגבול בשנות 1945-1946. איני יודע אם אמנם השתתף ליוניה בפעולה זאת, אולם באותן שנים עברו אמנם הרבה צעירים יהודים את הגבול וברחו לרומניה ומשם עברו לארץ. בריחת הגבול התרחשה לא רחוק מצ'רנובויץ, בעיר זו פעלה כנראה איזו אגודה של צעירים ציוניים, שהיתה מבצעת את הבריחה ושהיו לה קשרים בבוקרשט, שם פעל ארגון ציוני חפשי. ליוניה נולד בקישינב, שם גר כל ימיו. שם הוא גר גם כיום. בנעי-רותו, עד שנת הארבעים, משלו בבסאראביה הרומנים. ליוניה היה אז גורדוני ו"מכבי". הוא למד גם שנים אחדות בגימנסיה העברית ודיבר עברית יפה. אמנם הוא כתב בשיבושים, אך במחסגר לא כתבנו עברית בשל החיפושים התכופים והחשש של חשדים וענשים מצד הרשות. משפחת קאנטארז'י בקישינב היתה מעונפת, ולליוניה היו הרבה דודים, דודות ושאר קרובים. אין לך אoirה נוחה לגילוי-לב ושיחות נפשיות כאוירת המחסגר. מאות ערבים ביליתי עם ליוניה, הרבה די-ברנו ושרנו (לליוניה - חוש-שמיעה מצוין). וידעתי יפה לא רק את חייו הוא, אלא גם של כל דודיו ודודותיו, של בניהם ובנותיהם ושל שאר הקרובים.

אביו של ליוניה מת לאחר מאסרו. נשארה אמו, החיה עוד כיום. לליוניה היו אחיות אחדות - כולן נשואות ואמהות, אפס הוא היה בן יחיד להוריו. הוריו לא היו עשירים, יש והיה שולט בבית גם המחסור. עוד בנערותו, והוא תלמיד הגימנסיה העברית, היה חבר פעיל ב"גור-דוניה". ליוניה היה רתחן. אמנם הוא לא היה פזיז - להיפך, זה היה בחור מתון, לא פטפטן (אם גם לא מן השתקנים). עניניו היו בלתי-רגילות - גדולות, שחורות כפחמים, מכוסות ריסים ארוכים, מביעות משהו. העינים להטו והתנוססו על פניו הצהובים של ליוניה. פנים אלה לא היו יהודיים טיפוסיים. רק מצחו היה יהודי, ביחוד הגבול בין המצח והשערות המקורזלות במקצת. עורו של ליוניה היה תמיד שזוף, הן בקיץ והן בחורף. חוזהו אמיץ וחלק. בהיותו מכורבל ב"בושלאט"

במעבודות הפחם

הארוך ורחב-הממדים וחבוש הכובע המחסגרי (אמנם הכובע היה הולם תמיד את ראשו) היה ליוניה נראה כבחור חלוש וצהבהב-פנים. אולם בחלצו את בגדיו נראה לעין גופו השזוף והעז.

16.10.57 לפני מאסרו עבד ליוניה במסילת-הברזל. הוא עבר אילו קורסים ועוד לפני המלחמה התחיל לעבוד בתחנת רומאנובקה בבסארא-ביה. בתחילת המלחמה העבירו אותו למזרח הארץ, ולאחר שחזר לקי-שינוב המשיך לעבוד במסילת-הברזל. הוא סיפר לי לא מעט על-אודות שנים אלו, על-אודות האנשים והנשים שעבד אתם. כמה מהבחורות אצלו לו מחסדן - ליוניה היה, כמסופר, בחור נאה ואמיץ.

בשנת 1946 נפגש ליוניה בקישינוב עם בחורה יהודיה, שהיתה לו-מדת במכון לחינוך. שמה היה בטיה. נערה נאה זו כבשה את לבו של לייבוש, ולאחר זמן-מה התחתנו. שם בתם היה ריטה. ראיתי את תצלום-מה של הילדה הזאת. ילדה יפה, בת עינים שחורות ופקוחות כולן לעולם, ואיזה קמט זעוררי סמוך לפה האציל בפינה, ארשת עגומה - מלגלת, פיקחה וסובלת. כמעט שנתאהבתי בילדה נחמדה זו.

נישואיו של ליוניה הפריעו לעלייתו. בטיה לא היתה גורדוניה. אולם במחצית השנייה של שנת 1946 העתיק הזוג הצעיר (זה היה טרם הול-דתה של ריטוצ'קה) את מושבו לצ'רנוביץ, שם גרה אחותו הנשואה של ליוניה.

בשבעה בנובמבר 1946 אירעה התבוסה. קבוצה גדולה של מבריחי-הגבול נתפסה על-ידי הרשות ונידונה למאסר. מאז הגבירו את שמירת הגבול והבריחה נפסקה. את ליוניה אסרו בשנת החמישים. בתו ואמו נשארו בצ'רנוביץ אצל אחותו הנשואה, שהיתה אם לשני ילדים. אשתו עברה לטאשקנט, שם גרה גם אחותו של ליוניה. שם הוסיפה ללמוד במכון. נמצא, שריטוצ'קה נשארה בצ'רנוביץ יתומה מאביה ומאמה. עוד בקישינוב למד ליוניה אצל שכן אחד את עבודת החרטות. בכלל, ידיו של ליוניה היו מסוגלות יפה לכל עבודה. הוא הכיר ולמד לא רק את החרטות בידיים, אלא התנדע גם למכונת-החרטיטה.

כאשר הובא ליוניה לוורקוטה, למחסגר התשיעי, מינו אותו לעבוד במכרה. בריאותו היתה מן הסוג הראשון. חדשים אחדים עבד במכרה. זאת היתה עבודה קשה. המכרה השמיני בוורקוטה היה הכי ישן והכי בלתי-מסודר בין כל מכרות וורקוטה. המחצבים היו רחוקים מעמוד המכרה, התקריות היו חלשות. תאונות רציניות אירעו לעתים תכופות, ולפעמים היו אלה תאונות-מוות.

יומן הזכרונות

אצל ליונייה התחילו מיחש-לב, ובוועדה הרפואית התורנית הועבר לסוגי-הבריאות השני. לסוג זה היתה אסורה העבודה התת-קרקעית. ליונייה עבר לעבוד ב"רמז" בתור חרט במחלקה החשמלית. הוא עזר גם בעבודת וולקניזציה של גומי. בקרוב השתחרר הוולקניזטור העיקרי, וליונייה הועבר לעבודה זו. חוץ מעבודת החריטה והוולקניזציה למד ליונייה גם את המסגרות, עבד במכונות שונות וסוף-סוף נעשה פועל מומחה של ה"רמז", שם עבד עד יום שחרורו. בקישינוב, אשר שם גר עכשיו ליונייה, הוא עובד גם כן בבית-חרושת ומשתכר יפה בשל ידיו החרוצות וכשר-העבודה שלו.

קולו של ליונייה היה נעים מאוד, קול טנור עם פעמוני-הכסף. גם בדברו צילצלה מתכת נעימה בקולו, והוא שר יפה מאוד, ובמשך הזמן הארוך לימדני שירים עבריים ויהודיים רבים, שכתפילות נהיו לי. בחיצונותו לא היה ליונייה דומה ליהודי, אולם בפצחו פיו קשה היה שלא להכירו. מבטאו היה יהודי מכף-רגל ועד ראש, הוא שר מעט בדברו, והנעימה היהודית צילצלה במתכת. נפלא היה צחוקו של ליונייה, גם בו היתה מתכת, וכאילו צחק ובכה כאחת. אני אהבתי מאוד את הבחור הזה, את צחוקו ונפשו, את שיריו, סיפוריו ופרשת חייו. בתוך חדשים רבים היינו מטיילים יחד מדי ערב, מדי ערב.

הוא אמנם לא היה טיילן ותיק כמוני, ובהיות מוגי-האוויר גרוע לא היה יוצא מצירפיו - בכל-זאת היה איש-דרום מעודן. היו ערכים שחיי-כיתי לו, טיילתי וחיכיתי, חיכיתי וטיילתי במעלה ובמורד של המחסגר, באותו הרחוב, שהיינו קוראים לו "יודן-סטריט".

22.10.57 מאיר הלפנד וזולודיה קרצמן היו בחורים צעירים, חברי "אייניקייט" בו'מרינקה. במחסגר התשיעי של וורקוטה שהו שניהם עד סוף 1954, ואז נשתחררו, אך אמנם לא קיבלו רהביליטציה מלאה. ההחלטה בענינם היתה שכזו, כי עונת-המאסר, שעברה עליהם עד כה, היא-היא העונש בעד חטאם. החטא לא הוסר מהם, אלא קוצץ מעשר שנים לאותו הזמן שישבו למעשה. החלטה זו היתה גרועה בשבילם, הגבילה את חופש ההתישבות בערים גדולות, את זכויותיהם ללמוד בבתי-ספר גבוהים וכו'. לאחר קשיים רבים הסתדר מאיר במכון לרפואה בקאראגאנדה, בו למד כשלוש שנים, אחר-כך עבר לעיר אחרת. עם מאיר ביליתי הרבה זמן. לימדתיו עברית, ושקידתו היתה נפלאה. מוח חריף ושקידה מצוינת מסוגלים להפוך הרים, ומאיר אמנם הפכם. סוף-סוף התחיל לדבר עברית. אמנם אוצר-מליו היה מוגבל, אך מספיק

במעבודות הפחם

כדי לדבר על-אודות אותו חוג-החיים, שענין את האסירים. מאיר עבד במרפאת המחסגר והתמחה אצל הרופא פטרוב במחלות-עינים. פטרוב היה רופא-העינים המומחה בוורקוטה ואם כי היה אסיר, היו מעבירים אותו לעתים קרובות למחסגרים אחרים לרפא חולי-עינים. עונות אלו היה הופגד נשאר לבדו במחסגרנו, והיה משמש בתור רופא-עינים, אף אם לפני מאסרו למד רק בקורס הראשון או השני של המכון למדיצינה. מאיר - בעל כשרונות, בחור מחוכם. סבורני, שבמשך הזמן תתחלנה עיניו החודרות להבין לא רק את מעשי האדם הקטן, כי אם גם את לבו ואת פצעי-הנפש הטמירים.

הנני עובר ליוסף קרלר, לאיש הטוב והחכם, הגר עכשיו במוסקבה. בשבוע העבר היה בביתי ובילינו יחד את הערב. היתה נוכחת אשתו. אמנם קרלר עדיין לא בא אל המנוחה ואל הנחלה.

קרלר נולד בעיר הייסין, באוקראינה. זאת היתה עיירה שגם אחר המהפכה נשארה יהודית. צביונה של הייסין נשאר בלב יוסף עד היום. אביו של קרלר (הוא חי עד היום), היה תגרן זעיר, ובתחילת שנות השלושים, בהיגמר ה"נאפ" ובעמוד לפני משפחת קרלר בעיית הפרנסה בכל תקפה, העתיקה משפחה זו את מקום-מגוריה לאחת המושבות בדרום-הארץ. יוסף היה אז נער רך, ועד המלחמה גר בקולונייה, היה "קולוניסט" יהודי.

23.10.57 אין אני יודע את הני המושבות היהודיות בדרום ארצנו בשנות השלושים, אולם גם שם היו החיים והושרו השירים. חיים אלה חי ושירים אלה שר הבחור ההייסיני הזה - יוסף קרלר. אחר בא היום והבחור התחיל בעצמו לשיר בשירים. הוא עבר למוסקבה והתחיל ללמוד בבית-הספר התיאטרוני היהודי. הוא היה תלמידו של מיכאלס, תלמידו של התיאטרון היהודי ברחוב ברונאיה הקטנה. הוא הוסיף לכתוב שירים באידיש, נפשו השתפכה בשירים אלה. יוסף היה בחור אמיץ ויפה, ובתחילת המלחמה גייסוהו לצבא. במלחמה נפצע קשה בפניו, שיניו גשברו. השינים הוחלפו בתותבות, ובשנת 1944 שוחרר הבחור הזה מן הצבא ויבוא במקלו ובתרמילו לטאשקנט, שם היה אז התיאטרון היהודי. אנשי התיאטרון קיבלו את יוסף בסבר פנים יפות, ובורעות פתוחות. הוא הוסיף לכתוב שירים יהודיים, הוא ראה בזה את יעדו. העתון "אייניקייט" היה מדפיס את שיריו. לאחר חזור התיאטרון רון והעתון "אייניקייט" למוסקבה חזר לשם גם קרלר. הוא נעשה לאחד ממקורבי הועד האנטיפשיסטי והלשכה האינפורמטיבית המועצ-

תית, שבראשה עמד אז לוובסקי. כסופרים אחרים הן גם קרלר היה מוסר את שיריו לשם הדפסה בחוץ-לארץ. לועד האנטיפשיסטי היו אז קשרים רחבים עם עתונות חוץ-לארץ היהודית. בקרוב נשא קרלר אשה. היא היתה רוסייה, כמדומני רופאה. אולם אשה זו היתה חולה במחלת-השחפת, וחדשים רבים היתה מבלה בדרום-הארץ, בקרים. גם בשנות מאסרו שהתה אשתו של קרלר בקרים, ושם מתה.

קרלר היה קשור בתרבות היהודית של ברית-המועצות - בתיאטרון, בעתונות. הוא היה עצם מעצמיה של תרבות זו, הכיר יפה את אנשיה - את השחקנים, הזמרים, המשוררים, הסופרים והעסקנים. הוא היה יוצא ובה בועד האנטי-פשיסטי היהודי. ובנחול עולם זה את התבוסה הגדולה - במות מיכאלס, בהיאסר עשרות אנשים, גדולים עם קטנים, בהיאסר סר אנשי הוועד האנטי-פשיסטי, בהיסגר הוצאת-הספרים "דער עמעס", העתון "אייניקייט", הירחון "היימלאנד", בהיסגר התיאטרונים היהודיים, בהיאסר הזמרים של שירי-עם אפלבויס, שולמן, לובימוב ועוד, בהיצפץ כל עולמו של יוסף קרלר - בהתרחש כל אלה נפל גם יוסף קרלר בעצמו. הוא נאסר יחד עם ברודרזון בשנת החמישים.

והנה יוסף קרלר במחסגר התשיעי של וורקוטה, לבוש "בושלאט", מכנסי-מוך וכובע אסירים, מגומר ספרות ועובד עבודה קשה. חייו במחסגר לא היו סוגים בשושנים. הוא לא היה מומחה בשום מקצוע מחסגרי, היה עד מאסרו חבר אגודת הסופרים הסובייטיים. חברים כאלה לא יכלו לעבוד במחסגר במקצועם, ואת קרלר הורידו למכרה, משם העלוהו לעבודה שחורה על-קרקעית. בתנאי הצפון הקשים לא קל היה ליוסף לעבוד עבודת-פרך בחוץ. אחר יסדרו אותו לעבוד בבירי-גדה - ששירתה את דודי הקיטור ואת רשת הצנורות לקיטור. זמן-מה היה מסיק את מבערי הדודים. גם עבודה זו היתה קשה, אולם לא תמיד היתה זאת עבודת-חוץ. עבודה זו איפשרה לו להיות בחום. אחר חל קיצוץ בצוות הבריגדה, ואת קרלר קיצצו בין הראשונים. אז סידרו אותו לשרת את החזירים. במחסגר שלנו היו מגדלים חזירים. שאריות המסע-דה שימשו בשבילם תזונה דשנה. זה היה בשנות 1953-1954, האסירים היו מקבלים אז כסף, ומחסור בתזונה לא הורגש. ממנות האסירים היו נשארם מרק, דייסה ולפעמים גם לחם ודגיי-טרסקה". החזירים אכלו והשמינו, פרו ורבו. בשבילם הוקצה חצי-צריף ישן, ושם חיו חיי גן-עדן. בין האסירים הילכה שמועה (קרובה לודאי), כי בין אוכלוסייה חזירית זו יש גם לא מעט חזירים מרכושם הפרטי של קציני המחסגר.

במעבודות הפחם

פעמים אחדות הייתי בצריף החזירי. נכנסנו לשם יחד עם לייבושקה קאנטארז'י, שהיה ידיד־נפשו של קרלר. האחרון הסתדר שם באופן לא גרוע. פרט לריח הצחנה, הריח החזירי החריף, – הכל היה בסדר גמור. דלקו תנורים, יוסף בישל עליהם בולבוסים. ככל אנשי־הבוהימה, הוא ידע לבשל בולבוסים בשעת הצורך. והנה ישבנו שלשתנו אל השולחן, אל מחבת הבולבוסים המטוגגים, ואנו מתכבדים יפה, לועסים את הבולבוסים החמים ועוסקים אותה שעה בעניגים העומדים ברזומו של עולם. ובצריף יש ותשמע נחירת חזיר, נורת־חשמל חזקה מאירה את צריף החזירים; הם רבוצים בתאים מגודרים מימין ומשמאל, וכעין פרוזדור באמצע...

25.10.57 אולם ימי גן־העדן לא ארכו לו ליוסף, והסירוהו גם מהעבוֹר־דה הזאת. את הסיבה איני זוכר – או שהפקידות התחילה להטיל ספק במומחיותו לגבי גידול־חזירים, או שנמצא בין האסירים מגדל־חזירים מומחה ממנו. לאחר שהסירוהו שימש יוסף זמן־מה שוב בעבודה השחור־רה, ואחר הסתדר בתור מפנה־צואה (אסניזטור). אז כבר נתנו "זאצ'ו־טים", ומפני הצואה היו מקבלים שלושה ימים בעד יום־עבודה אחד. אם כן, היתה זאת עבודה יעילה בשביל יוסף, וחבר אגודת הסופרים הסובייטיים זה היה אומר, כי מאיאקובסקי היה אסניזטור הרבולוציה (עיין הפואימה "בכל מאמץ הקול") ואילו הוא, קרלר, אסניזטור הקונטרבולוציה.

אולם אין מזל לישראל. בקרוב הסירו את קרלר גם מהעבודה הנעימה הזאת, שאיפשרה לו, פרט ל"זאצ'וטים", לחבר שירים. קרלר לא אסף ידיו מהעבודה הזאת, ובמחסגר חיבר שירים מצויגים רבים. את כולם לא אזכור, אך בשביל אחד מהם אף הצעתי מוסיקה.

אולם עיקר מהותו של קרלר היו לא הזמירות, אלא השירים והשיחה שבעת האירוניה. למרות העליות והירידות שעבודתו במחסגר היתה כרוכה בהן, היה תמיד יוסף־ק' במצב־רוח אחיד, הוא הביט סביבו בעינים מביטות ואירוניות ואהב גם לתת כינויים מצלצלים לאנשים הסובבים אותו. לרוטנברג, חסין ופימון היה קורא "השלישיה המסריחה" (די פארשטינקענע טרויקע), לאסיר אחר "דער אלטער גואף". נעים היה לשמוע את קולו המתון והנמוך, את קולו הצרוד קצת, העושה שמות באדם והליכותיו.

לאחר זמן־מה הסתדר קרלר אצל דינאבורג, שהיה מגדל השנורים והסוסים ומנהל את התעבורה במחסגרנו. הוא גר בצריף אחד עם עוב־

יומן הזכרונות

די האורוה, עם הסוסנים והעגלונים. שם למד את השפה העברית - יותר נכון, התחיל ללמוד אצל ליוניה. הם השיגו גם איזה ספר-לימוד למתחילים. זה כבר היה בשנת 1952. הצריף היה קטן וצפוף, עשן ונחיי-רות ושיחות עגלונים, ואל השולחן המזוהם והמקומר יושבים יוסף וליוניה ולומדים עברית, בעל-פה ובכתב. דבר-מה קדוש היה בחזות התמונה הזאת, ולו הייתי צייר - ציירתיה.

26.10.57 אזכיר את השלישייה רוטנברג, חסין ופימון. הצד השוה שבהם - כולם היו אנשים באים בימים, בין חמישים וששים. אולם בשאר - היו שונים.

רוטנברג היה מהנדס-מתכת ולפנים היה עובד מפלגתי גדול, אחד ממזכירי הועד הגלילי באחת מערי הפלך. במחסגר היו קוראים לו: מזכיר ה"אובקום". בכל-אופן, היה רוטנברג הגבוה והדברן בשלישייה. מוצאו היה מאותה הייסין, אשר ממנה צמח גם קרלר, אולם בו בזמן, כאשר בקרלר עוד נשאר משהו עירתני-יהודי, משהו תמים-פיקח, - רוטנברג, שיצא את הייסין הרבה שנים לפני קרלר, שעבר באש ובמים ובצנורות הנחושת, - רוטנברג זה היה חפשי אף מקרום דקיק של בן העיריה. זה היה איש גבוה וחולה-לב, בעל פנים רבי-שטח, חוטם ישר ובלט ולשון מקשקשת. הוא היה נכה בשל לבו, תמיד היה נושא בצלח-תו ניטרוגליצירין, וברגעים של מועקת הלב היה גוטל טיפות אחדות של תרופה זו.

רוטנברג היה דברן מצוין. אכן, במחיצתו לא נשמע דבר, פרט לקולו, שהיה משתיק את זולתו ומבקע לו דרך. על-אודות מה דיבר רוטנברג? על העצים ועל האבנים. רוצה אתה במדיניות - הרי לך פוליטיקה גבוהה מעל גבוהה. כלתה נפשך לאיזה נושא אחר, איזה שיהיה - הרי לך אותו הנושא, ואתה שומע את הדברים המלאים, הנגבבים ערימות-ערימות. וכל זה - בקול אדיש, בקול, אשר כביכול הוא נשמע מעל הבמה. אין בדעתי לגנות את רוטנברג, בכל-אופן היה אינטליגנטי, ורבות ראו עיניו. במחסגר באו אליו הידיעות על מות כל בני-משפחתו בלנינג-גראד - אשתו ושני בניו. נשארה אחותו, שנקטה אמצעים פעילים לשח-רוו. לאחר הוצאת החוק על שחרור הנכים קיזה רוטנברג, שאמנם היה חולה מאוד (מחלות הלב וההיפרטוניה), להשתחרר בתור נכה. במידה ידועה זה היה תלוי בראש המחסגר בגאנקו. רוטנברג היה מדבר אתו פעמים רבות, בנוגע למגע ישיר עם הרשות היה רוטנברג בן-חיל. אולם בגאנקו היה אוהב להבטיח. הוא היה מבטיח ומבטיח עד בוא המשיח.

במעבדות הפחם

וטענותיו של רוטנברג לא דללו וכן גם לא פסקו. "הכיצד? - היה טוען רוטנברג בהיפגשי אתו - אם יש חוק-ממשלה בנוגע לשחרור הנכים, הרי חובתו של בגאנקו להתחיל את ביצוע החוק. ומי לך מועמד ראשון לשחרור בתור נכה כמוני, החי רק על ניטרוגליצרין, אשר לחץ דמי עולה על מאתים וחמישים מ"מ, אשר ייתכן, כי הנה תתכופף להרים משהו, והנה פרץ דם לתוך העיניים או לתוך המוח, ואתה קם עיור או אינך קם כלל". כאלה וכאלה היה רוטנברג טוען בדברו אתי או, להבדיל, עם בגאנקו.

רוטנברג כתב בקשות אחדות למשפט העליון, לקטיגוריה, לגדולי המפלגה. גם אחתו כתבה. אולם דא עקא, שעל הבקשות היו באים תמיד סירובים, וכך היה עד הסוף, כאשר התחילו השחרורים ההמוניים. והנה רוטנברג מהלך בשטח המחסגר (בתור נכה לא עבד בשום מקום), קומתו גבוהה, ראשו זקוף, חטמו ההגון חי, מריח מרטט וסובל. מראהו של רוטנברג היה תמיד מראה סובל, מראהו של איש הנאסר בכדי, שלא רק הוא, רוטנברג, יודע זאת, אלא שכל הסובבים אותו, כל הפקידות וכל העולם הגדול יודע ברור: הוא, רוטנברג, מזכיר ה"אוב-קום" כלוא על לא-כלום, בלי שמץ פשע. הממשלה בעצמה חקקה חוק, אשר על-פיו צריך לשחררו, אולם אין איש שיבצע חוק זה, והנה הוא יושב בכלא על לא דבר - הוא חף מפשע, זאת האחת. והשנית - אין הפקידות רוצה למלא את החוקים הסובייטיים.

תלונות-תלונות וגיבובי דברים, זה היה תוכן שיחתו של המהנדס - העובד המפלגתי הזה. ואמנם הוא היה איש אומלל, אומלל כפלים בשל מות קרוביו, מחלתו, זיקנתו, האינטליגנטיות שלו, פקחותו, עברו. אפשר רק שלא היה צריך להתלונן כל-כך הרבה באזני האנשים האומללים כמוהו. בנידון זה יפה במחסגר השתיקה, האירוניה הקלה, היחס הפשוט והמעשי למאורעות ולאנשים. ואם יבוא הרגע להימחץ הלב, מוטב יימחץ בשתיקה, תולוגנה הדמעות ללא רואה, יעוף הרוח למרחק - מרחקים, ישקיף ארצות, אנשים, מחשבות ושאיפות נפש - והנך לבדך בעולם, ללא אושה והגה.

27.10.57 השני מן השלישיה היה חסין, איש יהודי ממוסקבה, אף הוא מי שהיה מפלגתי. היה הצעיר בשלישיה, כבן חמישים. גופו האמיץ, פניו המוארכים, עיניו השחורות משחור העידו עליו, כי ידע ימים טור-בים מאלה. אף את בגדי המחסגר נשא בהכרת ערך עצמו. ואמנם עד המאסר כיהן שנים רבות במשרה חשובה: היה ראש המשרד של זכות

המחברים בספרות ואמנות. זה היה משרד מעונף שאותר בבית גבוה מול "הגלריה הטרטאקובית". כל המשוררים, המחברים, הקומפוזיטורים היו קשורים עם משרד זה, ידעו את חסין, וחסין ידעם. הוא הכיר את גורקי, קופרין, מאיאקובסקי, את שולוחוב, דונאיבסקי, את הגדולים והקטנים. פעמים רבות הוזמן אל מולוטוב, בהיות זה עוד ראש הממט-שלה המועצתית. תחת רשותו של חסין היה מגגון גדול של פקידים פנקסנים, עורכי-דין.

והנה בא המאסר הבלתי-צפוי. בשל מה בא המאסר? הוא בא בשל לא-כלום. אם מזכיר ה"אובקום" היה בשנות העשרים או השלושים נוטה זמן-מה לאיזה כיוון נגד-מפלגתי, הרי חסין היה חף מפשע זה. בענינים אלה לא אהב חסין את הפזיזות, וזה איפשר לו ללכת תמיד בדרך-המלך. הוא סיפר לי בפרטות את ענינו. הייתי אומר, שקיבל שמונה שנים רק בעד זה שהיה חסין ושבדאי הצמידו אליו "דפקן". אחת מהאשמותיו - כאילו ביכר לתת עבודה ליהודים. בדברו אתי כיחש את זה, הוכיח אחרת, ואמנם זה היה כך. בחסין לא היתה אף טיפה של לאומיות יהודית, ואפילו במחסגר התרחק מזה. אף הוא היה נכה, הי-פרטוני, אך עבד לרצונו ב"נאריאדנאיה" שעות מצער ביום.

אם רוטנברג היה ראש הדברנים בשלישיה, הרוח החיה בה, מתוה הדרך ודובר העתידות, - הנה חסין היה שומע. הוא שמע יפה מאוד, ולאן דוקא בשתיקה ובהסכמה - היתה לו דעתו שלו על המתרחש תחת שמי השמים. הוא גם לא שתק, הוא הגיב, הוא דיבר - איך זה? אולם אכן יש הבדל בין דברן-יוום ודברן-משנה - חסין היה דברן-משנה, דברן-מגיב, בלי מעוף ויוזמה. קולו היה נעים מאוד, ובשטח הדיבורים שהקצה לעצמו היה גם מדבר בפקחות ובהבנה, יש גם במעט אירוניה. חסין היה איש מסודר, אוהב נקיון וסדר. אצטבתו היתה תמיד מלמטה, מוצעת יפה. גם אשתו (הכרתיה אחר-כך בבואה לוורקוטה לשם ראיון) היתה אשה קטנה ונעימת-תואר, שבנערותה ודאי שהיתה יפה; עכשיו הלבין ראשה, רעמת השערות הלבנות התפרצה מתחת למטפחתה. זאת היתה אחת מנשות ישראל, שחייהן נמחצו אף הן באותן השנים.

עכשיו אני עובר לסולומון פיימן, לשלישי בשלישיה. יהודי קטן-קומה לא-צנום עם מקל בידיו - זה היה פיימן. אף הוא, חס ושלום לא היה משולל יכולת הדיבור. הוא דיבר רוסית צחה ודיבר בעונג רב. כל חברי השלישיה דיברו בעונג רב, וכולם היו נכים. פיימן היה חולה-לב, בן למעלה מששים, ולא אחת שכב בבית-החולים המחסגרי בשל

במעבודות הפחם

התקפות-לב. למרות היותו זקן, חולה ונכה לא שיחררוהו מן העבודה השחורה. הוא הדבר, שפיימן היה מאסירי-”זיס”, אשר על תיקיהם היה כתוב שחור על-גבי לבן, שעליהם לעבוד את העבודות הכי שחורות והכי קשות. זמן-מה עבד זקן זה במכרה, אחר העבירוהו לעבודה על-קרקעית במכרה – היה משפר-פחמים, זה תבע עינים וידיים צעירות, ואילו פיימן היה זקן וחלוש.

בנערותו היה פיימן ספר ומאפר בתיאטרון המוסקבאי. הוא היה איש

חברותי נעים-מראה, שידע גם לארגן מסיבה נאה, סעודה מבריקה. 28.10.57 כשרונות אלה גברו סוף-סוף על כשרונותיו בתור מאפר, והוא עבר לעבוד בענף התזונה החברותית. לפני מאסרו עבד בתור מנהל המסעדה של בית-החרושת ”זיס”. האשימוהו שהיה נותן יתרון לפקידות היהודית בעניני הזנה וסיפוק מצרכי-תזונה. בבית-החרושת ”זיס” עבדו הרבה מהנדסים יהודים, ואסרו לא רק אותם, אלא גם את פיימן, שכביכול היה מטיב להזינם, את מנהלת המרפאה, שכביכול היתה רופאת את היהודים על דרגה יותר גבוהה משאת הלא-יהודיים וכו'. עלילות נבזות כאלו היו טופלים אותן שנים על יהודי ארצנו.

והנה הועבר פיימן לעת זיקנתו למחסגר צפוני זה. הוא יושב על הספסל סמוך לצריפו, מקלו בידו, גם חסין ורוטנברג נוכחים בזה – השלישיה מדברת על ענינים שונים, קטנים וגדולים, מהנוגעים בהני המחסגרי הצפוף עד רומו של עולם. בשיחות אלו לא היה קולו של פיימן חלוש. אמנם ראש המדברים היה רוטנברג, הדברן-משנה היה חסין, ואילו פיימן אף הוא לא טמן ידו בצלחת. הוא היה פטפטן מן המדרגה הראשונה, ולא רק בדברים קטנים – הוא היה אוהב מאוד לשמוע ולחבר שמועות. למרות היותו במצב מאוד גרוע, למרות היותו מוכרח לעבוד במכרה, למרות תורו הגדול (כ”ה שנים), זיקנתו, מחלתו, נכותו – למרות כל זה לא אבד פיימן את התקוה לחזור הביתה, להיות כאחד האדם. הוא קיווה כל-כך הרבה, שמע ויצר כל-כך הרבה שמועות יפות, היה לו כל-כך הרבה בטחון – עד שאמנם חזר הביתה.

לעולם היה מבעלי האמונה, ואם בא אליך מלאך-המוות, אל תאמין שאליוך בא. אם בבוא הימים השחורים יפול עליך רוחך – אבדת! נזכר אני באסיר אחד, מיכאילוב, שעבד ב”רמו”. בחור צעיר ויפה בעל רגלים רופפות. אולם למרות רגליו החולניות שיחק בכדורגל והיה בקבוצה הראשונה של ”רמו”. והנה פתאום באה עליו התבוסה. בערב-חורף אחד (זה היה בתחילת שנת 1955, חודשים אחדים לפני השחרור ההמוני)

אחר גמר העבודה לבש לבנים נקיים, עבר את "האיזור האסור" ניגש אל גדר החוטים הדוקרניים, זחל ועבר גדר זו וניצב על מקומו שותק ומכורבל ב"בושלאט". ירד שלג - היתה סופת-שלג קטנה, הפתותים ירוד ירדו ונפול נפלו מיריעת השמים השחורה. גורת-חשמל הפיצה את אורה הקלוש. לאחר שלוש התראות ירה החייל הצופה במיכאילוב והרגו.

ספרו אחר-כך שכאילו קיבל מיכאילוב לפני מותו מכתב מאשתו, בו הודיעה לו, שהיא עוזבת אותו ונישאת לאחר. היו גשים נבזות כאלו. אין אני חושב, שפיימן היה מסוגל להתאבדות. לא, פיימן האמין, היה משוכנע שהנה קרבים פעמי הצדק, שמצב הענינים בעולם הגבוה לא רק יאפשר, אלא גם יכריח לשחרר אותו, את סולומון פיימן, ולהחזירו לביתו. לפעמים הייתי פוגש את פיימן באזור העבודה, שם עבדנו שני-נו, ובפגישות קצרות אלו הייתי אך השומע, בלי פתחון-פה. המדבר היה פיימן, קולו הנעים, מבטאו הרוסי הנאה עוד מצלצל באוזני. הנה הוא מדבר על-אודות עבודתו במכרה, איך שאנשי הבריגדה מכבדים אותו, הבריגדיר נותן לו עבודה קלה (פיימן לא היה מוכשר לעבודה קשה), איך שקיבל בעד החודש האחרון משכורת של ששים וכמה רובל וקנה בהם מצרכים אלה ואלה. אשתו אמנם שלחה לו חבילה, ותזונתו מספיקה. אשתו שלחה לו גם מכתב (היא גרה במוסקבה), היא כתבה בקשה חדשה לקטיגור הראשי רודנקו וגם נרשמה לשם ביקור בפרו-קורטורה. אומרים, שבקרוב ישחררו את כל אסירי-"זיס", שיש הוראה מגבוה על-אודות זה. עוד מספרים, שבשבוע זה יגיעו למחסגרנו חברי הועדה, שעליה לשחרר אסירים-נכים בהתאם לפקודת הממשלה. עוד מספרים...

פה מתחילות השמועות הגבוהות והטובות. כל השמועות של פיימן היו טובות, ואני אהבתי לשוחח אתו. בכל הופעה, ותהי הקטנה שבקט-נות, ראה פיימן אך טוב, אך ישועה וגאולה. ראש המחסגר, בהיפגשו עם רוטנברג, אמר כך וכך - גם זה סימן מצוין. רוטנברג בעצמו אמר שיש סיכויים אלה ואלה - בקיצור, הכל אתי שפיר, עוד מעט ונהיה בבית, הירש איזראייליביץ...

והזקן חוקע לי את כפו הקטנה והתפוחה והולך ממני, כשהוא נשען על מקלו. אמנם הוא אסיר על לא-כלום, הוא לבוש בגדים מזוהמים ומפוחמים, הוא זקן וחולה - אך יש אילו כוחות-צדק בעולם שעובדים לשם שחרורו. עוד לא כלו כל הקצין. מה שייך...

במעבודות הפחם

29.10.57 [בגליון האחרון של הירחון "פחמים" ("אוגול") נדפס מאמרו של ש. מ. ביליק, הדוקטור למדעים טכניים. ביליק זה היה אחד מאסירי-ציון במחסגר התשיעי שבוורקוטה, וביליתי אתו כשלוש שנים. אך אם לא היינו אתו חברים-ידידים קרובים, דבר-מה עוצר היה בשעיה מגדלביץ, אך בדרך-כלל היו יחסינו לבכיים למדי].

מה מאפיין את חיצונותו של ביליק? כשהוא גלוי-ראש - קרחתו הכבירה, אחת מאלו, שעל שטחן אפשר לכתוב את "המתמיד" של ת. נ. ביאליק ועוד יישאר משהו. ועוד: ביליק - נמוך-קומה, בעל-גוף, וממדיו פשוטו לרוחב במידה ניכרת. הוא כבן-גילי, אולי צעיר ממני בשתיים-שלוש שנים. כשהוא מדבר - הרי מכשילתו, את האות ר' הוא מבטא בקושי, כאילו הוא עובר שבעה מדורי-גיהנום.

לפני מאסרו עבד ביליק במכון למדעים, התעסק במיכניקה של האוירונים והאקדמיקון, אשר אצלו עבד, התיחס אליו יפה. ראיתי משהו ממאמריו המודפסים של ביליק - הם כתובים על רמה גבוהה.

ביליק נאסר בשל היותו בימי בחרותו "חלוץ". באחד הקונטרסים של "החלוץ", שהיה יוצא במוסקבה בשנות העשרים, נמצא גם שם-מש-פחתו. לאחר מזה אמנם הפסיק ביליק את יחסיו עם "החלוץ". הוא התעסק בטכניקה, במדע הגבוה, הגן על דיסרטציה מדעית וקיבל תואר של דוקטור, התמסר לעבודתו הטכנית-מדעית בכל לבו. אך במג.ב. לא שכחו לו את חטאת-נעוריו - והנה ש. מ. ביליק במחסגר התשיעי יחד עם עוד אסירי-ציון. אמנם הוא קיבל אך שמונה שנים, וזה נחשב לתור ילדותי.

שעיה מגדלביץ עבד ב"רמו", שם עמד בראש הלשכה הקונסטרוקטור-רית, כלומר - לשכת-התכנון. ב"רמו" היו מחלקות מיכנית, חשמלית, דודנית-נפחית, היתה גם בריגדה בנאית. את כל התרשימים היו מחל-קות אלו מקבלות מלשכת-התכנון. ביליק היה בה הקונסטרוקטור הרא-שי. תחת פקידותו עבדו עוד מהנדסים אסירים, ביניהם אוסטרי אחד. ראש המחלקה הטכנית של ה"רמו", אשה יהודיה "חפשית", לא אהבה משום-מה את ביליק, וביניהם שררו יחסים גרועים. הוא סיפר על האנאלפביתיות הטכנית של אשה זו, על שהיא נטפלת אליו על לא דבר, מדברת עליו רעות באזני המהנדס הראשי והמנהל של בית-החרו-שת. אולם עד שחרורו (הוא נשתחרר אחד מן הראשונים באביב של שנת 1955) עבד בלשכת-התכנון שב"רמו". זה היה מוחו ולבו של בית-החרושת. ביליק היה עובד מומחה, ופקידות ה"רמו" לא יכלה לפטרנו.

פעמים רבות היינו נפגשים עם ביליק ומשוחחים אתו ארוכות. ניסיתי גם לדבר אתו עברית - הוא עוד זכר משהו מימי-קדם. ואף אם העברית שלו היתה אשכנזית גרועה ומגומגמת, היינו מנסים לדבר לעתים תכו-פות. ביליק היה איש רציני, ואת צחוקו אפשר היה לשמוע לעתים מאוד נדירות. קולו היה צרוד, וכאמור היה הר' בעוכריו.

ביליק היה איש חכים, אף אם היו אצלו גם זרויות. ככולנו אהב שמועות. משנת 1953 ואילך, כאשר התחילו השמועות לצמוח ולהת-פשט בין האסירים, התחילו גם אזני ביליק לקלטן, להימשך אחריהן. גם אני אהבתי שמועות, הן היו ממתיקות את חיי האסיר. אודה ולא אבוש - לפעמים הייתי גם ממציאן. והנה אני פוגש את ביליק, ועל שאלתו התדירית: "נו, מה נשמע חדשות?" אני מתחיל לספר לו ראשונה את השמועות ששמעתי מפי אחרים (על-פי רוב אף הן בוד-יות) ואחר-כך - השמועות שלי. אכן ביליק לא הסתפק בשמועה אחת - הב לו עוד ועוד. "נו, מה עוד נשמע?" אך הנה גמרתי לספר את כל החדשות מסוכנות "ס.א.א." (סבתא אחת אמרה). מתחיל הדיון...

30.10.57 כאצל רוב אנשי-המדע היה לביליק מוח מנתח. בכשרון-הניתוח שלו היה ביליק משתמש במלואו לאחר שמילא כרסו בשמועות והתחיל הדיון. פה היה מראה את כוחו הגדול. על-פי רוב היה כותב את דברי השמועה, מוציא את כל ההוכחות האפשריות והבלתי-אפש-ויות בכדי להראות, כי שמועה זו לא תיתכן, כי אין בה כל הגיון, כי המציאות מתנגדת להגשמתה בכל התוקף. אם אתה מספר לביליק, כי הלבן הוא שחור (היו גם שמועות כאלו) - הוא מגייס את כוח-הניתוח שלו, את הגיונו ושכלו ומראה בעליל, כי הלבן הוא לבן. אבל אם תוכן הפרשה הוא שכזה, כי הלבן הוא לבן - בא ביליק ומערער גם על זה בכל כוחותיו, מוכיח כי זה וזה, וכן גם זה וזה ועוד עשר הר-כחות הגיוניות כאלו - כי כל זה בא ומטפח בפניה של שמועה אוילית זו, כי הלבן הוא שחור משחור - וקנצי לדבר.

כזה היה ביליק. אני אהבתי לשוחח אתו, כל שיחה שכזו היתה תרגיל יפה לחידוד המוח, להשחזתו, להסרת חלודתו. אולם לביליק היה לב יהודי, הוא לא היה רק צנים בעל הגיון יבש. לבו דאב עליו לראות את העוובה הגדולה מסביב. הוא אהב גם לעזור לאחרים - יותר בדברי-תנחומים משבעזרה ממשית. ביליק התיידד עם דוד כהן, לעתים קרובות היו מטיילים יחד שעה ארוכה, מתעסקים בניחות שמועות, בסיבוב האגודלים, הדברים העומדים ברומו של עולם. אם בנוגע לסידור אסי-

במעבודות הפחם

רים יהודים לעבודה מתאימה היה כהן המבצע, הנה ביליק היה היועץ. בזמנו ידע ביליק את ההמנון של גפתלי הרץ אימבר במלואו, ואילו אני זכרתי אך שלושה בתים. מאת ביליק למדתי עוד בית אחד, אם גם, גראה, לא מדויק. הוא ידע גם את ה"שבועה" של "הפועלי-ציון" "מיר הויפען די הענט קעגן מורח און שווערן". אלה היו שירי בחרו-תנו, הניבים היקרים, שקדחו בנפש וחישלוה.

עוד סגולה אחת היתה אצל ביליק: הוא פחד מאוד מ"דפקני" המחס-גר. כל דבריו, ואף אם נאמרו פה אל פה, נאמרו בלחש, בעוצר-רוח, לאחר הסתכלות לצדדים. סבורני, שזה היה מעיר עליו עוד יותר את תשומת-לב ה"דפקנים".

בהיותו במחסגר המציא ביליק אופן חדש של שיקום בולי החיווק, בהם משתמשים בשפע מכרות הפחמים. לאחר ניצול שכבת הפחמים במקום פלוני "מושיבים" את תקרת השכבה, כלומר מוציאים את בולי החיווק ומפילים את התקרה לקרקע. עבודת ה"מושיבים" (פוסא-דצ'יקי) מאוד מסוכנת וגורמת לעתים תאונות רציניות. הצעתו של ביליק היתה להוציא את בוליהעץ באופן מיכני, בהפעלת מכונת-תלישה, כאשר העובד מרוחק ממקום התלישה ואין לו מגע עם הנקו-דות המסוכנות. אמצאה זו, לדברי ביליק, אם לבצעה בקנה-מידה כל-בריתית, איפשרה מיליארדי רובל של חסכון. באמצאה התעניינה פקידות המכרה וגם פקידות המחסגר. לא רחוק ממעבדתנו בנו כעין פרוודור-דוגמה עם בוליהעץ מחזקים, העמידו את מכונתו של ביליק ובערב-קץ אחד התכנסה פקידות המכרה והמחסגר (היה גם ה"אופר") לשם ביצוע הנסיונות. ביליק היה המנצח בעבודה. אסירים רבים נוכחו בזה, גם אני עמדתי. הנסיון לא עלה יפה אף אם הראה משהו.

בקיץ של 1954 באה אשתו של ביליק ממוסקבה לשם ראיון. לכבוד המאורע שתינו בקבוק מחתרתי של יי"ש. אמנם אני לא התנדעתי אל אשתו, ואת מגת היי"ש קיבלתי מאת ביליק לאחר נסיעתה. היי"ש נמסר לי בבקבוק קטן בשעת הטיול, ואני שתיתיו עם ליוניה קאנטאר-ז'י. זה אירע באחד המקומות הצנועים במחסגר בערב-קץ, בצפון הארץ, במחסגר התשיעי של "ריצ'לאג".

[והנה בגליון האחרון של "פחמים" נדפס מאמרו של ש. מ. ביליק, הדוקטור למדעים טכניים].

31.10.57 אני זונח את ש. מ. ביליק ועובר לרבי מרדכי שנקאר. האיש הזה היה מעט יוצא-דופן בין כולנו - הוא היה מן החרדים הגרו-

לים, מן המאמינים, אשר זה שנים רבות לא פגשתים בעולמנו ההפכףך. יליד ברדיצ'ב, כבן חמישים, בעל חזות נעימה, אף אם בעל חוטם עקום למעלה מן המידה הדרושה, בעל קומה נאה וזקופה, ראש מכסיף ובניגוד לביליק בלי סימן של קרחת, סנטר גלוח ובולט – כזה היה רבי מרדכי. פנקסן מומחה ועובד חרוץ, ר' מרדכי עבד עשרות שנים, מימי-בחרותו, בפנקסנות. לפני המלחמה גר שנים רבות בקיוב, אחר עבר ללבוב. בימי המלחמה הועבר למורח עם משפחתו, אולם אביו (לדברי שנקאר זה היה איש צדיק) ואמו ועוד כשנים-עשר קרובים נשארו בברדיצ'ב וחוסלו על-ידי הנאצים. עם גמר המלחמה חזר ר' מרדכי ללבוב וגר שם עד מאסרו. הוא עבד במכון אחד בתור בוכהלטר ראשי. בשנות 1945-1946 היו הפולנים והיהודים ילידי-פולין חוזרים מברית-המועצות לפולין. הרבה מהם היו חוזרים דרך לבוב. ביניהם היו, כנראה, לא מעט יהודים מקומיים, ש"עשו להם ניירות" בכל האמצעים, בעיקר בעד כסף. יכול להיות, שהרשות הסובייטית הביטה או "מבעד לאצבעות" על כל זה. שנקאר לא השתתף בענינים חשודים אלה, אולם בתור תושב לבוב ומכניס אורחים, היה מארח אצלו תכופות כמה יהודים שבאו מערים אחרות לשם נסיעה לפולין. ביתו כאילו נהפך לבית-מלון בלתי-חוקי. גם אשתו של שנקאר, אף היא ילידת ברדיצ'ב, היתה מכניסת-אורחים בכל לבה, ואם ר' מרדכי היה מביא מבית-הכנסת אילו יהודים היתה ממלאה בכנות את תפקיד בעלת-הבית.

ר' מרדכי נאסר בשנת החמישים יחד עם קבוצה מאוד גדולה (כארבעים בעים איש) מלבוב ולנינגרד. ענינו היה קשור באיזה אופן עם חסידי לנינגרד, וכנראה היתה איזו שייכות בינו לבין קווניצוב הנקוב לעיל. היתה שם איזו אשה "דפקנית", שגרה אצלו ומן-מה בלבוב. בכל אופן, ר' מרדכי קיבל עשר שנים.

בכל לבבו, בכל נפשו, בכל מאודו היה ר' מרדכי ירא אלוהים. הוא התפלל שלוש פעמים ביום (אם גם בלי טלית ותפילין), חגג את כל החגים והמועדים, צם בכל הצומות, והעיקר – אכל רק כשר כל זמן היותו במחסגר. כל זה היה מעשה-גבורה בתנאינו, אולם את כל זה עשה. כמעט כל הזמן עבד כפנקסן במכרה או במחסגר (משום-מה, אף אם היה עובד חרוץ ומנוסה, היו מעבירים אותו ממקום למקום), והיה משתדל בכל כוחותיו שלא לכתוב בשבת ולעשות זאת כך, שלא יבחינו בזה האנשים העובדים אתו. שעות רצופות ישב אל שולחנו, קישקש בלוח החשבון ולא כתב, הוא אך "בדק" את הספרות. בכל יום ראשון

במעבודות הפחם

הייתי שואלו: "נו, ר' מרדכי, כתבת אתמול ז' והייתי מקבל את המענה: "שבת לאל בורא עולם, עלה בידי להשתמט מכתיבה." רע ומר היה לו לשנקאר בענין עמידת "שמונה-עשרה". תפילת "שמונה-עשרה" תובעת דקות אחדות ובמחסגר המלא אנשים, בשעות-העבודה, קשה היה לו לשנקאר להתפלל בעמידה באין רואים. ה"אופרים" הביטו בעין רעה על כל סטיה מהתנהגות מחסגרית רגילה.

1.11.57 דאב לי הלב לראות את ר' מרדכי עומד "שמונה-עשרה" על האצטדיון, שכאמור היה משמש בחורף מקום קיבול לאשפת הצריפים. בערב-הצפון הסמויים היה שנקאר מתבודד פה לשם תפילת-ערבית. אולם בתנאי המחסגר המאוכלס לא היה מבודד אף פה. לעתים קרובות הייתי פוגש על שטח האצטדיון את אנשי הכיתות הדתיות, שהיו יושבים צפופים על בהונות רגליהם ומתפללים אף הם. פה היו גם מטיילים. והנה אנו רואים את ר' מרדכי ניצב על מקומו, ושפתיו מדובבות את תפילת "שמונה-עשרה". שפתיו של ר' מרדכי היו מדובבות לעתים לא-נדירות, חוץ מתפילות שחרית, מנחה ומעריב היה אומר מדי יום כמה פרקי תהילים, שידעם בעל-פה, ביחוד את "שיר המעלות, אשא עיני אל ההרים". אם היה מדובב זאת בהליכה לא היתה בזה כל זרות, אולם בעמידה! איש ניצב על מקומו באמצע המחסגר ונושא עיניו לאלוהים!

שנקאר בעצמו סבל מאי-נוחות זו, אך כל ימי היותו במחסגר לא פסק אף יום מתפילותיו. בשעת הצורך התפלל בהליכה, ובשעת הצורך - בעמידה. פעם, בטיילי עם שני יהודי המחסגר, ראיתי את ר' מרדכי עומד על האצטדיון ומתפלל "שמונה-עשרה". לאחר שגמר את תפילתו ניגשתי אליו עם שני היהודים ואמרתי בקול חגיגי: "ר' מרדכי! על דעת המקום ועל דעת הקהל, בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה אנו מתירים לך להתפלל 'שמונה-עשרה' בהליכה." אין אני יודע אם עשיתי זאת לפי כללי הדת העברית, אך חפצתי בזה להקל את מצבו של אחי וחברי ר' מרדכי.

אך ר' מרדכי לא רצה שום הקלות. הוא המשיך להתפלל בעמידה. בנידון זה היה איש קדוש. אכילת כשר אף היא היתה מעשה גבורה בתנאי המחסגר. ר' מרדכי לא אכל במסעדה והיה לוקח משם רק לחם. הוא היה מבשל לעצמו מרק-גריסים. היתה אצלו קדרה משלו. משהו היה מקבל מן הבית (ביתו בלבוב היה כשר בתכלית הכשרות). לחג-הפסח היה מקבל מצות.

קשה היה לר' מרדכי לקיים את כל המצוות שבין אדם למקום. למרות היותו ודקדוקו בעניני אכילה היה עליו "לאכול במשך שנה חזיר'ל קטן" (זאת היתה מימרתו). אולם בתנאי המחסגר הקשים היה גם יתרון לשנקאר. הוא היה מאמין בכל לבו, היה לו למי להתפלל, באברות-מי להיסכך, ממי לבקש תנחומים. התפילה היתה מרככת את לבו, מנחה לגפשו בטחון. ואילו לנו נעדר המשען הכביר הזה, ובבוא עלינו השואה לא היתה לנו כל עזרה, השחור עטה עלינו גם מלמטה, גם מלמעלה. על ראשו של ר' מרדכי הבהיקו שמים נפלאים, המלך הרם והנישא ישב שם על כסא מלכותו, זה אליו היה פונה ר' מרדכי ב"שיר המעלות". הוא ידע: תפילתו מגיעה שמימה, בוא תבוא הגאולה. שעות רבות ביליתי עם ר' מרדכי. הוא היה מדבר אידיש בנוסחה ברדיצ'בית. האידיש שלו היתה מזכירה לי את ילדותי, את אותן השנים בשפטובקה בתחילת המאה, לפני חמישים שנה.

על-פי רוב דיברנו עם ר' מרדכי עברית. אמנם לשונו לא היתה רהוטה, מבטאו היה לא רק אשכנזי, אלא גם וואהליני (בנוסח "בוריך אתו"), אולם מעט-מעט היתה הולכת ומשתפרת העברית שלו. בערך בסוף שנת 1954 באה אל שנקאר אשתו לשם ראיון והביאה אתה סידור קטנטן. שנקאר היה מאושר במתנה זאת. לקחתי אצלו את הסידור לימים אחדים ובמשך זמן זה למדתי בעל-פה את "שיר השירים". מרגלית נפלאה זו היתה בשבילי מתנה שקשה להעריכה. בכל יום הייתי חוזר על "שיר השירים" ומוצא בו כל פעם עפרות-זהב חד-שות. גם ר' מרדכי למד את "שיר השירים" בעל-פה, ועם הערבים, בשעות טיולינו, היינו חוזרים זה לזה את מלי הפיוט והיופי, שקשה למצוא כמותן בספרות העולם.

עוד לפני קבלת הסידור לימדני ר' מרדכי בעל-פה כמעט את כל "שירי-המעלות" מתהילים, וגם בהם מצאנו הרבה פיוט ויופי. 4.11.57 ר' מרדכי היה מבזבו לצרכי צדקה חלק גדול ממשכורתו, חוץ מזה היה גם אוסף אצל האסירים האחרים. אם חלה מישהו ושכב בבית-החולים - ר' מרדכי היה מבקר, דואג להשיג לו מצרכים. מצב-גפשו חגיגי היה תמיד אצל ר' מרדכי ביחוד בימי שבת ויום-טוב. הוא היה נעדר חוש מוסיקלי, אך אהב לשמוע שירים וניגונים עבריים. פעמים רבות ביקשני לשיר את ה"מקדש מלך" של פ. מינקוב-סקי, כפי שזכרתיו ועוד כמה מניגוני החזנים ("אבינו מלכנו" וכו'). אם באמצע המאה העשרים, בתנאי המחסגר הצפוני, בין סופות

במעבדות הפחם

השלג, הקור החזק, הכפור והקרח, אם יכול היה לחיות איש כרבי מרדכי, - סימן הוא שגדול כוחה של אידיאה, שהאמונה באלוהים אחת מכוחות-הנפש העמוקים ביותר והנאמנים. אולי יש לגמור את הדבר-רים הקטנים האלה על-אודות ר' מרדכי בתמונה אחת, שנחקקה בלבי. היה פורים רגיל של שנת 1952, רק זה האפיל, משמים יורד שלג רב-פתותים, אנו עומדים סמוך לעמוד התאורה ב"יודן סטריט", קרני-זיו לבנות חודרות את השלג הנופל. כמדומני, שעמדנו שלשתנו - ר' מרדכי, לייבוש ואנוכי. ר' מרדכי נמצא במצב-נפש של התלהבות והת-רגשות. רק זה דובר על-אודות ההמנים הקדמונים והחדשים, על-אודות הגאולה הצפויה לנו. במחסגר משתדל האיש הגבר לכבוש את רגשותיו. אך ר' מרדכי לא יכול להיעצר אותו ערב. הוא נפל על צוארינו וב-דמעות אצל לנו נשיקות האח, המורה והמנחם.

אותו ערב נראה לי ר' מרדכי כסמל הגאולה והתנחומים.

אני עובר לארונוב, ליאוניד איליץ, שהיה עד מאסרו פרופסור ודקן במכון המוסקבאי לפלדה. אינסטיטוט זה מאותר באותה חצר, בה נמצא גם המכון ההררי, ששם עבדתי אני. אמנם עד הפגישה בוורקוטה לא הכרתי את ארונוב.

ליאוניד איליץ, שהיה בכיר ממני בשלוש או ארבע שנים, היה איש גבה-קומה וזקוף בעל אברים רבי-ממדים, חזות נעימה ועינים מנצני-צות. הוא למד בדניפרופטרובסק שבאוקראינה. בבני העיר הזאת ראיתי תמיד איזה אור טמייר זורח, פקחות ומעשיות ונועם לבבי. אני אמנם לא התידדתי הרבה עם ארונוב, אך הייתי נפגש אתו לפעמים ומנהל שיחת-חברים. הוא היה נכה, לא עבד, לא המציא כלום במחסגר, אף אם היה מומחה גדול במקצוע האלקטרומטלורגיה. אהב לשחק בשחמט, אף אם לא היה מן המנצחים. תור מאסרו היה ט"ו שנים, בין סעיפיי היה גם אחד א', כלומר - בגידה במולדת.

5.11.57 לדברי ארונוב, "בגידתו במולדת" היתה כלולה בזה, שב-היותו נער למד בגרמניה ובתחילת המלחמה הראשונה נמצא - הוא ואמו - עצור בגרמניה בתור נתין רוסי. אחר-כך עלה בידם לחזור הביתה דרך ארץ נייטרלית. האשימוהו, שמאז נעשה מרגל גרמני. בשנות השלושים, לרגלי עבודתו, היו לו אילו יחסים עם בעלי מקצועו מחוץ-לארץ, שעבדו בברית-המועצות. כל זה היה מספיק להאשמתו בבגידה במולדת.

אולם עיקר פשעו של ארונוב היה בזה, שהיתה אצלו פגישת-עראי

יומן הזכרונות

עם מיכאלס, שהיה ראש הוועד היהודי האנטי־פשיסטי. במכון לפלדה, באותה הפקולטה, שדקנה היה ארונוב, למד בן־אחיו של מיכאלס, בחור פוחז ועצלן, שלמד באופן גרוע, שהיו אצלו "זנבות" ומשום זה היתה סכנה לפיטוריו מהמכון. ארונוב, שידע את קרבתו של הבחור למיכאלס, צילצל לדוד בטלפון והעיר את תשומת־לבו על התנהגותו הגרועה של בן־אחיו. מיכאלס הביע דאגה על מצבו של הבחור ואמר, שהוא רוצה להיפגש עם ארונוב לשם שיחה על־אודות נושא מדאיג זה; מיכאלס גם שאל, באיזו שעה הוא יכול לבוא לאינסטיטוט לשם ראיון עם ארונוב. האחרון ענה, כי היות ומיכאלס ודאי עסוק מאוד לרגלי עבודתו הציבורית והאמנותית (מיכאלס היה המדריך האמנותי הראשי של התיאטרון היהודי המוסקבאי) מוטב יסע, הוא ארונוב, אליו. מיכאלס קבע לו זמן, ובשעה המיועדת התקיים ראיון בין ארונוב לבין מיכאלס. בראשונה סובבו הדברים על־אודות הבחור הפוחז, מיכאלס הבטיח להביא סדר בהתנהגותו של זה. אחר־כך עברו הדברים לענינים יהודיים. מיכאלס היה אז (בשנת 1946) העורך של העתון היהודי "איי־ניקייט". הוא שאל את ארונוב, אם עובדים יהודים בקתדרות של המכון לפלדה והביע את דעתו, שהאינטליגנציה היהודית בברית־המועצות צריכה להשתתף ב"אייניקייט". הוא אמר, ש"אייניקייט" תדפיס ברצון את המאמרים של אנשי־המדע, שאם יכתבו ברוסית, תדאג המערכת לתרגומם ליהודית. ארונוב הבטיח למסור את בקשת מיכאלס לעובדי־המדע במכון לפלדה, ובאמת קרא אליו פרופסורים יהודים אחדים (חמי־שה־ששה אנשים) ומסר להם את בקשת מיכאלס. הוא גם הודיע זאת למזכיר המפלגה של המכון.

בשנות המציק, כאשר האשימו את מיכאלס (לאחר מותו) בריגול ובקשרים עם "דז'וינט", כאשר חיסלו את התרבות היהודים והכריזו על "ענין הרופאים" המתועב - אסרו את הפרופסור ארונוב והאשימוהו בלאומניות פעילה. בשעת החקירה הוברר, כי מזכיר המפלגה במכון הודיע עוד אז את הדבר לועד הגלילי (בלי האשמות ופירושים), ופרו־פסור יהודי (ליב לוונסון המנוח) כתב על ארונוב רעות, כאילו זה הציע לו לכתוב מאמרים בשביל העתונות בחוץ־לארץ. בעד ענינים אלה קיבל ארונוב ט"ו שנות מאסר.

ארונוב היה חולה - הפרשת השתן היתה אצלו לא בסדר. הוא היה בעל מוח צלול ופיקחי, ויחד עם זה לא היה יבש. בפסק־דינו היתה כלולה החרמת רכושו, וזה הדאיגו - אמו נשארה בלי אמצעי־קיום.

במעבדות הפחם

באיזה אופן שלחה לו אמו חבילות תכופות, ותזונתו לא היתה גרועה. בסוף ימי מאסרו מתה אמו של ארונוב, אשתו מתה עוד קודם-לכן, וליאונד איליץ נשאר זקן, בודד וחולה. למרות זה לא נפל עליו רוחו, ובשחמט שיחק כמקודם. בהיפגשי אתו במחסגר היינו מטיילים שעה ארוכה ומשוחחים בלבביות. ארונוב אהב שמועות – כל האסירים אהבו שמועות – ואהב גם לדון בהן, לפרשן, מהך ומאיך גיסא. כאמור, היה ארונוב גבה-קומה. הוא לבש "בושלאט" מעוך וארוך, גם הכובע המחס-גרי השחור שלו לא היה מן האפנה האחרונה. בקושי רב היה ארונוב מקבל מדי שנה לבדי-צמר חמים. כזה אני זוכר את ארונוב – עם "בושלאט" ומכנסיה-מוך שלו הארוכים, לבדיו הרמוסים הדשים בשלג הצפוני, כובעו העלוב ועיניו הלוהטות על פניו, ראשו הגדול והפיקח, דבריו האמורים מלב ומנפש, ומעשיותו של האיש בעל הנסיון. 8.11.57 את מי להעלות היום על גליון הזכרונות? אזכור היום את האיש החביב פרדמאן, אשר אם שם-משפחתו אינו מצלצל כשל איש אציל רב-היחס הרי נפשו של ר' שמואל פרדמאן היתה זכה וטהורה ומאוד אהודה. אם נסתכל בקנקן ונראה איש קטן-קומה כבן חמישים, אשר חטמו, ברוך השם, בולט בכל אופן על פניו השכיחים. בראשו רק זה נורקה שיבה. אפשר לומר כי בשנה הראשונה שהכרתיו (שנת 1952) עוד היה ראשו הגזוז שחור משחור. צוארו היה כמעט תמיד כפוף, מחכה לעול ולפורענות.

פרדמאן היה איש-ז'יטומיר. מעולם לא הייתי בז'יטומיר, אולם בצאי-תי לאויר העולם בעיירה שפטובקה שבפלך וואהלין היתה אז ז'יטומיר עיר הפלך שלי. בז'יטומיר גר כמה שנים חיים נחמן הצעיר, בז'יטומיר היה בית-דפוס שהיה מדפיס את הש"ס. במלה אחת – ז'יטומיר היתה עיר ואם בישראל.

מה נשאר מהעיר וכן גם מהאם הזאת בשנות 1948–1950 – זאת לא אדע ידוע. אולם אל-גכון יודע אני, כי נשאר שם היהודי הקטן הזה, סמואל פרדמאן, שעבד בתור פנקסן באחת המסעדות הגדולות שבעיר. פרדמאן היה רנק – כבן ארבעים ושמונה. הוא גר בביתה של אשה אלמנה, שבעלה נהרג במלחמה, עם בתה הקטנה. האלמנה היתה אשה יהודיה, שגם כן עבדה בפנקסנות. הבית, שבו גרה היא וששם שכר דירה פרדמאן, היה רכושה הפרטי של האלמנה, שם היתה גם חצר קטנה, היה מרתף – האשה היתה אוהבת סדר ונקיון בכל. לא קל הדבר לאשה לעבוד במשרד לא פחות מ-8 שעות ביום, לנהל משק הגון בבית,

לחנך את הילדה, לקנות מצרכי-אוכל, לבשל, לכבס, לערוך גקיון בכל. מה עשה פרדמאן? הוא התחיל לעזור לה בעבודת הבית - קונה בשר או דברים אחרים, מביא מים, בוקע עצים, מתקן משהו בבית - ידיו של פרדמאן לא היו רשלניות, ידיו היו חרוצות ועמלניות.

שכחתי את שמה של האלמנה - נכנה בשם בלה אברמובנה. לא עליכן, נשים, ולא עליכן, נערות ובחורות - בלה אברמובנה היתה מכוערת. פרדמאן היה איש טוב-לב ונוח לבריות, ואם הוא, בתנאי המחסגר הצפוני, בהיות לו תור מאסר של עשרים וחמש שנים, - אם הוא אמר וחזר ושילש, שבלה אברמובנה היתה מכוערת - משמע שאמנם כך הוא הדבר.

חוכא ואטלולא עם פרדמאן! אני מהלך אתו ב"רחוב היהודים" שב- מחסגר התשיעי של "ריצ'לאג". חורף. שנינו מכורבלים ב"בושלאטים", בכובעים ולבדים מחסגריים. יורד שלג. אין השלג אורח נדיר בצפון. הריש של פרדמאן אינה כדבעי, כל דיבורו הוא דיבור יהודי-וואהליני נעים, עם זמרה חשאית ועדינה. כמה אוהב אני את פרדמאן!
אני חותר וחותר ושואל על-אודות האלמנה. האומנם היתה כה מכו- ערת? הגיעו עצמכם: בעלת בית בויטומיר, אוהבת גקיון וסדר, עוב- דת באחד המשרדים, צעירה מפרדמאן בשנים אחדות, והעיקר - היא שמה עיניה בפרדמאן, והנה אני שומע רמזים נאמנים, שיחות בין סמו- איל נתנוביץ ובלה איסקובנה, והאשה מרמות, שלו רצה פרדמאן, היו יכולים לעשות בית בישראל...

חיים קשים עלו בגורלו של פרדמאן. הוא היה זמן קצר מאוד בישיבה, זה היה בימי-נערותו, כאשר שאב מלוא חפניו ממשעמי-הזהב העבריים. אחר-כך התחיל לעבוד עבודה קשה, היה במזרח הרחוק כמה שנים, היה בצבא האדום, כל ימי חייו עבד כחמור. אולם משהו ממשעמי-הזהב נחרת בזכרונו.

סומאיל נתנוביץ היה נכנס לפעמים לביתו של יהודי אחד, אשר אצלו היה מקלט-שידור, שאפשר היה לשמוע בעזרתו את הארץ.

9.11.57 כאמור, ידע פרדמאן מעט עברית. בביתו של אותו יהודי היו מתכנסים עוד שנים-שלושה אנשים, ביניהם אחד מכשיל מ.מ.ג.ב. לאחר שמיעת השידור היו, כנראה, אילו פירושים, והפרשן הראשי היה, כמובן, המכשיל. בשנת החמישים אסרו את ארבעת או חמשת היהודים (פרט למכשיל) וביניהם גם את פרדמאן. החקירה היתה קצרה, המשפט היה סגור. שנים או שלושה מן הנאשמים קיבלו עשרים וחמש שנה,

במעבודות הפחם

ביניהם גם פרדמאן. חוץ מזה ששמע שידורי רדיו מארץ-ישראל היה בעוכריו עוד דבר אחד. כאשר שאלוהו בעת המשפט אם הוא רוצה לנסוע לישראל ענה בתמימות, שלו קיבל רשיון מאת השלטון הסובייטי היה נוסע. בעד זה הדביקו אליו בגידה במולדת וכ"ה שנים.

גם במחסגר לא היו חייו של פרדמאן קלים. הוא לא קיבל מכתבים - לא היה בעל-משפחה. בתור מענה על מכתבו המעשי שכתב לאותה האשה המכוערת בנוגע לחפציו שנשארו בו'יטומיר - קיבל מענה מאוד יבש מאת בלה אברמובנה. אלו היו מלים אחדות, מלים שדופות ללא חמימות ותנחומים.

למרות היות פרדמאן כבן חמישים (גיל זה יכול היה לשחררו מעבו-דה קשה) ענה על שאלת הרופא בשעת הבדיקה הרפואית שהוא בריא. בלי בדיקה קבעוהו לסוג הראשון והכניסוהו לבריגדה הממלאת עבודות קשות. זמן רב עבד בחיצוב והטענת אבנים. היתה זאת עבודה מיגעת ומסוכנת. סוף-סוף קלעה אבן אחת בפניו של פרדמאן, פגעה בחטמו והוא שכב בבית-החולים זמן מסוים. בינתיים היה מצב-בריאותו הכללי כלל וכלל לא משופר, והועדה הרפואית התורנית העבירתו לסוג הנכים. אולם זה אירע כבר בסוף 1954, כאשר באו תמורות גדולות בחיים המחגריים.

פרדמאן היה יושב בית, ואך לעתים נדירות אפשר היה לפגשו בחוץ ולדבר אתו. קולו היה קול יהודי תמים, וגם נפשו היתה תמימה. שכחתי להזכיר, שאחר התאונה עם קליעת האבן עבד זמן ארוך בבית-המרחץ של המכרה. יותר משנתיים היה בבריגדת בית-המרחץ, גר יחד עם בריגדה זו ונתמזג עם חייה. פרדמאן היה איש פשוט, והכל אהבוהו מאוד בעד פשטותו, נוחותו לבריות ושתקנותו. הוא היה אוהב לקרוא הרבה.

13.11.57 מנחם וולפוביץ לוי - דוצנט וקנדיט למדעים טכניים, מומחה במקצוע התנגדות החמרים. מכתלי שמו ניכר, שהוא יהודי מלידה ומבטן, לוי בן לוי. היה בכיר ממני בשתיים-שלוש שנים. עבד באחד האינסטיטוטים המוסקבאיים. היה בעל לאשה רוסייה ואב לבן אחד. בישראל גרה אחותו. שמעתי, שאחר שחרורו הרשו לו לנסוע אל אחותו, והוא נמצא עכשיו בישראל.

מנחם וולפוביץ - בעל גוף, בעל ראש זקוף ונאה, פנים וחוטם רח"בים. לא היה דומה ליהודי. מוצאו - מפולין, מעיר לודז'. משם בא לרוסיה בשנות העשרים.

מנחם וולפוביץ אהב את עמו אהבה חמה. היה מבקר בבית-הכנסת, שם נפגש עם ה"דפקן" סאשה גורדון, שהושיבו על לא-כלום, כמו כל קרבנות-גורדון. לוי קיבל עשר שנות-מאסר.

סוג בריאותו של לוי היה זמן-מה על-נכותי, והיו מעסיקים אותו בעבודה קשה - חפירת תעלות, גיקוי שלג וכדומה. לזמן-מה הסתדר ב"רמוז", היה מחשב במקצועו. בקרוב העבירוהו לסוג הנכות.

14.11.57 אמרו מה שתאמרו על מנחם וולפוביץ, אך הוא לא היה פזון. גם בזה היה קרלר מחקה אותו ועורך ממנו ליצנות. קרלר היה מראה את אופן הליכתו - היתה זאת לא הליכה, אלא רחיפה איטית בראש מורם, כרס בולטת וידיים שלובות אחורנית. אחר היה קרלר מראה את עצמו פונה באיזו שאלה אל ר' מנחם; הלה מוסיף לרחף זמן-מה בשתיקה, ואך לאחר שעה ארוכה הוא מגמגם איזה מענה בלתי-ברור ומוסיף לרחף.

האלוהים אתו, את יוסף קרלר, בחור זה יכול לעשות למהתלות אפילו את מנחם וולפוביץ. בעצם לא היה לוי מן המעוררים צחוק. כולנו כיבדנו אותו, גם לא היה מן השתקנים. יש והיינו משוחחים אתו שעה ארוכה, והיה לפעמים אשר מנחם וולפוביץ היה יוצא מכליו, והיה דוקא מדבר רהוטות, עד שהותוו רסיסים מפיו. צריך להודות - מנחם וולפוביץ לא היה ממחבבי הרשות של אז, היתה לו עין חדה וכן גם לשון שנונה, והנה קולו, קול הגבר, מהלך סביבך, ואתה שומע את המלים המביעות את מחשבותיו של האיש החכים הזה, אשר היתה לו קודם איזו מטרה בחיים, והוא בא הנה בעודו צעיר מארץ זרה ונרתם בעבודה הגדולה של בניית הארץ, גשא אשה רוסיה ונהיה לאחד ההול-כים ונטמעים. אולם כל ימיו לא דעכה בנפשו של מנחם וולפוביץ שלהבת מוצאו, והיא-היא שהביאתו למחסגר ועכשיו, לאחר שחרורו וליבונו, - התיקה אותו ממשפחתו ועקרה אותו לארץ המיוחלת.

לוי זכר עוד מעט עברית מימי-בחרותו, ולפעמים גם דיברנו אתו עברית. פעם שמע מפי בעל-פה את "שיר השירים", וביקש ממני לכתוב דבריי-זהב אלה בשבילו. לא עשיתי זאת - מחמת זהירות. אולם עד היום ידוה לבי על שמנעתי אז מן האדם היקר הוזה את טיפת הנח-מה. אמנם לאחר זמן-מה ראיתי אצל מנחם וולפוביץ את שיר השירים מועתק במקורו עם תרגום רוסי.

זמן-מה לאחר שנשתחרר קרצמן נתקבל ממנו מכתב על מענו של דוד כהן. במכתב היו כתובות מלים חמות אחדות על-אודות לוי, אשר

במעבודות הפחם

וולודיה פנה אליו כאל אב ומדריך. אני פגשתי את לוי בסוף שנת 1956 בספרית לנין. הוא קרא שם ספרים עבריים - נראה שהתכוון לנסיעה לארץ.

... לא כתבתי עדיין כלום על-אודות דינאבורג, בוריס יהודוביץ. איש זה היה מן הראשונים שהכרתיו במחסגר התשיעי, הוא גר בצריף 1, שם גרתי גם אני כשתי שנים.

דינאבורג היה מן ה"פרידורקים" הגבוהים במחסגר - הוא היה כל הזמן ראש האורוה והתעבורה המחסגרית. על-פי השכלתו היה רופא וטרינרי, הוא גמר את המכון בוורוניז, ואחר עבד כמנהל חוות-גידול סוסים. היה מפלגתי, השתתף במלחמה, הגיע עד גרמניה. דינאבורג היה תמיד איש מעשי, וכל ימיו לא היה שוכח את עצמו. אשתו הראשונה היתה עבריה יפה מאוד, והיו לו שני בנים. אם איני טועה, אשתו הראשונה נהרגה על-ידי הנאצים. מגרמניה הביא דינאבורג שלל רב מאוד, חלק ממנו השאיר אצל אביו, אשר אצלו מתחנכים הבנים. אחר נשא אשה רוסיה. מינהו שוב למנהל בית-חרושת, אחר העבירוהו לפלך קירוב (ויאטקה בעבר), וגם שם ניהל בית-חרושת גדול. בבית-חרושת זה אירעה אצלו התקלה. לדברי בוריס היו אצלו אֵילו חיכוכים עם פקיד המ.ג.ב. המקומי, ופעם גם גירש את זה מלשכתו. תוצאת הדברים - עלילה, מאסר ופסק-דין של עשרים וחמש שנות מחסגר.

דינאבורג היה אז כבן שלושים וחמש.

15.11.57 אמצעי-התעבורה במחסגרנו הורכבו בעיקר מעגלות רתום-מות לשנרים - באורוה עמדו כעשרה או חמישה-עשר שורים צעירים. היו גם סוסים אחדים ומכונית-משא אחת. מנהל האורוה דינאבורג היה לא רק אחראי בעד בריאותם של השנרים והסוסים, אלא תחת פיקודו צמד גם צוות האורוה - הסוסנים, בעלי-העגלה וכו'. דינאבורג דאג לתזונתם של בעלי-החיים, להיגיינה שלהם, למצב-רוחם. לדינאבורג היה תמיד משא-ומתן עם הפקידות הצבאית - עם ראש המחסגר ובעיקר עם ראש ה"צ"ס" (מחלקת-האספקה).

דינאבורג היה בעל כשרונות ארגוניים, בריאות בעלי-החיים שלו היתה פורחת. רק פעם חלה שור אחד מחלה אנושה, אך דינאבורג הספיק לשחטו בעודו חי, ומשום שמחיר הבשר היה גדול ממחיר השור נחזי לא הפסיד המחסגר ולא-כלום. בשנת 1953 הציע דינאבורג לבנות זורוה חדשה, ובמשך שנה נבנה בנין מסודר יפה, נוח לסוסים ולאנשים. ובנייה נעשתה על-ידי המחסגר, ואף אם לא היה בנאי - דינאבורג היה

הרוח החיה במפעל זה, הוא לא רק שהיה מספק אמצעי-הובלה, אלא גם משיג בכל האמצעים חמרי-בנין, ובשעת הדחק גם פועלים. באורח החדשה היה לו לדינאבורג חדר מיוחד, מעין לשכה, שם היו מתכנסים לפעמים אסירים אחדים לשם פטפוט.

דינאבורג היה איש נעים-חזות בעל קול רם, שפם-זהב, מבטא רוסי יפה, פנים חכלילים הוא אהב לדבר הרבה, לא הסתלק משום נושא, הבין עמוק לא רק את נפש השנרים, אלא גם את רוח האדם. דינאבורג היה בעצם בעל חוש רגיש, המשתתף בצערם של אחרים. הוא לא היה לאומי, אך לא הסתלק מאחיו, היה גם עוזר להם לפעמים.

אני לא הייתי קרוב ביותר לדינאבורג, לי היה נדמה, שהיה מביט מגבוה על בני-תמותה. זה לא היה כך - קולו הרם, תנועותיו המפקדות, נעימת-דיבורו הקצרה והמוחלטת - כל זה היה שריונו של דינאבורג במחסגר, אופן מאבקו בעד החיים. בתחילת שנת 1955 קיבל דינאבורג הודעה על קיצוץ תור מאסרו עד עשר שנים.

בצריף 1 גר עוד הצייר יופה, מיכאיל מיכאילוביץ, איש כבן ששים, נמוך-קומה, בעל-גוף, בעל פנים חלקים וגלוחים למשעי, שפתים חוש-ניות ועינים אפורות. בהתאם לגילו היה נכה ועבד כל הזמן בקווצ'. בתור צייר. הוא עבד שנים רבות בריגה בשטח התרבות היהודית, כתב אידיש בעתונים, צייר תפאורות להצגות יהודיות, צייר תמונות, גלויות וכו'. נאסר בתור עסקן יהודי וקיבל עשר שנים.

יופה אהב את החיים במלואם וגם במאסר. בתנאי המחסגר, בגיל של ששים שנה, היה עושה מדי בוקר התעמלות, מדקדק בסדר-יומו ונוקט את כל האמצעים לא ללכת לאבדון. הוא לא היה קרוב ביותר לחוג האסירים, אשר אתם הייתי נפגש ובכלל היה חי חיים מובדלים מעט. אולם הוא לא השתמט גם משיחה, ויש אשר שיחותינו לא היו קצרות. ליופה היה מה לספר.

16.11.57 פעמים רבות הייתי מדבר עם יופה. ויופה היה מדבר תמיד אך ורק על עצמו. אם ביקשתיו לספר על-אודות החיים הציבוריים בלאטביה הרכושנית, היה יופה מתחיל לספר על-אודות יופה. איך שצייר סריה של גלויות על נושאים יהודיים, והצלחתן היתה גדולה. איך שצייר תמונות-אילוסטרציות בשביל הוצאות-ספרים. איך שכתב מאמר כזה וזוה על-אודות נושא מדיני או תרבותי, ובמאמר כתב-ולא כתב, אלא חצב, דיבר דברים כמתלהמים, שעוררו ויכוחים גדולים בעתונות היהודית של אז.

במעבודות הפחם

זה לא היה איי-נעים - לשמוע דברי-התרברבות אלה של יופה. לדע-תי, יפים דברי-התרברבות מדברי-התלוננות, מקובלנות וקנינות. לא טוב היה זה שיופה אהב לדבר רעות באנשים. הוא לא רק חשב את עצמו למרכז היקום, אלא חשב את כל זולתו לשפל, - לאין ולאפס. והנה אני שומע מפיו דברי-זלזול על אנשים שונים במחסגר ועל אנשים שונים, שנפגש אתם בימי חייו עלי אדמות. אין אנשים טובים בעולם, יש רק יופה. יופה דיבר לעז בספקטור, הצייר הצעיר, שהועבר למחסגר שלנו בסוף שנת 1953 או בתחילת שנת 1954. הופצה שמועה, שבחור זה מן ה"דפקנים".

משום-מה היו אנשים שלא אהבו את יופה עם ההתעמלות וההתרברבות שלו. יחסינו אנו עם יופה היו טובים. חוקרי אילץ אותי לחתום, שעוין אני עמים אחרים חוץ מהעם העברי. זה לא אמת. אני אוהב את כל האנשים ברחבי העולם, ושוטם משטמת-מוות, אך את האנטישמיים והפשיסטים. שוטם אני גם את חוקרי.

... במחסגר היו שני שולמנים ושני מלרים. אתחיל בשולמנים. שולמן הראשון היה אחיו של זינובי שולמן, הזמר של שירי-עם, ובנו של החזן האודיסאי. הוא (שולמן הראשון) ישב במאסר זו הפעם השניה, אך תורו היה רק של חמש שנים. לאחר מות ה"שפם", במרס 1953, היתה חנינה לכל האסירים, פרט למדיניים. אולם אלה שתור מאסרם היה עד חמש שנים שוחררו בלי הבדל בין ה"הוויים" והמדיניים. אמנם מספר האסירים המדיניים, שתורם היה חמש שנים, היה מצומצם מאוד, אחד מעיר ושנים ממשפחה. ביניהם היה שולמן.

זינובי שולמן, שפגשתיו במחסגר המעבר של קאראגאנדה סיפר לי רעות על אחיו, כביכול שיחק תפקיד מגונה בחקירתו. אחיו מצדו אמנם לא גינה את הזמר, אך גם בדבריו לא הורגשו יחסים של אנשים-אחים. עוד לפני שהיכרתיו עשה שולמן הראשון נסיון של איבוד עצמו לדעת. הוא ניתק בתער את גידי ידיו וניצל בדרך מקרה. לאחר שהחלים הושיבו אותו ב"בור" (בעד הפרעת הסדר במחסגר) ואחר הביאוהו למחסגר התשיעי, בו נמצא עד יום שחרורו באביב של 1953.

כל בני משפחת שולמן הם בעלי חוש מוסיקלי מצוין. גם שולמן זה היה מוסיקלי מאוד, אהב מאוד נעימות-חזנות והיה מזמר לי (בטיילנו ברחוב היהודים) קטעי-זמרה של גדולי החזנים. בשל זה אהבתי את שולמן - יש לי חולשה לדברי-שירה חזניים ועוד בימי-ילדותי, בעיירה הרחוקה, בבוא כל חזן חדש לבית-הכנסת הייתי תמיד בקהל הצפוף

יומן הזכרונות

אשר התכנס לבית בנעריו ובוקניו, והייתי עושה אזני כאפרכסו ונהנה מן ה"חתיכות" הנאות שבהן היה מכבד את הקהל החזן החדש ומשורריו.

אם זינובי שולמן היה קמצן במחסגר, ולא היה שר אלא לעתים נדי רות, הנה אחיו אהב לשיר, ורבות שמעו אזני מפיו. הוא גם אהב לספר בעצם היה איש פשוט וטוב. במחסגר עבד בפעילות העצמית בק.ו.צ. וגם ביים אילו הצגות וקונצרטים. לאחר שחרורו נשאר בוורקוטה (לא ניתנה לו הרשות לנסוע הביתה) ועבד בתיאטרון החפשי של וורקוטה 18.11.57 אחר היה שולמן השני - ארקדי יפימוביץ, הרופא שולמן אשתו, תמרה ניקולאיבנה יורגנסון, רוסייה-שבדיה על-פי מוצאה, היתו גם כן רופאה. היו להם שני בנים. משפחת שולמן זו גרה במוסקבה ארקדי יפימוביץ היה, לדבריו, רופא-יועץ מפורסם באותו הגליל, אשו עליו אותר בית החרושת "זיס". נראה, שהיתה לו איוו שייכות עקיפו לעניין "זיס". הוא קיבל עשר שנים.

ארקדי יפימוביץ היה כבן ארבעים ושמונה, ממוצע קומה, נעים פנים, בעל צדעים מכסיפים, סנטר מגולח למשעי, קול-גבר יפה ומשכי נע. חסרונו היחיד - עיניו היו פוזלות.

משום-מה לא יכול שולמן כל עונת מאסרו להסתדר כרופא, אף אב היה מומחה במקצועו. סבורני, שתפקיד מסוים שיחק בזה ענינו, שהיה קרוב לזה של אסירי-"זיס". אפשר שהיה גם כן ברשימה השחורה זמן רב עבד בעבודה שחורה, אולם שולמן לא היה מהנכנעים לגורלם זה היה איש מעשי, שיכול להסתדר באיוו מצב שיהיה. הוא היה מעורב עם הבריות, יחסיו עם הרופאים האסירים היו טובים (קולגה I), ופעמינ רבות היו משחררים אותו מעבודה. סוף-סוף גם העבירוהו לסוג הנכים אף אם היה בריא ביחס. בסוף שנת 1953 או בתחילת 1954 הסתדר לעבוד ב"רמז", במחלקת הגלבניזציה. שם עבד אסיר אחד, שנשתחרר בקרוב ושולמן תפס את מקומו ועבד בתור גלבניזטור עד שחרורו הוא אולם בתור רופא לא הרשו לו לעבוד עד הסוף. מעצמי ובשרי חזית ששולמן היה רופא מומחה, הוא בדק אותי פעם ונתן לי עצות מאוז טובות. אפילו קציני המחסגר הגבוהים היו מזמינים הביתה את שולמן בתור רופא. לאחד ה"אופרים", מלניקוב, היתה אשה יהודיה מאודיסס (קראנו לה פניה), שעבדה גם כן במחסגר - ב"ספיצ'אסט". היו לה שני בנים קטנים (פני האחד היו דומים מאוד ליהודי). הם היו חולניים ולעתים תכופות היתה פניה מזמינה הביתה את שולמן כרופא. אצק

במעבדות הפחם

יו תמיד תרופות שונות, שהיה משאירן לחולה. שולמן היה מרפא גם את האסירים (על-מנת לקבל פרס). כן, ארקדי סימוביץ היה איש מעשי. "קומרסנט", כמו שהיה מכנהו ליוניה קאנ-זארוי. כאשר התחילו לתת דרכונים ליציאה מן המחסגר היה שולמן זן הראשונים שקיבל דרכון כזה (בקיץ של שנת 1954) - הוא היה קרוב לרשות. ב"רודניק" ובוורקוטה מצא לו שולמן חיש-מהר לקוחות שהיו זומינים אותו בתור רופא. כל לקוח היה משלם לו משהו ובכל-אופן נאכילהו יפה. היו מזמינות אותו גם נשים. שולמן היה גבר נעים. במוסקבה היתה לו קייטנה, מכונית, מעון מרוהט יפה. אשתו ובניו זל שולמן היו מסורים לו, כותבים לו מכתבים חמים. תמרה ניקולאיב-ה וגם בנו הבכיר באו לוורקוטה לשם ראיון. אחות של תמרה ניקוי-איבנה גרה בקוקו, וכל משפחתו של שולמן היתה נוסעת במכונית ודי שנה לשם לעונת-החופש.

בעצם אני זוכר את שולמן כאיש נעים, אוהב חיים ובצע. אף אם אסר בתור יהודי, הבעיה היהודית לא הטרידתו. הוא אהב שמועות, אך א היה צפצפן מוחלט. בכל-אופן היה רופא מומחה, וזה העיקר. במחסגר היה עוד רופא יהודי - אייזנר, שענינו היה קשור במשהו זה של שולמן. הוא היה חבר המפלגה הקומוניסטית ועבד כמנהל מחלקת הרפואית של אותו גליל-מוסקבה, אשר שם היה בית-החרו-זת "זיס".

19.11.57 חוכא ואתלולא היתה עם אייזנר זה! ראשית, היה חרש, במידה הגונה. קשה היה לגרון לצרוח מדי דברך עם אייזנר. שנית, הוא היה, או שהתחפש, לקצת מטורף. כבן חמישים ושבע היה, קומתו מטה מממוצעת, מסורבל-בשר, בעל פנים אדומים תמיד למעלה מגדר וטבע, כולו לבן-שערות - לא בשערות ראשו ולא בשערות זקנו הקצר. א היתה אף שיערה בלתי-לבנה. מובן שהיה נכה. היה לו הרבה פנאי. בחתורים התלוצצו עליו תמיד, ביחוד קרלר, שהיה מחקה אותו יפה. וא התעניין במדיניות, והם עושים אותו לצחוק, מספרים לו אילו בבא-מעשיות" שלא היו ולא נבראו.

אולי לא היה אייזנר מטורף ביותר, בכל-אופן מפיו שמעתי בפעם ראשונה את פרשת "זיס". הדירקטור של בית-החרושת היה אז ליחא-וב (עכשיו נקרא בית-החרושת על שמו - "זיל"), סגנו - איידינוב, וודי צעיר בערך שחונג, כמדומני, בבית-ילדים ושהיה בעל כשרון ולט של ניהול. לראשונה באה מפלתו. ליחאצוב (הוא היה בעצם איש

יומן הזכרונות

טוב, וכל מה שעשה – מתוך לחץ מגבוה) פיטרהו הראשון. אחר התחוו לדה הסערה – התחילו לאסור את המהנדסים היהודים – את הקונסט' רוקטור הראשי, את מנהלי הצכים, אסרו כתשעים איש. העלילה הנפוי חה שבדו עליהם היתה נוראה.

אולי לא היה אייזנר מטורף ביותר. אמנם הוא אהב דברייזימה בימי בחרותו גר באודיסה, שם למד גם באינסטיטוט למדיצינה. הו נתקשר אז עם בחורה רוסייה אחת, גם כן סטודנטית, שהיתה אוצלת ל מחסדה. הוא סיפר גם פרטים, ובהגיעו לפרטים אלה היה מתלהב וקול היה נשמע בסופת השלג ברגש ובחום.

אייזנר היה מחליף מכתבים עם אשתו במוסקבה, היה מקבל גו חבילות. אשתו היתה מרעשה עולמות, כותבת בקשות למשרדיו הגבוהים, גם אייזנר כתב פעמים רבות, אך כל פעם קיבל דיחוי. ... במחסגר היו שני מלרים. שם האחד היה מלר, ושם השני מילו הצד השוה שבהם – שניהם יהודים טהורים מבטן ומלידה, שניהם נמו כייקומה, שניהם כלל וכלל לא צעירים. אולם גורלם עד המאסר הי שונה מן הקצה אל הקצה.

מילר גאסר בחרבין בשנת 1945, בעת כיבוש מנצ'וריה. הוא הי ליד רוסייה, שברח בשנות המהפכה למזרח הרחוק וחי שם חיים ל גרועים. הוא סיפר לי הרבה על חייה של קהילת ישראל בחרבין.

20.11.57 לדברי מילר, מאסרו היה במובן ידוע מקרי. פעולת המאס של הרבה מתושבי חרבין הרוסים בוצעה במשך ימים אחדים. פע אצל רופא-שינים כאשר נכנסו אל זה הנציגים הסובייטיים, עשו אצי חיפוש ואסרוהו. דרך-אגב אסרו גם את מילר ודנוהו לעשר שנות מאסו ככה הובא מילר לארץ הצפון. לא נתנו לו להיפרד מאנשי-משפחת בארץ-ישראל היתה למילר בת נשואה, ושמעתי שאחר השתחררו (הו בילה במאסר את כל עשר השנים, "מצלצול עד צלצול") הרשו ג לנסוע אל בתו, והוא נמצא עכשיו בארץ.

מילר היה כבן ששים, נכה, עבד כמעט כל הזמן בקו.ו.צ', שם ניה את העבודה הסטטיסטית והלבלרית. מטעם הקו.ו.צ' התנהלה בין האסי רים תעמולה להעלאת פריון-העבודה במכרה, ב"רמז", בבנין ובשא המפעלים. סמוך למשמרת המעבר עמדו לוחות מקושטים נאה ("כורני יותר פחמים למולדת!") ועליהם היו נכתבות מדי יום ספרות הנתוני של אחווי הפריון של עבודת בריגדות שונות. אם בחופש זה היה בקר "התחרות סוציאליסטית", הנה במחסגר עד שנת 1954 קראו לזה "הת

כמעבדות הפחם

חרות עמלנית". לגבי האסירים המדיניים, אויבי המולדת, המלה "סר-ציאליסטית" לא היתה הולמת, בכל-אופן הקצינים לא רצו לטמא מלה קדושה זו ולהשתמש בה ביחס ל"פושעים" מסוגנו. עם נשוב רוח חד-שה בשנות 1953-1955 התחילו מעט-מעט להשתמש במונח זה גם ביחס לאסירים המדיניים.

בידי מילר רוכזו ספרות פרוין-העבודה של בריגדות שונות, והוא היה מנהל את הסטטיסטיקה של ההתחרות העמלנית.

21.11.57 מלר השני, יותר נכון מילר, מואיסי סולומונוביץ, היה כל ימיו פועל בבתי-דפוס. הוא היה ליינוטיפיסטן מומחה, עבד לפני מאסרו בבית-הדפוס היהודי של הוצאת הספרים "דער עמעס". נאסר בעת ובעונה אחת עם חיסול "דער עמעס".

מילר היה יהודי נמוך קומה, בעל עינים מקולקלות קצת, כבן אר-בעים ושמונה. היה מדבר אידיש ליטאית במבטא מאוד מצוין ורוסית - במבטא מעט לקוי. כדרך שהיה פועל בחופש כך היה פועל פשוט גם במחסגר. היה חולה במחלת-האקזמה ושכב זמן-מה גם בבית-החולים. אני אהבתי לשוחח עם האיש הפשוט הזה. הוא היה מספר לי את הרפתקאות חייו. הוא עבד שנים אחדות ביאקוטיה, (או קירגיזיה) בתור ליינוטיפיסטן בקי וחזר משם למוסקבה. בשנות המלחמה עבד באותו בית-דפוס, שבו היה נדפס העתון "אייניקייט", ששבק חיים לכל חי בשנת 1948.

למרות היותו חולה ועובד עבודה שחורה לא איבד מילר מעולם את שיווי-משקלו, וכששוחחתי אתו לא הורגש אצלו אף פעם דכדוך גפשי. היינו עוזרים לו במעט.

... פועל פשוט היה גם סרברו. רומן בוריסוביץ, מהנדס יהודי, שמשום-מה לא יכול להסתדר במקצועו (הוא היה מהנדס מכני). הוא עבד זמן-מה ב"רמז", אך לא נקלט שם. גראה שידי לא היו חרוצות עד כדי לעבוד על המכונות, ובקרוב העבירוהו לעבודה שחורה. הוא הרגיש את עצמו לא נוח ולא רצה להיכנע. הכיצד: מהנדס ועבודה שחורה הם תרתי דסתרי. אך היה עליו להיכנע - יפה העבודה השחורה ב"רמז", כלומר בחום, מלעבוד אותה עבודה תחת כיפת-השמים בתנאי החורף הצפוני. סרברו לא נכנע, ענה למעבידו ב"רמז" קשות ופטר משום זה מבית-החרושת. העבירוהו לבריגדה אחרת, ועבד כל הזמן עבודה קשה.

סרברו נאסר בשל איזה ענין נגד-מפלגתי, וסבל בעד פשעו הרחוק

יומן הזכרונות

(זה אירע אצלו בימי בחרותו) זו הפעם השניה. הוא היה מן ה"פוב" טורניקים". משפחתו (אשתו היתה רוסייה) גרה באקמולינסק, אשר לשם נשלח בזמנו מטעם הרשות.

שוחחתי לא מעט עם סרברו, היינו מטיילים אתו, לעתים רחוקות. היה נכנס גם למעבדתי להתחמם. זה היה איש פשוט וטוב, רגיש לסיני-מני אנטישמיות. סרברו היה כבן ארבעים וכמה, בעל פנים צנומים וגוף חלק ויפה מאוד. בקיץ של שנת חמישים וארבע עבד הרבה בחוץ והשתונף זמן ממושך, בהתערטלו ובשכבו כלפי החמה. אמנם גופו השתונף יפה מאוד, אך לבו נתקלקל. למרות זה בראות הרופאים בשעת הבדיקה הרפואית התורנית את גופו היפה והשוף העבירוהו לסוג הראשון ושלחוהו לעבוד במכרה. זאת היתה העבודה הקשה ביותר במחסגר. מחלת לבו של סרברו הלכה וגברה, התחיל אצלו כאב-לב בלתי-פוסק, הרופא שיחררו לימים אחדים מעבודה, אך הכאב לא פסק, וסוף-סוף, לאחר שידולים רבים מצדו של סרברו ופקפוקים רבים מצדו של הרופא, השכיבוהו בבית-החולים. שם הוקל לו מעט, והתחיל גם לשחק בשחמט. פעם שיחק בשחמט והרגיש את עצמו ברע. ידיו הורמו על, גניחה קשה התפרצה מגרונו, והוא מת.

סרברו מת. היה אצלנו איש רומני בעל-גוף, שעבודתו היתה לטפל במתים. גופתו של סרברו נמסרה לרומני זה, שעשה בה את כל הפרו-צדורות הנחוצות, הנגרית עשתה ארון-עץ פשוט, את הגופה הניחו בארון, והנה משתרכת לה את דרכה עגלה פשוטה, על העגלה - ארון-העץ, בארון - סרברו רומן בוריסוביץ. נפתח שער המחסגר, העגלה יצאה בדרכה לבית-העלמין המחסגרי. שם מצא לו סרברו מגוחה עול-מית. תנצב"ה.

22.11.57 בחדשים הראשונים של עבודתי ב"צניב" (כך נקרא משרדי עד האחד בינואר של שנת 1954) לא הייתי עסוק הרבה בעבודה. הייתי כותב תכניות לעבודה עתידה על-אודות נושאים שונים הנוגעים לשיפור פחמי וורקוטה. פעם באה אל סטאדניקוב ואלי יקטרינה צ'יצ'יקו-בה, שהיתה אז המהנדסת הראשית של "צניב" בלית יבגני פריסאדס-קי, שהיה הרוח החיה במעבדה לשיפור פחמים. שוחחתי כשעה עם יקטרינה פבלובנה ועם פריסאדסקי, דיברנו על-אודות עבודתי העתידה. שני הצדדים, כמדומני, נשארו מרוצים משיחה זו. אחר עבר עוד כמה זמן, שלח לי פריסאדסקי איזו עבודה קטנה (הגהת דיווחים אחדים מודפסים במכונת-כתיבה). רק בסתיו, בסוף ספטמבר או תחילת אוק-

במעבדות הפחם

טובר של שנת 1952, נתנו לי עבודה מעשית – לברר את כמות הפחמים ההולכים לאיבוד עם אבני-המחצב המופקות מן המכרה השמיני שלנו. לקחתי עוזרים אסירים אחדים, ובמשך אוקטובר-דצמבר התעסקתי בעבודה זו על המכרה. זאת היתה עבודה לא קלה, כרוכה במאמצים פיסיים. משקל החומר לבחינות היה מגיע למאות ק"ג ולטונות, בנין האו.ט.ק., אשר שם עשינו את העבודה (ניפוי דרך גפות שונות, ניפוץ האבחנות והשחקתן עד 1 מ"מ, שיקולים, חישובים ועוד), היה מרוחק מן המכרה, וצריך היה להעביר לשם טונות של מחצבים.

התגברנו על כל הקשיים, עשינו את העבודה באיכות לא-גרועה, כתבתי דין-וחשבון. בסוף השנה באו אלי מלבסקאיה ופריסאדסקי לשוחח על-אודות תכנית עבודתי לשנת 1953. הם חפצו להעסיקני בעבודה משעממת של כתיבת דיווחים וכדומה. אני ביקשתי שירשו לי לארגן מעבדה של חקירת אופן שיפורן של אבחנות קרניות לא-גדו-לות, המוצאות בעת הקידוחים הגיאולוגיים לבדיקת שכבות-פחמים. הם לא הסכימו, ואז פניתי אל נחום רודני, שהיה אז מנהל המעבדה הקוסית, אשר אליה השתייכה גם המעבדה לשיפור פחמים.

23.11.57 בין רודני ופריסאדסקי שררו יחסים רעים, ואולי משום כך עמד רודני לצדי. הובאו אלי טבלאות וסכימות של חקירת שיפור של כמה מאבחנות קרניות, שנחקרו קודם במעבדתם של פריסאדסקי ומל-נבסקאיה. מצאתי בחומר זה הרבה שיבושים, גם אופן החקירה היה על-פי רוב לא נכון. רודני יעץ לי לפנות בדבר זה ישר אל צ'יצ'יקובה, ואני כתבתי הודעת-כתב על שמה של האחרונה, ובה גיליתי את השגיאות העיקריות במיתודיקה המקובלת של חקירת האבחנות. בתחילת 1953 הוחלט לארגן מעבדה לשיפור אבחנות קרניות על שטח המכרה השמיני. "צניב" קנה בית קטן אצל המכרה, ובסוף ינואר של שנת 1953 עברתי לשם. נתנו לי רשות לקחת עוזר, ואני לקחתי אסיר גרמני אחד, מהנדס-קונסטרוקטור קומר רומן קארלוביץ. אנליות כימיות היה עושה בשבילנו בעונה הראשונה פשניצ'ני, עוזרו של סטאדניקוב, שלא היה עסוק כל הזמן.

מעבדתו של סטאדניקוב נפרדתי עוד קודם-לכן, בערך באוקטובר-בר-נובמבר של שנת 1952. "צניב" נזקק למנפח-זכוכית, ובמחסגר שלנו נמצא גרמני אחד מיינה, שידע יפה את המלאכה הזאת. שם משפחתו היתה יאן. "צניב" שכר חדר אחד, שאותר בשכונתה של מסגריית המחסגר באיזור העבודה. לשם הועבר המבער המיכני לניפוח

זכוכית, הובאו בניזין, שפופרת זכוכית ויתר הציוד. והנה ביחד עם יאן (במשמרות שונות) התחלתי לעבוד גם אני. נראה, שסטאדניקוב שרצה להיפטר ממני, דרש בתוקף את הפרדתנו מצי'צ'יקובה. באמת בשבילו לא היה נוח לגמור את העבודה בשעה הרביעית אחר-הצהרים בכדי לפנות לי את מקום עבודתו. גם בשבילי לא היה נוח לעבוד מארבע עד חצות.

אולם מקום-עבודתי החדש לא היה נוח בשבילי. התנור היה גרוע, המבער היה הרוס קצת, משיכת האויר היתה רפויה (בעצמי הסקתי את התנור, אחרי היה יאן, שעבד במשמרת השניה, אך ממשיך את ההסקה). קרב יום חג הולדת הנוצרי, ויאן קיבל הרבה הזמנות לצעצועי-זכוכית מוכספים בשביל עצי אשוח. יאן הצטרך להאריך את יום עבודתו, ובדצמבר עבדנו שנינו בעת ובעונה אחת. האויר היה דחוס בשל אדי הבניזין, נשמע קול נהימת המנוע, זמוזם המבער וכו'. אותה עונה עבדתי את עבודתי במכרה ובאו.ט.ק. (ניצול הפחמים ההולכים לאי-בוד במחצבים), אך בעברי לכתוב את הדיווח הצטרכתי לתנאים נוחים. נוסף לכל היו מתכנסים בחדרנו אסירים גרמנים, חבריו של יאן. גם אלי היו באים להתחמם. בא החורף, הלילה הנצחי, לעובדים בחוץ היה קר. פעם באה אלי צ'יצ'יקובה, כאשר ישבו אצלי כחמישה אסי-רים. היא היתה אשה טובה בעצם ובראותה את תנאי עבודתי החליטה לסדר בשבילי תנאים נוחים יותר.

בין האסירים, שעבדו במסגריה המיכנית השכנה (שם היו עושים בעיקר מסמרים בשביל עבודות הבנין של המחסגר), אני זוכר את אנדרייב, איש צעיר, בערך, בעל עינים שחורות ויפות ופנים נאים. הוא היה נכנס אלי לפעמים לשם שיחה. במחסגר שלנו היה כשבע או כשמונה שנים, והוא סיפר לי הרבה על-אודות חיי האסירים בשנות המלחמה.

24.11.57 הנה אחד מסיפוריו על-אודות התעללויותיה של הרשות באסירים. פעם בבוקר-חורף קר מאוד הוציאו אל המשמרת שני אסי-רים מעורטלים, לבושי "חליפת אדם", לעמוד ערומים בחוץ ובקור עז - זאת אומרת להידון למוות של הקפאה. אין אנדרייב יודע בשל מה נידונו הבחורים למוות, אך הוא ראה יפה וכל האסירים שיצאו לעבודה אותו יום ראו את גסיסתם של שני האסירים הערומים. לראשונה נפל האחד בלי סימני חיים, השני עוד עמד זמן רב והבעת מוות בעיניו. אחר נפל גם הוא.

במעבדות הפחם

שערוריה נוראה שררה בשנות השלושים ובשנות המלחמה במחסגר. מכות-רצח מצד ה"נאריאדצ'יקים", גזלת לחם וחבילות, כל דאליים גבר, לית דין ולית דיין, תזונה נוראה (זמן ממושך היו מזינים באיזה ירק קפוא וחדגוני - מעין סלק - והיו נותנים אותו פעמים ביום במרק וכן גם במנה השניה), גם לבנים לא היו נותנים. חיטוי החפצים והאצ-טבות לא היה אז, והאסירים נאכלו על-ידי כינים, פרעושים ופשפשים. אמנם, אפשר שכמה מסיפורים אלה מוגזמים. בזמננו אנו היה הסדר לא גרוע - הן בנוגע לתזונה, הן להיגיינה והן לשירותם של הקצינים.

ס ר ק ש נ י מ - ע ש ר ב מ ע ב ד ה ה ח ד ש ה

בפברואר של שנת 1953 עברנו, אני וקומר, למעבדתנו החדשה. אמנם בראשונה היתה זאת "מקום ריק", אולם מעט-מעט ציידנו את המעבדה הקטנה בציוד המינימלי הדרוש. היה עלינו לעשות את הכל בידינו אנו. לקומר היו "ידי-זהב". החל בארגו הגדול לפחמים, שעמד מחוץ למעבדתנו וכלה בריאוסטט בשביל מנוע מכונתנו הקטנה - את הכל עשה במו ידיו. אם כאלה כל המהנדסים בגרמניה - אמנם זאת היא אומה כשרונית.

לא נוח היה שהמים היו מרוחקים מבית-מעבדתנו. לשם מי-שתיה צריך היה ללכת לבית דודי-הקיטור, מרחק כשלוש-ארבע מאות מטרים. שם היה ברז של מים גובעים ממעמקי האדמה. המים היו מצוינים, אף אם ריח קל של מימן גפרייתי (H_2S) היה גודף מהם. אהבתי מאוד לשתות את המים הטריים האלה עם ריחם הקל (לאחר זמן מסוים היה הריח מתגדף). את המים התעשיתניים היינו מביאים מנפחית המכרה, אשר שם היה ברז של מי-מכרה. מים אלה לא היו טובים לשתיה - הם היו מזוהמים. אמנם היו שם שני ברזים - למים קרים ומחוממים. מרחק הנפחיה ממעבדתנו היה גם כן כמאתים-מאתים וחמישים מטרים. כאשר הובא כל הציוד הובאו גם השקיקים הראשונים עם האבחנות הקרניות, וניגשתי לעבודה.

קומר עבד קודם עבודה שחורה, וההעברה לעבוד בתור עוזרי היתה בשבילו הקלה גדולה. כאמור, היו ידיו חרוצות מאוד לעשות כל עבודה, חוץ מזה היה מהגדס קונסטרוקטור שרוני. את התרשימים היה עושה זה אחר זה במהירות מפליאה, גם מוחו היה מהודד. כשתי שנים ביליתי עם האיש הזה ואדעהו יפה. לא אהבתיו ביותר, אף כי הערכתי את יתרונותיו הגדולים כמהנדס.

קומר היה כבן שלושים ושש, הוא עבד עד מאסרו בבית-חרושת לגומי מלאכותי של "פרבנאינדוסטרי" לא רחוק מהאלה ולייפציג, באיזור המזרחי של גרמניה. למרות גילו הצעיר, בערך, היה קומר קרת. 25.11.57 קומר היה צנום, גבה-קומה, בעל פנים חכליליים, עינים

במעבדה החדשה

תכולות, חוטם מחודד. בפיו היתה שן־זהב. קולו היה קול־חזה געים. בדרך־כלל היה מראהו געים.

אני לא אהבתי את קומר משום שהיה פשיסט. הוא לא כיסה על אהדתו להיטלר ואת משטמתו לברית־המועצות וליהודים. תור מאסרו היה 25 שנה. הוא עבד עד מאסרו בלשכת־התכנון של בית־החרושת "פרבנאינדוסטריי" ולדבריו נכשל בקשרים עם האיזור הגרמני המערבי יחד עם מהנדס אחר, שכנו בעבודה ומכרו. אם איני טועה, מהנדס זה הספיק לברוח לאיזור המערבי, והשלטונות הסובייטיים באו למשרדם לעשות חיפוש. לאחר החיפוש (משהו מצאו במגרתו של הלה) צילצל קומר לאשתו של מכרו והודיע לה את דבר החיפוש והתרה בה שתנקה בביתה את כל הפסול. שיחת־טלפון זו היתה בעוכריו של קומר. הוא נאסר, נאשם בריגול ונידון (לדבריו, בלי שמץ של פשע) ל־25 שנות מאסר. בגרמניה היו לו אשה ושני ילדים. הוא היה מדבר בשבחו של הפיהרר ואומר שכל מה שמספרים בגנותו - בדוי, שזו תעמולה. לדב־ריו לא הרגו הגרמנים את היהודים, וגם זאת בדוטה. בבית־החרושת, אשר שם עבד, היו, לדבריו של קומר, הרבה יהודים־פקידים, שהיו מאלצים את המזכירות האשכנזיות הצעירות לשכב אתם. דברי עלילה וטפשות אלה וכאלה היה מדבר קומר. בברית־המועצות, לדבריו, היה הכל רע, מצב האוכלוסיה גרוע, רמת־החיים נמוכה, הציוד הטכני פרימיטיבי. בניגוד לברית־המועצות הנה בארצות־הברית גן־עדן ממש. משום דבריו אלה לא אהבתי את קומר.

26.11.57 באפריל של שנת 1953 בא אלי קרקר בלוית נערה צעירה, ששמה היה לואיזה ניקולאיבנה פוטיאטובה. הוא הציג אותה לפני בתור עוזרתי - מעתה והלאה היה עליה לעבוד אצלנו במעבדה. למרות גילה הצעיר (היא נולדה בשנת 1932) כבר היתה נשואה, היתה מיניקה ילד, ושעות־עבודתה היו מקוצצות.

הופעתה של לואיזה הביאה שינוי־מה בחיינו. זאת היתה נערה רו־סיה מפלך קאלינין, שלאחר גמרה שבע מחלקות של בית־ספר תיכון נסעה לטכניון הצפוני בוורקוטה, בו היה מקצוע של שיפור פחמים, וגמרה אותו בשנת 1952. פה הכירה, עוד בהיותה תלמידת הטכניון, את וולודיה פוטיאטובה, שאף הוא למד אז בטכניון (במקצוע אלקטרו־מכניקה), ונישאה לו לאשה. פוטיאטוב היה קומי, בכיר מלואיזה בשנה ובמחלקה אחת של הטכניון.

לואיזה היתה נערה (או אשה) געימה מאוד, בלונדית, בעלת עינים

יומן הזכרונות

תכולות, לחיים אדמומיות, צבע-פנים עדין, חוטם מזוקר ותפוח מעט, נמוכת-קומה. שפתיה היו תמיד אדומות ותפוחות, שיניה חטובות ויפות. נוסף לכל אהבה לפטפט בקולה הנשי-ילדותי. לדבריה כינו אותה בשם הבלתי-רגיל לואיזה משום שביום הולדתה קראה אחותה הבכירה זינה, בת העשר, את הרומן של מייזן ריד "פרש בלי ראש", אשר שם גיבורתו לואיזה. רומן זה כה הרשים את זינה, עד שהתחילה להפציר בהוריה שיקראו לילודה בשם לואיזה. אביהן של הילדות היה חבר המפלגה. והוא ציית לזינה. אותה עונה היו נוהגים לכנות את הילודים בשמות בלתי-שכיחים אצל הרוסים (אוקטוברינה, ספרטאק וכדומה). ככה הופיעה גם לואיזה.

בזמן הראשון היתה לואיזה עובדת לא מן המין הראשון. היא היתה עצלנית, פטפטנית - אכן פטפטנותה לא היתה בלתי-נעימה בתנאי המחסגר. המגע היומיומי עם נערה בכלל, ועם נערה נעימה זאת בפרט, המגע הראשון לאחר שנים אחדות של היבדלות מן המין הנשי, היה לכולנו כטל רביבים. ביחוד התרשמו הצעירים שלנו, שהתחילו להיכנס למעבדתנו בשעות-העבודה לשם שיחה עם לואיזה.

לואיזה היתה עוזרת לי בעיקר בשעת הפלוטציה, שהיתה תובעת שני אנשים. לאחרונה למדה את העבודה יפה, ידעה לחשב בעזרת האריפמומטר (היה אצלנו אריפמומטר קשיש, בכיר מלואיזה בכמה שנים), הבינה את אופן החישוב ונעשתה עוזרת לא גרועה, אף אם העצלנות והפטפטנות נשאר בטבעה עד הסוף. באביב של שנת 1955 עברתי לעבוד למעבדה הגדולה (והבלתי-מסודרת אף היא) במושב "רודניק" מעבר לאיזור, ואף שם היתה לואיזה עוזרתי, וגם שם נשארה בחורה נעימה. נכנסתי פעמים אחדות לביתה ברחוב לנין, שם קיבלה עם בעלה, בתור מומחים צעירים, חדר גדול ומסודר יפה, עם הסקה מרכזית, ביוב תרבותי וכו'. ראיתי גם את ילדה. ברם, בשנת 1955 היתה לואיזה שוב מעוברת, ועכשיו אצלה בן ובת. [שנה זו לנו אצלי פעם לואיזה ובעלה (הילדים היו אצל אמה של לואיזה), נעים היה לי שוב לפטפט עם לואיזה ולזכור נשכחות].

האנליות הכימיות היו נעשות בשבילנו על-ידי פשניצ'ני. אולם בקרוב התחיל סטאדניקוב באיזו עבודה נסיונית ונוקק להעביד את פשניצ'ני במשך כל שעות העבודה. אז הרשו לי לקחת עוד עובד כיי-מאי, וככה הופיע אצלנו ארגסט וירט.

וירט היה גרמני, בחור צעיר כבן עשרים, שלמד עד מאסרו באוני-

במעבדה החדשה

ברסיטה בלייפציג. שם גילו איזה ארגון או קבוצה אנטי-סובייטית, ואסרו כמה סטודנטים, ובתוכם את וירט. ההמגון שלהם היה "דויטש-לנד, דויטשלנד אהנע אללס" (במקום "איבר אללס"). וירט קיבל 25 שנות מאסר.

זה היה בחור גבוה, בעל משקפים, מתון בדבריו, בת-צחוק חרישית תעתה תמיד על פניו. הוא היה חברו של קומר. כל הגרמנים היו מלוכ-דים. והנה היו מתכנסים למעבדה הגרמנים - קומר, וירט, יאן, לפעמים היה נכנס גם האנס מאטס, מנהל המשק של צריפנו. יאן היה אוהב-זמר, הוא השתתף בגרמניה במקהלה מפורסמת, היה שר שירי-טירול "יודל-יודל" עם סטיות ומעברים מקול גבר נורמלי לקול פאלצט גבוה. אלה היו שירים סנטימנטליים נעימים. הם שרו גם פוזמוני-אופירטות. במחסגר שלנו היו יותר ממאה גרמנים. רובם עבדו עבודה שחורה, אך היו מהם גם "פרידורקים". לאחר שהעבירו אותנו מן הצריף 1 עברתי עם קומר לצריף ה-17, שם עבד בתור מנהל המשק הגרמני הנס מאטס. בצריף זה לא היה אף יהודי אחד, אולם היו שם הרבה גרמנים וליטאים.

28.11.57 בצריף ה-17 גרו גם קומר ווירט. לא התיידדתי עם שום איש בצריף זה. גם הגרמנים, גם הליטאים היו זרים לי גם בלשונם, גם ברוחם, אף אם ביניהם היו הרבה אנשים טובים. הנס מאטס היה מספר לי הרבה ברוסית נלעגת על-אודות חייו בגרמניה. הוא היה בעל צל-מניה, איש מעשי ועסקן, שהיו לו צלמניות-סניפים בשני חלקי גרמניה. האשימוהו בריגול ונתנו לו 25 שנות מאסר. זה היה איש צעיר ונאה, בעל פנים חלקים וילדותיים במשהו, ראש עגול ואצילי, שינים איתנות ועינים אפורות; אפס קולו היה קול גבר. הוא היה עדיין רנק, והנערות אהבוהו; הוא השיב להן כאלה וכאלה. הנס היה אוהב לספר על הר-פתקאות-האהבה שלו, חיי הבית, סיפר על-אודות אביו ואמו - האחרון נה מתה ממחלת-לב. לפעמים היה נכנס גם לאיזור-העבודה לחפש איזה חומר בשביל הצריף, ביחוד צבעים - הנס אהב לצבוע את השול-חנות, הכסאות, ואף את עמודי הצריף פעמים אחדות בשנה. היה נכנס למעבדתנו, מספר אנקדוטות ברוסית נלעגת ונעימה ובקול-הגבר שלו. הוא היה אוהב מהתלות. ביום הראשון למפקד-הערב בא אלינו פעם חייל מבוסס קצת והתחיל לקרוא על-פי הכרטיסיה של צריפנו את שמות האסירים. על כל אחד היה לענות בקול רם את שמו ושם אביו. כאשר הגיע החייל למאטס ענה זה בקול רם: "געה צום שוואנץ".

יומן הזכרונות

החייל בלע שם מוזר זה, והאסירים לא פרצו בצחוק (לבל יכולע להנס), הצחוק בא לאחר שיצא החייל מן הצריף.

29.11.57 ביום הראשון לא היינו עובדים, אלא יושבים וקוראים ספרות טכנית, שהיה המשרד מספק לנו במידה מספקת (היינו מקבלים גם ספרות פריודית מחוץ-לארץ, ופעם קראתי במקרה שבגרמניה המזרחית נדפס תרגום מאמרי שפירסמתי ב"זורנל" "פחמים" בסוף שנת 1948; זה היה בשנת החמישים, כאשר כבר הייתי במחסגר). בימי-הנופש הייתי מתעסק גם באמצאות.

בתחילת שנת 1954 נהפכנו מ"צניב" של הקומבינט לפחמים "זור-קוטאוגול" לסניף של המכון לחקירה מדעית בשטח הפחמים "ווגיי". האינסטיטוט המרכזי היה במוסקבה. חדשים אחדים הוספתי להתעסק במבחנים קרניים, אך בבוא האביב נהפכה המעבדה שלי למעבדת-פלוטציה.

30.11.57 הימים, החדשים, השנים היו עוברים ככה בזה אחר זה. ביום- באיזור-העבודה, במעבדה הקטנה, בלילה, לאחר טיול ממוז'ך ב"רחוב היהודים", פגישה ושיחה עם לייבוש קאנטארז'י או עם עוד אסירים, - באיזור-המגורים, בצריף. ספרות יפה הייתי קורא אך במידה זעומה, אף אם יותר מעכשיו. בכל יום הייתי "מתפלל" - שר בדממה את מנת השירים העבריים והיהודיים הקצובים לאותו יום. לעתים לא היו נותנים לנו לצאת לעבודה בימי החגים הגדולים - באחד במאי ובשבעה בנובמבר. בימים אלה היו כולאים אותנו באיזור-השיכון יפה-יפה והיו מרשים לצאת לאיזור-העבודה רק למספר מצומצם של אסירים, אשר מציאותם במכרה היתה הכרחית. ימים אלה היו נותנים לנו תזונה משובחת מעט יותר.

לאחר מות ה"שפם" הורגש מפנה בחיי המחסגר שלנו. כאמור, עם החגיגה הראשונה בסוף מרס של שנת 1953 שוחררו האסירים, שתקופת מאסרם היתה חמש שנים. אחר הוצאו החוקים של שחרור (על-פי פסק-הדין של המשפט המחסגרי) הפרחחים, שפשעם התרחש עד שמלאו להם 18 שנים; שחרור הנכים; שחרור האסירים, אשר שני שלישים של משך מאסרם כבר עבר עליהם (כל זה - על-פי פסק-הדין של המשפט המקומי). אולם בשנות 1953-1954 היו משחררים במספר מצומצם מאוד. קציני המחסגר היו דוחים אותנו בשה"י פה"י, באמתלות נבעות-רות - כגון שרק הרכב-משפט אחד קיים בוורקוטה המשרת את כל מחלקות המחסגרים ואינו מספיק לתת "תפוקה" מספיקה של שחרור.

במעבדה החדשה

בתנאים כאלה צצו השמועות חדשות לבקרים. הסוכנות ס"א (סבתא אחת אמרה) היתה פורחת אותן שנים. כל אחד בדה לו שמועות מתאימות להלך-נפשו. אצל הפריי-באלטים רווחו שמועות, שהגנה יתחילו בעוד זמן-מה להחזיר אותם (ורק אותם!) הביתה, אצל היהודים היו שמועות משלהם וכו' וכו'. נפילתו של בריה אף היא עודדה את הרוחות ושימשה חומר לפרשות נשגבות. חיסול "ענין הרופאים" והחזרת האורדן של אותה אשה נבזה, שהוענק לה בעד "פענוח" הענין המחפיר הזה - פעולות אלו של הממשלה כחג היו בשבילנו היהודים.

אולם חיי המחסגר שטפו להם במעגלם וחץ משמועות ופרשות לא העכיר שום דבר את ההני השגור. עם כל זאת נראה איזה קו-אור בעל-טה, ומשהתחילו בשנת 1954 פעולות השחרור התחיל כל אחד לצפות לגאולתו.

תיארת לעיל כמה יהודים, ששהיתי אתם במחסגר התשיעי בוור-קוטה. אולם מספרם היה גדול הרבה יותר. אזכיר בזה עוד אחדים מאחינו בני ישראל.

יונק, מואסיי פיליפוביץ, יהודי מניקולאיב. משך המאסר - 25 שנים. אין אני יודע ברור את ענינו - כמדומני, שרצה לברוח באיזה אופן לחוץ-לארץ. גם אשתו נאסרה, וגם כן ל-25 שנים. שמועה שמעתי, שיונק הוא היחיד שעדיין לא נשתחרר ויושב במאסר עד היום.

איש כבן חמישים, ממוצע-קומה, בעל גוף, נכה בשל מחלת-לב. עבד אצל דינאבורג באורוה בתור שומר. איש חכם עם קוים של "מנ-היגות" - בכל-אופן, במחיצתו לא היה מרבה דברים אפילו דוד כהן, פטפטן חביב מן המדרגה הראשונה. הוא שנא את החיים בארצנו תכלית שנאה. כל הפירושים, שהיה מפרש את מאורעות החיים, היו מלאים רעל. איש זה ראה ימים טובים. עד מאסרו היה איש מעשי, שצבר הון רב (כך סיפרו). הוא התיידד עם דוד כהן, עם ילין ועוד אסיי-רים, שהיו מתכנסים לפעמים בערבי-הקיץ לחצר האורוה בה עבד יונק. יונק ידע הרבה שירי-עם, אולם יחסי אתו לא היו משום-מה חמים במידה שאוכל לבקשו שיומר משהו. רק פעם שמעתי מפיו "אוי, צמאה לך נפשי, כמה לך לבבי בארץ ציה, בלי מים". שיר זה נקלט בלבי, אולם כל פעם שביקשתי מאת יונק לחזור ולשיר את השיר (לא זכרתיו יפה) סירב לעשות זאת. עד עכשיו עומדות לפני עיניו הלוחטות של האיש הקשיש והפיקח הזה, שומר השנרים והסוסים, עם ה"בושלאט" המרווח שלו ושן-הפלדה בפיו.

4.12.57 סאשה אייסורוביץ עבד כל הזמן במחלקה הרפואית-סניט-רית בתור טכניקאי לרנטגן. ב"מחסן" (מחלקה סניטרית - סנצ'אסט) היה מיתקן-רנטגן רפואי ללבבות וריאות ושאר האברים, וסאשה היה אחראי למיתקן זה. על-פי השכלתו היה מומחה לקשר צבאי, הבין יפה ברדיו ואלקטרוניקה. היה עושה במו ידיו מקלטים. משך מאסרו היה שבע שנים, והוא השתחרר בשנת 1954, בחודש מרס. נאסר בהיותו בצבא, לא אדע בשל מה - למרות היותו במידה ידועה פטפטן לא היה סאשה נוגע בנושא זה.

סאשה היה אז כבן 36-37. שעותיו שחורות ועיניו אפורות, ממוצע-קומה, לא-מגולח - שערות-זקנו הקשות היו, כנראה, מבצבצות מיד לאחר הגילוח. זה היה איש חכם, בעל לשון חדה מאוד ומקורית. הוא שנא תכלית שנאה את הרופא גרושבסקי (אף הוא יהודי), ששימש ב"מחסן" בתור כירורג ורנטגנולוג. הם היו קשורים ביניהם בעבודה - סאשה היה נוכח תמיד בשעות הקבלה, פותח וסוגר בשביל הרופא את זרם קוי הרנטגן. אולם ביניהם שררה שנאה עמוקה. סאשה היה משמיץ את גרושבסקי בדברים חדשים ועוקצים, הוא היה מוצא בשביל זה מלים מחודדות, שלא כל אחד ימצאן. סאשה לא היה מחונך כיהודי, הוא כמעט לא ידע אף אידיש. אביו היה בולשביק קשיש (כמדומני, שבזמנו נאסר אף הוא), וסאשה חונך על ברכי התרבות הרוסית. אולם במחסן ראה ולמד צדדים אחרים של החיים האלה, והוא התחיל להת-עניין בעמו, אנשיו ותרבותו. הוא למד לקרוא אידיש, ואף אם התרועע עם קוליה סטארצב, ה"קולטאורג" (המארגן התרבותי) הראשי של המחלקה התרבותית-חינוכית (ק.וו.צ'), אך היו לו יהודים אחדים מקור-רבים. הוא התרועע עם ליוניה קאנטארז'י, יוסף קרלר, מאיר הלפנד (שאף הוא עבד ב"מחסן"), ז'ורז' גריין. האחרון היה אף הוא מהנדס חשמלאי, שהבין יפה באלקטרוניקה. גם אני הייתי קשור מעט עם סאשה אייסורוביץ.

כאמור, היו לי במחסן אמצאות אחדות. אחת מהן היתה מתקן-רנטגן לשיפור פחמים, שהמצאתי יחד עם קומר ואייסורוביץ. קומר ביצע את הצד המיכני, אייסורוביץ - את הצד האלקטרוני, אני - את הצד הטכנולוגי. קראנו למתקן זה - ארס (ספרטור אוטומטי רנטגני). בקשר עם אמצאה זו היו אצלי הרבה שיחות עם סאשה. הוא עשה עלי רושם של מהנדס מוכשר מאוד.

סאשה לא הוקיר רגליו גם מק.וו.צ'. במועדון ניהל את חלק התאורה.

ב מ ע ב ד ה ה ח ד ש ה

כאמור היתה במחסגרנו להקת-שחקנים, שיחד עם התזמורת היתה מכי-נה הצגות שונות במועדון. היו מציגים את גוגול, צ'כוב, אוסטרובסקי, וגם הצגות מוסיקליות. חוץ מזה היו גם קונצרטים של אסטרדה - זמר, תזמורת, אקרובטיקה, בדיחות, ריקוד, מקהלה.

8.12.57 את תפקידי הנשים מילאו בהצגות אלו הבחורים. זכורני בחור אוקראיני אחד, שהתמחה במקצוע זה של התחפשות לאשה. פדיה זה יצג הן גערות צעירות, הן אמהות קשישות. מה לא יעשה האסיר בשעת הדחק! מנצח המקהלה היה טימופייב, אסיר בעל זקן-ממדים שחור, שעבד במחלקה הסניטרית בתור מזכיר (ניהל את הכרטיסיה). לפני מאסרו היה טימופייב דיאקון בבית-תפילה נוצרי. קול-באריטון מצוין היה אצל טימופייב, והוא היה מזמר גם סולו בקונצרטים שלנו. אך את עיקר כשרונותיו המוסיקליים גילה בתור מארגן ומנצח מקהלה שעמדה על רמה גבוהה למדי, אף אם היתה מורכבת אך מאסירים-בחורים.

היו אצלנו עוד זמרים לא גרועים. למשל - רבריקוב, סרגיי יעקבלי-ביץ. רבריקוב גר בצריף 1, ובשנות 52-53 היכרתיו יפה. זה היה גבר אמיץ כבן ארבעים, אוהב אכילה ונשים, אוהב התימרות והתפארות, שהיה מספר על עצמו כמה בדותות הן על-אודות נצחונותיו בשטח הזמרה, הן על-אודות כיבושיו המופלאים בשדה המין הנשי. לדבריו רצתה ניו'דאנובה (הזמרת המפורסמת) לאמצו לה לבן בשל קולו המצוין. כל העסקנים המוסיקליים ניחשו לו עתידות גבוהות ואילמלא המאסר היה עכשיו ארטיסט עממי.

היה בקו.צ'. עוד שחקן אחד - פאנפילוב, מומחה בסוג הקומדיה. זה היה איש גמוך-קומה כבן שלושים וחמש, שעבד בתור ספר והשתתף גם בהצגות, משחק את התפקידים הראשונים. הוא היה משתתף גם בקונצרטים - בסקצ'ים קטנים. בן-זוגו בהצגות קטנות אלו היה סטר-ציב, בחור קרח מאודיסה, שהיה ה"קולטאורג" הראשי, שגר במועדון (לא בצריף) בחדר צר ושאיסורוביץ היה מתידד אתו.

אייסורוביץ היה אחראי בעד התאורה של הצגות המועדון שלנו. המועדון הכיל רק כמאתים וחמישים איש, והיות ואוכלוסית המחסגר היתה גדולה פי עשרה ממספר זה היו ההצגות נשנות פעמים אחדות. את הצגות-הבכורה היתה מבקרת הפקידות. כרטיסים להצגות אלו היו מפיצים בין עובדי המכרה שהצטיינו - וכמובן, בין "פרדורקי" המחס-גר. הצגה שניה היתה בשביל עובדי ה"רמוז", הצגה שלישית - בשביל

הבריגדות, שעבדו בשטח הבנאות. לפני ההצגה היו עורכים אסיפות [שהיו מכינות בשם "מטות" (שטאבים)] אשר בה היו דנים בשאלות מעשיות של המכרה, ה"רמו", הבנאים. באסיפות אלו היו נוכחים ראש המחסגר ועוזריו הקצינים, כן גם פקידות המפעל.

ידיו של אייסורוביץ היו מלאות עבודה, ולא תמיד אפשר היה למצוא אותו (ואת מקטרתו; הוא היה מעשן הרבה), זמן רב היה מבלה בחדרו של סטארצב במועדון. הוא התמחה יפה במקצוע תאורת ההצגות, ול-אחר שחרורו (בראשונה לא היתה לו זכות יציאה מוורקוטה) הסתדר לעבוד בתיאטרון החפשי בוורקוטה (שם עבד גם שולמן ועוד כמה מאלה שהיו אסירים). בתיאטרון זה הכיר רקדנית לא-צעירה אחת, שהיתה שעטנז מזרחי (כמדומני, חצי גרוזית וחצי תורכית) וגשא אותה לאשה. זאת היתה אשה שחורה וצנומה, בעלת עיני-מזרח לזהטות ושם מצלצל (שכחתי). היא לא היתה בעלת-בית מן הסוג הגבוה, ובחדרם הצר שרר אי-סדר גדול. לאחר חדשים אחדים גסתחפה שדהו של התיאטרון לבובות, בו עבדו אייסורוביץ ואשתו, וסוף-סוף הסתדר באיזה משרד (בטרסט לבנין מכרות) בתור לבלר בעל משכורת נמוכה. אמו באה אליו ממוסקבה לשם ביקור ולא קיבלה גחת רב מכלתה הבל-תי-מסודרת.

כזה הוא אייסורוביץ - איש טוב, חכם, עוקץ, מעשן תדיר את מקטר-תו, לא-מסודר בחייו הפרטיים, מהנדס טוב, שקיפח שבע שנות-חייו במאסר.

6.12.57 ז'ורז' גרין; אף הוא מהנדס חשמלאי, חברו של אייסורוביץ, בא לברית-המועצות מארצות-הברית עם הוריו בשנות השלושים ונת-אזרח כאן. הוא היה בן-גילו של אייסורוביץ, בעל חוטם מזוין משקפים, כולו שחור, בעל קול רך, גבה-קומה. קשה היה שלא להכיר במוצאו היהודי. הוא היה איש בעל-תרבות, שידע יפה לא רק את מקצועו, אלא גם את ספרויות העולם, ביחוד המערביות והרוסית. קיבל 25 שנות מאסר על האשמה בריגול. הוא עבד בשגרירות של ארצות-הברית במוסקבה כמתורגמן. גם אחותו נאסרה. היא קיבלה עשר שנים.

בעבודתו במחסגר לא הצליח גרין יפה. זמן רב עבד במכרה כ"נורי-מאי". כל נסיונותיו להסתדר במקצועו עלו בתוהו. לאחר שהשתחרר אייסורוביץ סברנו כולנו, ואייסורוביץ השתדל בזה, שגרין ימלא את מקומו בתור טכנאי של המתקן הרנטגני, אולם גרושבסקי, כנראה, התנגד לזה, ומקום זה תפס אסיר אחר מן הפרי-באלטים. זמן-מה עבד

במעבדה החדשה

גרין עבודה שחורה, ורק בשנת 1955 הסתדר לעבוד ב"רמו". אני אהבתי לשוחח עם גרין בשל האינטלקטואליות הגבוהה שלו. 17.12.57 היו אנשים יהודים במחסגר התשיעי של וורקוטה. הגה פרוז'אנסקי אליה נאומוביץ, שגרתי אתו בצריף 1. זה היה איש צהוב וצנום כבן שלושים וחמש. לא הייתי אומר, שלא היה דומה ליהודי - בכל-אופן, יהודים רבים היו דומים לו, וחטמו היה רחוק מזה של ארי טהור. ודוקא פרוז'אנסקי זה שיכנע את הפשיסטים שהוא רוסי טהור, בנפלו בשבי. הוא שימש את הגרמנים בתור מתורגמן כל שנות המלחמה וקיבל בעד זה עשר שנים.

במשך שנות המחסגר שלי פגשתי שלושה אסירים יהודים, שעבדו אצל הגרמנים כמתורגמנים, וניצלו על-ידי זה ממוות.

פרוז'אנסקי היה איש שקט דייקן גדול בדבריו. אחד מאלה אשר אם עליהם להסביר לך משהו, הרי הם עושים זאת פעם ופעמים ושלוש פעמים, ממצים את כל המלים, אשר אפשר לגייס למטרה זו. וכל זה - בקול חרישי ואינטימי, קול הנובע לאט מעומק הלב והמות.

אני מכבד מאוד את פרוז'אנסקי בשל נקיון-נפשו, הייתי אומר, אציי-לותו. אין אני סבור, שאפשר לדון אותו לחובה על ששימש את הגרמנים כמתורגמן בשעת פיקוח-נפש. הוא לא ידע יפה את השפה הגרמנית, היה דומה במשהו ליהודי, ופעם, לדבריו, גם חשדוהו בעוון פלילי זה ושלחוהו לרופא שיעיד, כי אין בפרוז'אנסקי סימנו של אברהם אבינו. זה היה מאורע גורלי לפרוז'אנסקי הנימול. בקולו החרישי סיפר לי אליה נאומוביץ את דבר ביקורו אצל הרופא. זה היה איש רוסי-אוקראיני בעל שפם הגון ופנים רחבי-שטח. רק שניהם היו בלשכת-הקבלה. פרוז'אנסקי פשט בחרדה את בגדיו. אות הברית, סמל היהדות הקדומה של האיש הצהוב הזה, הופיע לעיני הרופא. הרופא הביט זמן-מה בסמל, אחר הרים את עינו והסתכל רגע קט בפניו של פרוז'אנסקי. רגע קט ראה את עיני הקרבן, אשר הביעו משהו, ולא רק את המאויים הגדולים של כל חי לחיים, ולא רק את פחד המוות, ולא רק תחנונים. דבר-מה אנושי עבר בין שני האנשים האלה, והרופא חתם את תעודת החיים - הוא אישר, כי נעדר לו לפרוז'אנסקי סמל היהדות.

פרוז'אנסקי היה מהנדס אריגה, גר כל ימיו בחרקוב, שם היתה לו אשה ובת. לאחר מאסרו גישאה אשתו לאחור, והקשרים ביניהם נותקו. במחסגר עבד פרוז'אנסקי ב"רמו", במחלקה הדודנית-נפחית, כמהנדס. הפקידות כיבדה אותו, והוא עבד במקום זה עד שחרורו.

במחסגר בילה האיש הטוב הזה כתשע שנים (היו אצלו "זאצ'טים").
לאחר שנשתחרר הסתדר בטרסט "פצ'ראוגליגיאלוגיה" בתור מהנדס.
ייתכן שהוא עובד שם גם היום.

יורי מיכאילוביץ בורוביץ היה קוסמופוליט, שלא הבדיל בין יהודים
ללא יהודים. קיבל עשר שנות מאסר בעד זה (כמדומני) שהיה בשבי
ושירת את הגרמנים. הוא היה איש חכם, ואף אם לא התידדתי אתו,
היינו מנהלים לפעמים שיחות ארוכות, במיוחד בעניני התרבות. הוא
אהב לקרוא הרבה, והיה בקי בספרות העולם. פעם השגתי את גאלסוור-
תי ("האגדה לבית פורסייט"), ויורי מיכאילוביץ היה לוקח אצלי את
הספר למשך הלילה; לילות-נדודים היו אלה בשבילו. כיון לחיכו היה
בשבילו גאלסוורתי.

הוא בילה במחסגר כמעט את כל שנות מאסרו, אולם לאחר שנשתח-
רר עוד היה צעיר ביחס (בן פחות מארבעים). הוא המשיך לעבוד
בוורקוטה (בבית-חרושת אחר). פגשתיו פעם. ראיתי את מעיל-העור
שלו; את כובע-הפרנה המשובח, שמעתי את סיפוריו. הוא היה רוק,
ונערות רבות בוורקוטה נשאו את עיניהן אליו. בוורקוטה היו הרבה
כלות; הרבה נשים שלא גרם להן מזלן להינשא בשטחי רוסיה הדרו-
מיים, היו באות לצפון לשם ציד חתנים. מספר החתנים בוורקוטה היה
גדול מזה שבדרום על חשבון המשתחררים. יורי מיכאילוביץ היה בין
המשוחררים, הוא היה איש בעל חוות נאה, מקצוע לא גרוע, ורבו עליו
הקופצות. אולם בורוביץ היה עז כסלע, ולדבריו לא קיבל על עצמו שום
מרות, אף אם כבר ישן עם אחדות מ"כלותיו". בורוביץ כאיש מתורבת
וקוסמופוליט לא הסתלק מן הנערות והנשים, בלי הבדל בין גזע, צבע
שערות ולאום. הוא גם אהב את הנוזל המשמח לבב אנוש.

19.12.57 נזכר אני ביהודי צעיר נוסף, שעבד ב"רמז" בתור אמן הצד
המיכני - מייצלר. זה היה בחור אמיץ, שהורתו ולידתו התרחשה בפו-
לין. אף הוא היה בימי המלחמה תחת שלטונו של היטלר וניצל בדרך
נס - אף הוא התחפש במסוה לא יהודי, אף הוא שימש את הפשיסטים
כמתורגמן. לא הרגשתי אליו אהדה רבה, ייתכן משום שאולי צללי
יהודים שאבדו רדפו אחריו בסתר - בחור זה עבד בצבא הגרמני, אולי
גם בגסטפו.

כמו שמושר ב"איציק האט שוין חתונה געהאט" - מר היה סופו של
בחור זה. הוא השתחרר והתחתן עם איוו בתולה יהודיה לא צעירה, או-
לם מכוערת מאוד. ידה של אסתר גריגוריבנה שבצ'יק, הפנקסנית הרא-

במעבדה החדשה

שית של "צניב", היתה באמצע. היא ערכה פגישה בין השלימזל והריבה המכוערת עם שתיה כדת. השלימזל, רעב וצמא ללטיפה. שכב עם הריי-בה. ובבוקר השכם התפרצה אסתר גריגוריבנה לתוך החדר עם "מול טוב" לזוג שישן במיטה אחת לאתר פעולות, שאולי גם לא התרחשו בשל השתיה הגדולה. לשלימזל לא נשאר כלום מלבד ההתחנתות, שהיתה הכרחית בתנאים אלה. ואולי אין חייו המשפחתיים גרועים – לא כל נערה ישישה ומכוערת טפשונית היא.

... בסוף שנת 1953 הובא למחסגר שלנו וולודיה ספקטור, ששמו הרשמי היה ולדימיר איזורוביץ. זה היה בחור יהודי צעיר, כבן עשרים ושש, בעל פנים שחרחרים ונאים, בת-צחוק נאה ומגלה שן-פלדה קד-מית. הוא היה מרבה לצחוק, ושיגיו היו נאות למרות שן-הפלדה.

מקצועו המהסגרי של ספקטור היה – הציירות. הוא הסתדר כצייר ועבד יחד עם מיכאל מיכאילוביץ יופה בקו.צ'. אולי חש הזקן שספק-טור יקפח את גבולו, אך הוא התחיל ל"טפטף" על ספקטור ולספר עליו שמועות גרועות. ספקטור נחשד ב"דפקנות". הגיעו עדינו אותות לא רק ממקורו של יופה. ממחסגר-העונשין, אשר משם הובא ספקטור, מסרו על הצורך בזהירות גדולה לגבי בחור זה. אך טרם שפוענחו חש-שות אלה היו לי שיהות אחדות עם ספקטור. הוא סיפר, כי נאסר בשל השתתפותו בהעברת יהודים לחוף-לארץ בדרכם לארץ, שאסרו אותו בגרמניה, שם גר בתור קצין הצבא הסובייטי וכו'. וכו'. הרגשתי אליו אמון וזכורני, שפעם נכנסתי איתו אל צריף-החזירים, שם עבד אז קרלר. גם ליוגיה קאנטארז'י היה שם. אכלנו בולבוסים צלויים, מעשה ידיו של יוסף, ושמענו לדבריו של ספקטור. אמנם הוא היה בחור נעים, דברן רצוי על הבריות, ורבות ראו עיניו במחסגר – וותקן המהסגרי היה גדול משלנו.

לאחר זמן-מה אמנם ראינו את ספקטור משוחח לפרקים עם מלניקוב, ה"אופר" של מחסגרנו. הוא היה מן האסירים הראשונים, שקיבל רשות לצאת מן המחסגר (בקיץ 1954). אמנם הוכחות נאמנות בדבר "דפק-נות" של ספקטור לא היו בידינו וסבורני ששמועות אלו היו מוגזמות. ספקטור היה נכנס לפרקים למעבדתנו, שם הכיר את לואיזה גיקור-לאיבנה.

23.12.57 גם לואיזה הכירתו ותחמדהו בלבה. היא גילתה לי את הדבר, אולם אני שתקתי. סבורני, שכלום לא יצא ממשיכה הדדית זו. הרשות הביטה בעין רעה על דברים כגון אלה, תנאי הפגישות לא היו

יומן הזכרונות

נוחים. אמנם לאחר שקיבל ספקטור דרכון יציאה מן האיזור ביקר בביתה של לואיזה בעיר, אולם היו לו עוד אילו בחורות, שהיה מבלה אתן את הזמן. סוף־סוף פיענחו את כל "חטאיו" של ספקטור וגטלו ממנו את הדרכון.

ספקטור סבל מאוד מחייו במחסגר. הוא אהב את החיים במלואם, ביחוד היה נמשך אל הנערות היפות. הוא הראה לי תצלומים של גשוי-תיו המחסגריות. אחת מהן היתה יפה מאוד, בחורה מקסימה, שעד היום אזכור את ראשה המתולתל ועיניה מלאות החיים והערגה. הוריו של ספקטור גרו בפיאטיגורסק. הם היו אנשים מתורבתים. אביו היה קצין־צבא (פולקובניק), אמו - רופאה.

ספקטור חיכה כל הזמן להודעה על־אודות שחרורו. ההודעה לא באה, אותו העבירו בשנת 1955 למחסגר אחר, ומאז לא ראיתיו ולא שמעתי על־אודותיו.

... בינתים היו החיים במחסגר הולכים וגמשכים. יום רדף יום. לילה רדף לילה. באביב היו הימים גמשכים נצחית, בחורף שררו החושך, הקור וסופות השלג. פעמים ביום היינו הולכים למסעדה המחסגרית עם כף־האלומיניום, שהיתה תקועה תמיד בכיס או במגף. בכל בוקר השכם היינו עוברים את המשמרת ובכל ערב היינו חוזרים למחסגר, שומעים את הפרשות התורניות, שנוצרו אותו יום, מפטפטים, שרים מעט ונכ־נסים לצריף המבאיש. היתה זאת מצנת אנשים מלומדה.

30.12.57 הרבה, הרבה אנשים, יהודים ולא־יהודים, נפגשו לי בחיי המחסגריים. אי־אפשר ביומן־זכרונות זה לכתוב על כולם. אולי אך לציין את פורמסקי, סרגיי אלכסנדרוביץ, מהנדס־קונסטרוקטור מלניני־גרד, גדול ממני בשנים או שלוש שנים, בעל זקן קלוש ולבן, עינים אפורות־מימיות, קטן־קומה, אך לא צנום. אשתו מריה איבנובנה גרה בלנינגרד. הוא קיבל עשר שנים בשל לשונו החדה והפטפטנית. ביקורת חריפה של הרשות ואי־זהירות בביקורת זו היו מספיקים אותן שנים למאסר. ועוד זאת - פורמסקי ישב זה התור השני.

בשל שנותיו ולבו הפגום היה פורמסקי נכה. הוא עבד בלשכה הקונסטרוקטורית. מקום הלשכה היה באזור־העבודה שלנו, ולשם עבר גם קומר שלי.

חייתי משוחח רבות עם סרגיי אלכסנדרוביץ ושומע את דברי הרעל וההשמצה של זקן פעיל זה, אשר לא הסתלק גם מדברי־גידוף רוסיים ומחסגריים, אשר היום תיזכר בהם לעתים תכופות. מינה לי הגורל

במעבדה החדשה

להיות קשור אתו עד היום האחרון של שהותי בוורקוטה, ועוד אזכירו. כאמור, באה עונת השחרור לא בבת-אחת. בשנת 1953 היו משחררים אך קמעה-קמעה, על-פי רוב עם גמר התור, פרט לאסירי חמש השנים, שנשתחררו כולם לרגל חגיגת-מרס. בשנת 1954 היה קצב השחרור ערני יותר, התחילו משחררים לרגלי בוא מענה על בקשות. בשנים אלו השתחררו שולמן הראשון, ביליק, קארפ, הצעירים מאיר הלפנד, וולודיה קרצמן, סטאדניקוב (אותו העבירו קודם אל מחוץ לאיזור), מלר מחרבין (נגמר תורו), אייסורוביץ, ילין ופרוזאנסקי (ניי). שיחררו הרבה נתיני-חוץ - את האוסטרים (עוד בשנת 1952) הדרום-סלאביים וכו'. אכן מספר הגון של יהודים עוד נשאר במחסגר שלנו עד שנת 1955 ועד בכלל.

בסתיו של 1955 עבר קומר לעבוד בלשכת-התכנון של אוגליגיאולו-גיה, ובמקומו לקחתי כעוזר את זנטנר, שלדבריו היה מהנדס כימאי. אף הוא היה גרמני שנאסר בגרמניה המזרחית בשל נסיונו לברוח לברזיליה. נסיונו לא הצליח משום שחזר מגרמניה המערבית, שם הוחל-לט דבר הבריחה, למזרח בכדי לקחת את בני-משפחתו, ובבית-הנתי-בות שתה חברו (שגם כן צריך היה לעבור לברזיליה) לשכרה וגילה את הדבר. את שניהם אסרו.

זנטנר היה אחר מקומר. אף הוא היה דייקן, אך פחות מוכשר ועצלן יותר. בעצם היה איש טוב, בן פחות מארבעים, בעל קול רך ובת-צחוק חיוורת.

בסוף שנת 1954 התחילו משחררים את הגרמנים בסך. היו נותנים להם בגדי-מחסגר מן התור הראשון וימים אחדים הינ מטיילים באזור המחס-גר, לבושים "בושלאטים" חדשים. אחר היו לוקחים אותם ל"אטאפ". אחד מן המשוחררים הראשונים היה וירט ואני נשארתי בלי כימאי. אחר לקחו גם את קומר וזנטנר ואת שאר הגרמנים, מאות במספר. בצריף ה-17, שם גרתי אז, התחילו האצטבות מתרוקנות. במקום זנטנר התחיל לעבוד אצלי אנדרסונס, איש לטי כבן 37, שעבד קודם באו.ט.ק. של המכרה, ובמקום וירט - חוזויב גטריב ציי-רוביץ, קברדינאי מקוקו. שניהם נידונו ל-25 שנה, ושניהם לא הצטיינו באהבה לעבודה. גם לואיזה, כאמור, היתה עצלנית קמעה. היו גם קשיים אחרים.

2.1.58 חבל על המזקינים - הזי, חבל על המזקינים והולכים, ההול-כים ומתנוונים, וכהים ודועכים בשקט. אם מישהו בעולם טעון רחמים,

יומן הזכרונות

הרי הם האנשים האלה, בני הקרחות והקמטים, שיני-התותבות ואברי-הסרק. לבי לכם, אשר עוד אתם שואפים לגמוע מאוקיינוס העתיד ואינכם מוכשרים לרוות את צמאונכם בטיפת-מצער של ההווה. העולם פושט צורה ולובש צורה, ועם כל שנה חולפת אתם קרבים לקצכם הקרוב, לדממה המוחלטת באי-סוף הדומם. אפס פה, על הכדור המס-תובב, ימלכו נעורים, תימתח הכירה הגדולה על ראשי האנשים, יסאנו הנהרות והימים, האהבה הנצחית לא תימחה מן הלבבות. והאנשים יינלדו, יגדלו, ילמדו בבתי-הספר, ישתו את מנת-האוויר הקטנה שגפ-לה בגורלם, יעבדו ויעבדו-אחר תבוא עונת ההתנוונות והכמישה, עונת ההודקנות.

... בינתיים היו החיים במחסגר הולכים ונמשכים. באוקטובר של שנת 1954 שכבתי 18 יום בבית-החולים בשל התפקעות גיד רגלי הימנית. האבחנה היתה - תרומבופליביט. לאחר זה רכשתי לי מקל ועד השח-רור השתמשתי בו. זה היה מקל מחסגרי מצובע בצבע חום עם גולה פשוטה מאוד. במשך ימי היותי בבית-החולים שכבתי כמעט כל הזמן כשרגלי החולה מורמת, קראתי, שוחחתי עם שכני הגרמני. הוא היה מנגן בתזמורת-גאזו. מכה בתופים ומצלתיים. גר כמה שנים באמריקה הדרומית, בארגנטינה או ברזיליה. הוא ידע יפה את השפה הספרדית. כשחזר לברלין מינחה בימי-היטלר לאחד המאזינים מטעמו של "אבוו-הר". הטלפונים שלו היו קשורים עם השגרירויות של כל המדינות, ששפת הדיבור אצלם ספרדית. כל המאזינים החשאים שעבדו שם היו קשורים זה עם זה, ואם היתה מתקיימת שיחה מעניינת היו מתכנסים ושומעים בסך. עקבו לא רק אחר הסגל הדיפלומטי, אלא גם אהרי חברי השלטון הפשיסטי וקרוביהם. מעניין היה לשמוע את שיחתה של אחות גרינג (או גבלס), שצילצלה פעמים אחדות מן הסנטוריום לחב-רתה בברלין. כל צוות המאזינים של אבווהר היה מתכנס לשמוע את פטפוטה של זו. בסנטוריום חשקה גפשה בפרופסור אחד, בן למעלה מחמישים, בעל אשה וילדים. היא החליטה לכבוש את האיש הזה, ויהי מה. היתה מוסרת לחברתה את פרטי הענין. סוף-סוף נפל הפרו-ספור חלל, ושכב אתה. פרטים רבים נודעו לאבווהר גם בפעולה זאת. מכה-בתופים ומרגל-בטלפונים זה היה איש עליו, למרות שנידון ל-25 שנות מאסר.

בבית-החולים שימש כרופא ראשי אבאקומוב, אסיר קשיש כבן למעלה מששים, שלא סילק ידו מן הטיפה המרה. אדרבא, הטיפה המרה

במעבדה החדשה

ליותה אותו בשבתו וקומו, בשבתות וימים טובים. וכן גם בימות-החול. מסופקני אם הבין משהו בתורת הרפואה. אמנם במחסגר שלנו היו רופאים-אסירים מומחים. כזה היה באלייב (מחלות-פנים), איש בעל הדרת פנים עם זקן הגון, רינגו אחריו, שהיה פרופסור באחת מערי-סיביר. כשהגיע תורו השתחרר (שנת 1954). כירורג מצוין היה פונג-מארינקו, איש צנום כבן ארבעים וכמה, שהיה עושה ניתוחים רציניים מאוד, כולם היו מוצלחים. יצאו לו לפונומארינקו מוגיטין לא רק במחסגר שלנו, אלא בוורקוטה. לאחר שגשתחרר (בשנת 1955) לקהוהו ככירורג ראשי בבית-החולים המרכזי בוורקוטה.

היה גם רופא-פנים טאצינסקי, פולני קטן-קומה ונעים-פנים כבן ארבעים. זה היה איש טוב, שהתיחס באהדה לכל אדם, בתוכם גם אל היהודים. למחסגרנו היה עתים מובא עוד רופא פולני אחד, נברופתני-לוג, איש כבן שלושים וכמה, בעל פנים אדומות וחזות נעימה. כשהיה בא, היו מתכנסים אליו הרבה פולנים, ומדי ערב אפשר היה לראותם מטיילים ב"רחובות" המחסגר. רווחה בין האסירים שמועה, כי נברו-פתולוג זה הוא ראש הפולנים, אביהם ומורם. סיפרו כי בין שאר הלק-חים שהיה מאלף לאסירים הפולנים, היתה החובה לאהדת יהודים. ואמנם במחסגרנו שררו בין הפולנים והיהודים יחסים ידידותיים. טאצינסקי, למשל, היה מתיחס לחולים היהודים בעין טובה, לא היה מקמץ בנתינת ימי-שחרור וכו'.

אולם לאחר שגשתחרר (היה עליו להישאר בוורקוטה) לא יכול טאצינסקי להסתדר כרופא, אף כי היה רופא מצוין למחלות-פנים. תעוררותו נשארו בפולין, ובלעדיו לא יכול להסתדר במקצועו. היה עליו לעבוד כפועל שחור זמן ממושך. פגשתיו פעמים אחדות בחופש (הייתי בוורקוטה עד מרס של 1956) וראיתיו. למרות הרפתקאותי בעבודה לא נעכרה רוחו. זה היה איש חביב, מלא איזה אור פנימי, מחסידי אומות העולם. תבוא עליו הברכה באשר הוא שם.

מכל עובדי המחסגר היו הרופאים-האסירים הנראים ביותר לעין, ובמחברת זו כתבתי על-אודות רבים מהם, החל ברופאות בית-הסוהר הליפורטובי במוסקבה (אלו היו "חפשיות"), לימיניב וכת דיליה-החובשים - בקאראגאנדה וכלה בשולמן, בליאיב, אבאקומוב, פנומא-רינקו, טאצינסקי וכו' בוורקוטה. במחסגרנו היו עוד רופאים, למשל - מלניק, בחור אוקראיני, שהתעסק בעשיית שיניים-תותבות. לטכנאי-שיניים זה נצרכתי גם אנוכי, אשתי שלחה לי מן הבית חומר לשיניים

ולאחר זמן רב והפצרות רבות עשה לי מלניק זה שינים (בעלות איכות שלא מן המדרגה הראשונה), שהן גם עכשיו בפ. זה אירע באוקטובר שנת 1952. לאחר זמן-מה אסרו את מלניק (בין האוקראינים היו בשנת 1953 מאסרים גדולים. היתה רווחת שמועה, כאילו היה להם לאוקראינים הבאנדראים איזה ארגון חשאי אנטי-סובייטי) ושלחו אותו, כנש-מע, למחסגר עונש. במקומו בא טכנאי-שינים וסטומטולוג, אחד מאסי-רי קוקו, שהיה מומחה מאוד במקצועו ויצאו לו מוניטין. תקופת מאס-רו היתה 25 שנים, אך בשנת 1954 שיחררהו.

היו, רופאים-אסירים במחסגר, מכל העמים ומכל הלאומים. יהודים, רוסים, אוקראינים, פולנים, ליטאים, לאטבים, אנשי-קוקו... במחסגר התשיעי של וורקוטה היה להם לעובדי החלק הרפואי צריף מיוחד (מספר 11), ששם גרו הרופאים (לא כולם; הגדולים בהם למשל פונרי-מארינקו, בליאיב, אבקומוב, גרו בבתי-החולים), החובשים, הסניט-רים. הצטרפו אליהם גם כמה מן ה"פרידורקים", שעבדו בשטח התר-בות - הציירים, עובדי הספרייה וכו'. הצריף ה-11 נחשב לצריף "אינט-ליגנטי".

אני המשכתי לגור בצריף ה-17 גם לאחר שלוקחו קומר ווירט. כאמור, התחיל בסוף שנת 1954 הצריף להתרוקן, בהילקח משם הגרמנים ועוד כמה אנשים. נעשה לא כליכך טוב. הצפיפות גורמת אי-נוחות במונן ההיגייני, אולם היא נוחה יותר לחמימות הנפשית הדחוסה. צרת רבים חצי נחמה, או, כפתגם הרוסי, בין עולם האנשים נאה גם המוות. הנהגה כשהתחילו האצטבות להתרוקן באה איזו טיפת-שממה ללב. בסוף שנת 1954 היה אצלי דרכון ליציאה מן המחסגר. הייתי עושה זאת, הולך לפרקים למעבדה הגדולה במושב "רודניק" (מכרה) ומטייל ארוכות וקצרות מחוץ למחסגר.

5.1.58 בסוף שנת 1954 התחילו נושבות רוחות חדשות. בעוזו הת-חילו השמועות מתפשטות במחסגר, מצב-הרוח התחיל מתרומם. חיסלו את "ריצ'לאג" ואיחדוהו עם "וורקוטלאג", כלומר, המדיניים וה-"הוויים" נעשו היינו הך, הרשו ראיונות עם בני-הבית הקרובים, הסי-רו את המספרים, הרשו חליפת-מכתבים בלתי-מוגבלת, בגדים לא-מחסגריים, להצטלם וכדומה. אם עד האחד במאי שנת 1954 הרשו ראיונות של שלוש-ארבע שעות בנוכחות החייל, מאז האחד במאי הרשו רשמית שבעה ימים ובאופן ממשי הרבה יותר. בדרך מקרה אירע, כי הראשון שהרשו לו ראיון ממושך יותר הייתי אני. אשתי

במעבדה החדשה

באה אלי ביום הארבעה במאי ושהתה כשמונה ימים. ציידו תאים אחי-דים בבית המשמרת, ציידום בכל הנזחות, עם כלי-בית הגונים, כפות, מזלגות וקערות. או עוד לא היה אצלי דרכון-יציאה, והייתי רשאי אך לצאת בכיוון אחד - למחסגר. אפס אשתי היתה יוצאת ובאה אל החוץ וממנו.

בסוף שנת 1955 (נובמבר) חזרה אשתי ובאה אלי, אולם אז כבר גרת מחוץ לאיזור - הייתי משוחרר כנכה. אז בילתה אצלי כחודש ימים. בשנת 1954 היו באים למחסגר שלנו גם להקות שחקנים-אסירים, שהורכבו ב"זורקוטלאג" לשם שירות כל המחסגרים. לשם נלקטו זמרים, שחקנים ויודעי-נגן מכל המחסגרים. היו בלהקות אלו גם גערות, וזה הטיל סערה בין האסירים. הכרטיסים, אם אלה הופצו חינם, נלקחו בסערה. היה קשה יותר להשיג כרטיס לקונצרטים אלה מלהצגות בהשתתפות שאליאפין וסטניסלבסקי.

הקהל היה פוגש כל מספר בהתלהבות. ביחוד אהבו את נסילי בנדר, שהיה מפליא נגן בקלרנט, הדזינה המולדבנית שלו היתה סער ולהבות אש ורוח קלה וריחנית עם הבקרים. שרה שירים ליריים גערה-אסירה אחת, גערה רוסייה פשוטה וחייכנית, קולה היה געים ויוצא מן הלב, המלים והלחן נגעו בנפש. פגשנוה ולוינוה במחיאות-כפים סוערות. גיגנה תזמורת הגונה, היו עוד זמרים משובחים, היינו יוצאים מן הקונצרט בלבבות מרוככים ומצב-רוח מרומם. בחוץ צבאו מאות אסירים שלא יכלו להיכנס בשל היעדר כרטיסים ושאפו לראות את הנערות השחקניות בצאתן.

שמועות, שמועות... לעתים היו גם משחררים. במעבדה היו הענינים יגעים. משלוקחו הגרמנים הוכרחתי לעבוד עם אנדרסונס וחוזיוב. היו אלה בחורים לא גרועים, ואולם מאלה, אשר מרגלא בפומיה: "איפה שלא לעבוד, רק שלא לעבוד". מדי יום היתה באה לואיזה גיקולאיב-נה, מפטפטת ומנגנת בעיניה ובכת-צחוקה הנעימה. היו נמשכים למעבדתנו, כמאז, אסירים נכנסים ספקטור, פטרשצ'וק ואחרים.

פטרשצ'וק עבד כ"נורמאי" במחלקת-הבנאות של המכרה. היתה לו עוד אומנות. היה עושה מראות גדולות וקטנות לאסירים וביחוד לחפשים ולפקידות. זו היתה מביטה על עבודתו זאת מבעד לאצבעות: האנשים וביחוד הנשים אוהבים להסתכל במראות משובחות, וכשהן ניתנות חינם - על אחת כמה וכמה. הפקידים לא היו משלמים מעולם בעד שירות האסירים.

פטרשצ'וק היה אוקראיני מן המערב, בן שלושים וכמה, קטן־קומה, קטן־פנים, בעל שפם עוקץ. זה היה איש־מעשה, שאהב גם את הטיפה המרה. למרות כל האיטורים היו האנשים משיגים יי"ש במידה הגונה. ולפטרשצ'וק היתה האפשרות החמרית לעשות זאת. הוא לא אהב את היהודים, אף כי יחסינו היו טובים. פעם, כטוב לבו ביין, הרשה לעצמו משהו נגד עמנו וגם הטיח אילו דברים, זכורני, נגד התנ"ך. עניתי לו דברים כמתלהמים, גירשתיו מן המעבדה ומאז לא הייתי נפגש אתו. 6.1.58 בתחילת שנת 1955, בערך בפברואר, הביאו לתוך מחסגרנו את ה"הוויים" הראשונים. קודם־לכן העבירונו מן הצריף ה־17 לצריף ה־43, הבדילו חלק משטח המחסגר והקיפוהו בחוט־ברזל דוקרני, אולם השאירו מעבר בין שני האזורים. מה היתה מגמתה של הפקידות - לא ידוע, אולם את המעשה האוילי הזה עשו: כביכול הבדילו בינינו, אך מעשי ידינו עוברים אלה לרשותם של אלה.

7.1.58 אך באו הבחורים, והתחילו השערוריות. ביום הראשון לבואם עשו מעשה מדהים. כמאה מהם ברחו מעבר לאיזור (החיילים השומרים, שהסכינו להתנהגותם הענוה של המדיינים, הותקפו בפתאומיות המאור־רע ולא נקטו אמצעים). לאשרה של הפקידות, מישהו אמר לבחורים, שבצריף מול המשמרת מעבר לאיזור גרות נשים, וכל הבורחים נדחקו לשם. עד שהוברר להם, כי לא בחורות, אלא חיילים גרים שם (זה היה אחד מצריפי הקסרקטין), תפסו אותם והחזירו למחסגר. הצריפים, בהם שיכנו את ה"הוויים", נהפכו חיש־מהר למקומות אשפה וצואה. אי־נקיון מוחלט, משחק בקלפים, סירוב לצאת לעבודה, ניבול־פה, אי־קבלת מרות, גנבות וגזלות - כל זה איפיין את האסירים ה"הוויים". היו מקרים של חדירה לצריפים של אסירים מדיינים. אפס האחרונים לא טמנו ידם בצלחת, וכשנטשה המלחמה היתה יד המדיינים על העליונה.

נוסף לכל היו הבחורים שהובאו למחסגרנו פושעים פלייליים ורצידיי־ביסטים, שהיו להם גם חטאים מחסגריים; הם באו ממחסגרי־עונש. הפקידות רצתה להעבידם במכרה, היות והרבה אסירים מדיינים שוח־רון, עוד יותר צריכים היו להשתחרר בחדשים הקרובים, והיו דרושים פועלים לעבוד במכרה. חילקו אותם לבריגדות, נתנו לכל אחד בגדי־מחסגר חדשים מן התור הראשון, המכרה נתן להם בגדי־עבודה חד־שים. התחילו ללמדם בקורסים שונים את מקצועות־העבודה במכרה. תיכף ומיד התחיל המשא־ומתן עם הבגדים. אצל כמה מהמדיינים היה

במעכדה החדשה

כסף, ובין שני האזורים (כאמור, לא היו נבדלים לחלוטין זה מזה) התחיל מיקח וממכר בבגדים. המחירים היו "בזיל הוול", אפשר היה להשיג "בושלאט" חדש בעד עשרים או שלושים רובל, חליפת לבנים בעד עשרה רובלים וכו'. המוכרים היו מרובים, והקונים מועטים.

בראשונה העבירו אותי מן הצריף ה-17 לצריף ה-43, בקרוב איתרו גם באחרון את ה"הוויים", וצריך הייתי לבקש מקלט אצל דינאבורג. בצריפו (זה היה חצי-צריף סמוך לאורנה) גרו הסוסנים, העגלונים ומפני הצואה. מאנשי-שלומנו היו רק דינאבורג ובעיקר קרלר, שעבד באחת הבריגדות של דינאבורג.

הצריף היה מזוהם למדי, תימרות עשן מילאו תמיד את החדר, היו גם פשפשים. אפס האנשים היו טובים. היה בא אל קרלר ואלי ליוניה קאנטארז'י. כאמור, היו האחרון והראשון מתעסקים בלימוד-עברית. היה אצלם ספר למתחילים עם תמונות. אני אהבתי את שני האנשים הצעירים האלה, ביחוד את קאנטארז'י. הוא היה ידיד-נפשי הטוב.

אותם ימים היו משחררים הרבה אנשים מטעם הקטיגוריה המרכזית. זכורני כי העגלון שישן על האצטבה העליונה, מאשכנזי-פנים, שנידון למאסר לעשר שנים ומעלה, השתחרר. בדרך מקרה ניבאתי לו בשיחתי אתו יום לפני מאורע זה - שחרור בימים הקרובים. בערב באתי לצריף, והאיש כמעט שנפל על צוארי, התחיל לכבדני בתקרובת עשירה. נפוצה השמועה, כי נביא אני, וכי השוכב במחיצתי משתחרר. ואמנם בדרך מקרה, עוד בהיותי בצריף ה-43 השתחררו כל שכני האסירים. אודה ולא אבוש, אני בעצמי התחלתי להאמין, כי כל שכני משתחררים, ואמנם בעוד ימים אחדים שוחרר עוד אסיר אחד משכני. נשאר עוד רק אחד, אולם גם הוא, לאחר שעברתי לגור בצריף ה-11, פגשני פעם ובתודות רבות הודיע לי, כי קיבל מאת ה"ספיצציאסט" הודעה על-אודות שחרורו, וכי "נבואתי" נתקיימה.

דברים ריקים ושדופים, שמועות פורחות באויר, כזבי-חלום יוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב. שאיפות, פטפוטי-ניבים בשלג הצפון, פעמי האביב הרחוקים...

8.1.58 החדשים מאז בוא ה"הוויים" ועד שהועברתי מהמחסגר התשיעי (מפברואר עד מאי שנת 1955) היו מבולבלים ומטורפים עד אפס מקום. הטיוילים בשטח המחסגר אף הם נעשו מסוכנים, כן גם הביקורים במועדון. פעם ישבתי בקולנוע וגנבו ממני את משקפי-נראה, פשוט לשם התמחות במקצוע. כי למה לו לבחור צעיר משקפים?

הדבקתי מדועה במסעדה, על לוח הרשימות ועוד במקומות פומבי אח-
דים, הבטחתי שכר החזרת אבדה – ללא הועיל.

זוכר אני עוד את ההעברה מצריפו של דינאבורג לצריף ה־11. בצריף
זה גרו קודם ה"הוויים", ועכשיו סידרוהו שוב בשביל המדיניים. באחד
משלושת חדרי הצריף ה־11 נסתרנו: ר' מרדכי שנקאר, דוד כהן,
חסין ואני. היתה זאת פינה יהודית. דוד היה עובד הרבה ובצריף היה
קורא ספרות יפה. ה"יומנאי" היה בחור נבזה, וכפי שהיו מרגנים –
מן ה"דפקנים". היה בא לצריפנו בחור (יהודי) מן הגנבים, שניגן יפה
באקורדיון. שמו היה ויטיה, ויקטור קוזמיץ, אביו כנראה, היה רוסי
ואמו יהודיה. היה אצל חוש מוסיקלי מצוין, אביו היה מעובדי הקרקס.
ויטיה היה בחור מכוער מאוד, בן י"ט. הוא ניגן גם נעימות יהודיות.
האסירים כיבדוהו.

מעבדתנו היתה בירכתי אזור־העבודה, במקום נידח, והחלטנו לעבור
למעבדתו של סטאדניקוב, שנתרוקנה לאחר שהעבירו את האחרון אל
מחוז לאיזור. מעבדה זו היתה אף היא שייכת לסניף "ווגי", ובוקר
אחד זנחנו את הבית הקטן, שם עבדתי יותר משנתיים, ועברנו למעבדה
השניה. עבדנו שלש־שננו – נטריב חווייב בתור כימאי, אנדרסונס ואני.
היתה באה אלינו מדי יום גם לואיזה ניקולאיבנה, אולם חששנו למע-
שייחבלה של ה"הוויים", ונתתי לה עבודה שהיתה יכולה לעשותה
מחוץ לאיזור במעבדה הגדולה.

את סטאדניקוב העבירו אל מחוז לאיזור. סניף "ווגי" שלח בקשות
אחדות בנוגע להוצאתי אף אני מן האיזור, אולם הפקידות סירבה לתת
רשיון זה. היה במחסגרנו "אופר" אחד – גולובייב, – כפי שסיפרו, חזיר
גדול, שהתעקש ולא הרשה לי עד הסוף לצאת מן האיזור.

אמנם היה לי דרכון־יציאה מן האיזור משש בבוקר עד שש בערב.
אז החלטנו להעביר את המעבדה שלי ל"רודניק", כלומר, לחסל את
המעבדה באיזור־העבודה של המחסגר התשיעי ולהעבירה למעבדה
הגדולה אל מחוז לאיזור. היה עלי לבוא מדי יום בשעה שמונה ולעבוד
עד שעה שש בערב.

בבוקר־אביב אחד (היה זה באפריל 1955) באה העגלה לאיזור־העבו-
דה, העמסנו עליה את הציוד והרהיטים ויצאנו מאיזור־העבודה. לאנ-
דרסונס וחוזייב לא היו דרכונים, ואותם פיטרו. המנצח בענייני־משק
אלה היה אברם אברמוביץ קרקר, איש טוב מאוד מהגרמנים בסיביר,
שהזכרתיו לעיל.

במעבדה החדשה

בא האביב, יום-הצפון הארוך, הלילות הלבנים, ימי משאת-הגפוש וציפיתה, ימי הפרשות והתקוות המאוכזבות. התחילו לשחרר, להעביר אל מחוץ לאיזור, לתת דרכונים במידה הגונה. אולם קומץ היהודים במחסגר התשיעי עוד נשאר. לחסין ורוטנברג בא מענה שלילי על בקשתם, פיימן שכב בבית-החולים, נגוע-לב, אף רוטנברג חי על הניטרולגליצרין. את פרדמאן העבירו לנכות ופיטרוהו מעבודתו בבית-המרוחץ. קמנצקי, עם האסטמה שלו חי על האפדרין (השגתי לו תרופה זו בבית-המרקחת של רודניק), לוי, שגר עם קמנצקי בצריף אחד, אף הוא נכה, היה משחק בשחמט והולך בטל. הוא קיבל חבילות מאחור-תו בישראל, כולנו ראינו את החפצים היקרים שבאו משם ויתמוגג לבנו. דינאבורג קיבל קיצוץ מאסרו מעשרים וחמש לעשר שנים. עם לייבושקה קאנטארז'י היינו נפגשים ושרים את שירי-העצב, ר' מרדכי היקר היה מוסיף להתפלל, להרעיש את כסא-הכבוד "אשא עיני אל ההרים: מאין יבוא עזרי". עוד נדד בזה ארונוב, האיש הגבוה, שמי-כאלס הכשילהו.

השלג היה הולך ונמס, אף אם בצפון הקיצוני זה נעשה אך לאט-לאט. השתררה בצה איומה, שהוהימה את החיים. אולם היממה היתה לבנה, השמים צחים. רוח באה, נושאת בכנפיה את חלום הגאולה. 9.1.58 בוורקוטה, במושב "רודניק", גר חיים סולץ, חיים בן ראובן, אשתו נחמה ובתם שרה. חיים עבד ככימאי במעבדה האנליטית של "פצ'ורגיאולוגיה", שרה למדה במחלקה השניה או השלישית של בית-הספר, נחמה ניהלה את משק הבית. שניהם, גם חיים, גם נחמה, ידעו עברית. עד שנת הארבעים גרו בקובנה, שם התחתנו עוד בשנות-של-טון הרכוש (בשנת 1939). חיים היה אז אברך צעיר, נחמה בחורה נעימה. כשהכרתיו בשנת 1955 היה חיים כבן ארבעים. זה היה איש יפה-תואר וכן גם יפה-מראה, שחרחר, בעל עינים לוחטות, מעט גבה-קומה, מעט כרסני, בעל קומה זקופה וראש מוצב יפה. שבע שנים ישב במאסר והשתחרר עם גמר תורו. נחמה ושרה גרו כל אותן השנים במזרח הארץ, ולאחר שחרורו של חיים באו לוורקוטה. מאסרו של חיים, כנראה, בא בשל האשמה בלאומנות.

נחמה היתה אשה יהודית-ליטאית, בעלת-גוף, פנים רחבים ונעי-מים. היא אהבה לכתוב מכתבים, ושעה זו היתה מרכיבה על חטמה משקפים. נראית היתה מעט בכירה מחיים, אף שהיתה צעירה ממנו. בהכירי אותה אולי היתה הרה - בסתיו של 1955 נולד להם בן, ויקראו

את שמו ראובן. בביתם ביליתי שעות מאושרות.

10.1.58 ביתו של סולץ הצטיין בעבריותו. זה היה בית עברי בצפון הארץ. חיים ואשתו קיבלו את האסירים בסבר פנים יפות, וכל אחד מאתנו, אשר שנים רצופות חי חיי-כלב בצריף המזוהם על האצטבה הגלמודה, הרגיש את עצמו זו הפעם הראשונה בבית. כאשר נתנו לנו דרכונים מצא כל אחד מאתנו את הדרך לשביב האש החמימה הזאת. הייתי נפגש שם עם קרלר, ליוניה קאנטארז'י, דוד כהן, אחר גם עם שנקאר (לו נתנו דרכון באחרונה). ר' מרדכי היה כבן-בית אצל חיים ונחמה, הוא היה מבשל אצלם (נחמה עזרה לו בזאת) את המאכלים הכשרים. חוץ מאנשי-מחסגרנו הכרתי שם את יוסף אורמן ואשתו קלרה איסיבנה, את אברהם בנדס ואשתו עטלה, את אידה פותיק, חייצ'יק ואשתו רותה, את לינה ובעלה מובשוביץ הטוב - את כל האנשים היקרים האלה, אשר את רובם ודאי שלא אזכה לראות בחיי, ואשר עד רוח-אפי האחרונה לא יימחה זכרם מזכרוני.

אצל חיים נוצרה איוו איריה עברית קרובה ללב ולנפש. חג יקר היה לי תמיד להיכנס לאותו בית ברחוב רודניצ'נאיה 7. שעות רבות ביליתי שם. אחר, כשהשתחררתי, היינו נפגשים פעמים גם אצל אורמן, פעם או שתיים היינו גם אצל חייצ'יק, אצל בנדס. דיברנו עברית (לדאבוננו, לא כולנו ידענו עברית), שרנו שירי-עם עבריים ויהודיים, לפעמים ערכנו גם שתייה כדת. מה לכחד? היה טוב. אולי היה יותר טוב מאשר עכשיו.

בהיותי זהיר מ"דפקנות" הייתי נכנס בימים הראשונים אל סולץ אך לעתים נדירות. אולם כשהכרתי את האנשים היקרים לא יכולתי לחשוך אף באחד מהם - ביחוד בשל זה, שדברים אנטי-סובייטיים לא שמעתי שם. אחדים מהם רצו בכל לבם לנסוע לישראל - לרובם עלה הדבר. נסעו הזוג בנדס, חייצ'יק ורותה, לינה ובעלה; כמדומני, שגם אידה פותיק ובעלה (היא התחתנה לאחר שנסעתי מוורקוטה עם שמואל פיש) ונסעו לפולין.

אולם את האנשים הנקובים הכרתי יפה רק לאחר שהשתחררתי. עכשיו אנו עומדים עוד בתחילת האביב של 1955. רוח חדשה אמנם נשבה, אך עוד גרתי במחסגר התשיעי, עוד הייתי תחת פקידותם של בגאנקו וגולובייב, עוד לחץ גופי את האצטבה העליונה בצריף ה-11. הגנב היהודי המכוער היה מנגן בהרמוניקה. באיזור היו נמכרים בגדי-מחסגר בזול, הימים היו מאריכים והולכים, הלילות מתקצרים. ביום הייתי

במעבדה החדשה

נמצא במעבדה שבמושב "רודניק", וגם שם היו אנשים טובים, רובם מי שהיו אסירים. אצלי עבדו בתור עוזרים לואיזה פוטיאטובה ואחר זה עוד מריה סטאצנקו - אשה טובה מאוד ועובדת מצוינת, שבאה עם בנה מרוסטוב-דון אל בעלה האסיר (לאחר שהשתחרר).

במעבדה הכינו לי חדר לגור בו, אם יוציאוני אל מחוץ לאיזור. מנהלו של סניף-"ווגי" בוורקוטה הריץ מכתבים אחדים לפקידות המחסגר עם בקשות להוציאני כדרך שעשו לסטאדניקוב - והפקידות - הוא הוא ה"אופר" גולובייב - התעקשה ומיאנה להרשות לי את היציאה אל מחוץ לאיזור. מה היתה סיבת הסירוב הזה - לא אדע עד היום.

27.1.58 את ימי-החג של אחד במאי 1955 ביליתי עוד במחסגר התשיעי תחת פקידותו של בגאנקו. זה היה איש גס ואכזר שאמנם היה מנסה לפעמים להאיר פנים לאילו אסירים, להתחפש לדורש שלום ומא-חל טובות, אולם בעצם היה זה עריץ בעל יד כבדה, רחוק מחכם וקרוב לאויל, אוהב בצע בגדולות וקטנות. יכול היות, שבעומק נפשו הכיר את תפקידו השחור, הבין במהות עבודתו התליינית, אך השיטה, שיטת המחסגרים ומדרס האנשים האסירים, היתה מחסלת תגודות-נפש אלו. על הפקיד הצבאי במחסגר היה להיות תליין, אחרת לא יכול להיות פקיד.

בערך בתשעה במאי הודיעו לי, שאני הולך ל"אטאפ". "הסתדר עם חפצין". אמנם ההודעה היתה כיום או יומים לפני ההעברה, והיה לי פנאי להיפרד מכל חברי במחסגר התשיעי. העבירונו לאיזור-העבודה עם חפצינו ושקינו. שעה ארוכה עמדנו סמוך לשער-היציאה. האביב מלך בעולם. עוד השתטחה הבצה תחת הרגלים, אולם בשמים התהלכו עננים צחורים, השמש הצפונית הפיצה את אורה וחומה המצוננים, אי-שם בטונדרה הופיע הירק הטוב, צבעים התחילו לרנן באופק. שעה ארוכה עמדנו ב"בושלאטינו" ומגפינו. יצאו אלינו אסירים להיפרד. מן ה"רמז" באו ליוניה קאנטארז'י, דוד כהן ואחרים. נגמרה תקופת-חיים במחסגר. מה צפוי לנו ?

25.1.58 שוב אני צועד בדרך המרופשת, ארגז-העץ בידי, שקי על שכמי. הפעם פנינו מוסבים למחסגר של המכרה ה-40. וורסינה, עוב-דת ה"ספיצאסט" של המחסגר התשיעי, מלווה אותנו בדרכנו. לא ארוכה הדרך - מספר מצומצם של קילומטרים. באנו. העמידונו לא רחוק משער המחסגר, כשחיללים עם אוטומטים שומרים עלינו. יצאו אלינו פקידי המחסגר החדש - פבלוב, קרילין ועוד. איזה מיקח-וממכר

ביניהם לבין וורסינה. נפוצה שמועה, שאין המחסגר החדש מקבל אותנו בשל זה, שהוא נזקק לעובדים צעירים מן הקטגוריה הראשונה לשם עבודה במכרה, ולא לנכים כמונו. ואמנם, לאחר שעה ארוכה של עמידה לשוא הפנו אותנו חזרה.

חזרנו למחסגר התשיעי. שוב הצריף ה-11, האצטבה העליונה. שוב פגישות עם קאנטארז'י, שירים חרישיים בלילות הלבנים, שפת עבר... אולם לאחר כשבוע שוב הכריו "אטאפ", שוב הובילונו באותה הדרך והפעם קיבל אותנו המחסגר החדש. בראשונה הכניסונו לצריף 34, צריף ריק ומזוהם, ללא נוחות כלשהי. ימים אחדים שהינו בצריף זה. איש לא עבד, גם אני הלכתי בטל, משום שלא היה אצלי דרכון. לאחר זמן-מה עלה בידי לצלצל לפריסאדסקי, והוא עם מלגבסקי באו למחס-גר (ראיתי את פניהם מבעד לשבכת השער) בכדי לבקש בשבילי דרכון. ואמנם לאחר כשבוע קיבלתי דרכון חדש והלכתי לעבודה.

הדרך בין המחסגר ה-40 לבין מעבדתי במושב "רודניק" היא כחמי-שה קילומטרים. דרך זו נמשכת ברובה בטונדרה, חלקה על פסי מסילת-הברזל. הימים בהירים, אור צפון כל היממה באביב. הנך יוצא ממשמרת המחסגר, עובר את המושב של המכרה ה-40, יוצא לטונדרה, והנה מימינך - בית-הקברות המחסגרי. צלבי-עץ פשוטים, עליהם חקוקות ביד-ריע אנאלפבית אילו אותיות. שם האסיר המת, שמו ושם אביו, שנת הולדתו ושנת מותו. הנה גם קרשו של יהודי אחד, אשר על-אודו-תיו סיפר לי ליון, אחד האסירים היהודים במחסגר החדש. רק את שמו של המת אני זוכר עכשיו - ארקדי. זה היה איש בעל גוף, שמת ממחלת-לב. אך הנה כברת-ארץ גדורה, קבר חדש, זרי-פרחים וסרטים שחורים עם אותיות לבנות. "לרעי הכי טוב". עוד כתובות אוקראי-ניות...

26.1.58 אני עובר את המקום העצוב הזה, יורד מטה, בא עד פסי מסילת-הברזל, שנמתחו בטונדרה. כיפת-שמים בהירה מאהילה על ראשי, צמחית הטונדרה הדלה מנענעת לי ראש, אי-שם מבצבצים פרחים עלובים, געדריריח, שדופי-תוכן. לאחר כמה זמן מופיע משמאל בית-הקומתים של סניף המכון לקפאון הנצחי.

והנה המחסגר התשיעי, מקום מגורי במשך שלוש השנים האחר-רות. כולו כרוך מבחוץ חוט דוקרני. עמודים תחובים בקרקע, העמו-דים מכותרים משולשים ומפותלים חוטי-ברזל. מאחורי גדר דוקרת זו הושרו אי-אז השירים. דוברת העברית היקרה, ערגה הנפש בלילות-

במעבדה החדשה

גדודים, המו סופות-שלג, נשמע איזה שאון, עפו החלומות. עכשיו עלי לפנות שמאלה ולרדת בהר התלול. הנה המושב "רוד-ניק", המעבדות של "פיצ'ורגיאולוגיה", הנה גם מעבדתי-המעבדה של שיפור-פחמים של סניף המכון לפחמים. עוד השעה מוקדמת. שעה שש או שבע בבוקר, עוד לא באו העובדים - הם יבואו אך בשמונה. מריה איבנובנה פותחת לי את הדלת, היא עובדת במשמרת-הלילה. שומרת על הנקיון במעבדה. אשה נמוכת-קומה, בעלת-גוף, בת 48 בנוגע לתשעת קבי-שיחה אין היא יוצאת-דופן מן המין הנשי. חיה המשפחתיים נהירים לי יפה. מדי בוקר, אך אבוא, היא מספרת ומספרת ומסבירה ומספרת על בעלה הראשון, שאף הוא היה אסיר ושבאה אליו מרוסיה (מפלך איבנובו בו עבדו שניהם כל שנותריהם בבית-החרושת לאריגה). והנה הלך מאתה בעלה הראשון, בהשאירו לה שתי בנות. עכשיו מריה איבנובנה נשואה לבעלה השני, אף הוא מן האסירים. אך זו רעה חולה, בעל זה חובבה הותיק של הטיפה המרה, את כל משכורתו הוא מקפח על היי"ש ועוד הוא תובע מאתה את כספה היא. והיה בשתותו לשכרה - הוא מתחיל להקים רעש גדול, ויש שגם יכה אותה - לדברי מריה איבנובנה, מתוך קנאה. בתה הבכורה נשואה לאחד גרמני, וכבר ילדה שני ילדים. אף אם חתנה אינו מן השתיינים, אך גם פה יש דאגות, הנכדים אינם זויים ממנה, ידיה מלאות עבודה מן הבוקר עד הערב. בתה הצעירה אך בת 13 היא, תלמידת בית-הספר. והנה היה מעשה ובעלה נשתכר יפה וחפץ לאנסה...

סיפורים אלה וכאלה אני שומע מפי מריה איבנובנה מדי בוקר. אחר באות תלונות הקשורות בעבודה. אין דעתה נוחה מפריסאדסקי, אין הוא דואג לסדר, אפילו מטאטאים עליה לקנות בכספה היא, בחדרי המעבדה תדיר זוהמה ורפש, העבודה מרובה, וכי בכוחה של עובדת אחת לשרת ששה חדרים כה גדולים? הנה ב"פיצ'ורגיאולוגיה", בו השטח קטן מזה שלנו, העבודה נקיה - משגיחות על הנקיון שתי עובדות.

אחר באים סיפורים הכרוכים בקולנוע. הקולנוע - חולשתה של מריה איבנובנה. היא עוברת לתוכן הסרט. אמנם בזה אין היא מצליחה הרבה, ועל-פי רוב אין אני מבין יפה את דבריה. אולם אף אני ממחבבי הקולנוע - הצללים המתרוצצים על הבד באופל, בדממה.

30.158 אך הנה נשמע צלצול הפעמון: מישוהו מושך בחוטי-הברזל.

נכנס סמיון דול'אנקו, בחור אוקראיני לא-צעיר, שישב עשר שנים ונשא לו זה לא מכבר את נינה, בחורה צעירה ונאה, שעבדה אף היא קודם במעבדה; עתים היא נכנסת כשילדחה התינוקת בורועותיה. אחר בא פרופסטיס, ליטאי כבן חמישים וכמה, שאף הוא ישב עשר שנים, ושאף אשתו יושבת במאסר אי-שם בסיביר. זה כשנה שהוא השתחרר, עכשיו הוא מקבל את החופשה הראשונה. במשך החודש ברצונו לבקר את אשתו האסירה וגם לנסוע לקאונס (קובנה), שם גרים אצל אחותו שני ילדיו. אשתו צעירה ממנו בעשר שנים, ואמנם נסע אליה לעשרה ימים. אחר הביא את תצלומה. זאת היתה אשה נאה ומחייכת, נעדרת שינה הקדמית.

אך הגה בא עוד פריט אחד של מעבדתנו - ויקטור קאזימירוביץ, אף הוא ליטאי - כומר קאתולי שישב אף הוא עשר שנים ושחרר. ויקטור קאזימירוביץ - איש נאה וזקוף כבן ארבעים וכמה, בעל משקפים מיוחדים במינם, שעל-אודותיהם כתב למשרד שמירת הבריאות ולהנהלת בתי-המרקחת במוסקבה וקיבל מענה, שזכויות כאלו אינן מיוצרות בארצנו. אמנם סוף-סוף קיבל את המשקפים מאיזו מעבדה קואופרטיבית לא רחוק ממוסקבה. הרבה שיחות היו אצלי עם ויקטור קאזימירוביץ. הוא ידע יפה את התנ"ך, גם ביטא בעברית את הפסוקים הראשונים מ"בראשית ברא". האשימו אותו בקשרים עם חוץ-לארץ, העביי-רוהו לוורקוטה. הוא היה איש בעל-תרבות, שידע הרבה והבין במסירת בות. במשך שנות פעולתו לא מעט אנשים ונשים התוודו אצלו, והוא חדר עמוק לגשמת האדם. אהבתי לדבר עם ויקטור קאזימירוביץ. הוא אצל לי מעט מבינתו בנפשות. [לפני חדשים אחדים קיבלתי מקובנה מברק-ברכה לחג השבעה בנובמבר, חתום היה ויקטור קאזימירוביץ - האיש הזקוף והלבבני].

השעה מתקרבת לשמונה. באים הלבורגטים קרקר, בזסילקו וואניקה סיניושיץ. על-אודות קרקר כבר סיפרתי לעיל, עם אברם אברמוביץ הייתי קשור מן השבועות הראשונים לבואי לוורקוטה. הוא לא היה אסור, אולם בשנות המלחמה לקחהו לצבא העמל ("טרודארמיה"). את יחידתו הביאו לוורקוטה ובתור גרמני השאירוהו פה וחייבוהו חובת-גלות. פה נשא לו אשה, חותנתו היתה אוקראינית וחותנו - אשכנזי. אשתו של קרקר היתה בחורה נאה, גם הוא היה בחור אמיץ, ובהדרגות ובשיטתיות התחיל להוליד... ילדות. כאשר נסעתי מוורקוטה היו אצלו שלוש או ארבע בנות. חותנתו היתה באה אליו לעתים תכופות, אפס

במעבדה החדשה

בינו ובינה לא שררו יחסים טובים. האשה האוקראינית הזאת היתה מכרסמת יפה-יפה את אברם, ואף הוא לא טמן ידו בצלחת. החיכוכים ביניהם היו חומר מבודח למעבדתנו. אברם היה איש לא רע, רק אהב בצע ולא אהב לעבוד הרבה. אני אהבתי את אברם, הוא היה איש פשוט, שהתיחס יפה לאסירים. עיקר עבודתו היה – להביא מן המכרות פחמים לשם עבודה מדעית. בכלל התעסק יותר במשק משבמדע, ויותר אהב את משפחתו מעבודתו בסניף האינסטיטוט.

31.1.58 בוסילקו פטר סטיפאנוביץ, בחור כבן שלושים, אף הוא מן האסירים. לבורנט, העובד הבולט ביותר ומומחה במעבדה. למד במכון באופן אקסטרני ("זאאצ'נוי"), במקצוע שיפור מחצבים. יליד אוק-ראינה המערבית, בשנת 1939, בבוא לשם צבא ברית-המועצות, ברח משפחתו לפולין. בשנות המלחמה עבד בגרמניה. עם גמר המלחמה חזר לאוקראינה, ופה אסרוהו בתור עריק; גם אביו, כמדומני, נאסר. פטיה היה בוורקוטלאג והשתחרר לאחר שלוש או ארבע שנים – כל הזמן עבד במעבדה של "צניב" והיה מקבל "זאצ'וטים" – שלושה ימים בעד יום-עבודה. פריסאדסקי ומלגבסקי (האחרונה היתה ראש המעבדה עד שנת 1953) כיבדוהו.

בוסילקו היה בחור נאה, אף כי עם קרחת נובטת. הוא היה מסור לבני-משפחתו. כשקיבל חדר מבודד באו אליו מאוקראינה אחותו הבכירה ואחיו הצעיר. אחותו היתה מן המכוערות והבלתי-צעירות; היא הסתדרה לעבוד במסעדה. אני התיידדתי עם בוסילקו, הוא היה בחור חכם ומוכשר, לבורנט מצוין. פעם גם הייתי בחדרו שבמושב רודניק; הוא ערך שתייה קלה.

במכרה השמיני עבדה כמנועית תורנית של מכונת-האורור התת-קרקעית נערה אחת, ששמה ויגירה. בוסילקו התקשר אתה והיה מבקרה מדי שבת בערב. ויגירה היתה נערה נאה, אך בלתי-מתורבתת. בצפון אוהבים לשתות, נראה שפטיה ויגירה אף הם לא היו מסתלקים מזה. קשה לו לאדם משולהב אדי-יין לנקוט אמצעי-זהירות, ויגירה הודיעה פעם, שהיא מעוברת. פטיה התחיל להתרחק ממנה, לא כל שבת בערב היה מבלה אתה. אפס גם את המצפון לא תדחוק בחדא מחתא. חוץ מזה, העבודה היתה מרובה אותה שנה, גם צריך לשקוד על הלימודים – בקיצור, היה לו לפטיה ענין לענות בו...

הרבה נישואין מתרחשים במשעול זה, ולא רק בתנאי המחסגר וב-עונה שלאחר המחסגר. קשה למצוא נערה שתסתלק מבחור כבוסילקו.

והנה באה עונת האהבה והצמאון. שנים אחדים סבל בזסילקו במאסר. בעצם היתה ויגירה נערה ככל הנערות, אולי מעט יותר מגושמת ויותר עומדת ברשות עצמה. היא עבדה שנים אחדות בתנאים תת-קרקעיים עם אסירים מדיניים וצמאים אף הם את הצמאון הגדול. עובדה זו, כשהיא לעצמה, מאפיינת את הנערה הזאת, מראה במה גבולת בחורה וורוניזית זו משאר ה"בארישניות" (עלמות) מעולם התרבות. דיברתי אתה פעמים אחדות. היא לא יצאה לתרבות רעה, היתה דקת-גיזרה ונאת-פנים. בעיניה האפורות היבהבה תבונה, ורק קולה היה מעט צרוד מן המידה הרגילה. היא אהבה את פטיה, מסרה לו את כל חייה, האמינה בו. וכן גם לא האמינה.

1.2.58 יום ירדוף יום, חודש ירדוף חודש. נערה מעוברת - מעט מכשול לב, ההולך וצץ מיום ליום. חדשים אחדים נאבק פטיה עם מצפונה. כשנסעתי מוורקוטה עדיין לא נגמר מאבק זה. רק שמועה שמעתי, כי סוף-סוף גבר אצל פטיה הצד המעשי (אולי יש לומר - החזירי), ויגירה "עשתה אבורט". בזה נגמרה האהבה הצפונית הזאת, אשר היא אהבה ככל האהבות במערב, ובדרום, ובמזרח, ובכל אתר. אחר היה ואניה סיניושין, חברו וידידו של בזסילקו. היינו אתו במחסגר אחד, הוא עבד כל הזמן בתנאים תת-קרקעיים. לפני שנים אחדות, טרם נעשה "ריצ'לאג" (זה אירע בשנת 1948) עבד סיניושין במעבדתנו. אז מותר היה לאסירים לצאת לעבודה חוצה. סיניושין היה מלבוב, בן ארצו של בזסילקו. אף הוא היה בחור מוכשר, אף הוא למד במכון האכסטרגי. זה היה בחור נאה, בעל קול מצלצל וצחוק מרעים. בצאתו מן המחסגר (משך מאסרו היה עשר שנים; כמדומני שהיה "באנדרי") הסתדר אף הוא במעבדתנו בתור לבורנט. פריסאדסקי ומלנבסקי כיבדוהו, ואמנם ואניה היה עובד חרוץ. הוא היה בחור נאה בעל פנים אדמומים וחלקים, פני עלם. לאחר זמן-מה נתאהב באיוו בחורה אוקראינית צעירה, שעבדה כמורה, והם התחתנו. ואניה היה מעט יותר מסודר מבזסילקו, אך גם פחות יוצא-דופן.

... והנה באה במרוצה גם לואיזה שלי, היא באה תמיד ברגע האחרון, הנערה הנעימה והעצלנית הזאת, עם פניה הנאים, חטמה המזוקר ופטי-פוטת. פריסאדסקי ומלנבסקי אף הם באו, גם שרה גריגוריבנה ווייס-מן. מריה איבנובנה הלכה הביתה, שעות-עבודתה נגמרו. במעבדה התחילה העבודה. היא נמשכת עד שעה חמש או שש, ואז עלי לחזור למחסגר הארבעים. גם במחסגר זה הומים החיים. גם פה

במעבדה החדשה

ערב-רב של אוקראינים, ליטאים, יהודים רוסים, לטים ואסטונים, ערב-רב של אנשים אסירים. במקום בגאנקו אנו רואים פה את פבלוב. הוא צעיר מבגאנקו, אולם אכזר כמוהו...

2.2.58 בערב אני חוזר למחסגר הארבעים. שוב אותה הדרך על פסי מסילת-הברזל. אני עובר את המחסגר השמיני וצועד הלאה. מימין - בית-הקומתים של סניף האינסטיטוט לקפאון נצחי. הבית מסויד לבן. לפני הבית - רחבה מנוקה, שם משחקים בכדור-יד.

בא הערב, אולם עד החשכה עוד רחוק המועד. הלילות הלבנים בצפון הארץ. מימין לפסים - גהר-וורקוטה מגלגל את מימיו. פה ושם נראית סירה...

והנה שוב בית-הקברות, מושב המכרה הארבעים, שורות בתים מימין ומשמאל. במסעדה החנות (היא נעולה בשעה זו). והנה גם בית המש-מרת. החייל פותח את מוט-הברזל, ואני נכנס למחסגר.

לא אלמן גם מחסגר הארבעים מאנשים יהודים. אני גר בצריף ה-18, וגם שם, תודה לאל, יש יהודים. הנה גמירובסקי, "יומנאי" הצריף, אסיר ותיק, יהודי כבן חמישים, איש עלוב, שלא הספקתי להכירו יפה, והנה שלחווה ל"אטאפ". הנה לנסקי החשמלאי, האוהב לדבר גדולוח ונצורות בדברים העומדים ברומו של עולם, לנסקי העומד בסורו, הממשיך היות שכוה, ויהי מה! הנה לוין, הוי, לוין המסכן, שידעתי עוד באביו, שעה שטייל ארוכות וקצרות בכיכר הטיולים, וקרני זיו של ותק-מאסר בלתי-רגיל מעטרות את פניו בעלי המשקפים. אותו טו-מאנוב הנבזה והאינטליגנט השגני, אף הוא יהודי נבזה, שניהם הכשילי-הו, את לוין, העידו בו עדות-שקר ובשל זה הוצמדו אליו עשר שנות מאסר נוספות. והנה עכשיו, לאחר ארבע שנים, אני פוגש שוב את לוין המסכן. והאיש הזקין מעט, משהו אירע, ואין אני רואה את עטרת הזיו סביב לגולגלתו בטיילו בין צריפי המחסגר. שוב מטייל לוין ארוכות וקצרות, שיחתו אינטליגנטית, מושכלת וחכמה. אולם איזה שדפון מולך בכל דבריו, אולי משפיעות סוף-סוף על האיש הזה עש-רות שנות המאסר, וזה היותו כלוא ומובדל מהעולם הרחב כל-כך הרבה שנים. אמנם הוא קורא הרבה, עתונים וספרים, הוא עובד בפ.פ.צ', ונתנו לו בתור עוזרת איזו נערה רוסייה חביבה, שזה לא כבר גמרה איזה טכניקום כלכלני באודיסה - אפס עם זאת החיים מאוד שדופים, גם יצועו על האצטבה הקשה קר וריק. ככלות עבודתו הוא מטייל זמן ידוע עם עוד בחורים, על-פי רוב יהודים, מאמן את לשונו

יומן הזכרונות

באילו חכמות ובאילו בדיחות ובאילו דעות שאולות מן העתונים והספריים. אחר הוא נפרד מן הבחורים והולך אל הצריף. הוא שוכב על אצבעתו וקורא. אולי הוא מרגיש משהו, איזה רגש אבהי או אחר, אל אותה נערה נעימה היושבת מולו בשעות היום במשרד הפ.פ.צ'. קשה קשה להיות אסיר כה ותיק, עם שנים ריקניות רבות-משקל וצחיחות-תוכן...

במחסגר ה-40 כלוא עוד יהודי אחד - יופיס דוד בוריסוביץ, המדבר יפה עברית, איש כבן 44, שגר כל שנותיו בריגה.

4.2.58 אף אם עיניו של יופיס היו מעט פוזלות, אך היה איש יפה בעל פנים צחים וחכליליים, שערות-ראש כעורב ומצנצנות, שהיו נופות חלקים על מצחו הרחב, תמיר ובריא ונראה צעיר מכפי שנותיו. הוא עבד במחלקת-התכנון של המכרה ה-40. אשתו ושני ילדיו גרו בריגה. אשתו היתה ילידת אודיסה, והתחתן אתה בשנות המלחמה. היא אהבתו, מכתביה היו מלאי-חיבה. מצבה החמרי היה גרוע, בשל הישארותה עם שני הילדים (היא עבדה, כמדומני, כמורת מוסיקה). לפני מאסרו היה יופיס מנהל בית-ספר למלאכה משיטת רורבות העמל.

עם איש נעים זה הייתי נפגש במחסגר ה-40 ומדבר אתו עברית. אף הוא כמוני אהב את השפה. אמנם, יופיס לא היה שתקן כליוניצ'קה קאנטארז'י ואף לא אהב כמוהו את הזמירות הלבביות. הוא אהב לדבר, ללמד - בכל היו אצלו דעות מגובשות. אולם דיברנו עברית - וזה היה מספיק שאוהב את האיש הזה אהבת-נפש. הוא גם שר משהו.

והנה מהלך צבי בערכים הלבנים בשטח הרחב של המחסגר ה-40 עם יופיס. במחסגר הושלך הס, חלונות הצריפים הלבנים מסתכלים בנו, מגדלי-הצופים אף הם לא יגרעו עין מאתנו, כיפת-שמים אפורה-תכור-לה תכסנו ממעל, - אך המלה העברית החלשה הנה זה תישמע בנקודת-צפון זו. גם ריגה היתה עיר ואם בישראל, והנה אני שומע מפי האיש יופיס את מסכת-ריגה. אחר אנו עוברים לדברי-ספרות, לדברים המת-רחשים ברומו של עולם, לעצים ולאבנים, לעתידנו הצפוי לנו.

יופיס היה אופטימי מכף-רגל ועד קדקדו. הוא ניחש עתידות מלבבות ביותר, כלומר, חופש קרוב. ואמנם צריך לומר שניחושיו אלה נתאמתו. אותה עונה נתרבו בשיטת המחסגרים המשטרים השונים. מן הכבד אל הקל היו המשטרים האלה: משטר-קנס, משטר חמור, משטר כללי, משטר מוקל, משטר של חוץ לאיזור, שחרור בלי רשיון-יציאה מוור-

במעבדה החדשה

קוטה, שחרור עם סימן בדרכון (כלומר, עם ההגבלה לגור בערים הגדולות) ואחרון-אחרון חביב - ריהביליטציה מלאה. עד שנת 1953 בקאראגאנדה (מחסגר החול), באינטה ואביו (מחסגר מינרלי) ובוורקוטה (מחסגר נהרי) הייתי במחסגרים של משטר חמור. בשנות 1953-1954 באו ההקלות, שעליהן דובר לעיל, והמשטר נעשה לכללי, והמחסגר הנהרי נהפך ל"וורקוטלאג". במחלקת-המחסגר התשי-עית, שם הייתי עד מאי שנת 1955, היו החיים גרועים מאוד בשל הכנסת הפושעים ה"הוויים" למחסגרנו וערבובם עם המדיניים. המחסגר ה-40 עדיין היה אז מורכב אך ממדיניים, והחיים היו שקטים בערך. אולם בקרוב התחילו גם במחסגר זה מחלקים את האיזור לשלושה חלקים. סיפרו, שבחלק האחד יגורו ה"הוויים", בשני - המדיניים, והחלק השלישי מוקצה למשטר מוקל. המשטר המוקל - דרגה גבוהה יותר ונוחה יותר לאסיר.

5.2.58 לאחר שנגמרה חלוקת שטח המחסגר לשלושה חלקים התחילו מעבירים כמה מן האסירים למשטר מוקל. גם אני הייתי בין המועברים. ואמנם למשטר המוקל היו הקלות גדולות. אפשר היה לצאת ולבוא, בכל שעה משעות היממה. האסיר היה רשאי להיות לא רק במושב רודניק, אלא גם בוורקוטה וסביבותיה, ולא רק בימות-החול, אלא בכל יום מימות השנה.

את דוד יופיס לא העבירו למשטר מוקל בקבוצת-האסירים הרא-שונה, ואני הייתי מבקרו כמעט בכל יום בשטח המשטר הכללי, בו היו המסעדה, החנות, בית-המרחץ, בתי-המלאכה לחייטות וסנדלרות, השי-רות הרפואי ושאר שירותי המחסגר. בשל זה היתה ל"מוקלים" הרשות לבקר בשטח המשטר הכללי כאנת נפשם.

למרות זה שבמצבו של יופיס עדיין לא חל שינוי לטובה, הוא נשאר אופטימי כשהיה. הוא ניחש עתידות נעימות, הוא שיכנע אותי, ש עוד בשנה זו נשתחרר כולנו, וזה לא יהיה שחרור סתם, אלא ריהביליטציה מלאה. נעים היה לשמוע שמועות טובות כאלו, אמורות עברית צחה. כל האסירים אהבו שמועות אלו, כל אחד חיכה למשיח, אף אם הת-מהמה. ונעים לי לציין בזה, שהשמועות של יופיס נתקיימו.

במכרה ה-40 היו עוד יהודים אחדים. זוכר אני את זיסקינד, האסיר הותיק מאודיסה, שישב במאסר עוד משנת 1938. הוא עבד בשירות הרפואי כטכנאי-רנטגנולוג ומילא בערך אותו תפקיד שהיה ממלא במחסגר התשיעי אייסורוביץ. זיסקינד היה איש לא צעיר, בן למעלה

מחמישים, בעל שערות לבנות ומוח יהודי חריף וערני. אף הוא, כלוין, למד הרבה בשנות-מאסרו הארוכות, אולם היה פחות שדוף ויותר מעשי. זיסקינד לא היה מתפלסף, לא המריא שחקים וצנח תהומות. הוא היה מהנדס מאודיסה, שנכשל, כנראה, בשעתו באיזה דבר אנטי-מפלגתי. שנים רבות עברו מני אז, הרבה תמורות וחליפות עברו עליו, יום הולך ויום בא...

אף אם לא הייתי קרוב לזיסקינד, כיבדתיו. איזה רגש חמים נשאר בלבי לכשאזכרהו. גרנו בצריף אחד באיזור של משטר מוקל. בניגוד ליופיס היה לוין פסימי ולא האמין בגאולות ובשמועות. ואמנם ותקו הגדול שעמד מאחוריו שלל ממנו כל תקוה וכל אמונה. אולם בתנאי המחסגר - אשרי המאמין!

6.2.58 "אטאפ" ! שולחים את הזקנים והנכים ממחסגר ה-40. סיפרו שמעבירים את האנשים לאביו. כן גם היה "אטאפ" לרוסיה המרכזית, לפלך קוסטרומה או ולדימיר. גם אני הייתי נכה, וגם אותי כללו בין המועברים. הלכתי אל פבלוב וביקשתי ממנו שישאירני. באי-רצון מחק את שמי מתוך הרשימה.

פבלוב התייחס אלי באופן רע מאוד. הוא סירב להוציאני מן האיזור - אפשר משום שידו של איזה "דפקן" היתה באמצע. במשך כל הקיץ היה עלי להיות במחסגר ה-40, אמנם - באיזור של משטר מוקל. בתנאים אלה הייתי עד ספטמבר של אותה שנה.

אמנם אין אני נזכר בעונה זו בשאט-נפש. עבדתי עבודה מעניינת במקצועי. אצל חיים סולץ הייתי נפגש עם שנקאר, לייבוש קאנטארז'י, קרלר, דוד כהן. שם הכרתי את אברהם בנדס ואשתו הנעימה אטלה, התנדעתי גם לאורמן ואשתו קלרה איסיבנה, לאידה פותיק. בנדס, אורמן ופותיק היו כמוני אסירים. שנים הראשונים גרו מחוץ לאיזור, אידה ואנוכי היינו כלואים במחסגר (שנינו - במשטר מוקל).

בנדס היה מבית-רי ליטא, בחור נאה כבן שלושים וכמה, אמיץ, בעל ראש מוצב יפה ורעמת שערות שחורות ומסולסלות קמעה. גם הוא גם אשתו ידעו יפה עברית ונעים היה לי להיפגש עם הזוג הזה. ביחוד אהבתי את אטלה, אשה נמוכת-קומה וקצרת-ראיה, שאהבה לשיר שירים עבריים מתוך נענועי-ראש חביבים מאוד וכמו ילדותיים. גם לאברהם היה חוש-שמיעה הגון. סוניצ'קה (היא-היא שרה) הקטנה, בתו של חיים סולץ, אהבה מאוד את אברהם. אך ייכנס, וכבר הוא מושיבה על ברכיו, מתחיל להיתאבק אתה. הגה תצלומה של המשפחה

במעבדה החדשה

היקרה הזאת. סוניצ'קה - באמצע, סרטים לבנים בראשה, גם צוארונה וכפתוריה לבנים הם, אפס עיניה של הילדה החביבה הזאת שחורות הן, ובהבעת סנטרה יש משהו קונדסי מאוד. סוניצ'קה ידעה את ההורה "אין זה פלא, אם ישנם לילות כאלה", היא שרה את השיר בעברית. עוד שרה את השיר "חסידות" ("ז'וראבלי"). ההורים היו שומעים ונהגים. אולם אני אהבתי מאוד כאשר שרו לייבוש'קה, אטלה ואורמן - חושה המוסיקלי של סוניצ'קה היה פגום מעט. בזה היתה דומה לאביה - חיים אף הוא לא היה מן הזמרים הגדולים.

מימין הקבוצה המצולמת - נחמה. עיניה כמפוחדות מעט, אין זאת כי זה משום שהיא קצרת-ראיה. נחמה - אשה טובה מאוד, בת ישראל קשורה לבעלה וילדיה, מכניסה אורחים בעין יפה, שביב אור חם באפלת הצפון. לרבים המתיק חדרה את מרירות הצפון, את הבדידות והכשלון. היא אהבה מאוד את חיים, ואמנם היה זה איש דגול, אף הוא מכניס אורחים בכל לב. לא מעט אנשים אסירים היו מתכנסים לחדרו ברחוב רודניצ'גאיה שבמושב רודניק. כמעט כל האנשים האלה נאסרו בשל ענייני-יהדות, ורבים מהם היו אסירי-ציון. דוד כהן, לייבוש, בנדס, אטלה, אורמן, חיים ונחמה ידעו יפה עברית. בחמימות רבה אני נזכר באותם הימים ובאותם האנשים.

7.2.58 אותו קיץ, זכורני, היה חם יותר מהקודמים לו, ומי נהר-וורקוטה התחממו במידה ניכרת, עד שרבו גם המתרחצים. גם אני התרחצתי פעמים אחדות, וזכורני יום ראשון אחד, כאשר חיים, נחמה ועוד בחורים (ואני בתוכם) בילינו כל היום על חוף הנהר. השתזפנו יפה עד שאחר זה עלו שלפוחיות בעורי. זה היה רגש נעים, דרום בצפון הקיצוני. בהנאה רבה הריני נזכר ביום זה, יום של שיחות, בדיחות, קפיצות אל המים, שמש מכה בכתפים המעורטלות, סירות שטות בנהר, ביניהן גם סירת-מפרש, סוניצ'קה מפטפטת, שיר חרישי על החוף.

בסוף יולי או תחילת אוגוסט הייתי מתרחץ פעמים תכופות בנהר-וורקוטה מדי לכתי בדרך החוף מהמחסגר ה-40 ל"רודניק" וחזרה. רחיצת-קיץ במים הצוננים - אין לך תענוג גדול מזה, עידוד גוף ורוח, זמר יוצא מן הלב, מחשבות עפות לשמים...

פעמים אחדות ערכנו גם שתיה אצל חיים. היו נוכחים הבחורים הטובים - לייבוש, דוד כהן, קרלר, האחים לצרה במחסגר התשיעי, היה גם שנקאר. כולנו, לרבות חיים ולהוציא את שנקאר, שתינו יפה.

וכטוב לבנו גם שרנו. על-פי רוב היו באים גם בנדס ואורמן עם אשתו. אטלה, אשת בנדס הקטנה, שהתה אז בליטא ובאה רק בסתיו. לייבושקה קאנטארז'י היה שר בקולו הנעים והנפשי, גם אני החריתי-החוקתי אחי-ריו, גם בנדס וקרלר, לא טמנו ידיהם בצלחת, נחמה אף היא השתתפה במקהלה. רק רע היה, כאשר ניסה דוד כהן לקחת חבל בזמירותינו. זה היה עסק ביש. חוץ ל"לאמיר זיך איבערבעטין" ו"רחל הרועה צאן לבן" לא יצא מגרונו כלום, אולם גם נעימות אלו טוב להן שלא יצאו מש-יצאו. דוד היה מבדח את הנאספים, ביחוד כשהיה מעט בגילופין - נעים היה לשבת איתו בצוותא חדא. נחמה היתה עסוקה אותם ימים בשדכנות. פישפשה ומצאה איזו ריבה בוילניוס - ריבה בוגרת שעדיין לא נודמן לה בן-זוגה - ורצתה לחתנה עם דוד בכתב. הריבה (כמדומני ששמה היה רח'לה) כתבה פעמים אחדות, שלחה גם את תצלומה - צריך להי-דות, פניה של רח'לה היו מאוד נעימים ויפים, פני עבריה אצילים בעלי עינים-דובדבניות, חוטם חטוב, ארשת מלבבת. כולנו דיברנו על לבו של דוד ופעם גם עזרנו לו לכתוב לרח'לה מענה הולם (אף אם לא קלים היו הדברים). אולם כל זה היה ללא הועיל. דוד נשאר בסורו הרנקי עד היום הזה.

לפעמים היתה נוכחת גם אידה פותיק, הבחורה מבסאראביה, שהיתה אף היא אסירת-ציון וגרה במשטר מוקל כמוני. היא עבדה בבית-החרור שת ללבנים עבודת-גוף. היא לא היתה צעירה, אולם היתה אחותנו. כולנו השתתפנו בגורלה. צריך היה להמציא לה את מזלה...

8.2.58 שמא תאמר, כי קל הדבר להמציא לבחורה את בן-זוגה - אינך אלא טועה. ולא משום שחסרו אצלנו החתנים. הנה, למשל, שוב דוד כהן. בשביל אידה פותיק היה זה שידוך רצוי.

דוד ואידה היו שניהם מבסאראביה, ילידי ארץ אחת ותקופה אחת. לשניהם היו הרבה מכרים משותפים, שניהם נאסרו בגלל ענינים יהוי-דיים, שניהם ראו עמל בימי חייהם עלי אדמות. מה עושה דוד ? הוא אומר : לא !

9.2.58 כל האמור אינו בא אלא לציין את מצב-הרוח ששרר בסביב-תנו אותה שנת הגאולה. פה אולי יש גם להזכיר את שמו של סמי איליביץ פיש, אף הוא מהאסירים בעבר, שלא הכרתיו יפה, משום שראיתיו אך מספר פעמים. זה היה בחור שתקן כבן שלושים וכמה. ובחור שתקן זה התחתן עם אידה פותיק ונסע אתה לפולין. אך זה אירע כבר לאחר שנסעתי מוורקוטה. גם ריבוצ'קה אומרים, נישאה סוף-

ב מ ע ב ד ה ה ח ד ש ה

סוף לאיזה בחור פולני לא-יהודי ונסעה אתו לפולין, וגם זה אירע אחר נסעי. ומה ששייך לז'ורז' גרין, הנה קיבל ריהביליטציה מלאה, השתמט מכל גערות וורקוטה ונמצא עכשיו במוסקבה.

עדיין לא הזכרתי את ליב לאורביץ בורשצ'וב, ששחרר עוד טרם הובאתי לוורקוטה ועבד במחלקת הבדיקה הטכנית (או.ט.ק.) של המכרה השמיני. זה היה יהודי מבאקו בעל פנים צנומים וקול-באס נעים. הכרתיו בסוף שנת 1952, כאשר עבדתי זמן-מה באו.ט.ק. מטעם "צניב". אותו זמן באה אליו משפחתו מבאקו - הוא קיבל מעון מפקי-דות המכרה והסתדר עם משפחתו בוורקוטה.

בורשצ'וב נולד וגר כל ימיו באורביידו'אן, וידע יפה את שפתם וגי-מוסיהם של תושבי המקום. אף אם היה יהודי טהור מלידה ומבטן עלה בידו לכסות זאת, כאשר נפל בשבי בידי הגרמנים בשנות המלחמה. הוא הסתתר במסוה תורכי-אורביידו'אני. הוא עשה זאת בהצלחה כה מרובה עד שהאורביידו'אנים בעצמם לא הבחינו שאין הוא עצמם ובש-רם. הוא גר בחבורתם של השבויים האורביידו'אנים, התפלל אתם וכו'. באיזה אופן עלה בידו וביד חברו לברוח מן השבי, לעבור את קו החזית ולחזור לצבא האדום. אולם הקצין הראשון, שאליו פנו שני האנשים, העניק להם סטירות לחי, האשימם בריגול והושיבם במאסר. ככה הגיע בורשצ'וב מדרום הארץ עד צפונה ומשבי אחד למשנהו.

באו.ט.ק. היה ליב לאורביץ עובד חרוץ מאוד, כיבדוהו גם האסירים, גם הפקידות. סיפרו לי, שעכשיו מינוהו למהנדס ראשי במכרה התשי-עי - והוא אינו מהנדס הררי ובכלל לא מהנדס. כיהודי אמנם לא היה גלהב ביותר, אולם התיחס אליהם כאל עצמו ובשרו. לעולם לא אשכח כיצד בא למעבדתי בפורים שנת 1953 והביא חבילה עטופה בנייר - מתנה מאשתו, לדבריו. בחבילה היו אזני-המן משולשים, עשויים לפי התבנית היהודית המקורית. הבאתי את אזני-המן לאיזור המחסגר וחילקתיים בין האסירים, לכל איש עברי. בימים השחורים ההם היה זה שביב-אור קטן, פריסת-שלום מן הבית ומן הילדות.

אשתו של בורשצ'וב, פאיגה בוריסובנה, עבדה באחת משתי חנויות-המכולת של המושב רודניק. לראשונה היתה מוכרת טוראית, אולם בקרוב מינוה למנהלת-החנות. בעניני מצרכים של אכילה היתה זאת חנות כלבו. יין, שומן וחמאה, גבינה ונקניקים, לחם ושימורים, בשר וירקות, סחורות קונדיטוריות וכו'. היו עונות שהיה מורגש מחסור באיזה מצרך, ביחוד בלחם-חיטה, חמאה, סוכר - עונות אלו היתה פאי-

יומן הזכרונות

נה בוריסובנה עוזרת לי בקניית מצרכים אלה. הייתי מתבייש לפנות אליה, אך הייתי רוכש את זה לא רק בשבילי. פאינה בוריסובנה היתה מזמינה אותי בעצמה לקניות אלו, אך הייתי מהסס לקנות משהו בלי תור. פעמים אחדות הייתי גם בביתם של בורשצ'וב והכרתי את בתם ובנם, וכן גם את כלבם דז'יק. דז'יק היה כלב-רועים גרמני, צעיר ורב-ממדים, שאמנם לא הרגשתי אליו חיבה מיוחדת. בתו של בורש-צ'וב היתה נערה נעימה כבת 17, שלמדה בבית-הספר התיכון, גם בנם, נער כבן 13-14, היה תלמיד בית-הספר. זה היה נער מאוד חכם ואינ-טליגנטי, שקרא וידע הרבה יותר מכפי גילו. פעם הזמינוני בני בורש-צ'וב לסעודת-ערב חגיגית, היה אצלם גם נימצ'ינקו, המהנדס הראשי של המכרה התשיעי, ואשתו. זה היה בתחילת 1955, הייתי עוד במחס-גר התשיעי. ערב זה היתה שתיה כדת וארוחה מצוינת, אולם אני הרגשתי את עצמי כפות בשל נימצ'ינקו ואשתו, אנשים חביבים בעצם. כשהשתחררתי ערכתי גם אני סעודה בביתו של חיים והזמנתי את כל חברי האסירים ומי שהיו אסירים, ובינם גם את ליב לאזרביץ ואשתו. האחרונה עזרה לי ולנחמה ברכישת מצרכים ויין (בוורקוטה לא תמיד היה היין בנמצא). שתינו לא מעט. בסביבת האסירים הרגשתי את עצמי יפה. כל המסובים הרגישו את עצמם יפה, היו גאומי-לחיים, וגם ליב לאזרביץ הרים את כוסו ואמר דברים חמים אחדים. היה טוב מאוד, אולם במשך הערב נשא ליב לאזרביץ נאומים – "טוסטים" אחדים, ואולי הפריזו על המידה – הן בשתיה והן ב"טוסטים". שרנו שירים עבריים ויהודיים, הרגשנו את עצמנו כאנשים-אחים, דבר-מה ליכד אותנו – אלה היו הצרות שעברו עלינו, ואולי תקוות-חלומות לחיים חדשים הצפויים לנו.

קשה לי לשכוח את חדרם של חיים ונחמה סולץ בשנת 1955 ותחילת 1956, קשה לי לשכוח את חברי האסירים, אשר יד עריצה כלאה אותם, ברובם על לא דבר, ופיצפצה את חייהם. איזו רוח טהורה איח-דה אותנו, וכשהיינו מתכנסים היתה שוררת בינינו אחוה חמה, רגש רעות קרובה ולבבית. זכורני, שנתכנסו ביום חג שמחת-תורה של שנת תשט"ו. זה היה בסתיו של 1955, וגם זאת היתה מסיבה נאה ונעימה, גם אז שרו שירים...

11.2.58 אצל חיים הכרתי גם את ישה מושקוביץ ואשתו לינה. ישה היה יהודי פולני, בן למעלה משלושים, בחור טוב מאוד, בעל גרוגרת, קול צרוד ודחוס ונשמה יהודית. גם עליו עברו תהפוכות, והוא שר

ב מ ע ב ד ה ה ח ד ש ה

בקול לבבי עד מאוד את שיר הגיטו הוארשאי. זאת היתה נעימת הכות-
רת שלו, ותמיד נגעה עד למעמקים. עברית כמעט לא ידע, עבר את
כל זמן מאסרו ובהשתחררו התחתן עם אחות-הרפואה לינה, בחורה
לא-צעירה, קצת פטפטנית, שבאה לוורקוטה מדרום-הארץ (מאחת
ערי קוקו) עם הבאות לבקש את בן-זוגן. בחכתה הועלה דוקא ישה
מושקוביץ, בחור מצוין זה, האיש הענוותן והשתקן. גם בוורקוטה עבדה
לינה כאחות מדיצינית, ישה עבד באיזה משרד להספקה, לינה היתה
עקרה, והצד החמרי היה אצלם בסדר. אשתקד נסע זוג זה לפולין ומשם,
כנראה, לארץ.

אולם עד היום מצלצל באזני אותו שיר הגיטו וקולו הצרוד והלבבי
של ישה מושקוביץ.

ככה היו הימים עוברים בלאט. אותו קיץ אירעה שביתת האסירים
במכרה ה-40, וימים אחדים נפסקה תפוקת הפחמים. תביעות האסי-
רים היתה - שהגהלת המחסגר תבצע את חוקי הממשלה על-אודות
שחרור הצעירים והנכים וגם של האסירים, אשר מלאו שני שלישים
למאסרם. כאמור, היה על סוגים אלה לעבור את המשפט המחסגרי,
אולם חדשים רבים עברו, והמשפט לא בא.

עם הכרות השביתה נקט פבלוב אמצעים חריפים, הכפיל את המש-
מרת, זיין את צופי המגדלים בקולעי-כדורים, סגר את שער המחסגר
וצימצם את התזונה. מכל קציני המחסגר היה נכנס לאיזור רק הקפיטן,
ראש המחלקה הרפואית. אולם יום אחד נכנסה לאיזור קבוצה גדולה
של קצינים גבוהים, שרבים מהם באו ממוסקבה. ביניהם היו סגן השר
לענייני-פנים, סגן הקטיגור הראשי, פקיד "וורקוטלאג" פרוקופייב ועוד.
באיזור הושלך הס. היה יום-יולי חם. כל האסירים נתכנסו לכיכר ונפ-
תחה האסיפה. התחילו לדון בבעיות האמורות, גיתן פתחון-פה לאסי-
רים, נאמו כמעט כעשרים איש. נאם גם חוויוב, שאף אותו העבירו מן
המחסגר ה-9 ל-40. היו תלונות וקובלנות רבות, האשימו את פבלוב
בחטאים רבים (זה אמנם היה איש נבזה). הפקידים הגבוהים הבטיחו
לאסירים מילוא דרישותיהם ורק ביקשו מאת האסירים שיצאו מחר
לעבודה. ואמנם ביום המחרת באו למכרה בית-הדין המחסגרי, והתחילו
לשחרר בממדים רחבים, והאסירים ניגשו לעבודה. מאותה שביתה בא
מפנה בקצב השחרור.

אותו קיץ התחילו האסירים בונים לעצמם בתי-דיור מחוץ לאיזור.
את החמרים היה מספק המכרה. כעשרה צריפים נבנו בדרך זו. מדי

ערב, עם גמר העבודה, אפשר היה לראות את האסירים העסוקים בעבודת הבנייה. על רקע האופק הרחוק התנועעו בבואותיהם הפעילות של הבחורים. בקיעה, נסירה, הרמת קירות, צעקות עבודה רחוקות. ומסביב רבצה הטונדרה, רבצה ושתקה ורק גהר-וורקוטה הילך לו בלאט, זרם חרש בדרכו למרחקים.

12.2.58 מזל טוב! בשעה טובה ומוצלחת! לחברנו חיים סולץ נולד בן זכר, ויקרא שמו בישראל ראובן. ביום שמחת-תורה של שנת 1955 ערכנו פגישה תורנית בחדרם של נחמה וחיים, נכחו אנשי-שלומנו - קרלר, דוד כהן, שנקאר, מושקוביץ ואשתו ועוד. שתינו לכבוד החג ולכבוד הילוד, כתבתי באידיש אילו בדיחות קלות מחורזות, שהושרו על-פי הלחן: "אידיען, מיר האבען שמחת-תורה"... שתינו כדת, אין אונס, וכל המרבה הרי זה משובח. שרגו את שירינו, היה טוב, טוב, חם בלב.

אותו סתיו נשתחרר ליוניה קאנטארז'י. הוא אמנם לא קיבל ריהבילי-טציה מוחלטת, אולם הוצא מן המחסגר ועבר לגור חוץ לאיזור. עוד לא היה ידוע, אם ירשו לו לנסוע לצ'רנוביץ. רשיון לצאת מוורקוטה היה בא ממוסקבה, וזה התמהמה לפעמים שנים-שלושה חדשים. לעת-עתה עוד היה ליוניצ'קה אתנו, הוא המשיך לעבוד ב"רמז", אולם בתור משוחרר היה עכשיו מקבל את משכורתו בשלמות. הוא גר, כמדומני, אצל דוד כהן, לפעמים לן אצל חיים סולץ. אולם הנה בא היום ונתקבל ממוסקבה רשיון-נסיעה בשביל ליוניה. אם כן, ליוניה נוסע מאתנו... בשבילי חשכה מעט וורקוטה. ליוניה היה לי קרן-אור באפלה. אני אהבתי את הבחור העברי הזה.

ליוניו את ליוניה. בקרוב נתקבל ממנו מכתב על שמו של דוד כהן. במכתב כתב ליוניה על הפגישה שערכו בשבילו, ואת אשר היה עליו לבקר מדי ערב אצל קרובים וחברים, ומדי ערב היו עורכים כיבוד ושתייה, עד שקצה נפשו בחייו. שכינתא בגלותא! כעבור זמן-מה העתיק ליוניה את מקום-מגוריו מצ'רנוביץ לקישינוב עיר-הולדתו, והתחיל לעבוד בבית-חרושת כמסגר. בבית-חרושת זה הוא עובד גם עכשיו, משתכר כאלף רובל לחדש. אשתו גמרה בטאשקנט בית-ספר למורים ובאה אף היא לקישינוב. אמנם ליוניה לא הרבה לכתוב וכנראה לא אהב לכתוב מכתבים (יש אנשים מוזרים כאלה, וגם אני בתוכם). לאחר שהשתחררתי כתב עוד מכתב, ובו בירך אותי בחמימות רבה, אולם אחר-כך נפסקה חליפת-המכתבים בין קישינוב לוורקוטה...

במעבדה החדשה

כן, אחד-אחד היו חברינו עוזבים אותנו, נוסעים לעולם הגדול. אני המשכתי לעבוד במעבדתו של סניף "ווגי" ולגור באיזור של המשטר המוקל. מדי ערב הייתי נפגש עם יופיס - העבירו אותו סוף-סוף למשטר מוקל. היינו מדברים עברית ועתים שרים שירים עבריים. פעם הבאתי אותו לבית חיים סולק. הוא התרשם מאוד מביקור זה ואחר זה נכנס עוד פעמים אחדות. הלילות התחילו מתארכים, ויש אשר היינו חוזרים שנינו על פסי-הברזל למחסגר ה-40. הטונדרה הצהיבה, פעמים היו יורדים גשמים, מי הנהר קיבלו צבע פלדה, עלובה רבצה על החוף אותה האבן, אשר בקרבתה היינו מתרחצים בקיץ.

יום אחד הגיעה גם ליופיס הבשורה הטובה. הוא קיבל ריהביליטציה מלאה. לדבריו נסעה אשתו מריגה למוסקבה והשתדלה הרבה אצל הקטיגוריות. עברו שנים או שלושה ימים, ודוד יופיס נסע מוורקוטה ישר לריגה. עוד חבר טוב אחד עזב אותנו. לפני נסיעתו שיכנע אותי שוב, שהגאולה בוא תבוא גם בשבילי ועוד השתא...

כן, אחד-אחד היו חברינו עוזבים אותנו. במעבדה הוספתי לעבוד עם לואיזה פוטיאטובה ומריה סטאצנקו. האחרונה היתה עובדת מצויינת מאוד, היא באה מרוסטוב-דון, שם גרה עם בנה אנטולי, מחכה לגמר תור מאסרו של בעלה בוורקוטה. מריה פטרובנה היתה אשה רצינית ועובדת חרוצה מאוד, מעט ההפך מלואיזה, שלא אהבה לעבוד הרבה, אולם חיבבה את הפטפוט...

14.2.58 פבלוב המשיך לסרב בנוגע להעברתי אל מחוץ לאיזור. אולם באוגוסט נתקבל על שמי פטנט של ההמצאה, אשר המצאתי עוד בקאראגאנדה יחד עם אנדריי אוסוב. הפטנט נמסר לי על-ידי פבלוב, שהאיר לי הפעם פנים (במידה חמוצה מאוד) והבטיח להוציאני אל מחוץ לאיזור. ואמנם סוף-סוף הופיע שמי ברשימה התורנית של המועצ-ברים. במעבדה חיכה לי זה מכבר חדר, קרקר שוב השתדל, והחדר רוחה במיטה, מזרון ולבנים, הועברה מכתבה, הובאו כסאות, הקירות סוידו מחדש, הרצפה צובעה - ואני עברתי לגור במעבדה. אולם הת-חרותי עם פורמנסקי עוד לא נגמרה - אותם ימים קיבל הזקן חופש גמור - אמנם לא ריהביליטציה מלאה. עליו היה להישאר בוורקוטה, אולם דרגת-גאולתו היתה שוב גבוהה משלי. היינו נפגשים במסעדה של "רודניק" מדי יום בשעה אחת אחר-הצהריים. המסעדה היתה לא גרועה, המאכלים טריים וטעימים, היה גם מזנון, המלצרות היו ענו-דות כפות-סלסלות קוקטיות ומפיקות חיוכים נעימים.

יומן הזכרונות

על הגרים מחוץ לאיזור היה להירשם אחת בשבוע במשמרת המחסגר. בימים קבועים אלה הייתי שוב עובר את הדרך הדרוסה בין "רודניק" למכרה ה-40. סתיו. הטונדרה הולכת ומצהיבה. פסי-ברזל. גדי-עץ גבוהות לעצירת השלג בחורף. שמים רחבים, שמש, עננים וצללים. הנה בית-הקברות המחסגרי...

ערב השחרור

באמצע ספטמבר קיבלתי פקודה לבוא למחסגר, למחלקת-הרפואה. הוברר, שהיה עלי לעבור את ועדת-הרופאים. עוד אסירים היו שם, כולם מסוג הנכים. הופצה שמועה, שבדיקה זו באה לשם שחרור כנכים. ואמנם לאחר שבועות אחדים (באמצע אוקטובר) קיבלתי תעודת-שחרור על-פי החוק של 3 בספטמבר שנת 1955 - הוא-הוא החוק של שחרור נכים. אמנם היה זה שחרור-למחצה, נסיעה מוורקוטה לא הור-שתי לי, אך היה זה שלב חשוב של גאולתי. הפעם באה השנאה מוח-לטת ביני לבין סרגיי אלכסנדרוביץ פורמנסקי, והוא הזמינני להיכנס לחדרו במושב "רודניק", שקיבל מ"פצ'ורגיאולוגיה". החדר נמצא באה, ישבנו ושוחחנו מעט.

את תעודת-השחרור קיבלתי מניקונובה, אשה נעימה מאוד, שעבדה במחלקה הספציאלית של המחסגר ה-40 והתיחסה אלי יפה. גראה, שהיתה אשתו של איזה קצין (היתה אם לשנים או שלושה ילדים). קולה היה כה לבבי, מראה פניה כה אמהי, שלעולם לא אשכחנה. היא יעצה לי לכתוב ולכתוב בקשות, ניבאה, שבקרוב ישחררוני. אשה רו-סיה זו - קרן-אור בזכרונותי מאותם הימים.

לאחר שהשתחררתי היה עלי להסתדר באופן רשמי מחדש כעובד מדעי של סניף "ווגיי". מנהל הסניף פארחאנוב התיחס אלי באהדה. מינו אותי למדריך קבוצה (יש משרה שכזו במכונים לעבודה מדעית) והעלו במידה ניכרת את משכורתי.

במעבדתנו התנהלה העבודה בשתי משמרות - משמונה בבוקר עד חצות. במשמרת השניה עבד על-פי רוב ויקטור קאזימירוביץ (הכומר לשעבר). בינינו התנהלו שיחות לא מעט. על-פי רוב היו העובדים במשמרת השניה הולכים הביתה בין 10 וחצי ל-11 בערב. הייתי נשאר יחידי בבית הגדול. מעברים טיפטפו טיפות-מים. החלונות היו אטומים. בבית-החרושת לחמרי-בנין הסמוך לחלוגי עובדים אסירים-גנבים. גש-מעים לי אילו צעדים ולחישות. אני שוכב לישון על יצועי הבודד.

אולם לאחר חצות לילה היתה באה מריה איבנובנה.

יומן הזכרונות

15.2.58 בנובמבר של שנת 1955 באה אלי אשתי, והפעם גרנו בחדרי המיוחד במעבדה. אשתי הסתגלה לתנאים המזוהים של וורקוטה, של מעוני, התחילה להתעסק בעבודת הבית כדרך הנשים. חישה מהר הכירה את כל החברים – את כהן ואחותו, את חיים סולץ ונחמה, את בורשצ'וב ואשתו (אותם הכירה עוד בביקורה הראשון במאי 1954). אמנם אז כבר בא החורף, העלטה כרכה את וורקוטה מכף-רגל ועד ראש. המעבדה אותרה במדרון, ובכדי לבקר בבית חיים ונחמה נצרכנו לטפס בהר התלול. לפעמים נחצבו בקרח המכסה את ההר מדרגות, וזה עוד איפשר העפלה הגונה. אולם כשירד שלג רב וכיסה את הכל – נתהוו קשיים רבים, ואשתי, שתחיה ותאריך ימים, שלא הסכינה בספורט אלפני זה, היתה מטפסת ומתדרדרת ומטפסת שוב וכל זה היה געים מאוד. כמוני אהבה גם אשתי את האנשים הנזכרים לעיל, בתוכם גם האיש היקר שנקאר, את הזוג מושקוביץ, את אברהם בנדס ואטלה, את טייף המשוה רר היהודי וכו'. טייף זה היה יהודי כבן חמישים בעל זקן וזבני, זאת אומרת, אספניולקה קלושה ושירים מצלצלים. היתה לו חליפת-מכתב-בים במוסקבה עם נערה מזקינה כבת ארבעים, חוה אוסיפובנה, שהנני נפגש אתה פעמים גם עכשיו. הם לא ראו מעולם איש את פני רעהו, אך היא היתה משתדלת בעדו אצל הקטיגוריה וכמדומני שולחת לו גם חבילות.

זכורני, באחד מערבי-החורף נתכנסנו כולנו אצל איזי חייצ'ין ואשתי תו רותה לשם שתיית-מצער ושיחת חברים. שם מצאנו (אשתי ואני) גם את טייף, והוא דיקלם איזה שיר לא גרוע. חייצ'ין הסתדר יפה מאוד בוורקוטה, הוא ניהל איזה בסיס-סחורות והשתכר יפה. אשתו רותה, לא צעירה ביותר אך מאוד נאה ונעימה, מן הליטאיות, היתה מהנדסת לכימיה ועבדה במעבדה של סניף "ווגי". לא שיחקה לה לרותה השעה בענייני-לידה. את התינוק הראשון הפילה. עכשיו היא נמצאת בפולין, וילדה במזל טוב בת בריאה.

16.2.58 והנה יומן-הזכרונות שלי הולך וקרוב לקצו. בתחילת דצמבר חזרה אשתי למוסקבה, ובערך בימי 18-20 בדצמבר נכנס אלי חיים סולץ (מעבדתו היתה קרובה לזו שלי) ובידו מברק מאשתי: "מסור לצבי שילך לדואר ויקבל מברק חשוב". מובן, שתיכף עשיתי זאת. במברק השני היתה הבשורה הטובה על הריהוביליטציה. ההודעה מאת הקטיגוריה, שקיבלה אשתי, היתה מיום ה-12 בדצמבר שנת 1955. היתה זאת גאולה שלמה. ובכן, מאסרי נמשך שש שנים, תשעה חד-

ע ר ב ה ש ח ר ו ר

שים ושנים-עשר יום. הנהלת סניף "ווגיי" קיבלה את ההודעה על-או-
דות הריהביליטציה באהדה (פרט אולי לפריסאדסקי, שבעצמו לא קיבל
ריהביליטציה מלאה, כי אם חנינה, שלא נתנה את הזכויות המלאות).
כל שנות מאסרי נחשבו הפעם לשנות עבודה בצפון, ועל-פי החוק הוכ-
פלה משכורתי הגבוהה גם בלאו הכי. התחלתי לקבל עשרת אלפים רובל
בחודש. חוץ מזה מסרתי את כל מסמכי למחלקת הביטוח הסוציאלי
העירונית לשם קבלת פנסיה. כעובד הררי הייתי רשאי לקבל פנסיה
החל בגיל החמישים.

מובן שערכתי שתיה הגונה מאוד לאנשי-שלומו. כל החברים, האסי-
רים לשעבר, נכחו בחדרו של חיים, בו התקיימה החגיגה בעזרתה של
נחמה הטובה. היה נעים וטוב מאוד.

אשתי קראה לי להיפטר מעבודתי ולחזור למוסקבה. אולם עלי היה
לגמור את העבודה המדעית של שנת 1955 ולכתוב את הדו"ח. עבדתי
ימים ולילות רצופים. היה עלי לעבד כמות כבירה של טבלאות ומבח-
נים, אנליזות וספרות.

סוף-סוף נגמר הדו"ח, נדפס על-ידי הכתבנית, נבדק והוגה ונכרך.
נתקבלו שני כרכים הגונים, בראשון הטכסט העיקרי, בשני הטבלאות
התוספות.

בתחילת פברואר נסעתי עם פריסאדסקי והנהלת סניף-ווגיי, וכן
גם עם עובדים מדעיים נוספים למוסקבה, לאינסטיטוט המדעי "ווגיי"
ככדי למסור את הדו"חות. עלי היה עוד לחזור לוורקוטה לקבל את
תעודות הפנסיה.

במוסקבה, בבית-הנתיבות הצפוני, פגשתי אשתי, בתי וחתני, ואח-
דים ממכרי. הפגישה היתה חגיגית. עמדנו, קבוצה צפופה, על הכיכר
הקומסומוולית סמוך לתחנה, מחכים למונית. פתאום ניגש אלינו איש
כבן ארבעים ואמר: "אי, ז'ידים, תיגוף אמכם, מה זה נתכנסתם?"
אלו היו המלים הראשונות, שבהן פגשתי מוסקבה לאחר כשבע
שנות פרידה. ייתכן, שהאיש היה מעט שיכור, ובכלל שזה מקרה נדיר.
אולם עלבון זה נטבע בלבי, ולא אשכחהו.
... ובכן, אני במוסקבה.

18.2.58 שוב אני בבית, בו גרתי משנת ה'30, במסיבת אנשי-מש-
פחתי. מישוהו ממכרי הטובים שבק חיים לכל חי, אולם השאר נתכנסו
אלי, באו גם הקרובים, שלי ושל אשתי, אמו ווקניו של חתני ליפובצקי,
בא גם הפרופסור שלי - כשלושים איש נתכנסו. היין והתקרובת היו

יומן הזכרונות

כיד המלך. היה נעים מאוד לראות את הקהל הקרוב הזה, לשמוע את איחוליו ושיריו. אחר ערב זה התחילו ההזמנות, וערבים רבים הלכנו, אשתי ואני, מקרוב לקרוב או ממכר אחד למשנהו.

מדי יום הייתי נוסע לפנקי, ל"ווגי". שם נמצאו פריסאדסקי, פארחא-נוב, סטארוסטין ושאר אנשי וורקוטה. הרצאותינו בדבר הדו"חות צרי-כים היו להתקיים באינסטיטוט המרכזי לשיפור פחמים, שנמצא אף הוא בפנקי. אולם עברו ימים, וזה התעכב מכמה סיבות. סוף-סוף נערכה המסיבה, אני הייתי המרצה לא רק בעניני הדו"ח שלי, אלא של כל עבודות מעבדתנו לשנת 1955. ה"רצוננט" צ'רטקובה השמיעה כמה הערות, רובן לא נכונות (ההערות היו מכוונות לא כלפי הדו"ח שלי, אלא כלפי דו"חות של פריסאדסקי ומלנבסקאיה). יצאתי במענה חריף, והדו"חות אושרו.

בתחילת מרס חזרתי לוורקוטה. קיבלתי את תעודת-הפנסיה שלי. מיום ה-21 בינואר 1956 התחלתי לקבל אלפים וחצי רובל לחודש נוסף למשכורתי. אמנם זה גמשך רק עד האחד באוקטובר של אותה שנה, תודות לחוק החדש על פנסיות המגביל את סכום הפנסיות באלף ומאתים רובל והמעניקן רק ללא עובדים או לעובדים, שמשכורתם אינה עולה על אלף רובלים.

זכרונות נעימים לי - ימי הנסיעה ברכבת מוורקוטה ולוורקוטה. איזו חגיגות היתה שורה בפרטי השירותים בדרך, במסעדה, בתקליטי הרדיו, שהושמעו בשביל הנוסעים ובהם לחנים קלים ונקלטים יפה בנפש.

בוורקוטה שהיתי עד העשרים במרס. הנהלת סניף-"ווגי" דיברה על לבי שאישאר לשנה נוספת, המשכורת היתה גבוהה מאוד, אולם לא חפצתי להישאר בשל "הרובל הארוך". חוץ מזה, גברתי במוסקבה עם הפרופסור שלי שיקחני חזרה בתור דוצנט של המכון ההררי, בו למדתי ועבדתי עד מאסרי (בסך-הכל 30 שנים).

ובכן, נפרדתי מוורקוטה, נפרדתי מחברי היקרים, - משנקאר, חיים סולץ, נחמה, דוד כהן, קרלר, סאשה אייסורוביץ, פרוז'אנסקי וויטנברג, ישה מושקוביץ ואשתו, לואיזה ובעלה. נפרדתי מעובדי המעבדה. פריסאדסקי, מלנבסקי, בזסילקו, סיניושין ליווני בדרכי לתחנה, והנסיעה היתה עליזה מאוד. נפרדתי מן המחסגרים - אלה עוד עמדו, מוקפי חוט דוקרני ועמודים חטמניים.

היום היה יום-שמש, השלג הבהיק, היה קר ונעים. בית-הנתיבות

ע ר ב ה ש ח ר ו ר

בוורקוטה היה מצוחצח. קרוגות הרכבת עמדו על הפסים, נפיחות הרכבת החזקות היו מלוות התפרצויות-קיטור תכופות. בקרון הגוח היה חם. ישבנו עם המלווים, אחר יצאנו שוב. בדיחות, דברי-ליצנות, שמש מזהירה ושלג זורח... הנה נשמעו הצלצולים. שלום, וורקוטה!
שלום, וורקוטה. שלום, יומן-הזכרונות!

שמות, מקומות, מונחים

- א ב א ק מ 1 ב - ראש שירותי-הבטחון בשנות-סטלין האחרונות ומעור-
ריו של בריה. הוצא להורג עם בריה ואחרים ב-1954.
- א ב י ז - עיר מכרות-פחם ומחנות הסגר על קו הקוטב הצפוני. מער-
בית להרי אוראל.
- א ב ר ו ב י ץ ישראל - איש-בית"ר מקובנה. היה עצור עם המחבר
בקאראגאנדה.
- "א ב ק ם" - ועד מחוזי (של המפלגה הקומוניסטית).
- "א ו ד א ר נ י ק" - "ממריץ", "הלמן", עובד המשמש דוגמה בחרי-
צותו לשאר חבריו.
- א.ו.ט.ק. - Отдел Технического Контроля מתלקת הביקורת הטכ-
נית.
- א ו ל פ - Отдельное лагерное подразделение מחנה מיוחד בתוך
מחנה-הסגר כללי.
- "א ס ם" - Особое Совецание "ועדה מיוחדת" לשיפוט נאשמים
פוליטיים שלא בנוכחותם.
- "א ו פ ר" - Оперативный работник נציג המ.ג.ב. במחסגר.
- א ו ר ד ז' ו נ י ק י ד ז ה ג ר י ג ו ר י (1886-1937) - מראשוני מפלגת הבול-
שביקים ומראשי המשטר הסוביטי. חבר ה"פוליטבירור". איבד עצמו
לדעת בשנות ה"טיהור".
- "א ו ר ק ה" - איש העולם התחתון, גנב.
- "א ט א פ" - קבוצת אסירים המועברים מכלא אחד למשנהו.
- "א י י נ י ק י י ט" (אחדות) - בטאונו של "הועד האנטי-פשיסטי"
(1942-1948).
- א י נ ט ה - עיר מכרות-פחם, דרומית מאביו, מערבית להרי האוראל
הצפוני.
- [ה] א ר י ה - כינוי לל. טרופקי.
- ב א א ז ו ב (בוועזוב) מאיר (1915-1917) - בנו של הרב דוד באאזוב,

שמות, מקומות, מונחים

מראשי הציונים בגרוזיה ואחיו של הסופר היהודי-גרוזיני הרצל בא-
אזוב (1904-1945). ר' מ. ניישטט, "יהודי גרוזיה", תל-אביב 1970,
עמ' 113.

באז'וב פאבל (1879-1950) - סופר רוסי, ששאב השראתו מהחיים
והפולקלור באוראל.

"באלאנדה" - מרק-אסירים. ר' ש. טשרניחובסקי, "הכף השבורה".
"בנדריים" - לאומנים אוקראינים, שקיימו יחידות פרטיזניות אנטי-
סוביטיות בשלבים האחרונים של מלחמת-העולם השנייה.

"בדעוך המורה" - רומן של צ. פרייגרוזן, יצא לאור בחתימת א.
צפוני ובשם "אש-התמיד", "עם עובד", תל-אביב 1970.

"בוקס" - מין תא מאסר. ר' תיאורו אצל: סולז'ניצין, "ארכיפלג
גולאג", פאריס 1973, עמ' 119.

"בור" (צינוק) - Барак усиленного режима תא-מאסר
של משטר חמור במחסגר.

"בושלאט" - מעיל קצר מצמר-גפן של אסירי מחנות-ההסגר
הסוביטיים.

ברודרזון משה (1890-1956) - משורר ובמאי יהודי. יליד מוסקבה.
התגורר בשנים 1918-1938 בלודו'. ישב במחנה-הסגר ב-1948-1955.
מת בוארשה לאחר שחרורו. ר' שיינה ברודרזון, "מיין ליידנסוועג
מיט מ. בראדערזאן".

בריה לאורנטי (1899-1954), "תלמידו הנאמן ועוזרו הקרוב של
סטלין", חבר הפוליטבירו ומראשי המ.ג.ב. הוצא להורג עם כמה
מעוזריו ב-1954.

ברקר - מעובדי המחלקה העברית בספריה ע"ש לנין. נאסר עם קבוצת
חיוג-פרייגרוזון.

גורדון סאשה - סוכן המ.ג.ב. שמסר את חבורת חיוג-פרייגרוזון
לבולשת.

"גלאז'ק" ("עין") - נקב בדלת תאו של אסיר, שבעדו מבקר השומר
את מעשיו והתנהגותו.

גראנובסקי אלכסנדר (1890-1937) - מיסד התיאטרון הממלכתי
היהודי במוסקבה ב-1918 ומנהלו עד 1929.

גרוביאן מרדכי (1909-1972), משורר יהודי-סוביטי, מסופרי "סא-
וועטיש היימלאנד".

גרובר חי'לה - שחקנית, מראשוני "הבימה". ר' זכרונותיה "צו

שמות, מקומות, מונחים

- דער גרויסער וועלט", בואנוס-איירס, 1952.
- "דפקן" Стукач - כינוי למלשין.
- האלקין שמואל (1897-1960) - משורר יהודי-סובייטי. בצעירותו ציו-ני וחבר "החלוץ".
- "הגברדיה הצעירה" - כינויה של קבוצת נוער קומוניסטי, שה-קימה מחתרת אנטי-נאצית בעיר קראסנודון (דונבאס) בחדשי הכי-בוש הנאצי (אוקטובר 1942 - פברואר 1943). רובם נתפסו, עונו והוצאו להורג. אוליאנה גרומובה - חברת מטה המחתרת.
- "הוויי" ытовой אסיר פלילי, בניגוד לאסיר פוליטי.
- "הלמן" - ראה "אודארניק".
- "הפרעת החוקיות הסוציאליסטית" Нарушение Социалистической Законности ביטוי רשמי שיגרתי בברית-המועצות לאחר תקופת סטלין.
- "ווגי" Всесоюзный Угольный-Геологический институт המכון הכל-סובייטי לגיאולוגיה ולפחמים.
- "וורונוק" - Воронок מכונת שחורה להעברת אסירים.
- וורקוטה - מרכז של מכרות ומחנות-הסגר צפונית מחוג הקוטב הצפוני ומערבית מהרי אוראל.
- וייסמן משה - איש רומניה, מעסקני ה"בונד" בקישינב, ישב עם פרייגרזון בוורקוטה.
- "זאצ'וט" Зачет - פרס של ימי-עבודה בעבור עבודה מאו-מצת במחסגר.
- זוסקין בנימין (1899-1952) - מגדולי השחקנים ב"תיאטרון הממ-לכתי היהודי" במוסקבה. הוצא להורג עם שאר ראשי ספרות אידיש בברית-המועצות.
- "זיס" - ЗИС בית-חרושת (למכונות) על שם סטלין.
- ז'יץ (זשיץ) ג. - שימש עורכם של כמה כתבי-עת סובייטיים באידיש. לאחרונה - עורך "אייניקייט". נאסר ב-1948, מת במחסגר.
- "זמליאק" Земляк
- חיוג מ. (צבי פלוטקין, 1895-1968) - סופר עברי-סובייטי, אחיו של הסופר ח. ש. בן-אברם. ר' מ. גלבווע, "אוקטובראים עברים", תל-אביב 1974, ע' 101-141.
- "חיילים אלמונים" - שיר שחובר ב-1932 על-ידי א. שטרן ("יאיר") ושימש המנון אצל ואחר-כך - המנון לח"י.

שמות, מקומות, מונחים

"יומני" дневальный - אסיר-תורן המתחלף יום-יום ואחראי על הסדר ועל הנקיון בצריפי העצורים.

כהנוב (כהן) יצחק - מן המשתתפים בקובץ העברי "בראשית" (מוס-קבה, 1926). נאסר עם חוג חיוג-פרייגרוון.

"לאפה" - שוחד.

"לבדים" Валенки - מגפים עשויים לבד.

לוזובסקי א. שלמה (1878-1952) - מראשוני המפלגה הבולש-ביקית. בשנים 1941-1948 ראש "משרד האינפורמציה הסובייטית". היה פעיל ב"ועד היהודי האנטי-פשיסטי", נאסר וחוסל.

מאחורקה - סוג טבק גס.

מ.ג.ב. - Министерство Государственной Безопасности

השם הרשמי של משרד-הבטחון הסובייטי בתקופה האחרונה.

מ.ו.ד. - מיניסטריון-הפנים הסובייטי (עד 1946 מאוחד וזהה עם מ.ג.ב.).

מחסגר - קיצור המלים "מחנה-הסגר".

מיכאלס שלמה (1890-1948) - שחקן, במאי. מנהלו של "התיאטרון הממלכתי היהודי" במוסקבה. נהרג ב"תאונה" מבוזמת במינסק ב-1948.

מינקובסקי פנחס (1924-1959) - מגדולי החוגים ברוסיה. חזן בבית-הכנסת ה"ברודי" באודסה. נפטר בארצות-הברית.

"נאריאדצ'יק" - המפקח על היציאה לעבודה, על הרוב אף הוא אסיר.

"נובויה ורמיה" ("הזמן החדש") - שבועון, בטאון מיניסטריון-החוץ הסובייטי.

"נורמאי" - ממונה למדוד ולבדוק את כמות העבודה שנעשתה על-ידי האסירים.

"סוקה" (כלבה) - בוגד, מלשין - בשפת-הגנבים.

סוריקוב ואסילי (1848-1916) - מגדולי הציירים הרוסים במאה ה-19.

סטניסלבסקי קונסטנטין (1863-1938) - מגדולי הבמה הרוסית. מיסד "התיאטרון האמנותי" במוסקבה (1898). פטרוגה של "הבימה". תרגום ספרו "חיי באמנות" יצא לאור בתל-אביב ב-1954.

סטרונגין משה - חבר מערכת "עמעס". נאסר ב-1949. מת במוסק-בה ב-1967.

סעיף נ"ח - הסעיף על פגיעה במדינה שלפיו נידונים רוב האסירים

שמות, מקומות, מונחים

הפוליטיים בברית-המועצות. נקודה זו בסעיף זה מציינת כפשע "תעמולה המכילה קריאה למיגור השלטון הסוביטי, פגיעה בו והחלשתו - וכן הפצת ספרות ברוח זו, הכנתה ושמירתה". נקודה י"א קובעת החמרת עונש אם ה"פושעים" בוצעו בדרך מאורגנת, או אם ה"פושע" היה שייך לארגון אנטי-סוביטי.

"ס פ י צ' א ס ט" ("מחלקה מיוחדת") - מחלקת-הבולשת במחנה-ההסגר.

ס פ ר י ה ע " ש ל ג י נ - הספריה המרכזית במוסקבה, ובה מחלקה עב-רית עשירה.

ס ר ו ב ו א ל ג ט י נ (1865-1911) - מגדולי הציירים הרוסים במאה הי"ט.

"ע ש י ר ו נ" Десятник - ממונה על חולית עובדים.

"פ א ר א ש ה" - דלי או חבית לעשיית צרכים בתאי בית-הסוהר.

פ ו ל י א ר ב י צ' (פולרביץ') יחזקאל - איש בית"ר מלטביה. ישב עם פרייגרוון במחסגר בקאראגאנדה. עלה לארץ-ישראל, כתב זכרונות בחתימת י. אבי-שב"י מאור, "הסיפור הארוך על המוות הקצר", תל-אביב 1969, וכן ספר-שירים "נצלבתי אל הכוכב האדום", תל-אביב 1968. בספריו אלה מזכיר הוא גם את צ. פרייגרוון.

"פ י י ק ה" - מנת-מזון.

פ ל ו ט ק י נ צ ב י - ראה חיוג מ.

פ.פ.צ. Производительная плановая часть. מחלקת התכנון וה-תוצרת במחסגר.

"פ ר י ד ו ר ק" - כינוי לאסיר המקבל תפקיד מנהלי במחסגר.

פ צ נ י פ "Центральная Научно-Исследовательская База" - בסיס מרכזי למחקר מדעי".

"ק א מ ס ה" - דגים קטנים מלוחים.

ק א נ ט א ר ז' י לייבוש (לונה) - אסיר מבסאראביה, חברו של פרייגר-זון בוורקוטה, איש "גורדוניה".

ק א ר א ג א נ ד ה - עיר בקזחסטן, מרכז מכרות פחם ותעשייה. בתקופת סטלין היו בסביבתה מחנות-הסגר רבים.

ק.ו.צ. Культурно-Воспитательная часть - "מחלקה לתרבות וחינוך".

ק ו מ י - שם אומה וקהיליה אוטונומית סוביטית, צפונית-מערבית לאו-ראל. בירתה - סיקטיקוואר.

"ק ר ו נ ס ט ו ל י פ י נ" - קרון-רכבת להובלת אסירים, על שם שר-

שמות, מקומות, מונחים

הפנים של ניקולאי השני 1906-1911, שהצטיין בדיכוי מהפכת 1905.
קריח לי אהרן - היה ממיסדי המוזאון ההיסטורי-האתנוגרפי של
יהודי גרוזיה, שהתקיים בטביליסי ב-1934-1949 (ר' מ. ניישטט,
"יהודי גרוזיה", עמ' 115-116). נאסר עם חוג חיוג-פרייגרזון.
קרל יוסף (נולד בהייסין 1918) - משורר יהודי סוביטי. עלה לארץ-
ישראל ב-1968.
רמז "Ремесленно-Механический завод" - "בית-מלאכה מי-
כני לתיקונים", סדנה לטיפול במכונות במחסגר.
רפין איליה (1844-1930) - צייר רוסי גודע.
שב"י - שלמה בן-יוסף, שהועלה לגרדום בעכו ב-1938. על שמו נק-
רא בנו של פוליארביץ.
שולמן זיגובי - זמר-עם יהודי, ישב במחסגר עם פרייגרזון.
שטוקריביץ אברהם - איש בית"ר, ישב במחסגר עם פרייגרזון.
שטרנברג יעקב (1890-1973) - יליד בסאראביה, מחשובי הסופרים
והבמאים היהודים שנשארו בחיים לאחר "חיסול" הספרות היהודית
בברית-המועצות.
"שמון" - חיפוש בלשון האסירים.
שנקאר מרדכי - מאסירי וורקוטה, מן החרדים.
"שפם" - כינוי לסטלין.
"ששיה" - Ищепка - כינוי לעציר המשמש את אחד העצירים,
עבור אוכל או חסדים אחרים.